

2009 DEC 17

55983
33/99 FI H79
2009/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVII. évfolyam • 6. szám
2009. december

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelenik

az

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

a

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
ETO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Péter ny. építészmérnök, Szombathely
Bándi László tanár, Veszprém

Beluszky Pál dr., az MTA Regionális Kutatások
Központja, Közép- és Észak-Magyarországi
Tudományos Intézete tudományos tanácsadója,
Budapest

Csasztnan András művelődési ház igazgató, Szarvas

Csorba Csaba dr. ny. főiskolai docens, Szolnok
Dániel Erzsébet CSEMADOK Érsekújvári Járási
Választmánya, Nána

Dömötör Józsefné tanár, Szekszárd

Fehér József múzeumigazgató, Sátoraljaújhely

Gáti József dr. főiskolai tanár, Budapest

Gergelyné Bodó Mária középiskolai tanár, Szeged

Halász Péter, a MMIKL főtanácsosa, Budapest

Havassy Péter dr. múzeumigazgató, Gyula

Herczog Krisztián egyetemi hallgató, Baj

Horváth Gergely Krisztián PHD, Balatonalmádi

Kerékgyártó Mihály dr. ny. műszaki oktató, Ózd

Király Lajos dr. ny. főiskolai tanár, Kaposvár

Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged

Labádi Lajos levéltáros, Szentes

Lantosné Imre Mária néprajzkutató, Pécs

László Barbara Jabu egyetemi hallgató, Szendehely

Magyar Zoltán néprajzkutató, Budapest

Mirk Szidónia-Kata néprajzkutató, Csikszereida

Mizser Lajos nyelvtud. kandidátus, Nyíregyháza

Nemes Anna egyetemi hallgató, Baj

Németh Tibor könyvtárvezető, Celledömök

Németh Tibor egyetemi hallgató,
Szeged-Bakonytamási

Pekár István stúdióvezető, Gödöllő

Péter László dr. irodalomtörténész, Szeged

Szecsckó Károly dr. ny. levéltáros, Eger

Tamás Edit dr. történész-szakmuzeológus,
Sárospatak

Titkos Sándorné igazgatóhelyettes, Miskolc

Tóth József dr. ny. tanár, Budapest

Zika Klára szerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón *Csete György* református
toronytemploma látható (Debrecen, Tégláskert)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Böszörmény négyszáz éve hajdúváros (<i>Mónus Imre</i>)	3
Horváth Mihály emlékezete Szentesen (<i>Labádi Lajos</i>)	6
Pesthy Frigyes emlékezete (<i>Csorba Csaba</i>)	12
A nemzetpolitikus Benedek Elek (<i>Halász Péter</i>)	22
Százhuszonöt éve született Legányi Ferenc öslénykutató (<i>Szecső Károly</i>)	27
A magyar iparügy palotája (<i>Dr. Gáti József</i>)	28
„Egek s csillagkoronák éjféli barátja” – Tittel Pál csillagász (<i>Szecső Károly</i>)	32
„Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok” A száz esztendeje született Lükő Gáborral beszélgetett <i>Mirk Szidónia-Kata</i>	33
Száz esztendeje született Gerő László (<i>Balogh Péter</i>)	43

ISKOLA ÉS HONISMERET

Érzelmes, elfogult, mégis igaz sorok Kováts Dániel 80. születésnapjára (<i>Fehér József</i>)	44
Kazinczy Ferenc az iskoláról, a nevelésről (<i>Kováts Dániel</i>)	46
„Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv” Iskola és honismeret konferencia Sátoraljaiújhelyen (<i>Titkos Sándorné</i>)	50
Honismereti vetélkedő a szekszárdi Szent László Szakképző Iskolában (<i>Dömötör Józsefné</i>).....	53
Az első Csongrád megyei honismereti verseny (<i>Gergelyné Bodó Mária</i>)	55

HAGYOMÁNY

„Én mindent a magyar nemzettől kaptam!” Csete György Kossuth-, Ybl- és Prima Primiissima-díjas építésszel beszélget <i>Zika Klára</i>	56
Betyárok, rablók Északkelet-Magyarországon (<i>Mízser Lajos</i>)	59
Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció karácsonyfája 1873-ból (<i>Lukács László</i>)	62
A Christkindl-járás hagyománya Szendehelyen (<i>László Barbara Jabu</i>).....	66
Disznóölés Bajon egy német nemzetiségű faluban (<i>Nemes Anna – Herczog Krisztián</i>).....	70
A hagyományok továbbélése a jelen kultúrájában (<i>Csasztyan András</i>)	73

EMLÉKHELYEK

IV. Béla király emléke Járdánházán (<i>Kerekgyártó Mihály</i>).....	76
Csokonai emléktáblájánál (<i>Péter László</i>)	77

TERMÉS

Az alföldi településállomány sajátosságai (<i>Dr. Beluszky Pál</i>).....	79
A Körösök vidékének történelmi földrajza és korai népei (<i>Havassy Péter</i>).....	85
A pesti Újépület mártírjai (<i>Dr. Tóth József</i>).....	88

KRÓNIKA

A hatvanesztendős Hála József köszöntése (<i>Dr. Csáky Károly</i>)	95
VII. Regionális Történelmi Konferencia Párkányban (<i>Dániel Erzsébet</i>)	96
A lengyel menekültekre emlékeztek Királyhelmecezen (<i>Dr. Tamás Edit</i>).....	96
– Emlékezés az ezeréves Gerencsér fazekasfalura (<i>Németh Tibor</i>).....	98
Két évtized megmentett műkincseiből (<i>Dr. Tamás Edit</i>)	100

In memoriam

Dr. Rónai Béla (1923–2009) (*Lantosné Imre Mária*) 101

KÖNYVESPOLC

Párhuzamok – II. Rákóczi Ferentől Esterházy Jánosig (*Dr. Tamás Edit*) 103

Eperjessy Ernő: Őrtilosi hiedelem és mondák (*Magyar Zoltán*) 104

Szántód monográfiája (*Király Lajos*) 106

M. Mester Katalin: Halimba története mozaikokban (*Bánda László*) 107

Kiszeli Lajos: Lébény könyve (*Horváth Gergely Krisztián*) 108

A mi Petőfink (*Mezey László Miklós*) 108

A Balassagyarmati Honismereti Híradó (*Pekár István*) 109

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 111

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR 2. 117

A 2009. ÉVFOLYAM TARTALOMJEGYZÉKE 124

*Minden kedves olvasónknak békés,
áldott karácsonyt
és boldog újesztendőt kíván*

a Szerkesztőség

<i>Boldog újévet kívánok Áz ujj észtenőbe' Féher kényér dágaggyon Á nyarfá téknőbe'!</i>	<i>Hús, kényér és ruhá Légyen mindig bőven, Á pátikát felejcsük el Áz ujj észtenőbe'!</i>
--	---

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) lemezen vagy CD-n küldik el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtattva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsék. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

ÉVFORDULÓK

Böszörmény 400 éve hajdúváros

1609. szeptember 13-án Váradon kelt az az adománylevel, melyben Báthori Gábor erdélyi fejedelem a Kálló városában élő hajdúkat áttelepíti Böszörménybe és a hozzá, tartozó Pród nevű pusztabirtokra, mivel Kálló várában a bécsi béke következtében császári csapatok tartózkodtak, s ellentétek voltak a Bocskai István által odatelepített hajdúkkal. Az Erdélyi Fejedelemséghez húzó hajdú vitézek ugyanis egy településen kényszerültek élni a Habsburgok végvári katonáival. Ez a körülmény államközi súrlódásokhoz is vezetett, s veszélyeztette a békét. A kállói hajdúk kérésére Báthori Gábor, aki 1608-ban lett Erdély fejedelme, ezt a nehéz helyzetet megoldotta. Kálló városát elcserezték Böszörményre.

Bocskai István az 1605. december 12-én Korponán kelt, a hajdúknak kiváltságokat adó levelében ugyanis Böszörmény nem szerepel. Kálló, Nánás, Dorog, Hatház, Vámospércs településeket és Vid, Varjas, Sima nevű pusztabirtokokat adta lakhelyül a fejedelem a hajdúknak, ahogyan ígérte, letelepítette őket sikeres harcuk jutalmaként az 1604. október 15-i álmosdi csata és az azt követő felvidéki hadjárat jutalmaként.

A hajdúk (hajtók) eredetileg marhák hajtására, őrzésére, védelmére szerveződött fegyveres pástor-reteg volt, akik a pásztorok mellett kitűnően értettek a fegyverforgatáshoz is. A hajtott állatok megtámadása esetén eredményesen megvédték a csordákat. Amikor a XVI. század elején szarvasmarha-kivitelünk szokott módja veszélybe került, e társadalmi réteg egzisztenciája is veszélybe került. Nem tekinthetjük tehát véletlennek, hogy a hajdúkat ott találjuk a Dózsa-féle parasztháborúban, sőt ők jelentették a keresztiesek katonailag legértékesebb elemét is. Szerepüket, jelentőségüket bizonyítja, hogy a megtorló 1514. évi törvények – amelyek mellesleg első ízben emlegetik a hajdúkat – kiirtásukról rendelkeznek.

A törvény végrehajtásáról azonban szó sem lehetett, többek között azért sem, mert a szerencsétlen mohácsi csatavesztés következtében a középkori magyar állam előbb két, majd három részre szakadt, s a zavaros viszonyok közt, az elharapódzó feudális anarchia időszakában a fegyverforgatókra minden eddiginél nagyobb szükség volt. Létszámuk egyre gyarapodott, eleinte a török által elpusztított délvidéki területek lakosságával, majd a XVI. század vége felé a három hatalom – a *török birodalom*, Erdély és a *magyar királyság* – ütközőpontján elterülő *Partium* menekülő népességével.

A XVI. század közepén eredetileg még pásztor hajdúk egyértelműen fegyveres katonai elemmé alakultak át, s olyan társadalmi képlet jegyeit hordozták, ami nagy mértékben rokonítja őket a délszláv hajdúkkal és a kozáksággal.

Azok a hajdúk, akik nem állottak állandó zsoldban, tehát az úgynevezett szabad hajdúk, a megélhetésüket ott keresték, ahol éppen találták, falvak feldúlásában, nemesi kúriák prédálásában, vásárok szétverésében. Sajátos helyzetük egyfajta hajdú-életformát teremtett, s bár igazi esküdt ellenségüknek a törököt tartották, olykor súlyos csapást jelentettek a magyarlakta vidékek lakosságára is.

A hajdúk legnagyobb történelmi szerepüket kétségtelenül a Bocskai szabadságharcban játszották, mely egyetlen győztes szabadságharc volt a magyar történelemben, nem bukott el és eredményes békekötés követte, melyben Bocskai fejedelem diktálhatta a békefeltételeket.

A bihari főúr legnagyobb tette pontosan annak felismerésében állott, hogy a mindenki által kitaszított, kiirtással fenyegetett hajdúságot kell megnyerni a magyar rendek és az ország ügyének. A hajdúk bekapcsolása a szabadságharc ügyébe nemcsak a felkelés katonai kimenetelét döntötte el, hanem a hajdúk sorsát is, hiszen jutalmul a fejedelem letelepítette és megnevesítette őket, kollektív nemességet kaptak. Ez volt a döntő tény a hajdúk és a Hajdúság történetében, ezt Bocskai ígérétének megfelelően tette.

A kiváltságot adománylevelekben rögzítette, s közülük a legjelentősebb, az egész hajdúság Magna Chartájának tartott korponai kiváltságlevelét (1605. december 12.) volt, amelyben 9254 hajdúvitéz

megnemesítéséről és földhöz juttatásáról intézkedik. Mivel 1608-ban az erdélyi fejedelmi trónt megszerző Báthori Gábor legfőbb támasza a hajdúk voltak, s maga is folytatta Bocskai nagy művét, a hajdúk letelepítését, a fejedelem elcserélte a hajdúkkal Kálló városát a Báthori-család tulajdonában lévő Böszörmény és Pród birtokáért. Az áttelepült hajdúk böszörményi birtokbaiktatása 1609 szeptemberében meg is történt, amelyen jelen volt Nagy András hajdúkapitány, Báthori Gábor mezei hadainak generálisa is.

Böszörmény hajdúküzre kerülése döntő fordulatot eredményezett a település társadalmi, gazdasági és politikai történetében. A kollektív nemességet kapott hajdúk kikerültek a feudális függőség alól, elvben a nemesi szabadság birtokába jutottak, gyakorlatilag azonban a szabad paraszti fejlődés útján indulhattak el. Kiváltságaik fejében a hajdúvárosok lakói – mint nemesek – katonáskodni voltak kötelesek. A XVII. század első felében valóban komoly támaszt is jelentettek a mindenkor erdélyi fejedelmeknek, így lényeges katonai erővel támogatták Bethlen Gábort és a Rákóczi-ház erdélyi fejedelmi trónra segítésében Böszörmény különösen fontos szerepet játszott.

A hajdúvárosok katonai-politikai ereje a XVII. század második felében részben a katonai, politikai helyzet következtében, részben pedig a városok gazdasági fejlődéseként jelentősen aláhanyatlott. A XVII. század végén úgy tűnt, hogy maguk a kiváltságok is komoly veszélyben forognak, s többek között ez volt az egyik oka a hajdúvárosok közötti együttműködés megszilárdulásának is, amely a Hajdúkerület létrejöttében öltött testet, élére főkapitányt választottak, s a Hajdúkerület székhelye Böszörmény lett.

A hajdúk, a hajdúság katonai jelentőségének csökkenésével párhuzamosan életformaváltásnak lehetünk tanúi, melynek során a katonáskodó hajdúvitézek földművelő hajdúgazdákká alakultak.

Már az első generáció is arra törekedett, hogy az adományos földek mellett zálogos és bérelt földeket is szerezzen. Így került a böszörményiek kezére Zelemér, Szentgyörgy és Vid. A hajdúvárosokban a jobbágy teletszervezettől lényegesen eltérő forma, a hajdúfundus lett a mezőgazdasági termelés alapjává, amely magában foglalta a belső városban lévő házhelyet, a kertségben lévő ólaskertet, a határban lévő szántóföldet, a legeltetés jogát, az erdők és halászó vizek hasznélvezetét. E telki állományt el is idegeníthették, azt legfeljebb csak a szomszédok elővételi jogával korlátozták. Az adományos földekben elvben csak a hajdú leszármazottak részesedhettek. Az 1702-es hajdúösszeírásban szereplő családokat tekintették ilyeneknek, mivel ez volt a legrégebbi hajdúösszeírás, mert az eredeti Bocskai-féle hajdúvénor a Csanádi Sámuel hajdúkapitány halála után – talán felesége révén – az eredeti hajdú iratládából elveszett. A hajdújog, még pontosabban a belső telkekben való részesedés volt az alapja a határbeli tartozékokban való részesedésnek.

Hajdúböszörmény híres körkörös településszerkezetét sokáig egyedinek tartották, ma már azonban tudjuk, hogy a hasonló településszerkezet nemcsak a hajdúvárosokra, hanem az alföldi mezővárosokra is jellemző. E településtípus felfedezése, tudományos bizonyítása Györffy István néprajztudós nevéhez fűződik, mivel első ízben Hajdúböszörmény esetében írta le, példaként máig városunkat említi, amely valóban a legszelemlétebb. Ezt a településformát a világörökség is nyilvántartásba vette, és városunkat úgy emlegetik és világszerte tanítják, mint a világörökség tipikus körkörös településformáját.

A leírt földtulajdoni rendszeren és határhasználati formán az a társadalmi szerkezet alakult ki, amely a feudalizmus idején meghatározó volt, amely sok vonatkozásban rányomta bélyegét a polgári kor társadalmára is. A város gazdasági és kulturális életét irányító módos gazdaréteg minden konzervatívizmusa ellenére is kötelességének tartotta a kultúra ügyének támogatását, a város ősi iskolájának fenntartását. A helyi iskola a debreceni református kollégium partikulájaként működött, szoros kapcsolatai voltak az anyaiskolával és a sárospataki kollégiummal.

A hajdúságnak a Rákóczi-szabadságharcban is jelentős szerepe volt, a fejedelem a hadba vonulás érdekében személyesen is járt a város határában. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc más változást jelentett a város társadalmában, mint országosan történt, mivel itt nem volt jobbágyosság. A földesúr-jobbágy viszony megszűnése helyett itt a hajdú kiváltságolás felszámolása jelentett fordulóponthoz, amely intézkedés az érintettek körében nem váltott ki egyértelmű lelkesedést. Ez bizonyos fokig érthető volt, mert ez a Bocskai által biztosított jogok elvesztését jelentette. Ennek ellenére a kezdeti idegenkedés után a hajdúvárosok lakossága jelentős szerepet vállalt a szabadságharcban, amiben Silye Gábornak, a Hajdúkerület kormánybiztosának döntő szerepe jutott.

A szabadságharc bukása után a Hajdúkerületet is megszüntették, a hajdúvárosokat beolvastották Szabolcs vármegyébe, de a Bach-rendszer kudarca után az ország régi közigazgatási szerkezetének visszaállításakor a Hajdúkerület újra életre kelt és a főkapitány 1861-től Silye Gábor, az 1848-as kor-

mánybiztos lett. Az 1867-es kiegyezés elvben ugyan megerősítette a Hajdúkerület önállóságát, de a belső fejlődés egész sor kérdést vetett fel. Egyértelműen kiderült, hogy a Hajdúkerület belső szerkezetét modernizálni kell. A kibontakozó belső hatalmi harcok egyik gyújtópontja pontosan a törvényhatóságok, a szabad királyi városok, szabad kerületek és a vármegyék kérdésének rendezése volt. 1876-ra egyértelművé vált, hogy a Hajdúkerületet nem lehet változatlan formában megtartani. Elfogadottá vált, hogy a térségben új vármegyét kell felállítani. Hajdúböszörmény természetesen azt szerette volna elérni, hogy a megnagyobbított és vármegyei szerkezet szerint átalakított törvényhatóság székhelye legyen.

Ekkor került előtérbe Debrecen szabad királyi város, ami egyébként valóban a térség természetes központja volt. A város vezetősége az 1874. szeptemberi nagygyűlésen a Debrecen központú új vármegye mellett kötelezte el magát. Álláspontjukat gróf Szapáry Gyula, a törvényjavaslat alkotója is támogatta. A magyar országgyűlés az egész országra kiterjedő közigazgatási átrendezés során az 1876/33. tc. úgy döntött, hogy a hajdúvárosok érvelését az önálló törvényhatóság mellett figyelembe veszi ugyan, de a vármegye székhelyeként Debrecent jelölte meg. Ez a döntés Hajdúböszörmény város számára érzékeny veszteséget jelentett. Kiengesztelésként Sillye Gábor hajdúkerületi főkapitányt Debrecen város főispánjának nevezték ki, de ezt Hajdúböszörmény nem így értékelte.

Hajdú vármegye területét a volt Hajdúkerület városai alkották és még hozzácsatoltak Szabolcs vármegyéből tizennégy kisebb települést. Sillye Gábort, a Hajdúkerület főkapitányát, Debrecen város főispánját a belügyminiszter 1876. augusztus 8-án kelt leiratában mindkét tisztségéből felmentette, és Miskolczy Lajost bízta meg az új vármegye szervező munkálataival. Ezzel a Hajdúkerület megszűnt.

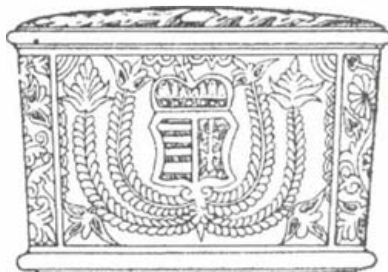
A Hajdúkerület zászlója kék-fehér színét Hajdú megye új zászlójában is alkalmazták, Hajdú megye címere valójában a Hajdúkerület címere lett, amit a vármegye pecsétjére is rávéstek. Az új vármegye vezetésében a volt hajdúkerületi tisztikar meghatározó szerepet játszott, emellett Debrecen után Hajdúböszörmény a megye második legnagyobb városa. A történelem viharos századaiban Hajdúböszörmény mindig központi szerepet játszott a hajdúvárosok között, de a Hajdúkerület megszűnése után jelentősége folyamatosan csökkent, viszont mindig büszke volt hajdúmúltjára, identitását igyekezett és ma is igyekszik megőrizni. Ennek jelei megtalálhatók a fellelhető hajdúvirtusban, a Bocskairól kialakult pozitív fejedelmeképből, amit erősít a város hatalmas főterén lévő százéves, két alakos Bocskai szobor, Holló Barnabás alkotása. Azt a pillanatot fejezi ki, amikor a fejedelem a hajdúknak a korponai kiváltságlevelet átadja.

Egyedüli a város körkörös településszerkezete, melyet a hajdútelepítés, mely a hajdútelepítés után tovább épült. Györfly István néprajztudós figyelte fel rá és tette világhírűvé, manapság számtalan ország egyetemén tanítják, mint egyedül álló körkörös, négy sugárútas településszerkezetet. A több mint kétszáz éves hajdúkerületi székház a város főutcáján áll, Hajdú-Bihar megye legrégebbi középülete, s a Hajdúsági Múzeum igen gazdag gyűjteményének ad otthont. A 400 éves hajdúmúlt nagyjainak állít emléket a Hajdúsági Múzeum udvarán kialakított szoborpark. Hajdúböszörmény ma is büszkén hirdeti, hogy a „hajdúk fővárosa.”

A Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep már negyvenöt éve megszakítás nélkül működik a városban, ami szinte egyedülálló az országban és a telepet az UNESCO is jegyzi. A nyári kurzusra évente 6-8 országból érkeznek festőművészek, s a telepet az itt készült képek kiállításával zárják. A város híres a helyi festőművészekről is: Pálnagy Zsigmond, Káplár Miklós, Maghy Zoltán, Kampler Kálmán, Király Jenő nevét említhetjük, jelenleg is számos alkotó művész él, dolgozik és kiállít a harminckétezer lakost számláló városban.

2009-ben hajdútelepítés 400. évfordulójára a város újabb szoborcsoporttal gazdagodott, az ünnepségen a helyi születésű Kosina László szobrászművész Őseink című két alakos szobrát avatták fel.

Mónus Imre

Horváth Mihály emlékezete Szentesen

A lexikonokból és számos életrajzi kiadványból közismert, hogy Horváth Mihály – korának kiemelkedő történetírója – Szentesen született 1809. október 20-án, Horváth József seborvos és Werner Erzsébet negyedik gyermekeként. Keresztapja Sáfrán Mihály katolikus plébános, a felekezeti békeség egyik megteremtője, aki 1792–1818 között szolgált Szentesen, s akinek utca őrzi nevét a városban. A jobb megélhetés reményében a család 1814-ben Szegedre költözött. Mihály itt végezte elemi- és középiskoláit, de felsőbb tanulmányai egyre távolabb sodorták Csongrád vármegyétől. A teológiai és bölcsészeti tárgyakban kitűnő előmenetelt tanúsító férfiú 1828-ban bölcsésztudor lett. 1832-ben pappá szentelték. Történettudományi tanulmányait három ízben akadémiai díjjal jutalmazták: 1839-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává. 1841-ben pedig rendes tagjává választották. 1847-ben hatvani préposttá nevezték ki. 1848/49-ben csanádi püspök, a Függetlenségi Nyilatkozat egyik szerzője, a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Szerepvállalása miatt emigrációba kényszerült. Távollétében a haditörvényszék halálra ítélte, és 36 társával együtt – köztük Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Mészáros Lázár, Batthyány Kázmér, Perczel Mór, Teleki László, Irányi Dániel és mások – 1851. szeptember 22-én *in effigie* (jelképesen) fel is akasztatta. A kiegyezést követően – élve az amnesztia lehetőségével – hazatért Magyarországra. 1867 után a Magyar Történelmi Társulat, a Kisfaludy Társaság, az Országos Közoktatási Tanács és az MTA Történelmi Osztályának elnöke. 1869–72 között Szeged, majd Budapest belvárosi kerületének országgyűlési képviselője. Egészsége megromlása miatt a csehországi Karlsbadba utazott gyógykezelésre. Itt hunyt el 1878. augusztus 19-én.

Pályatársai a korszak legjelentősebb és legnépszerűbb történetírói között tartották számon. Ezt elsősorban annak köszönhette, hogy számos kortársától eltérően, tanulmányai nem a képzeleten, hanem a tényeken alapultak. Újszerűnek számítottak történelmi témái is, amivel túlmutattak a szokásban volt harci események, háborúk leírásán. Ezt a törekvést jelezte első jelentősebb munkája is, az 1840-ben megjelent: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*, amivel elnyerte az akadémiai nagy jutalmat. Marczali Henrik megállapítása szerint, ez a mű „*mintegy bevezetése azon mozgalmaknak, melyek a Védőgyűlés alapításához vezettek*”. E munka kiegészítésének számít *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a XVI. század közepéig* (Pest, 1842).

Régein dédeltetett név volt, hogy iskolai használatra megírja az egész magyar történelmet. Így született meg *A magyarok története* előbb négy, majd hat kötetben (Pápa, 1842–1846), majd hat kötetben (1860–1863), a harmadik kiadás pedig nyolc kötetben (1871–1873). Erről a munkájáról írta utóbb Marczali – Horváth Mihály születésének 100 éves évfordulóján –, hogy „*Ő az első, ki az alakulni kezdő modern Magyarország ideális tükrén át nézi és mutatja be hazánk viszontagságos történeteinek egymásutánját. De nemcsak a felfogás új; ami legfontosabb és tán legnagyobb érdeme azon férfiúnak, kinek emlékét ünnepeljük: új a nyelv is. A történetírást ő tanította meg érthető, szép magyar nyelven beszélni...*”

A szabadságharc leverését követően 18 évi száműzetés következett. Lipcse, Brüsszel, Párizs, Montmorency, Genova, Nizza, Firenze, Genf voltak tartózkodási helyei. 1856-ban visszatért Brüsszelbe, és komoly történelmi kutatásokat végzett az állami levéltárban. Az 1447-től 1625-ig terjedő időszakra nézve 490 magyar vonatkozású oklevelet tárt fel, amelyeket *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból* címmel tett közzé 1857–1859 között, *Hatvani Mihály* álnév alatt. Az emigrációban írt következő munkájában a reformkor időszakát dolgozta fel *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823–1848-ig* címen. Az volt a célja, hogy a hazai fiatalságot megismertesse a forradalmat megelőző korszak eseményeivel, a külföldieket pedig a „magyar ügy” mellé állítsa. A

Horváth Mihály arcképe az iskolai füzeteken (1899)

háromkötetes munka Genfben jelent meg 1865-ben. *Toldy Ferenc*, a jeles irodalomtörténész lelkesen üdvözölte Horváth Mihály új művét. „*Csak magasztaló szavaim vannak, sőt a csodálás szavai e teremtményed felett... Készség nélkül lehetnek benne adati hibák; lehetnek dolgok, miket egy későbbi idő jobban fog tudhatni. De te megteremtetted e kor történetét, s érdemed halhatatlan*” – írta Toldy, majd a következőképp számolt be a könyv hazai fogadtatásáról: „*Te a nap oroszlánja vagy. Híreddel, magasztalásoddal tele a két haza. Minden ember olvassa, dicséri s áld tégedet.*”

Szintén Genfben jelent meg másik korszakalkotó munkája: a *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. A nagy feltűnést keltett könyvet magyar kiadója, *Purky Miklós*, a forradalmi kormány volt komáromi biztosa jelentette meg 1865-ben. Marczali Henrik e munka kapcsán állapította meg: „*Mindnyájan tudjuk, minő hatása volt e munkának itthon. Nemzeti történetíróvá ép ez a tiltott könyv avatta Horváth Mihályt. Ki ne akarta volna megtudni az igazságot azon események felől, melyek megrezegtették a magyar szívnek minden hűrját; ki ne hitt volna annak a tudósnek, ki oly közel állott az események műhelyéhez? Boldog emlékü Erzsébet királynénk e könyvből óhajtotta megismerni azon kérdéseket, melyek a nemzetet elválasztották királyától, ennek segítségével kívánt véget vetni a bizalmatlanság százados átkának.*”

1867-ben új korszak kezdődött Horváth Mihály életében. A száműzött hazatérhetett, és itthon kama-tozathatta külföldön szerzett tapasztalatait, tudományát. A nemzet és az uralkodó érdemeihez méltóan fogadta. Tudományos tiszttségei mellett bizonyára elégtétellel töltötte el, hogy ő taníthatta a magyar történelmet az ifjú trónörökösnek, Rudolf főhercegnek. Nem hagyott fel a történetírással sem: 1869-ben megjelentette *Zrínyi Ilona*, 1872-ben pedig *Fráter György* életrajzát, majd 1878-ban közzétette *A kereszténység első százada Magyarországon* című értekezését. Horváth Mihály történetírói jelentőségét legtalálhatóbban *Fraknói Vilmos* foglalta össze, amelynek lényege: Horváth Mihály nemcsak arra a korra gondolt, melyről írt, hanem a közönségre is, akinek írt. Nemcsak kutató akart lenni, hanem buzdító, lelkesítő tanító is, ki mindig arra törekedett, hogy a XIX. század vezéreszméit hirdesse. Mindegyik művét átlengi az erős hazafi-érzés, a szabadság, alkotmány és haladás érdekei iránti lelkesedés, mely írásainak nagy szubjektivitást kölcsönöz. Senki sem tudta annyira megkedveltetni a történelmet a nagyközönséggel, mint Horváth Mihály.

Dr. Zsilinszky Mihály történetíró, Csongrád vármegye 1889–1892 közötti főispánja, a vármegye történetéről írt monográfiájának harmadik kötetében önálló szócikkben emlékezett meg a nagy példakép munkásságáról. Méltatását a következőképp kezdte: „*Horváth Mihály elsőrendű történetíró nevének említésénél minden intelligens szentesi ember büszkeséggel teszi hozzá, hogy Szentesen született. Ez a férfiú jeles tehetségével, kitartó szorgalmával és ügyességével valamennyi Csongrád megyei író közt leg-többre vitte. Egyházi téren a püspökségig, politikai téren a miniszterségig.*”

Ez így igaz. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy Horváth Mihálynak nem sok emléke maradhatott szülővárosáról, hisz még csak ötödik életévében járt, amikor a család Szegedre költözött. Eddigi ismereteink szerint élete hátralévő részében soha többé nem fordult meg szülőhelyén, ennek ellenére a szentesiek figyelemmel kísérték életútját, elért szakmai sikereit; többször kísérletet tettek arra, hogy szorosabbra fűzzék a kapcsolatot híressé vált földijükkel; halála után pedig gondoskodtak emlékének maradandó formában történő megőrzéséről. Az alábbiakban ezeket igyekszem csokorba szedni, tisztelve nagy szülöttünk kimagasló teljesítménye előtt.

Az emlékek sora az 1848/49-es forradalom és szabadságharc dicső napjaiban indul. Történt, hogy 1849. március 14-én a Szentes városi közgyűlés elrendelte, hogy a pesti március 15-i nagy nap első évfordulójának emlékére minden szentesi templomban tartsanak hálaadó istentiszteletet, s a lelkészek mondjanak imát a magyar szabadságharc diadalmas befejezéséért. Március 15-én valamennyi felekezet lelkésze eleget tett a közgyűlés kérésének, egyedül *Leeb Mátyás* katolikus plébános nem. A reggeli misét ugyan megtartotta, de ezt követően bezárta a templomot és eltávozott Szentesről. Az összegyűlt hívek egy ideig türelmesen vártak papjukra, majd felnyitották a templomot, és pap nélkül maguk tartották meg az ünnepi ájtatosságot. A közgyűlés megrótt a plébánost hazafiatlan magatartása miatt, s feljelen-tette *Vukovics Sebő* teljhatalmú országos biztosnál. Vukovics március végén a szegedi vésztörvényszék elé állította a szentesi plébánost. A közvélemény követelte elmozdítását, de akadtak olyanok is, akik hazaárulás címén kötélt általi halálra történő elítélését várták. Mielőtt azonban eldurvultak volna az események, Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter közbenjárt Leeb Mátyás érdekében, így semmi bántódása nem esett. (1878-ban bekövetkezett haláláig ő maradt a plébános Szentesen.)

A következő adalékok már a szabadságharc végnapjaihoz kapcsolódnak, közelebről Horváth Mihály menekülésének történetéhez. Legrészletesebben *Márki Sándornál* olvashatunk a miniszter-főpap

vadromantikus regénybe illő meneküléséről a szabadságharc leverését követően, amelyet többen valószínűleg hitetlenkedéssel fogadtak. Ugyan máig sem tisztázott teljesen, hogy Horváth püspököknek hogyan sikerült leráznia üldözőit, de az alábbi korabeli hatósági közölvények hitelesítik a szokatlan körülményeket. A Szentesi Levéltárban bukkantunk e két rövid dokumentumra, amelyeket Horváth Mihály eddigi életrajzírói sem ismerhettek. Kiderül, hogy a császári királyi hatóságok valóban fontosnak tartották volna a „rebellis” püspök és miniszter elfogatását, de többhónapos nyomozásuk nem vezetett eredményre.

„Tekintetes Basa József Úrnak, Csongrád megye főszolgabírójának!
Szegeden, octóber 1-én 1849.

A Pesti Cs. Kir. Katonai Rendőrségi Osztály által ide hivatalosan bejelentetvén, hogy a forradalmi Kormánytól csanádi püspököknek, későbbben vallás- és közoktatási miniszternek kinevezetett Horváth Mihály folyó évi augusztus 31-én König álnév alatt mint passai borkereskedő Kis-Mártony (Kismarton) városában megjelent, és mielőtt a szükséges befogatási rendelkezések megtétethettek volna, úti táskáját is oda hagyva, megszökött. Ezen eset felsőbb rendelet következtén oly utasítással tétetik tudtára Tisztelt Főszolgabíró Úrnak, hogy a nevezett s igen terhes bűnökkel borítva lévő egyént, ahhoz alkalmas egyénje által, helyben őrszemekkel tartsa, és hol tartózkodásáról tudomást vévén letartóztassa, s minden esetre biztos, de tisztességes kíséret mellett ide a Katonai Térparancsnoksághoz bekísértesse.

Cs. Kir. Kerületi Korm. Főbiztos, Gyulai Gaál Eduárd Úr Őméltósága helyett

Szabó László tanácsos”

„Békés, Csongrád, Csanád vármegyék és szab. kir. Szeged városa cs. kir. kerületi főbiztosától. Szegeden, nov. 23. 1849.

Nagyságos Temesváry István Úrnak!

A nagyváradi katonai kerület parancsnokságának folyó hó 18-kán 2328. sz. alatt ide érkezett hivatalos tudósítása szerint, Horváth Mihály volt magyar lázadási cultus minister, legközelebb Brüsszelben Möring Vilhelm professor nevére folyó évi január 13-án Magdeburgban kiadott útlevelemmel jelenvén meg, miután ugyanő nem sokkal ezelőtt mint borkereskedő, König álnév alatt Köszegeen láttatott, és innen minden ingóságai hátrahagyásával ugrott meg, íranta az a rendelvény jött közbe, hogy minden helyen gondos nyomozás tétessék aziránt, hogy nem vizsgáltatott-e valahol Möring Vilmos nevére valakinek útlevél, s hogy mi úton jutott, ki által s mely időben nevezett Horváth Mihály kezébe oly útlevél, mellyel magának a külföldre mehetésre utat nyitott. Annál fogva e tekintetben az illető hivatalnokok figyelme s gondos után járása felhívassék, és az eredményről hozzám azonnal jelentés tétessék.

Gyulai Gaál”

(1849. december végén megismételték a körözést, de a főszolgabírók azt jelentették, hogy Möring névre kiállított útlevelemmel nem találkoztak.)

Az 1849 óta emigrációban élő Horváth Mihály 1866 utolsó napjaiban kegyelmet kapott az uralkodótól, amelynek következtében visszatérhetett hazájába. Élve a lehetőséggel, 1867. január 20-án magyar földre lépett. Néhány nappal később Szentes Város Tanácsa elhatározta, hogy egy üdvözlő irattal tiszteli meg nagy szülőttét. A köszöntő okmány elkészítését Lubinszky György főjegyzőre és Borsos Károly tanácsnokra bízta. A kor stílusában írt szalutáció így szólt:

„Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr! Mélyen Tisztelt Földink! Ünnepelet Hazafi!

Kincsek királya a hajthatatlan gyémánt egyedül önhamvaitól kapja tündöklő ragyogását; a kemény tűzpróbát kiállta arany szorozza értékét. Azonképp Méltóságod is 18 évi szenvedései után megtartván szilárd hazafiságát, csak növekedett előbbi jénvében, és nagyobb tisztelet tárgya lett a rendíthetetlen honfiak sorában.

Méltóságodnak hön szeretett honunkba, a Magyar nemzet karjai közé lett visszaérkezése minden igaz hazafi keblét örömlánggra gyullasztá, áldván a Mindenhatót, hogy annyi viszontagságok békés át-szenvedése után, körünkbe szerencsésen visszajuttatá, s háláját nyilvánítván Felséges Urunk Királyunk magasztos lénye iránt, mellyel Méltóságod személyében egy nagy hazafinak honunkba való visszatérését legkegyelmesebben eszközölni méltóztatott.

Méltán örvend az egész haza ezen nagybecsű nyereségynek; annál inkább örvendhetünk mi, akik Méltóságodat közelebből földünknek, városunk szülöttjének lehetünk szerencsések – sőt büszkék vagyunk tisztelhetni.

Üdvözljük tehát Méltóságodat kedves övéinek karjai közé lett szerencsés megérkezése alkalmából és üdvözljük ezen új pályájának kezdetén! Adjon a Teremtő Méltóságodnak boldog meglegedést és hosszú életet, hogy a drága hon és nemzet dicsőbb felvirulását megérvén, a jövőnek velünk együtt sokáig örvendhessen.

Örökzöld myrtus koszorúzza érdemdús halántékát, és az utókor sose szűnjék meg dicsőíteni emlékét!

Vegye kedvesen Méltóságod szerény földijeinek jelen szívből eredő üdvözlő iratát, akik határtalan bizalmunk nyilvánítása mellett magunkat állandó Kegyeibe és viszon érzelmeibe ajánlván, igaz hazafiúi tisztelettel vagyunk

Szentesen, 1867-ik évi Január 25-kén

*Méltóságodnak őszinte üdvözlői
Szentes város Közönsége”*

A város szorosabbá kívánta tenni kapcsolatát jeles szülöttével azért is, hogy 1867 februárjában felajánlotta neki Szentes országgyűlési képviselői mandátumát. Ezzel a gesztussal azonban elkésett, mivel Horváth Mihály már korábban elfogadta a szegediek hasonló felajánlását. A szándék mindenesetre jellette, hogy a szülőváros őszinte ragaszkodással viseltetett nagy fia iránt.

A csehországi Karlsbadban 1878. augusztus 19-én hunyt el. Horváth Mihály halálának híret a *Szentesi Lap* 1878. augusztus 25-diki számának címloldalán hozta nyilvánosságra, az alábbi méltató sorok kíséretében:

„Egy embernek halálára írunk itt emlékezetet, kinek halálán az egész magyar nemzet könnyez, s kinek ravatalához városunk közönségét, a közös veszteség fájdalma mellett, a veszteség azon érzete is vezet, melyet az anya kétszeresen érez, midőn ő a nemzet halottjában, saját gyermekét siratja.

Horváth Mihályban, a legnagyobb magyar történezmében, városunk nemcsak a magyar nemzet jelenleg élő fiainak egyik legnagyobb emberét, de saját szülöttét is veszíté.

Folyó hó 19-én jött a megdöbbenő gyász hír, hogy Horváth Mihály püspök, 1848–49-ben volt valósággyminiszter, városunk szülötté Carlsbadban, hol gyengélkedő egészségének helyre állítása végett a fürdőben időzött, meghalt.

Horváth Mihályban a jeles hazafi mellett, a magyar tudományos irodalom egyik leghatalmasabb oszlopa dőlt ki.

(...) Halálát, melyet egy egész nemzet fájlal, szélhűdés okozta. Temetése aug. 25-én lesz Budapesten. Koporsójára Szentes város tanácsa városunk közönsége gyászának kifejezésül koszorút küldött. A nemzeti kegyelet őrizze örök álmát.”

A temetése után alig négy hónappal – 1879. jan. 5-én – egy kezdeményezés jelent meg a Szentesi Lapban „Örökítsük meg nagyjaink emlékét” címen. A közlemény lényege az volt, hogy minden városnak van egy-egy országos hírű szülöttje – mint Kiskőrösnek Petőfi Sándor, Kecskemétnek Katona József, Szegednek Dugonics András –, Szentesnek ott van Horváth Mihály, akinek meg kellene örökíteni az emlékét. A felvetést hamarosan tett követte, amennyiben a városi képviselő-testület 1880. április 15-én tartott közgyűlésén kimondta, hogy emléktáblával jelöli meg Horváth Mihály szülőházát, emellett megfesteti arcképét, és szobrot állít tiszteletére. Mindezek megvalósítására Balogh János polgármester vezetésével háromtagú bizottságot választottak. Hamarosan kiderítették, hogy a jeles történetíró az egykori Hadzsy-féle házban született, amely azóta Weisz Bernát kereskedő tulajdonába került, aki hozzájárult a tábla elhelyezéséhez. Az emléktáblát Gerenday Antal budapesti síremlékmű-gyáros augusztus végére fekete gránitból elkészítette. A közgyűlési határozat szerint a leleplezési ünnepségre Horváth Mihály születésnapján, 1880. október. 20-án került volna sor, a szertartás azonban elmaradt.

Az történt, hogy időközben megkezdődött a szentesi megyeháza építésének előkészítése, emiatt a város főtere romokban hevert. A városatyák nem szerették volna, hogy a táblaavatásra érkező vendégek ilyen rendezetlen állapotban ismerjék meg Szentest. Azt találták ki, hogy valamivel később az elhalasztott ünnepség helyett fényesebb, hármas ünnepet tartanak, egybekötve a Horváth Mihály-emléktábla avatását a város másik nagy szülöttének, Tóth József színművész emléktáblájának leleplezésével, valamint a főtér díszévé vált neoreneszánsz megyeháza átadási ünnepségével. A megyeháza építése azon-

ban elhúzódott, 1884 tavaszán pedig kiderült, hogy a megye nem is akar ünnepélyes székfoglalót tartani.

További akadályok miatt végül 1885. október 22-én került sor a város két nagy szülöttének összehívására a városi ünnepségre. A vármegyeháza díszterme és karzata zsúfolásig megtelt a helyi és vidéki vendégekkel, az ünnepelték családtagjaival, a tudományos világ és a művészeti élet képviselőivel. A jeles alkalomra delegációt küldött a Magyar Tudományos Akadémia, a Petőfi- és a Kisfaludy Társaság, valamint a Nemzeti Színház. Az egybegyűlt közönségnek bemutatták Horváth Mihály életnagyságú mellképét, amelyet a korszak egyik legjelentősebb portréfestője, Vastagh György készített. Balogh János volt polgármester nagyszerű előadásban ismertette Horváth Mihály életútját és munkásságát, majd pedig egy ifjú elszavalta dr. Váradi Antal Horváth Mihály emlékére írt alkalmi ódáját. A rendkívül jól sikerült nap tanúságait a Szentesi Lap vezércikke a következőképp summázza:

„Az erények erénye, a haza szent szeretete, melynek a nagy történetíró a nemzetre hagyott műveiben evangéliumát írta meg, az ülte e napon nálunk diadalünnepét, egyesítve mindeneket abban a megnyugtató tudatban, hogy a villongások, a szertehúzás mai napjaiban is van még tér elég, ahol nincs pártállás, nincsen felekezetiesség, ahol édestestvéreké olvadhatunk, s mindannyiunk érzi, hogyha ez ünnepi hangulatot a mindennapi közéletbe át lehetne vinnünk, mily nagy, hatalmas, boldog lenne ez a haza, melynek hű szolgálatára a két nagy ember példája, megelevenült emléke tanít.”

Az elkövetkező években, évtizedekben igen változatos módon igyekeztek elérni, hogy Horváth Mihály emléke ne merüljön feledésbe. Ezek közé tartozott, hogy a helyi gimnáziumban működött Önképző Kör 1891-ben Horváth Mihály nevét vette fel. Néhány évvel később – 1899 nyarán – Stark Nándor könyvkereskedő olyan elemi iskolai irkákat (füzeteket) dobott piacra, amelyek borítójára Horváth Mihály történetírő és Tóth József színművész arcképei voltak nyomva, a „nagyemlékezetű két jeles magasztaló szöveggel”. A maradandóbb emlékek közé sorolható, hogy 1906-ban Horváth Mihályról neveztek el azt az utcát (Zöld fa u.), amelynek elején a szülőháza állt. Ezzel egy időben jelent meg a kezdeményezés az Alföldi Ellenzék című helyi lapban, miszerint szobrot kellene állítani a történetíró-püspöknek. Egy értelmiségi asztaltársaság nyomban gyűjtést indított, amely azonban hamarosan elakadt.

A szoborállítás eszméje azonban nem került le a napirendről. 1909 júniusában – közeledve Horváth Mihály születésének 100 éves évfordulójához – a Szentesi II. 48-as Népkör küldöttsége felkereste dr. Kelemen Béla főispánt, és megkérte, hogy indítson mozgalmat a szoborállítás érdekében, s vállalja el a fővédnökséget. A főispán eleget tett a felkérésnek. Kezdeményezésére hamarosan alakult egy előkészítő bizottság, amelynek elnökei dr. Cicatricis Lajos alispán és dr. Mátéffy Ferenc polgármester lettek. A centenárium kapcsán kimondták, hogy ki fogják adni Horváth Mihály életrajzát, másrészt pedig országos mozgalmat indítanak egy szobor felállítására. Az ország különböző részeibe 2230 gyűjtőívet küldtek szét.

A szoborbizottság – amely ekkor már dr. Nagy Sándor alispán vezetésével működött – 1910 nyarán elhatározta, hogy összegyűjti a Horváth Mihály életére és munkásságára vonatkozó ereklyéket, amelyekből egy külön emlékszobát fog kialakítani a közeljövőben megépülő Kultúrpalotában. A korabeli újság tudósítása szerint hamarosan megérkeznek Szentesre Horváth Mihály egykori dolgozószobájának berendezései, melyeket a Horváth család bocsát a bizottság rendelkezésére. Az újság tudni vélte azt is, hogy a család a Kultúrpalota számára ide fogja ajándékozni Horváth Mihály összes művein kívül a nagy történetíró ezrekre menő könyvtárát is, mely megvetné az alapját Szentesen egy országos híru könyvtárnak, mely – miként Szegeden a Somogyi Könyvtár – nálunk is alapítójáról Horváth Mihály Könyvtárnak nevezetnének el. E szép elképzelésből sajnos nem lett semmi, mivel a Kultúrpalotának szánt épületet utóbb a Szentesi Állami Polgári Leányiskolának utalták ki (ma Petőfi S. Ált. Isk.). Az összegyűlt Horváth Mihály relikviákat (kb. 500 db) a helyi múzeumban helyezték el, de a külön emlékszoba és könyvtár berendezése helyszűke miatt elmaradt.

Ennél örövendesebb hír volt, hogy a szoborhoz szükséges összeg (34 ezer korona) két év alatt összegyűlt, 212 adományozó közreműködésével. Az első adományt a gyűjtést elkezdő Hetek Asztaltársasága adta, míg a második adakozó az Egyetemi Hallgatók Szentesi Köre volt. A legnagyobb összeget (10-10 ezer koronát) Csongrád vármegye és Szentes város szavazott meg a szoborra. A Közoktatásügyi Minisztérium 2000 koronát, a Főrendiház és Szeged thj. város 500-500 koronát adományozott. Jelentősebb összegeket küldtek: Bács, Beszterce-Naszód, Csanád, Kisküküllő, Krassó-Szörény, Temes, Torontál és Zala vármegyék, Arad, Csongrád, Hódmezővásárhely, Debrecen és Temesvár városok, továbbá a Magyar Történelmi Társulat, a Kolozsvári Egyetem, a Szentesi Takarékpénztár és mások.

1912 szeptemberében az elkészítendő szobor helyéül az újonnan kialakított, Erzsébet királynéről elnevezett teret jelölték ki. Az előkészítő bizottság egy része márványszobrot szeretett volna, de a többség az időjárás viszontagságainak jobban ellenálló bronzöntvény mellett döntött. A következő ülésükön kimondták, hogy a szobrok elkészítésére zárt pályázatot írnak ki. Négy jeles szobrászművészt kértek fel a pályázatra: Markup Bélát, Tóth Istvánt, Szentgyörgyi Istvánt és Kisfaludy Stróbl Zsigmondot. Határidő: 1913. május 1. A szobrok kicsinyített változatai határidőre elkészültek. A zsüri Kisfaludy Stróbl Zsigmond alkotását sorolta az első helyre. A felkérésnek megfelelően a Mester vállalta, hogy a szobrot legkésőbb 1914. október 1-ig elkészíti. A határidő tarthatónak tűnt, hisz az agyagmintákat 1914 júliusában bemutatta, és véglegesítették a szobor helyét is. Ekkor azonban kitört az első világháború, amelynek következtében a szoborállítás hosszú időre elakadt.

Egy szép gesztus azonban történt, amely említést érdemel. 1922-ben a Szentesi M. Kir. Állami Főgimnázium felvette a nagy szülött, Horváth Mihály nevét. A rangos intézmény azóta is a történetíró-püspök nevét viseli.

A háború utáni évek továbbra sem kedveztek a szoborállításnak. Ekkoriban pedig már két szoborról volt szó, mivel még a háború előtt kimondták, hogy Horváth Mihály és Kossuth Lajos egészalakos szobrai egyszerre fogják leleplezni. A szobrok alkotói – Kisfaludy Stróbl Zsigmond és Tóth István – az 1920-as évek végén többször jelezték, hogy műveikkel elkészültek, a szobrok szállításra készek. A város azonban egyelőre nem tudta fogadni a régen várt köztéri alkotásokat. Problémaként jelentkezett a Horváth Mihály szobor elhelyezése is, ugyanis időközben (1926-ban) az Erzsébet téren felállították az első világháborús áldozatok emlékművét, Pásztor János szobrászművész alkotását. Kisfaludy 1929 szeptemberében Szentesen járt, hogy új helyet keressen nagyméretű szobrának. Legmegelőbbnek a Kossuth tér megyeháza előtti részét találta, amelyet azonban elfoglalt az 1886-ban létesített többszintes diszkút, a város első artézi kútja. Többéves vita kezdődött, ugyanis a szentesiek hevesen tiltakoztak a technikatörténeti emlékek számító fötéri kút elbontása ellen. Végül a kút elbontását kierős szakoló vármegyei álláspont győzött: a fötér egykori ékességét 1934 májusában lebontották, és helyére került Horváth Mihály egészalakos szobra.

A szobrok ünnepélyes leleplezésére 1934. október 21-én került sor a szentesiek sokasága, valamint számos fővárosi és vidéki delegáció részvételével. A megnyitót dr. Csörgő Károly alispán tartotta; az ünnepi szónok dr. Lázár Andor igazságügy-miniszter, Szentes országgyűlési képviselője volt. Kossuth Lajos érdemeinek ismertetését követően megemlékezett Kossuth munkatársáról, Horváth Mihályról, a „mély érzésű történettudósról, aki a nemzeti jogok előbbre viteléhez a történettudomány eszközeit és adatait szolgáltatta”. A szobrokról a lepel lehullt, s előtűnt a két nagy hazafi bronzalakja. „Boruljunk le lélekben a szobrok előtt – folytatta a miniszter. – Fogadjuk meg, ne hangosan, hanem mélyesen mély fogadalommal, hogy hazánkat mindig úgy fogjuk szeretni, hogy többre becsljük önmagunknál. Csak az alkalmas vezetésre, csak az a férfiú vagy társadalmi osztály képes a hatalmat kezében tartani, amely ezt a hatalmat a mások javára szolgálja...”

A szobrokra számos koszorú került. Horváth Mihály szobránál koszorút helyezett el a képviselőház, a felsőház, a vármegye, a város, Csanád vármegye, Fábián és Magyartés községek, a reálgimnázium, a szentesi 48-as körök és gazdakörök, a Kereskedők Egylete, a Bajtársi Szövetség, valamint a Horváth család megjelent kilenc tagja, köztük Horváth Mihály egyetemi tanár, dr. Horváth Boldizsár budapesti főorvos és Horváth Lajos főintéző. A jól sikerült, méltóságteljes ünnepségről a helyi lapokon kívül részletesen beszámolt a Kunszentmártoni Híradó, a fővárosi Újság, a Budapesti Hírlap és a Képes Pesti Hírlap.

Ma már nincs meg Horváth Mihály szülőháza, de emléktáblája és domborműve van a róla elnevezett utca sarkán, amelyet Borsos Miklós szobrászművész készített 1981-ben.

Elődeink tehát gondoskodtak arról, hogy Horváth Mihály emléke ne merüljön feledésbe. A mai szentesiek kötelessége, hogy megóvják ezeket a köztéri alkotásokat, és gondjuk legyen arra, hogy időnként friss koszorú és virág kerüljön nagy szülöttünk emlékhelyeire.

Labádi Lajos

Forrás és irodalom:

Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára: Csongrádi Cs. Kir. Megyehatóság iratai 873,1271, 1413/1849.; Szentes Város Tanácsának jegyzőkönyve 175, 255/1867.; Szentes Város Képviselőtestületének jegyzőkönyve 195/1923., 78/1924., 80, 224/1929., 26/1930., 122/1934., 8/1935.; Szentes város polgármesterének iratai 4280/1938.; Csongrád vármegye főispánjának ir. 336/1914.; Csongrád vármegye alispánjának ir. 3806/1934.; Szentesi Lap: 1878. aug. 25.; 1879. jan. 5.; 1880. ápr. 18., 25., szept. 5.; 1884. márc. 22., 29., ápr. 26.; 1885. szept. 5., okt. 3., 10., 17., 25., 31.; Szentes és Vidéke, 1885. okt. 24.; Csongrádmegyei Ellenzék: 1899. aug. 30.; Alföldi Ellenzék:

1909. jún. 20., júl. 13.; 1910. febr. 8., 24., júl. 14.; 1911. febr. 7.; 1912. ápr. 12., szept. 8., okt. 10., 15., dec. 17.; 1913. júl. 3., 8-9., 19., 24., aug. 3., szept. 11.; 1914. júl. 14., 21., 23.; Alföldi Újság: 1929. szept. 24.; 1930. szept. 30., okt. 5.; 1931. jún. 6., szept. 1., 5.; 1934. ápr. 29., máj. 19., szept. 4., 7-8., okt. 21., 23.; Szentesi Hírlap: 1934. okt. 23.; Képes Pesti Hírlap: 1934. okt. 23.; Budapesti Hírlap: 1934. okt. 23.; Újság: 1934. okt. 24.; Kunszentmártoni Híradó: 1934. okt. 28. *Szinyei József*: Magyar írók élete és munkái IV. köt. 1277–1286. old.; *Zsilinszky Mihály*: Horváth Mihály. In: Csongrád vármegye története III. köt. Bp. 1900. 403–405. old.; *Marczali Henrik*: Emlékezés Horváth Mihály fölött (Elhangzott a Dugonics Társaság 1909. évi december hó 19-én tartott ünnepi ülésén.) Szeged, 1910. 26 old.; Révai nagy lexikona X. Bp. 1914. 288–289. old.; *Márki Sándor*: Horváth Mihály 1809–1878. Bp. 1917.; *Pamlényi Ervin*: Horváth Mihály. Bp. 1954.; Szentes (szerk.: *Nagy Imre*) Magyar városok monográfiája III. Bp. 1928. 152., 234–235. old.; *Labádi Lajos*: Horváth Mihály. In: Szentes helyismereti kézikönyve II. k. Híres szentesiek. Szentes 2000. 481. old.; *Dancsik Tamás*: Horváth Mihály élete és irodalmi munkássága (Kézirat. Bp. 2008)

Pesty Frigyes emlékezete

1889. december 5-én, a Magyar Történelmi Társulat választmányi ülésén a társulat titkára, Szilágyi Sándor bejelentette Pesty Frigyes választmányi tag halálát, és röviden méltatta az elhunyt érdemeit: *„Pesty Frigyes neve a társulatunk megalakulásának történetével össze van forrva, s a Századokat, eredetileg ő tervezte. Ő valóban a mi halottunk is s nálunknál mélyebben senki sem fájlathatja munkás életének kialakítását... Magyarország azon részében lépett fel a közélet terén, melyet az anyaállamtól elszakítottak: az akkor úgynevezett „temesi bánsgásban”. Mint ifjú részt vett a forradalomban, s az eszméket, melyek őt akkor hevítették, hiven megőrizte annak leveretése után is. A nemzetgazdasági pályát választotta életcélul, s otthon, szülővárosában, Temesvárt pénzintézeteknél kezdett szolgálni. De Magyarország szétdarabolásának ténye fájdalommal töltötte el őt, s mint anyyan, akkor ő is a múlt néha verőfényes, néha borús napjainak tanulmányozásában keresett vigasztalást. Az eleinte encyclopedikus író mind mélyebben kezdett elmerülni a történet tanulmányozásában, s ez irányban fejlődése hovatovább mind határozottabb kifejezést nyert az általa szerkesztett „Delejtűben”. Midőn már Pestre feljött, egészen benne volt a történetírói tanulmányokban, s a hatvanas évek derekán már egy történelmi folyóirat kiadására szerzett concessiót, melyet „Századok”-nak nevezett. A gondolat is, hogy egy magyar tört. Társulat alakításáért, az övé volt... Mi most a fájdalom első perceiben történetírói pályájának méltatására nem is gondolhatunk, s bizonytalán a tisztelt választmány magáévá teendő azon elhunytt, hogy elhunyt társunk felett emlékezés tartassék, s annak megírására Nagy Imre, mint az elhunyt benső barátja kéressék meg”¹*

A Századok következő oldalán közölt nekrológban olvashatjuk a következőket: „1859. óta tagja volt az Akadémiának, mely 1877. rendes taggá, s 1879. osztálytitkárává választotta. Mindez történetírói működésének vala elismerése, s jutalma: mely téren valóban betöltetlen irt hagyott maga után. Temetése rendkívüli részvét mellett ment véghez... Rendkívül gazdag s páratlan becsű gyűjteményt hagyott maga után, kivált okirat másolatokban, melynek megszerzéséről a Történelmi Bizottság fog gondoskodni. Könyvtára is, mint történeti könyvtár igen gazdag és becses: – óhajtható volna, hogy ezt is valamely közintézet megszerezze, hogy így együtt maradjon.”

A Magyar Tudományos Akadémia vásárolta meg Temes vármegye monográfiájához készített jegyzetét, mintegy 10 ezer oklevél, illetve iratmásolatát. A Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg könyvtára számára (ma az OSZK Kézirattárában őrzik) helynévgyűjtésének csaknem 29 ezer lapnyi anyagát (63 megyei kötetbe rendezve), továbbá levelezését (314 levéliról származó 1106 levelet).² Könyvtárának sorsát nem ismerjük.

Az emlékezésére, amit (nem tudni milyen okból) Ortvyai Tivadar tartott csaknem két évet kellett várni (1891. október 26-án hangzott el, s további két évre telt, amíg nyomtatásban meg is jelent).³

Ortvyai Tivadar (1843-1916), csakúgy, mint Pesty, délvidéki (Krassó vármegyei) születésű volt, és részben ennek a tájegységnek a múltjával, részben történeti földrajzzal foglalkozott.⁴ Pesty Frigyes if-

¹ Századok 1889. 800. old.

² *Szinyei József*: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Bp. 1905. 824. hasáb.

³ Pesty Frigyes, rendes tag emlékezete. Emlékezésdek a M. T. Akadémia tagjairól. 7. köt. Bp. 1893. 34. old. (irodalomjegyzékkel)

⁴ Magyarország régi vízrajza I–II. köt. Bp. 1882.; Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. I–II. köt. Bp. 1892.; Pozsony város története I–III. köt. Pozsony, 1892–1900.

júságáról, pályakezdéséről meglehetősen kevés adatot közölt, s a történelmi életmű alaposabb bemutatására, elemzésére sem vállalkozott. Sokkal alaposabban dokumentált ennél Színycsei József életrajzi adattára: nemesi származású, de meglehetősen szerény körülmények között élő szíjgyártómester (Pesty Ferenc) volt az apja, anyja Bernhoffler Erzsébet (neve után ítélve német származású). 1823. március 3-án született. A nagyszaládú apa a város egyik legnagyobb tiszteletben álló polgára volt, aki gyermekei közül elsősorban Frigyes fiában látta a reménységet, bízva benne, hogy nagyra hivatott.

Frigyes a szülővárosában, Temesvárt végezte a gimnáziumot, majd a szegedi liceumba került. Ott elsősorban egyik kiváló tanára, Horváth Cyrill (1804–1884) filozófus, piarista szerzetes volt rá nagy hatással. Kikerülve az iskolából, az egykori diák és tanára levelezés útján tartották a kapcsolatot egymással. Mint akkoriban sok más ifjú, Pesty Frigyes is megpróbálkozott a versírással (Petőfinek nemzedék-társa volt, ugyanazon évben születtek!). Írásait elküldte volt tanárának. Később aztán korántsem volt büszke ifjúkori zsenyéire. Mentegetődzve így nyilatkozott róluk: „Kárt nem tettem, mert nyomtatásban nem jelentek meg.”⁵

Temesvárra került, ahol a hadparancsnokságnál hivatalnokoskodott. 1846-ban megnősült (a házasságból négy fia és öt leánya született). Akkoriban Temesvár lakosságának többsége német nyelvű, s a városban is a német szellemiség számított uralkodónak. 1848 márciusa után Pesty a német lapokban írt cikkeivel a polgárokat a magyar nyelv tanulására ösztönözte. Erősen hazafias beállítottsága miatt nem csodálkozhatunk azon, hogy a vár haditanácsa az ostromállapot meghirdetésekor (1848. október 10.) kiutasította Pesty Frigyeset a várból, s az egyik külvárosba internálta. Amikor Bem tábornok 1849. április végén ostromgyűrűbe fogta a várat, Pesty kihasználta a lehetőséget, elhagyta a várost, Debrecenbe sietett. Ott a szintén temesvári születésű Klapka György tábornok a hadügyminisztériumban alkalmazta.

1849. augusztus 23-án sokakkal együtt török földre menekült. De pénz nélkül, betegen, lelkileg megtörve nem tudta vállalni hosszú távon az emigrációt, ezért vállalva a felelősségrevonást, 1849. október 21-én visszatért. Jelentkezett Pesten, az Újépületben, ahol börtönbüntetést kapott, és csak súlyos betegségének köszönhető, hogy 1850. februárjában szabadult. Alighogy hazatért Temesvárra, ismét le tartóztatták, és csak hosszas vallatás után sikerült tisztáznia, hogy semmi köze nincs a Szent Korona elrejtéséhez, s nem tudja annak lelohelyét.

Az 1850. év második felében választották meg a temesvári kereskedelmi és iparkamara titkárává, s ezt a tisztséget töltötte be 1864. augusztus közepéig. 1857-től a gazdasági egyesület titkára lett. Jelentős részben neki köszönhető, hogy a pesti kamara mellett országosan a temesvári kamara tett szert a legnagyobb tekintélyre. Itt mutatkozott meg szervezőkészsége, és ezekben az években bizonyosodott be, hogy milyen kitűnő publicista. Egymás után jelentek meg – elsősorban gazdasági tárgyú – cikkei a Pesti Naplóban és más lapokban. Egy nagyobb terjedelmű összegző jelentése önálló kiadványként is napvilágot látott.⁶ Bécsben statisztikai kongresszus résztvevője (1857). 1858-ban a Délvidék bányaiparát tanulmányozta. Működésének sikerére és tekintélyére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy 1861-ben Temesvár polgárai szerették volna polgármesterré megválasztani (1861), de nem fogadta el. Viszont Ó-Arad választói fölkérésének eleget tett, s az 1848/9 utáni első országgyűlési választáson (1861) képviselői helyet szerzett.

1858-tól Temesváron Delejtű címmel ismeretterjesztő hetilapot szerkesztett (1861-ig). A nemzetgazdasággal kapcsolatos tevékenységének és írásainak köszönhető, hogy az MTA 1859 decemberében levelező tagjává választotta. Bár jelentek meg történelmi tárgyú írásai már ezt megelőzően, meg fölfigyelt a helynevek kérdéskörére is, de első nagyobb történelmi tárgyú műve 1861. július 10-én megtartott akadémiai székfoglalója volt (A templáriusok Magyarországon címmel megjelent az Akadémiai Értesítőben és különnyomatként is). 1862-ben eljuthatott még a londoni világiállításra is, mint a temesvári kamara kiküldöttje s egyben az osztrák állami vasúttársaság megbízottja.

1864. augusztus közepén Pestre költözött, ahol az Első Magyar Iparbank titkára lett. Már túl volt 40. életévin, amikor érdeklődése egyértelműen a történelem felé fordult, s azt a negyedszázadot, ami az életéből hátra volt, lázas szorgalommal dolgozva a történelmi kutatásnak (elsősorban az adatgyűjtésnek) szentelte. Alighanem a saját magára rákényszerített, embertelenül feszített munkatempó okozhatta viszonylag korai (hirtelen) halálát is. Előfordult, hogy a napi 16–18 órai szakadatlan tempóban végzett

⁵ *Orvay*: i. m. 1893. 1–2. old.

⁶ Krassó-, Torontál- és Temes vármegyék kereskedelmi és iparos viszonyainak leírása 1853–1856. Temesvár, 1858.

iratmásolás olyannyira megviselte a kezét (karját), hogy hetekig kellett kezelni, hogy ismét használhas-
sa.

Történeti adatgyűjtő munkásságának első nagy, országos akciója a helynévgyűjtés volt.⁷ Az MTA és az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület elvi támogatása adta ehhez a tudományos alapot (az előkészületek 1862-ben kezdődtek), de a Helytartótanács és az Erdélyi Főkormányzók, mint országos hatóságok tudták kikényszeríteni, hogy a Magyar- és Erdélyország összes településére kiküldött 60 ezer kérdőívet minden településen kitöltsék, s felsorolva minden kül- és belterületi helynevet, a hozzájuk fűződő hagyományokat (eredetüket, magyarázatukat is beleértve). Az akció eredetileg 30 napot írt elő a feladat teljesítésére. Ez a határidő természetesen irreálisan rövidnek bizonyult. Sőt sok esetben többször harminc nap sem bizonyult elégségesnek.

A gyűjtési útmutató nagyon alapos volt, és igen széles körű: kiterjedt a közigazgatási helyzetre, a településcsoportok, kis- és nagytájak nevére. Tudakolta a község valaha használt (ismert) mindenféle nevét (névalakját), beleértve a nyelvi változatokat is. Kíváncsi volt a település legkorábbi említésére és arra, honnan népesítették be. A földrajzi nevek lehetséges fajtáit (szemléltető példákkal) sorolta föl. Az utasítás világosan utalt az adatgyűjtés tudományos jellegére: *„A cél hazánk összes helyneveinek magyarázása, értelmének kinyomozása. Azon élvezeten kívül, hogy lakóhelyünkön annyiszor hallott, magán és polgári életünkkel összenőtt helyneveink értelmét felfoghatjuk, igen nagy nyereséggel kínálkozik a nevekben fekvő rejtély megnyitása történeti és nyelvészeti tekintetben, és e szerint főfontosságú tudományos érdekek előmozdíthatók ezúton. Hogy ezen cél elérhető legyen, szükséges mindenek előtt, hogy mindazon tárgy, amelynek topographiai neve van, figyelembe vétetvén, az egész névkincs összeírassék. E szerint fákön és épületeken kívül majdnem minden ingatlan tárgy tartoznék ide, mert minden talpalatnyi földnek, hegynek, völgynek külön, sokszor többsége, neve van. A névgyűjtemény teljessége egyik főfontosságú érdek a tervezett munkánál. A teljesség elérése érdekében tehát nem elég a község nevét feljegyezni, hanem a község határában minden topographiai nevet, melynek száma csak egy községben sokszor igen nagy lehet. Nem is kell a felvételnél valami nevet kicsinyelni, azon véleményben, hogy hasznát nem lehet venni, sőt ellenben a följegyzést addig [kell] folytatni, míg az utolsó név nincs kimerítve. Minthogy minden községben van egy-két ember, sőt vannak többen is, kik lakóföldjüket legnagyobb részletkéig ismerik, igen sok függ azon egyének helyes megválasztásától, kik a helynevek gyűjtésével megbízandók. Kikérdezendők volnának a falu vénei, jegyzői, papjai, erdészei, bányászai, stb. – egyik a másiknak adatait fogná kiegészíteni. Ahol szóbeli adatok kifogynának, ott a hivatalos és hiteles irományok is még bő forrásul szolgálnak, úgy mint a földbirtok tulajdonát kimutató adósorozói könyvek (mire nézve a telekkönyvi és catastralis hivatalok segédkézzel járulnának, kiknél nagy pontossággal vannak feljegyezve – ha nem is kimerítőleg tán – a birtokra vonatkozó elnevezések), az egyházi matrikulák, jegyzőkönyvek, monographiák stb...”⁸*

Mivel a gyűjtési útmutató a helynévgyűjtésben és a hagyományok feltárásában járatlan közigazgatási apparátus egyes tagjai számára nem lehetett elégséges segédeszköz, továbbá a munka nagyságrendje sokakat elriasztott, ezért az egyes települések anyaga alapos és pontos tekintetben rendkívül eltérő eredményt hozott. Minden hibája és egyenetlensége mellett is mindmáig a Kárpát-medence legnagyobb szabású gyűjtőakciója volt, s ha Pesty Frigyes semmi mást nem tett volna, már ezzel is örök hála-ra kötelezné a múlt, a hagyományok feltárásának minden munkását.

A hatalmas adatgyűjtemény rendezése, a pótlásokkal kapcsolatos levelezés Pesty Frigyesnek nem csekély idejét vette igénybe.⁹ Mindemellett egyre nagyobb intenzitással folytatta a levéltárakban törté-

⁷ A magyar helynévgyűjtés történetének máig alapvető összefoglalása Szabó T. Attila: *A magyar helynévkutatás a XIX. században*. Kolozsvár 1944.; *Uő.*: A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek III. Bukarest 1972. 339–358. old.

⁸ Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Szerk., bev., közléstesi Kovács Dániel. Sátoraljaújhely 1998. 5–7. old.

⁹ A helynévkutatással kapcsolatban cikke jelent meg a Magyar Sajtóban (1858), a Delejütben a Bánság nevezetéről (1859), a Vasárnapi Ujságban (1864). Az óriási adattömeg kiadása, lehetséges feldolgozása nem kevés fejtörést okozhatott Pesty Frigyes számára. Az adatgyűjtés pótlásai több esetben nem jutottak el Pesty Frigyeshez. Éppen ezért az egyes megyei levéltárakban nagy gondossággal kell átnézni a helynévgyűjtéssel kapcsolatos iratanyagot, mert van rá példa, hogy értékes, máshol föl nem lelhető adatgyűjtésekre bukkanhatunk, mint utal erre Tóth Péter (*Pesty Frigyes*: Borsod vármegye leírása 1864-ben. Miskolc 1988. (Bevezetés, 17. old.). A vármegyénként rendezett anyag 68 kötetet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi Fol. Hung. 1114 szám alatt. Állományvédelmi szempontok miatt évtizedek óta csak mikrofilmen hozzáférhető.

neti adatgyűjtő munkáját, sőt gr. Pálffy Móric helytartótól sikerült engedélyt kieszközölni egy történelmi szaklap (hetilap) kiadására. Századok címmel.

Amikor sikerrel jártak a Magyar Történelmi Társulat megszervezésével kapcsolatos elképzelései, mint utaltunk rá, a Századok lett a Társulat közlönye, s a folyóiratban haláláig rendszeresen közölte Pesty Frigyes adatgyűjtéseit, alapvető tanulmányait és elemző ismertetőit, kritikáit. A kiegyezés utáni szabadabb légkörben a hihetetlenül föllendülő történelmi kutatás egyik motorja lett, és szolgalmával ő maga járt elől jó példával.

A Századokban közölte „Magyarország vízhálózata a régi korban” című korszakalkotó jelentőségű tanulmányát. Az oklevélfanyag ismerete alapján kijelentette, hogy 3-4 ezer halastó lehetett a középkori Magyarországon, amelyet név szerint említenek. De ezek közül száz sem lehet, amely megmaradt a XIX. századig. Különösen feltűnő volt Pozsony, Bars, Nyitra, Komárom, Baranya, Csongrád, Zemplén, Gömör, Fejér, Zala, Veszprém, Tolna vármegye vízbősége. Fontosnak tartja megemlíteni azt is, hogy sok várunk védelmének legfőbb erejét a víz (mocsár) adta, amire egész sor példát (Tata, Temesvár, Zalaszentgrót, Ecsed stb.) említ. Patakok, kisebb folyók közül több olyat főlemlít, amelyeknek a nevét csak oklevelek tartották fenn. Sokkal nagyobb volt valaha a szigetek száma is, mint Pesty Frigyes korában. Gyakorta már csak egyes helynevek (rév, híd, patak, kút, tó, ág stb.) őrzik a régi vizek emlékét, és ezeknek a vizeknek újabbán már nyomuk sincs. Tanulmányát a következőkkel zárta: „Magyarország régi hydrographiájának megírása a lehetőség körében fekszik, és hogy ha sok búvárlást, kirtartást, közreműködést követel is, a tárgy oly érdekesnek mutatkozik, miszerint munkakedvünket nemigen fogja kifárasztani. Aztán nem is oly távol esik ezen kérdés a közéletérdekeitől. Vagy nem tanulhatók-e régi hydrographiáinkból – ha volna – mily káros dolog az, a cultura nevében vizeinket minél hamarább, minél rövidebb úton az országból kivezetni? Azokat apasztani, ahol lehet, és elvonván a növényzet éltető erejét, földünket sivárrá, levegőnket fogyaszthatatlanabbá tenni?”¹⁰

Ennek a kérdéskörnek nagy adattárát jelentette meg aztán (másfél évtized múltán) *Ortvay Tivadar*.¹¹

Cikkei mellett Pesty Frigyesnek három önálló kötete is jelent meg ebben az időben: A perdöntő bajvívások története Magyarországon (Pest 1867); A temesi bánóság elnevezésének jogosultsága (Pest 1868); A világtörténelem napjai a legrégebb időtől kezdve a jelenkorig (Pest 1870).

Pesty Frigyes érdeme az is, hogy 1870-ben Erdély, majd 1872-ben valamennyi más, magyarországi nyilvános levéltár tudományos átvizsgálására engedélyt sikerült kapni a belügyminisztériumtól. Ezt a nagy munkát természetesen nem vállalhatta egyedül, hanem a Magyar Történelmi Társulat keretében kutatócsoportokat szervezett és sorra vették a vármegyék jelentős köz- és magángyűjteményeit (megyei, városi családi, egyházi levéltárakat, könyvtárakat). A tanulmányutakról készült jelentéseket a Századokban tették közzé.¹² „Levéltári hulladékok” sorozatában Sáros, Arad, Bereg, Szabolcs, Torontál, Gömör, Veszprém, Bodrog, Zaránd, Zemplén, Nyitra, Trenesén, Zólyom, Zala vármegyei alispánok adatait közölte.¹³

Pesty Frigyes elsősorban a Délvidék történetét kutatta. Témaválasztását alapvetően befolyásolta, hogy erről a tájról származott, másrészt az is, hogy a török időkben elpusztult, elnéptelenedett tájék a magyarországi történelmi kutatás „mostohagyermekének” számított. Temesi-bánóság (németesen Bánát) néven a töröktől való visszafoglalás (1716) után nem állították vissza a Tisza-Maros szögében a vármegyerendszert, hanem a régiót katonai igazgatás alá rendelték, s közvetlenül Bécshez tartozott. 1778-ban (a szerb-román határörvidék kivételével) visszacsatolták ugyan Magyarországhoz, de 1849–1860 között ismét visszaállt a régi rendszer, és csak 1873-ban szüntették meg a határörvidék maradványát.¹⁴

Pesty Frigyes az MTA osztályértekezlete nevében emlékiratot intézett gr. Lónyay Menyhért miniszterelnökhöz Keve és Szörény vármegyék föléléstése tárgyában (a másik lehetőség, hogy a szomszédos

¹⁰ Századok, 1867. 68–78. old.

¹¹ Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig I–II. köt. Bp. 1882. Pesty Frigyes is nagyra értékelte a „törhetetlen szorgalommal és lelkiismeretességgel készült” munkát, amely 4100 folyó, patak, csermely, tó, kút, forrás, mocsár stb. ismertetését adta, névmagyarázatok nélkül, viszont gondosan igyekezett kideríteni helyrajzi fekvésüket. (Pesty: Magyarország helynevei... Bp. 1888. Bevezetés, XXI. old.)

¹² Lásd: A Századok repertórium 1867–1975. Szerk. *Pamlényi Ervin*. Bp. 1987. 100–102. old. (A „kirándulások” – azaz szervezett kutatóutak – folytatódottak Pesty Frigyes halála után is).

¹³ Századok 1873–1875. évfolyamaiban (lásd Századok repertórium 160. old.).

¹⁴ *Bán Péter* (szerk.): Magyar történelmi fogalomtár II. köt. Bp. 1989. 197–198. old.

Krassó, Temes és Torontál vármegyékhez kapcsolják az említett területeket). Az ebben a régióban fekvő középkori kicsiny Horom vármegye régi határai pontosan már nem meghatározhatók, ezért ennek visszaállítását nem javasolták.¹⁵

A megyék történetére vonatkozó nagyarányú gyűjtés tapasztalatait hasznosítva Pesty Frigyes javaslatot tett a vármegye-történeti monográfiák elkészítésére. A módszertani útmutató tíz témakört tartott szükségesnek: I. Források (minden vonatkozó levéltári anyag lehető teljes főkutatása); II. A vármegye földrajzi és helyirati ismertetése (valamennyi település részletes történetével); III. A vármegye kültörténete (a terület története az őskortól a magyar honfoglalásig, a vármegye területén történt országos jelentőségű események históriája); IV. A vármegye belső története, helyhatósági élete (igazgatás-történet, nemzetiségek); V. Egyházi és vallási állapotok (a kereszténység története, keresztény egyházak); VI. Közművelődési állapotok (iskolák, könyvtárak, nyomdák, színházak, egyletek, irodalom, tudomány, életmód, régészeti és építészeti emlékek, stb.); VII. Gazdaság, kereskedelem, ipar; VIII. A birtokos családok; IX. Mellékletek (térképek, alaprajzok, várok, nevezetes épületek rajzai, tartalommutató); X. Okmánytár (teljes oklevél- és okmánygyűjtemény).¹⁶

Az 1870-es évek második felében egymás után jelentek meg a Délvidék történetével kapcsolatos monografikus összefoglalásai.¹⁷ Szörény vármegye két kötetét ismertette *Ortvay Tivadar* írta a következőket: „... mindaz, amivel Pesty eddig tudományos irodalmunkat gazdagította, tágkörű búvárlatainak és kritikai tanulmányainak csak mintegy morzsalékját képezi. Az is, ami tőle eddig Dél-Magyarországra vonatkozólag... megjelent, csak anyaghulladékát képezi azon monumentális épületnek, melynek megalkotására összes idejét és erejét két évtized óta fordítá. Nagy célja kezdetül fogva Temes, majd Krassó és Szörénymegyék monographiáinak megírására irányult... Torontált is csak azért hagyta el... nehogy a „temesi bánság” létjogát elfogadni látszassék ő, ki ez elnevezés jogosulatlanságát hatalmas érveléssel kimutatta. Nagy célja megvalósítására bámulatos tevékenységet fejtett ki. Keresztül-kasul bejárta az országot, felbolygatta a századok óta zavartalan köz- és magánlevéltárakat. Nemcsak tárgyára vonatkozó ismeretlen okleveleket, hanem egész levéltárakat fedezett fel, melyekről azt sem tudták, hogy léteznek. A nagy ország minden szögéből, sőt a honnak határain túl is, a birodalom Lajta mögötti felében gyűjtögette monographiáihoz a történeti és diplomatikai anyagot, mely végre is annyira halomra gyűlt, hogy feldolgozásának lehetősége felett már komolyan aggódni kezdtünk.”¹⁸

1877. május 24-én lett a MTA rendes tagja. Székfoglalója: A helynevek és a történelem címmel hangzott el (1878. június 17.).¹⁹ Ebben olvashatjuk a következőket: „Legbiztosabb módja a helynevek magyarításának, ha a nyelvész és történetírő e kérdésben kezdetet fog. Történeti forrásaink olykor teljes diplomatikai hűséggel és formalitással tartják fenn a helységek elnevezésének körülményeit.”²⁰

A továbbiakban a helynevek eredetének és változásainak típusait több száz példával szemlélteti. Külön kitér a helynevekhez fűződő mondákra. A Torna vármegyében fekvő Szadellői-völgyben, a hasadék egyik kövén lévő lópatkóhoz hasonló alakzatot Attila lóva patkónyomának tartják. Mehádia és Orsova között, a Cserna völgyében Jorgován, a román hős lovának patkónyomát mutogatták. Vácszentlászló határában a patkó alakú forrást Szent László király lovának patkójával hozták összefüggésbe. „A helyneveket a népmondákkal összetartván, félre nem lehet ismerni, hogy nem mindig a mondából származik

¹⁵ Századok 1874. 193–196. old. Bár a Századok szerkesztősége bízott Pesty Frigyes történeti érveiben, a közigazgatási célszerűség győzedelmeskedett. Bár Szörény vármegye 1873-tól hét évig önálló közigazgatási egység lett, ezt követően területét Krassó vármegyét Szörénnyel egyesítették Krassó-Szörény vármegye néven. Temes vármegye 1872-ben egészült ki a katonai határvidekhez tartozó Duna-menti területekkel.

¹⁶ *Pesty Frigyes és Frankl (Fraknoi) Vilmos* a tervezet aláírói, valójában a kidolgozás Pesty műve (Századok 1872. 412–416. old.; *Tagányi Károly* (Századok 1894. 364–371. old.) fél évtizeddel Pesty Frigyes halála után az 1872-es tervezetet megvalósíthatatlan, zavaros egyvelegnek tartotta, és helyette újat javasolt. Tagányi helyenként durva és sértő minősítése azonban súlyosan igaztalan, s az ő általa javasolt tervezet megvalósítását is csak munkaközösségek voltak képesek.

¹⁷ A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Bp. 1876.; Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon és a rác despota cím. Bp. 1877.; A szörényi bánság és Szörény vármegye története I–III. köt. Bp. 1877–1878.

¹⁸ Századok, 1878. 652. old.

¹⁹ Kiadása: A helynevek és a történelem. Bp. 1878.

²⁰ Uo. 20. old. Például István ifjabb király 1266-ban a kun Parabuch comesnek Krassó, Csanád, Arad és Temes vármegyében ad birtokokat, s elrendeli, hogy azok régi elnevezéseit eltöröljék, s azontúl ezeket új uruknak, Parabuchnak a nevével jelöljék.

a helynév, hanem hogy a helynevekből készültek a mondák, helynevekbe mesterségesen belemagyaroztattak soha elő nem fordult események, soha nem létezett személyek.”²¹

„A nép nem szokta a helyneveket fordítani, ezt vagy az irodalommal foglalkozók, vagy a hivatalos körök teszik. A bevándorló idegen nép, mely a maga nyelvéből nem eredt helynevet talál, e helynevet saját nyelvjárása szerint átídomítja, belső értelmének elejtésével. Példa erre az egész erdélyi oláhság. Amely nép a hangzásbeli átídomítást foganatosítja, ez vándorolt be később.”²²

„A nemzetiségi viszonyok megítélésére ama korban, midőn még nemzetiségi kérdés nem létezett, a helynevek, ha nem is egyedüli, de mindenesetre legháládatosabb forrását képezik. Szabályul tekintendő, hogy amely nép valamely falu első szállásait lerakta, ez adta meg a szállás nevét. Ha később idegen ajkú nép vegyül az első telepítők közé, akkor az eredeti név mellé egy másik is csatlakozik, mely vagy az előbbinek fordítása, legtöbb esetben értelmetlen átídomítása. Ez már a hanyatlás jele. Az eredeti helynév teljes elveszése, és annak helyébe egy más névnek keletkezése olybá tekinthető, mintha az első nemzetiségnek sírkövet raktak volna az illető telepen. Fájdalom, a magyar nemzet igen sok sírkövét lehetne kimutatni oly helyeken, melyeken tért vesztett más nemzetiségekkel szemben. A helyneveknek magyar minőségükből való kivetkőztetése magával vonja a családnevek magyartalanítását is, – így történt, hogy midőn Tornallya lipótvárosi falu neve Podtornyára változott, a XVI. század elején az addiglan Tornallyai család Podtornyai lett, sőt még az sem lévén elég magyarmentes, olykor Potturnyánszky-nak is íratott.”²³

Régibb okleveleink nem rossz képét tüntetik fel a magyar nemzetiség hajdani állásának. A Kárpátok aljától a Dráván túli tartományokig, és Törökország közvetlen határáig; Liptó, Zólyom és Ung megyékben szintúgy, mint Zágráb, Posega és Dubica megyében a birtokok határjárásánál azon tárgyak, melyek határjelekül szoktak szolgálni, mint bérc, fa, halom, tó, rét, rév, fok, völgy, berek stb. magyar nevével fordulnak elő a latin oklevelek szövegében. Tölgyfa, haraszt, gyertyánfa, rekettyefa, királyréve, ör, nyír, jejenye, ihar, üles, udvar, fővény, nádas, fenyves, aszó, lak, telek, erdő, szilvás, nyárfa, berkenye, hársfa, füzes, föld, árok, parlag, mál, szeg, homok – sokszor tulajdonnevekkel összekötöttesben, az ország minden vidékén használtattak, oly vidéken is, hol a szlávok, vagy oláhság a magyar nyelvet már rég kiszorította.”²⁴

„A helynevek szívós élete számtalan culturalis elemet, számtalan történeti emléket mentett meg. Elkopnak sokszor, alakoskodnak, nagy szerepről kis sorsra szállnak le, egy családból a másikba, egy nemzetől a másikhoz csapnak át, elágaznak és elszaporodnak, de mindig megérdemlik a kutató figyelmét, mert minden változásuk a kortörténet egyik okozata, melyet ismernünk hasznos...” „A helynevek ügye két tudomány határszélén áll, ezen határon kell, hogy a nyelvészek és történetírók kezét fogjanak azon célra, miszerint a szellemi munka e téren minél gyümölcsözőbb, minél sikeresebb legyen. Tudom, hogy e tudományos szövetkezés eredményeképp a történetíró sok illúzióról kénytelen leendő lemondani, és történetileg eddig kétségbe nem volt személyeket és eseményeket a regeköltőknek és mondagyűjtőknek átengedni; de viszont a nyelvészek is el lehetnek készülve arra, hogy sok nyelvészkedési bizonyítgatás, mely a történettudomány segédeszközei nélkül történt, gyökerében lesz elmettsze.”²⁵

1880-ban monumentális, csaknem ezer nyomtatott oldal terjedelmű mű került a nyomdába Pesty Frigyes kezéből: Az eltűnt régi vármegyék. Ennek terjedelmes, több mint félszáz oldalnyi bevezetőjében olvashatjuk a következőket:

„Nemzedékek éltek azon tudatban, hogy Magyarország 52 vármegyére van felosztva, és tekintve azt a tapasztalást, hogy sem a vármegyék ezen száma, sem azok határai nem változtak, jó talajt talált az a vélekedés, hogy ez réges-régen is így volt.”²⁶ Egyértelműen leszögezte: az igaz ugyan, hogy Szent István király alapított a püspökségeket, az azonban korántsem nyilvánvaló, hogy ugyanakkor történt az ország teljes területének vármegyékre történő fölosztása is.”

Pesty Frigyes nem a vármegyék eredetét kutatta, hanem a közigazgatás egy időben ténylegesen szereplő és működő vármegyék számát igyekezett kideríteni, s azt, hogy ezek közül melyik mikor szűnt meg az idők folyamán. Fölfigyelt arra is, hogy a *comitatus* szónak nem minden esetben volt „vármé-

²¹ Uo. 47. old.

²² Uo. 51. old.

²³ Uo. 57. old.

²⁴ Uo. 58. old.

²⁵ Uo. 60-61. old.

²⁶ *Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék I. köt. Bp. 1880. (Bevezetés) 3. old.*

gye” jelentése, s a „comes” sem jelent minden esetben ispánt (főispánt). A régi horvát *zsupánságok* belső szervezete sem volt azonos a magyar vármegyék szervezetével. Tehát valóságos vármegyei szervezet Magyarországon (beleértve Erdélyt is) és a régi Szlavóniában létezett. Foglalkozott a várispánságok és a vármegyék közötti különbségekkel is.

Megemlíti, hogy egy III. Béla korabeli dokumentum csakúgy, mint Rogerius (1242) 72 vármegyéről írt. Bonfini krónikájában összesen 56 vármegyének említi a nevét, de ír 75 vármegyéről is. Az 1505-ös rákosi országgyűlésen 53 vármegyét képviseltek követeik. Pesty sorra veszi a XVI–XVII. századi különféle vármegye összeírásokat, kimutatva hiányaikat, következetlenségeiket, pontatlanságukat. Kitér arra is, hogy időről időre a megyék határai is jelentős változásokon estek át. Egyebek közt kiemeli, hogy valaha mennyivel nagyobb volt Csanád vármegye, mint a XIX. században, és hasonló a helyzet Zaránd esetében is, amelyet az 1876-ban törvényi szabályozás törölt a megyék sorából. Elősorolt néhány esetet, amelynek okleveles nyoma is fennmaradt. Nagyobb terjedelmű megyék esetében nem ritka a részekre osztás (nagy, Kis, Belső, Külső, Alsó, Felső, Kis és Nagy stb. megkülönböztetéssel). Kitért a XVIII–XIX. századi változásokra is, zárva a sort az 1876-os megyerendezéssel, amely egységesen megyékre tagolta az ország egész területét.²⁷

A területi közigazgatás történetére vonatkozó kutatásaival kapcsolatos másik alapmű két év múlva követte az előzőt: A magyarországi várispánságok története, különösen a XII. században.²⁸

E művek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Csánki Dezso történeti földrajzának első kötete csak egy évtizeddel az eltűnt vármegyék adataira után jelent meg (1890), s befejezetlen maradt, mint ahogy befejezetlen Györfly György Árpád-kori történeti földrajza is. Ezek után ne csodálkozunk azon, hogy több mint egy évszázaddal első kiadása után hasonló kiadásban jelentették meg az eltűnt vármegyék monográfiáját (1988).²⁹

A következő nagyobb alapműve a déli vármegyék története monografikus feldolgozásának folytatása: Krassó vármegye története.³⁰ Mindeközben folyamatosan gyűjtötte az anyagot a szívéhez legközelebb álló Temes vármegye történetének feldolgozásához. Ezt a megbízását azonban nem tudta teljesíteni: betegsége és a halál akadályozta meg benne.³¹

A Délvidék történetével kapcsolatban a „bánság” megnevezés használatának indokolatlansága különösen érzékenyen érintette. Utolsó, a Századokban megjelent írása is ezzel kapcsolatos: A Századok 1889. júniusi füzetében olvasta, hogy a kenyérmezei csatahelyen fölavatták Kinizsi Pál emlékművét,

²⁷ Uo. 5–53. old.

²⁸ Bp. 1882. (ism. Századok).

²⁹ Bár *Kristó Gyula* A vármegyék kialakulása Magyarországon (Bp. 1988) c. művében csak néhány odatett említésre méltítja Pesty Frigyes, ez a tény nem a XIX. századi tudóst, hanem XX. századi követőjét minősíti.

³⁰ II/1–2, IV. Bp. 1882–1883. (a III–IV. kötet oklevéltár, amely a megyére vonatkozó írásos forrásokat tartalmazza az 1230–1853 közötti időszakból). A bevezető I. kötet Pesty Frigyes betegsége, majd halála miatt nem készült el.

³¹ Kutatásainak eredményeiről egy kisebb tanulmányt közölt (Miveltügyi állapotok Temesváron. Századok 1877. 49–56. old.). E cikk végén olvashatjuk a következőket: „A német nyelv uralkodása, mely Temesvárt ma is jellemzi, a visszafoglalás utáni korban vette eredetét. Temesvár azelőtt a régebbi századokban magyar volt, valamint környéke is, és a magyar nemzetiség tekintélyes volt itt még a török hódítás idejében is. A XVIII. században szükségessé lett a néptelen tartományt gyarmatosítani, ami tapintatos rendszerrel és kintartással történt. A telepítések tömegesen történvén, a vidék oláh és rác lakosai ezen jövevény és szorgalmas népség által mindinkább háttérbe szorítottak. A kormányrendszer is megette a magáét, hogy a németesítés mindinkább terjedjen. Nevezetesen azonban, hogy noha... a XVIII. századbeli temesvári polgárság Németország majdnem minden vidékéről nyerte elemeit, mégis mai nap Temesvárott a német nyelvet sokkal tisztábban beszélik, mint Pesten, vagy éppen Budán.” Temes vármegye nemes családjainak történetét pl. Lendvai Miklós állította össze (I–III. köt. Bp. 1896–1905). A Magyarország vármegyéi és városai sorozatban Temes vármegye és Temesvár kettős kötet csaknem 800 oldal terjedelemben látott napvilágot, Borovszky Samu szerkesztésében (ő a kötet megjelenését már nem érte meg). Temes vármegye és Temesvár közép- és török kori történetét Szentkláray Jenő dolgozta föl, az egyes települések történetét Reiszig Ede állította össze. A Délvidékről török kori nagyarányú pusztulása miatt az ország más területeihez képest sokkal kevesebb írott és tárgyi, építészeti emlék maradt fenn. Éppen ezért föltűnő, hogy a terület monografikus feldolgozottsága mégis minden más országrész felülmúlt a XIX. század utolsó harmadában, köszönhető ez Pesty Frigyes mellett *Ortvay Tivadarnak*, *Milleker Bódog*nak, *Szentkláray Jenő*nek, *Iványi Isván*nak, *Margalits Edé*nek, *Márki Sándornak*. A Dél-Aiföld tekintetében *Borovszky Samu* és *Karácsonyi János* monografikus feldolgozásait említhetjük (felsorolásunk természetesen korántsem teljes). A magyar tudománytörténet eddig kellően nem értékelte ezt aényt.

amelynek felirata Kinizsit temesi bánnak nevezi, noha sem temesi, sem szörényi bán nem volt, hanem temesi, bácsi stb. főispán és az alsó részek főkapitánya. Kipécézte azt is, hogy ugyanezen folyóiratszám a XII. századdal kapcsolatban is használta a „temesi bántáság” kifejezést, s a 1788-as török háború kapcsán meg a Bánátot említették – jogosulatlanul.³²

Az 1880-as években úgy érezte, figyelmet kell szentelni a horvát közjogi mozgalmaknak, és történelemszakként és politikusként egyaránt kifejtette véleményét. Német nyelvű könyvben foglalta össze Horvátország eredetének kérdését.³³ Majd három éven át a horvát-kérdésről napilapokban, valamint folyóiratokban (Századok, Egyetértés, Pesti Napló, Nemzet, Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Pester Lloyd, Gazette de Hongrie, a római Rassegna hasábjain) közölt cikkeket szerkesztette köteté.³⁴ „A magyar történelmi állam integritását senki sem védelmezé irodalmunkban oly széles körű alapos tanultsággal és oly lángoló hazafias lelkesedéssel, mint Pesty Frigyes” – írja ismertetésében Szentkláray Jenő.³⁵ Fiume közjogi helyzetét is elemezte, kifejtve ebben is, hogy a Száva és a Dráva közti terület eredetileg nem volt Horvátország része, hanem magyar föld és Fiume is Magyarország része volt.³⁶

Csaknem negyedszázaddal a helynév-gyűjtemény létrehozása után határozta el, hogy földolgozza a hatalmas adattárat. Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben című munkájának kiadását a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága vállalta magára.³⁷ Bevezetésében kifejti, hogy nemcsak az akkori Magyarország határain belüli (beleértve a Dráván-túli részeket is), a magyar befolyás nyomát őrző helyneveket gyűjti össze, hanem az országhatárokon túli, sőt a tengerentúli neveket is. Nemcsak a magyar eredetű, hanem a más nyelvekből eredeztethető helyneveket is figyelembe szándékozott venni. Mind a lakott helyek, mind a topográfiai nevek (hegyek, dombok, folyók, patakok, tavak, mocsarak, dülők, szántók, erdők, árkok, völgyek, romok stb.) részei a gyűjteménynek. „A helynevek értelmezését, magyaroztatását mindenütt meg fogom kísérteni, ahol az erőszakos eljárás nélkül megtörténhetik. Nem léteznek sehol, és senkire nézve kötelesség minden helynevet megmagyarázni. A helynevek, melyek egyelőre biztosan meg nem fejthetők, igen becses anyagul fognak szolgálni a nyelvészeknek, ki azokban eléggé meg nem becsülhető szókincset nyer.”³⁸ 1885-ben az akkori Magyarország (beleértve Horvát-Szlávonországot és Fiumét) településeinek, lakott pusztáinak száma 17 399.³⁹

„A jelen munka több kötetre van tervezve, az első kötet 1596 cikket tartalmaz, amelyben tehát az olvasó mindent nem találhat, amit csak egy befejezett munkában méltán kereshet. De reményem, hogy a munka további haladásával várakozásai mindinkább kielégítve lesznek... a magyar Akadémia történelmi bizottsága beleegyezett abba, hogy minden kötet az A betűvel kezdődjék és Z-vel végződjék. Ennek előnye az, hogy később felmerülő, megértett és tapasztalataink körébe jutott helynevek a betűrendbe felvehetők – és a munka nem marad csonka. Már letárgyalt helynevek nem fognak újra szóba hozatni.”⁴⁰

Pesty Frigyes halála miatt a sorozat folytatása elmaradt. Tárgyilagosan el kell ismernünk, hogy a helynév-lexikon kiadásával olyan nagyszámú feladatot vállalt magára Pesty Frigyes, amelyet egyetlen ember nem oldhatott meg. S tegyük hozzá azt is, hogy a választott adattári forma sem volt szerencsés.⁴¹ Az már más kérdés, hogy a hatalmas adatbázisból idestova másfél évszázada százak szemelgettek már, de közzétételére a legutóbbi évtizedekig nemigen vállalkoztak, s a hatalmas adattömeg értékelésére, elemzésére még kevesebben, leszámítva (erdélyi vonatkozásban) Szabó T. Attilát, s újabban

³² Az úgynevezett temesi bántáság. Századok, 1889. 663–664. old. (jellemző, hogy a 2009. évi irodalmi Nobel-díj kapcsán a kitüntetett német íróként egyik napilapunk „bántáságként” említette, a délvidéki, vagy Temes-vidéki megjelölés helyett – szegény Pesty Frigyes foroghat a sírjában).

³³ Die Entstehung Croatiens. Bp. 1882.

³⁴ Száz politikai és történelmi levél Horvátországról. Bp. 1885.

³⁵ Századok, 1885. 740. old.

³⁶ Fiume közjogi helyzete. Századok, 1882. 662–671. old.

³⁷ I. kötet. Bp. 1888. (Pesty Frigyes halála miatt a folytatás elmaradt)

³⁸ Uo. Előszó, V. old.

³⁹ 1878-ban Pesty a földrajzi nevek számát 300 ezerre becsülte. Valójában a Kárpát-medence helyneveinek száma alighanem a 10 milliós nagyságrendet is meghaladhatja.

⁴⁰ Uo. Előszó, XIV. old. Pesty a magyarországi és az európai helynévkutatás történetét is röviden összefoglalja.

⁴¹ A helynevekből kiinduló monografikus településtörténeti feldolgozást Pesty nyomdokain Sátoraljaújhely történetének megírása módszerül Dongó Gyárfás Géza választotta (Sátoralja-Újhely története. Sátoralja-Újhely, 1903.). Helyszíni bejárás és igen gondos levéltári búvárkodás eredményeképpen a helynévi történeti-etimológiai adattár elkészült és megjelent, de a tényleges várostörténet megírására már nem került sor.

Mizser Lajost, aki alighanem a legtöbbet tette és teszi Pesty Frigyes korszakos gyűjteménye megismer-
tetése és feldolgozása érdekében.

Pesty Frigyes immáron 120 éve halott. Sirja az Új köztemetőben (114/10-1-70) máig megvan, le-
származottainak köszönhetően gondozott állapotban.⁴²

A függelékben közölt adattárunk mutatja, hogy Pesty Frigyes helynévgyűjtéséből mely részek jelen-
tek meg. Az utóbbi évtizedekben az erdélyi és kárpátaljai területek anyagát is elkezdték közölni, amire
korábban semmi esély sem volt.⁴³

A függelékben közölt adatokat áttekintve jól látható, hogy bizony jócskán vannak fehér foltjaink. A
Dunántúlról hiányzik Baranya, Vas, Zala, Győr, Moson és Sopron megye. A Felvidékről csak kicsi ré-
szek kerültek eddig közlésre (Hont, Torna). Az Alföldről hiányzik a Hajdúság, Csongrád, Csanád, s ál-
talanában a Délvidék, s aztán Erdély.⁴⁴

A gondot az jelenti, hogy a „Helységnévtár” különböző kiadásai nem azonos szerkezetűek. Általá-
ban igyekeznek „formahűen” közölni a szövegeket, aminek különösebb értelme nincs, hiszen XIX-XX.
századi szövegeknél rendszerint nem ezt a gyakorlatot követi a történeti forráskiadás. Eltérő a mutató-
rendszer, s az esetek nagy részében mellőzik a magyarázó jegyzeteket is. Tegyük hozzá mindehhez,
hogy a kiadványok általában kis példányszámban jelentek (jelennek) meg, s még a tudományos (egye-
temi, főiskolai, múzeumi, levéltári) könyvtárak, illetve megyei és nagyobb városi könyvtárak sem ren-
delkeznek teljes sorozattal. Adott megyék városi, falusi, közép- és általános iskolai könyvtáraiban pe-
dig még a vonatkozó megye kiadott helységnévtára is többnyire hiányzik, a tanárok többsége emiatt
(sem) ismeri és használja a történeti (honismereti) oktatásban a Pesty-köteteket. Az is megoldás lenne,
ha a teljes kézirat szkennelve, interneten hozzáférhető lenne. Ehhez persze pénz kellene, meg jó szán-
dék. A MTA egykori nevezetes tagja ennyit megérdemelne.

1997-ben Budapesten, az V. kerület Váci utca 20. sz. ház falán fölavatták Pesty Frigyes emléktáblá-
ját, Czinder Antal bronz-domborművével.⁴⁵ Amikor viszont dr. Ráday-Pesthy Pál Frigyes, Pesty Fri-
gyes leszámazottjaként fölvetette, hogy a fővárosban utcát nevezzenek el Pesty Frigyesről (a MTA tá-
mogatta a kérést 1997-ben), a javaslat gyakorlati megvalósítása elmaradt. Akit a kérdés részletei érde-
kelnek, Pesty Frigyes címszó alatt a Google keresőben megtalálhatja az esetre vonatkozó leírást. Pesty
Frigyes említett leszámazottja méltán veti föl, hogy egy olyan ember, akinek tevékenysége a Kár-
pát-medence összes (!!!) településéhez közvetlenül kapcsolódik, ugyan miért nem érdemli meg, hogy
utcát nevezzenek el róla? S tegyük hozzá, hány olyan utcánév van településeinken, amelynek viselője
még a környéken sem járt, sőt tevékenysége a magyarságnak nem hasznára, hanem csak kárára vált.

Pesty Frigyes életműve azt sem érdemelte meg, hogy díjat nevezzenek el róla. Pontosabban 2008.
július 23-án Temesvárott átadták az első Pesty Frigyes emlékérmeket és okleveleket a temesvári ma-
gyar sajtó érdemes munkatársainak (Dudás Józsefnek, Joó Imrénének, Kiss Károlynak, Kovách Évának
és Raffai Györgynek). Sőt Kovács Zoltán, az Agenda Sajtótörzszt igazgatója külön pénzzjutalommal hono-
rálta a díjazottakat. A díjat annak emlékére alapították, hogy 150 évvel azelőtt, 1858. július 6-án je-
lent meg Dél-Magyarország első magyar nyelvű hetilapja, a Delejtű, Pesty Frigyes szerkesztésében.

A temesvári Heti Új Szó gondozásában megjelenő Mindenki Kalendáriuma 2009. évi kötetében,
amelynek mottója „Csak az önmagát elhagyó nemzet vesz el” (Pesty Frigyes), terjedelmes, képekkel il-
lusztrált megemlékezés olvasható Pesty Frigyesről.⁴⁶ Úgy látszik, Pesty Frigyes rácafolta a régi mon-
dásra, ő „próféta” lehetett a saját – szűkebb – hazájában.

⁴² A síremlék képét (és Pesty két arcképét) közli a Wikipédia (internet). A sírkövön látható kereszt arra utal, hogy
Pesty Frigyes r. kat. vallású volt.

⁴³ Erdély és a Partium tekintetében Szabó T. Attila hatalmas gyűjtésének (Az „Erdélyi helynévtörténeti adattár”
és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése. *Szabó T. Attila: Nyelv és múlt. III. Bukarest 1972. 359–369. old.*)
kiadására is mostanában kerítenek sort.

⁴⁴ Igaz, hogy pl. több dunántúli és más megyének bejárás alapján gyűjtött helységnévtára megjelent (Pl. Vas, Ba-
ranya, Zala, Heves, stb.), de ez nem teszi fölősslegessé Pesty anyagának közzétételét, mert az abban leírtakat
(főleg a nem kifejezetten névtani adatokat) nem mind hasznosították. Nováki Gyula a földvárak kutatásában
jól hasznosította Pesty gyűjteményét, s pl. a mondagyűjtésben is sok izgalmas adat rejtőzhet a hatalmas köte-
tekben.

⁴⁵ Lásd internet. A táblán olvasható: „Pesty Frigyes 1823–1889. Történetudós, akadémikus, orsz. gyűlési
képviselő. Magyarország helynévtárának összeállítója, aki az egykor itt állt Nádor szállóból indította útjára a
Századok című történelmi folyóirat gondolatát 1865-ben.”

⁴⁶ *Szekernyés János: A bánsági magyar nyelvű sajtó megteremtője. Mindenki Kalendáriuma 2009. Főszerk.
Graur János. 120–132. old.; Uo. Lugos történetével kapcsolatos Udvardy László írása: Pesty Frigyes – az igazi
Próféta 133–141. old.*

Ez az emlékezés remélhetőleg meggyőzi a Tisztelt Olvasókat arról, hogy Pesty Frigyes életműve nem csupán a „Helységnévtár”, de önmagában azért is méltó lenne, hogy ne csupán kerek évfordulókon emlékezzünk rá, hanem – Bél Mátyáshoz hasonlóan – valamilyen formában évről-évre lerója előtte tisztelettel a honismereti mozgalom. Neki legalább a sírja föllehet, Bél Mátyásnak viszont éppen az nem maradt meg. S minden megyei honismereti egyesület tekintse becsületbeli kötelességének, hogy Pesty Frigyesnek *méltó* emléket emeljen (emléktábla, utcanév, intézménynév, stb.). Ha ez megtörténik, akkor jelen emlékezés nem íródott hiába.

Csorba Csaba

Pesty Frigyes Helységnévtára kiadott (feldolgozott) részei

Szendrey Ákos: Csongrád megyei helynevek. Néptünk és nyelvünk, 1929. 231–236. old. – *Gaál Attila-Kőhegyi Mihály*: Tolna megye Pesty Frigyes Helynévtárában. A Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve II–III. 1971–1972. 271–332. old., IV–V. 1973–1974. 297–339. old., VI–VII. 1975–1976. 279–360. old. – *Kőhegyi Mihály-Solyomos Ede*: Észak-Bácska földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratoss Helynévtárában. Baja 1973. – *Matijevics Lajos*: A jugoszláviai Bácska víznevei Pesty Frigyes kéziratoss gyűjteményében. Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Évkönyve XVIII/2. évf. 1975. 559–570. old. (kny. is.) – *Asztalos István*: Galga völgy földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratoss helységnévtárában. Aszód 1976. – *Párniczky Józsefné*: Pesty Frigyes Helységnévtára. Fejér megye, Fejér Megyei Történeti Évkönyv XI. Székesfehérvár 1977. 161–305. old. – *Pastinszky Miklós-Tapolcainé Sáray Szabó Éva*: Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése. Komárom megye. Tatabánya 1977. – *Jászksung*, Pesty Frigyes Kéziratoss Helynévtárából I. Szolnok 1978. – *Külső-Szolnok*, Pesty Frigyes kéziratoss helynévtárából II. Szolnok 1979. – *Asztalos István*: A Gödöllői járás nyugati részének földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratoss helységnévtárában. Aszód 1979. – *Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében*. Közéteszi: *Jankovich B. Dénes*. Békéscsaba 1983. – *Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések*. Közreadja: *Bognár András*. Szentendre 1984. – *Hont vármegye és kiegészítések*. Közreadja: *Bognár András*. Szentendre 1984. – *Létay Miklós*: Pesty Frigyes helynévtárában budapesti adatai. Bp. 1986. (Budapesti Történeti Múzeum) – *Boros Edit*: A Káli-medence helynevei Pesty Frigyes gyűjteményében. Veszprém 1987. – *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Sajtó alá rend., és bev. *Tóth Péter*. Miskolc 1988. – *A nagykállói járás Pesty Frigyes kéziratoss helynévtárában, 1864*. Összeáll.: *Mizser Lajos*. Nagykálló 1994. – *Mizser Lajos*: Berég megye Pesty Frigyes Helységnévtárában. Levéltári Évkönyv XI. Nyiregyháza 1995. 395–489. old. – *Mizser Lajos*: Régi bányanevek Szatmárban. Névtani Értesítő 17. 1995. 131–132. old. – *Pesty Frigyes kéziratoss helynévtárából 1864*. Bihar vármegye I–II. Közéteszi Hoffmann István és Kis Tamás. Debrecen 1996. 118. old. (interneten: a MEK számára készült, nyomdahiába javított kiadás, 1999) – *Mizser Lajos*: Az Alsó-Bodrogköz és Alsó-Taktaköz Pesty Frigyes 1864-es kéziratoss Helységnévtárában. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII–XXXIV. Miskolc 1996. 339–347. old. (kny. is.) – *Mizser Lajos*: Magyar elemek a szatmári (és az ugocsi) román helynevekben. Magyar Nyelvjárások XXXIII. 1996. 53–58. old. – *Mizser Lajos*: Zemplén megyei tájnevek Pesty Frigyes Helynévtárából. Magyar Nyelv 1997. 490–492. old. – *Mizser Lajos*: Szatmári helységnévtár-magyarázatok. Magyar Nyelvjárások 1997. 115–123. old. – *Mizser Lajos*: A tatárjárások emlékei Pesty Frigyes Helynévtárában. Levéltári Évkönyv XII. Nyiregyháza 1997. 77–84. old. (kny. is.) – *Sárospatak és Sátoraljújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában*. Szerk., bev., közéteszi *Kovács Dániel*. Sátoraljújhely 1998. – *Mizser Lajos*: Szatmári helységnévtár-magyarázatok. Magyar Nyelvjárások XXXIV. 1998. 115–123. old. – *Mizser Lajos*: Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi Helynévtárában. Nyiregyháza 1999. – *Mizser Lajos*: Máramaros megyei tájnevek Pesty Frigyes Helynévtárából. Magyar Nyelv 1999. 252–254. old. – *Mizser Lajos*: Szatmári helységnévtár-magyarázatok. Krasznaközi járás. Magyar Nyelvjárások XXXV. 1999. 245–254. old. – *Mizser Lajos*: Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi Helynévtárában. Jósza András Múzeum Évkönyve XLII. Nyiregyháza 2000. 227–372. old. – *Ny. Nagy István*: Pesty Frigyes kéziratoss helynévtára: Történelmi Veszprém vármegye. Pápa 2000. – *Mizser Lajos*: Zemplén megyei helységnévtár-vizsgálatok. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX. Miskolc 2000. 503–515. old. – *Mizser Lajos*: Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864–1866. évi Helynévtárában. Nyiregyháza 2001. – *Pesty Frigyes*. Somogy vármegye helynévtára. A szöveget gondozta és a bevezetőt írta: *Göcsey Zoltán-Polgár Tamás*. Kaposvár 2001. – *Mizser Lajos*: Közép-Szolnok megyei tájnevek Pesty Frigyes helynévtárából. Magyar Nyelv 2002. 124–125. old. – *Pesty Frigyes*: Helynévtár. *Rémiás Tibor* szerk.: Torna vármegye és társadalma a 18–19. századi források tükrében. Bódvaszilas – Miskolc 2002. – *Mizser Lajos*: Régi belterületi nevek Zemplén megyében. Széphalom 13. Sátoraljújhely 2003. 229–231. old. – *Mizser Lajos*: II. Rákóczi Ferenc Pesty Frigyes helynévtárában. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2003. 2. sz. – *Mizser Lajos*: Régi utcanévek Szatmárban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2003. 20–24. old. – *Mizser Lajos*: Régi kocsmanevek Zemplén megyében. Széphalom 14. Sátoraljújhely 2004. 231–232. old. – *Mizser Lajos*: A Harangod-vidék helynevei. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV. Miskolc 2005. 481–496. old. – *Mizser Lajos*: Hegyaljai helynevek – 1864. Széphalom 15. Sátoraljújhely 2005. 321–332. old. – *Mizser Lajos*: Zempléni helynevek – 1864. Széphalom 16. Sátoraljújhely 2006. 189–199. old. – *Mizser Lajos*: A Felső-Bodrogköz helynevei – 1864. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLV. Miskolc, 2006. 445–462. old. – *Mizser Lajos*: Töketeres és környéke Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVI. Miskolc 2007. 629–648. old. – *Mizser Lajos*: Közép-Zempléni megyei magyar helynevek – 1864. Széphalom 17. Sátoraljújhely, 2007. 395–408. old. – *Mizser Lajos*: Régi belterületi nevek Borsod megyében – 1864. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVII. Miskolc, 2008. 653–658. old. – *Mizser Lajos*: Megjegyzések Zempléni vármegye 19. századi nyelvéről. Széphalom 18. Sátoraljújhely 2008. 35–39. old. – *Mizser Lajos*: Adalékok a magyar tájnevekhez. Magyar Nyelv XXXIV. 115–123. old. – *Mizser Lajos*: Szatmári és ugocsi helységnévtár-magyarázatok. Magyar Nyelvjárások XXXVI. 67–75. old.

A nemzetpolitikus Benedek Elek

„Semmit ne kívánj, a mi becsületes munkával el nem érhető.”
(Benedek Elek)

A százötven esztendeje született Benedek Eleket, „Elek apó”-t, mint a „nagy székely mesemondó”-t szokták emlegetni. Verseik, színdarabok, leányregények, irodalomtörténeti művek szerzője, a *Cimbora* című ifjúsági lap szerkesztője. „Mint meseíró a magyar gyermekirodalom egyik megteremtője” – írja róla az Életrajzi Lexikon¹. Mindez igaz és hiteles, de a sok „mese” Benedek Elek esetében elfedheti a lényegét. Nevezetesen azt, hogy Benedek Elek mesélő kedvében, meseírásában a nemzet sorsáért aggódó gondolkodót kell látnunk, aki a cserkészek által csak később megfogalmazott „*emberibb embert és magyarabb magyart*” programot kívánta szolgálni minden meséjével, gyermekeknek szánt irodalmával. Miként Kodály sem a gügyögés szándékával írta „biciniumait”, zenésített Weöres gyermekverseit, sőt! Ugyanúgy Benedek Elek is vallotta, hogy a gyermekeknek soha sem lehet *elégg* jól adni. „*Különösen fontosnak találom – írja egy levelében – hogy a gyermek (és a nép) a lehető legjobb lelki táplálékhoz jusson, sokszorosan fontos ez Erdélyben, ahol még ellensúlyozni is kell az iskolai oktatást, mely a tanítók legjobb igyekezete mellett sem lehet magyar szempontból teljesen megfelelő.*”² Nemzeti gondolkodó, nemzetpolitikus volt tehát „Elek apó”, nem véletlenül fogalmazta meg 1894-ben, Marcell fiának szóló Testamentumában –, hogy „... *ne félj, ne szégyellj szeretni a hazát! Ma a világpolgáriság a divat, de te ne hódolj e divatnak. Inkább légy «vad magyar», mint «szelid hazafi». Mennél jobban szaporodnak a szelid hazafiak, annál inkább lesz szükség a vad magyarokra.*”³

Nem ez az egyetlen alkalom, amikor Benedek Elek megfogalmazta magyarságát, hazaszeretét és nemzete sorsa miatti aggodalmát, felelősségérzetét. Ez volt az az érzés, ami 1920-ban arra ösztönözte őt (és vele egy párját), hogy hazatérjenek Kisbaconba. Ez íratta vele 1920 tragikus őszén a reménytelenül bizakodó mondatot: „*Tavaszi nyíltán hazamegyünk, Mária!*”

Mert a magyar irodalomban sokszázados történelme során többféle jellemet ismerünk. Vannak akik *elviselik* magyarságukat és vannak, akik *megtagadják* – szóval és cselekedettel. Vannak, akik a nemzet leveretésekor, megalázásakor, meghurcolásakor is helytállnak, és akadnak, akik csak azokban a ritka pillanatokban vállalják magyarságukat, mikor jól megy a nemzet sora – de főleg az övék –, sőt még követelőznek is, ha nem kapják meg, ami jó volna. És ismerünk olyanokat is, akik mikor darabokra szagatják a nemzetet, nem maradnak a többséggel, hanem vállalják elszakított testvéreik sorsát, s otthon *maradnak* – Reményik Sándorként, Fábry Zoltánként, Herceg Jánosként, Eszterházy Jánosként... hogy csak néhány nevet említek jelzésként –, vagy *hazatérnek* Benedek Elek, Makkai Sándor, Kós Károly módjára, s bizonyára még sok nevet sorolhatnánk. Senkit sem ítélnénk el, különösen az „anyaország-ból”, de mérhetetlenül tisztelhetünk minden *hazatérőt*. Csak aki állt már hasonló dilemma előtt, az tudja értékelni döntésük emberi hátterét.

Minden döntés más és más körülmények között született, feldolgozásuk a magyar „művelődéstörténet” értékes fejezete lehetne. Pedig lelkiismereti tényezőket, kötődéseket nem lehet latolgatni, nem lehet összehasonlítani. Mindegyik más: egyedi tragédia, egyedi üdvözülés. De ha elkészülne valaha művelődéstörténetünknek ez a fejezete – a hűség panteonja –, abban rangos hely illeti majd az 1920-ban Kisbaconba visszatérő Benedek Eleket.

A hazatérés indítékai

„*Ha ellenállhatatlan erővel nem vitt volna haza az édes anyaföldre a honvágy, akkor is hazamegyek, mert éreztem, hogy amikor sok-sok ezren hagyták ott Erdélyt, jóval kevesebben okkal, mint ok nélkül, nekem haza kellett mennem...*”

(Benedek Elek, 1927)

¹ Akadémiai Kiadó. Bp. 174. old.

² Szentimrei Jenőnek 922. 04. 30. Benedek Elek irodalmi levelezése I. Közzé teszi Szabó Zsolt. Kriterion. Budapest 1979. 56. old.

³ Testamentum, Marcinak. In.: „Jézus tanítványa voltam”. Szabó Réka válogatása Benedek Elek műveiből. Bp. 2004. 95. old.

A taszítás

„Valahol a régi Erdély nyugoti szélein, székely katonák őrzik a határt, éhesen, rongyosan, s a székely nemzeti tanács hiába könyörög kenyeret, ruhát, municiót. Böhm, a vas munkás hadügyminiszter, aki „határtalanul” szereti a hazát, tán nem egészen ok nélkül fél attól, hogy a felmuniciozott székely katonák egyesest Pestre jönnek – rendet csinálni. [...] A kalandor köztársasági elnök már teljes meztelenségében állana a nemzet színe előtt, ha a nemzet, mint olyan látható volna valahol. ...mi, bús magyarok hazaáruló gazembernek tituláljuk a kalandort.”

„Újabb aknamunka folyik alattunk, orosz rubel fizeti az aknamunkát. Egyszerre csak mind többen és többen bújnak elő a sötét odukból, nyüzsögnek az utcán, mint a nyű a dögön. Voltaképpen még kevesen vannak, de vakmerők, már újságjuk is van, nyíltan üzennek hadat a már amúgy is felborult rendnek, mindennek, ami a régi világból még megmaradni látszott: a vörösök ezek. [...] A vezéreket megverik, lecsukják a rendőrök, de a grófi kalandor cimborál velük, nemkülönben a szocialista miniszterek is. Három napig egyetlen újság sem jelenik meg, s a negyedik nap reggelén arra virradunk, hogy a Vjx-féle francia jegyzék még kisebb területre zsugorította az országot. A nemzetet francia összeköttetéseivel bolondító grófi kalandornak igen kedvező alkalom ez: kiereszti a börtönből a kommunista vezéréket, s azok, mint népbiztosok sétálnak be a minisztériumokba. [...]”

1919. március 21-én kezdődik a bolsevista uralom. Egy nem is kétes múltú újságíró a legfőbb hatalom. Lenin tanítványa, Kun Béla a neve. Apja falusi jegyző Erdélyben, vele cserélik ki Románia miniszterelnökének, az erdélyi Maniunak magyar területen ragadt édesanyját, de az öreg zsidó kényszerűségből ül ladikba. Nem akar átkelni a Tiszán, nem akarja látni a fiát.

A már hónapok óta haldokló nemzet – megdermed. Budapest polgársága, mint általában a világ minden városának polgársága, gyáva. Gyáva, mert szervezetlen. Ami fegyver itt-ott még rejtőzködik, mind a kommunisták kezébe kerül. Ezzel a fegyvertelen polgársággal az össze-vissza darabolt Magyarország e »nyilvánosságos rablói« tehetnek, amit akarnak. [...] A Székely nemzeti tanács utolsó ülését tartja az Országházban, március 21-én. Feloszlik a tanács, de még el sem szélednek, eddig nem látott ifjú alakok szaladgálnak a felosztott tanács helyiségeiben. [...] Kísül, hogy a tanács tagjai közül már többen tagjai a szocialista pártnak, igen-igen kapacitáltak engem, hogy »lépjek be« igen szomorú szívvel megyek haza.⁴

Ez volt a helyzet tehát Magyarország fővárosában. Lehet, hogy írójának információi egyben-másban nem pontosak, hiszen ha egészen közelről nézünk valamit, látásunk torzulhat. Abban azonban biztosan nem tévedett Benedek Elek, hogy ezt érezte 1919-ben Budapesten, az ország fővárosában, amikor az ország már – nem létezett.

Miközben Benedek Elek a kommunben vergődő fővárosban szenvedett, felesége, Fischer Mária Kisbaconban ápolta „halálnak eljegyzett” Jankó fiukat. S ha a gyermek felgyógyulásában már nem is reménykedhetett, abban talán bizott, hogy férje segíthet valamit a nemzet sorsán. Reménykedett, különben nem búcsúzott volna tőle ezekkel a szavakkal: „Amíg én nem kérlek, ne gyere haza.”

Az Édes Anyaföldem! alcíme: „Egy nép s egy ember története”. Magaválasztotta műfijában az utolsó oldalakon valósággal fűgává teljesedik a többszólamú fájdalom. Háromszék Erdővidékén, Kisbaconban az édesanyja karjai között haldoklik Jankó fiuk, Kun Bélának karmai között vergődik a magyar nép, Párizsban pedig már készítik az ország halálos ítéletét. 1919 utolsó hónapjaiban Mikes Kelemenként, el nem küldött – vagy elküldött, de meg nem érkezett – leveleket ír feleségéhez, Máriához. De a történelem teljesen elzárta őket egymástól, „egy lelket sem engednek át a Tiszán”. Gyötri a lelkiismeret furdalás: „Miért is engedtelek haza? Lehet-e már nekünk ott nyugodalmas életünk? És ha ott nem lehet, egyáltalán ezen a kerek világon, lehet-e valahol?” Éjszaka látomásai vannak, feleségét látja újra és újra. November 19-én jegyezte fel: „Ma éjjel igen megrikattál, Mária. Hazajöttél, az előszobában egy pillanatra megálltál, szó nélkül megfordultál s elmentél. Sírva ébredtem fel. Arcomról záporként folyt le a könny.” Naponként megírja álmait. Lelkiállapotát mutatja a következő megjegyzés: „.....jó esztendő óta irigylek minden halottat.” De már saját halottjainak is alig jut könnye. „Hogy is jutna, mikor a mi szép országunk kiterítve fekszik.” „Ma jött meg Párizsból a gyászjelentés. Nem ért váratlanul s mégis, mégis!”

A nemzet tragédiája fölötti keserűségét tetézi saját elhagyatottsága, helyzetének bizonytalanságából fakadó önkínzó gondolatai: „.....íme kitűnt, én voltam a világ legostobább embere! Ha nem ragaszodom

⁴ Benedek Elek: Édes anyaföldem. A Pantheon Irodalmi Intézet RT. 1920. II. 231–233. old.

oly csökönyösen az édes anyaföldre, valahol Pest környékén, tizedrésnyi földön gondtalanul él-nénk... De mindez henye beszéd. Sem élni, sem halni nem tudok másutt, csak ott. Akárcsak kisdíák koromban, úgy sóvárgok a falum után. Pedig már nem is akarok többet belőle, csak annyit, hogy a Magyaróshegy tetejéről végignézzek piroscserepes háztetőin, kanyargó utcáin – erős elhatározásom: ha még egyszer a kapumon beléphetek, a magam jószántából ki nem lépek soha. Nem, nem, soha!”

1920. február 27-én vetette tehát papírra erős elhatározását, hogy hazamegy, s házából nem lép ki soha. De sok van még odáig. Egy hónap múlva a Tiszántúl felszabadul a román megszállás alól, s ő megvalósíthatja tervét: március végén elutazik a Kisújszállás melletti Móricz-tanyára egykori képviselőtársához, a jó barát Tóth Jánoshoz. Talán az utolsó pillanatban! Mert még januárban azon tűnődött, hogy ha „tavasznyiltáig” nem szabadul fel a Tiszántúl, akkor beszegődik valamelyik pestvidéki gazdához. Képzletben már meg is fogalmazta az apróhirdetést: „Testem, lelkem kívánja a mezei munkát. Mint-hogy székelyföldi gazdaságomba nem mehetek, mezőgazdasági munkára szívesen vállalkozom. Kaszálni is tudok. Fizetést nem kérek, csak szerény ellátást és jó ágyat. Benedek Elek, a Kisfaludy-társaság tagja.”

A Móricz-tanyán azonban nem csak kapált Benedek Elek. A kommün kitörésének évfordulóján, március 21-én, a Pantheon-kiadó-társaság könyvet rendelt tőle, s hozzáfog az „Édes anyaföldem” fejezeteinek. Ettől kezdve kapál és ír, s az ország helyzetén tépelődik. Meg a magáén, hiszen Máriától változatlanul nem kap levelet, csak álmában beszélget vele, látomásaiban aggódik beteg gyermekükért, akit csak szeptember 5-én váltott meg szenvedéseitől a Fennvaló.

De életrajzi könyvét befejezi, s szellemi embernek nem lehet ennél nagyobb jutalma. Neki még több is jut, felesége, alighogy eltemeti gyermekét, és iratok nélkül éjszaka átszökik férjéhez a magyar-román határon, s az után együtt készültek haza, Kisbaconba.

Nem voltak üres szavak, amiket Benedek Elek könyve végére írt: „Tavasz nyíltán hazamegyünk, Mária!”

A vonzás

Hazatérésének okát néhány év múlva ő maga így fogalmazza meg: „Visszamentem azért, mert minden írásom Erdély földjében gyökerezik. Erdély földjének és levegőjének köszönhetem azt, hogy valamicsodás író lett belőlem [...] Nekem haza kellett mennem, hogy visszafizessem egy részecskéjét bár annak, amit az édes anyaföldtől kaptam. Magyarországnak [...] hagytam a könyveimet, száznál többet. Alig hiszem, hogy hálátlansággal vádolhatnátok [...]”⁵

Ebben a párbeszédés formában megírt visszaemlékezésben egy Erdélyből Budapestre szakadt ismerőssel diskurál az író, és bővebben kifejti ugyanazt a gondolatot, amelyet első itthoni megnyilatkozásában a Keleti Újság felelős szerkesztőjének még így fogalmazott meg tömören: „... most itthon van nekem is a helyem”.⁶ Persze lehetnek – és voltak is –, akik menekülésnek tekintették hazatérését, akik számon kérték rajta, hogy elhagyta a „magyar” irodalom öröklését. Igen, ilyenek mindig voltak és lesznek is. Nekik válaszolt Benedek

Elek Szász Károlynak írt levelében: „Talán önhietség részemről, de úgy érzem, hogy azt a lelket, amit írásaimba öntök, magam tudom legsikeresebben a közönség lelkébe önteni. Aztán: van nektek írók, poéták feles számmal, rám odaát már nincs szükség, annál nagyobb szükség van gyenge tollamra itt, ettől az Istentől és sok-sok fiától elhagyott földön. Ennek a földnek és népének kötöttem le életem hátralévő részére a tollamat. Az én szerény, de nem talán nem dicstelen írói pályámnak új korszaka nyílt meg ezzel: még meglévő erőmet teljesen az erdélyi magyarságnak szentelem. Odaát nem látják, nem is láthatják, mely emberfeletti munkát végez az erdélyi írók kicsiny, de lelkes serege az erdélyi magyarság megmaradásáért. [...] Bizony, részt veszek, annyira részt veszek, hogy ami gondolatot még termelhetek az mind Erdélyé, elsősorban az övé. [...] Ennek az irodalomnak kifejlését, megerősödését munkálni – írói pályámat ennél szebben fejlethetném-e bé?”⁷ Hazatérésében érzelmi okok is közrejátszottak, de odahaza máris a realista ember szemével néz körül, hogy számba vegye a lehetőségeit és a feladatokat. A fővárosban hagyott Jó Pajtás lap szerkesztőségével való kapcsolatát felszámolja, egyrészt ne vádolhassák azzal, hogy más helyét veszi el, másrészt, hogy teljes erejét az erdélyi gyermekújságnak, a Cim-

⁵ Benedek Elek: Az erdélyi irodalomról. Ellenzék, 1927. március 6.

⁶ Zágonyi István: Benedek Eleknel. Keleti Újság 1921. november 15.

⁷ Szász Károlynak 1922. 01. 07. Benedek i. m. 1979. 33. old.

borának szentelhesse. Mikor kilép a Jó Pajtás már amúgy is csak név szerinti szerkesztőbizottságából, azt írja a Franklin Társulat Igazgatóságának: „Erdély gyermekvilága már négy év óta egyáltalában nem jut gyermekújsághoz, s gyermek és ifjúsági könyvekhez is csak nagy ritkán. Ez a szomorú világ erkölcsi kötelességemmé tette, hogy az erdélyi gyermekvilágot a lehetőség szerint ellássam lelki táplálékkal, s ennek egyetlen módja, hogy itt szerkesszek gyermekújságot. Ezt tőlem mintegy elvárja az erdélyi közvélemény, s ez elől nem térhetek ki.”⁸ Amikor pedig átveszi a Cimborá szerkesztését Dénes Sándortól, a következőképpen vázolja terveit és szándékait: „Amit te, kedves öcsém, igen nehéz körülmények közt, nem dicstelenül kezdted, ketten folytatjuk, remélhetően dicsőséggel. A lehető legjobb táplálékot kell adnunk az erdélyi gyermekvilágnak, amely már évek óta nélkülözi a jó gyermekújságot és a könyveket. Ennek a nagy munkának a szolgálatába kell toboroznunk minden valamirevaló írókat, s a magunk telkességét át kell plántálnunk mindazokba, akik netán lekicsinyelnék a gyermek- és ifjúsági irodalom jelentőségét. Magyarságunk szempontjából olyan fontosnak tartom a jó gyermekújságot, hogy ezért kész vagyok minden áldozatra, s ennek tulajdonúsd, hogy nem vállaltam munka nélkül a főszerkesztői címet, s a koromat megillető pihenés helyett a tényleges szerkesztés gondjait is elvállalom.”⁹

„Benedek Elek legjobbkor érkezett Erdélybe – írja Lengyel Dénes. 1921-ben indult meg az a szervezkedés, amelynek eredményeként a rövid életű folyóiratok után megszűntek a Pásztorújság, a konzervatív tábor lapja, Gyallay Domokos Magyar Nép című újságja, és vele szemben a haladást hirdető Vasárnap. Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Aradon és Temesváron irodalmi társaságok működnek és ezek egymás után veszik fel a kapcsolatot Benedek Elekkel, akitől nemcsak az irodalmi folyóiratok, hanem a napilapok is tárcát cikket kérnek.”¹⁰

Bizony, Elek apó tudatában volt annak, hogy a megalázó kisebbségi létben egy gyermekek számára készülő újságnak a szellemi partizánháború minden fegyvernemével, teljes harcészültségével kell elegendet tennie faladatának, pótolnia kell a nemzetiségi könyvkiadás, a nemzetiségi oktatás, sokszor még az ígérhetés számos hiányosságát is. Dorosmai Jánosnak küldött levelében meg is fogalmazza ezeket a feladatokat: „Mindent el kell követnünk, hogy a magyarság gyermekeihez eljusson ez az újság [Cimborá], mert napról napra látom, hogy az iskolából kiüldözött nemzeti szellemet, magyar öntudatot egy jó magyarlelkű gyermekújsággal plántálhatjuk gyermekeink lelkébe.”¹¹

Benedek Elek azonban nemcsak a gyermekeket akarta tanítani, nem fogyott ki a felnőtteknek, íróársainak szánt jótanácsokból. Dicsért, korhol, biztatott, olykor magasztalt is – főként a hölgyeket. Bölcsen tudta, hogy a gyermek- és ifjúsági művek alkotása külön mesterség, s aki jó író, nem biztos, hogy a gyermekek számára is tud írni, bár a legjobbak többnyire igen. „Általában régi hitem – írja Sipos Domokosnak a mesterségről –, hogy azok a népi és ifjúsági művek a legjobbak, amelyeket az író (az igazi író) nem azzal a nekikészüléssel ír, hogy no most írok a népnek (vagy az ifjúságnak), de azok, amelyekben nagy lelki gyönyörűséget talál a felnőtt ember, s amelyeket lelki károsodás nélkül olvashat a gyermekifjú is.”¹²

Legnagyobb képessége minden bizonnyal abban nyilvánult meg, hogy embereket tudott magával ragadni. Mutatja ezt, hogy azokban a nehéz időkben – Kisbaconból szerkesztette a Szatmárban nyomott, s számtalan helyen terjesztett (vagy nem terjesztett) lapot, csekély és akadozó tiszteletdíjakkal – 1923-ban, száz író és költő írt a Cimborában, ilyen hatalmas írógárda egyetlen magyar gyermekújságban sem dolgozott.¹³ Talán akaratlanul, mérce lett mások számára, s ezzel képességükön felüli teljesítményekre ösztönözte őket. Benedek Elek maga is hatalmas erőfeszítéssel és áldozatok árán valósította meg vállalt feladatait. Bármennyire büszkélkedett is vele, hogy hetven felé közeledve, sőt abba belelépve is kertészkedett, fát ültetett és nyesett, kapált és kaszált, a betegség és a gyengeség el-elfogta, olykor ágyának is döntötte. „Hetven év, jó ha ép” írta Arany János hatvanegyedik „évnapijára”. „Elek nagyapó” is mind gyakrabban panaszkodott leveleiben romló egészségére. „Kedves Laci, az én betegségem bizony nem gyengélkedés – írja Tompa Lászlónak –, de betegség. Tavasszal kezdődött, s máig nem szabadultam meg tőle, amiben nagy része van annak is, hogy egész nyáron nem volt egyetlen pihenő napom, annyira lefoglalja minden napom a faluról való újságcsinálás, s a vele járó hihetetlen nagy le-

⁸ 1922. 08. 22. Benedek i. m. 1979. 77. old.

⁹ Dénes Sándornak 1922. 08. 27. Benedek i. m. 1979. 79. old.

¹⁰ Lengyel Dénes: Benedek Elek. Gondolat 1974. 201. old.

¹¹ Dorosmai Jánosnak 1923. 07. 17. Benedek i. m. 1979. 151. old.

¹² Sipos Domokosnak 1923. 07. Benedek i. m. 1979. 153. old.

¹³ Lengyel Dénes: Benedek Elek. Gondolat 1974. 227. old.

vezetés. Nem mondom, hogy aggasztó a betegségem, de legalábbis kellemetlen, [csak az őserő maradványa segített abban, hogy ágyba ne dőljek].”¹⁴ A testi bajok mellé sorakoztak az anyagiak: „Én magam – panaszkodik Dorosmai Jánosnak – olyan kevés pénzért szerkesztem és írom a Cimbórárt, amilyen kevésért még írói pályám kezdetén sem dolgoztam, de ki hozzon áldozatot ebben a szerencsétlen országban, ha mi írók nem hozunk, hiszen a világ teremtése óta mindig az írók hoznak áldozatot, mert hát azért ők írók. A papírgyáros nem hoz áldozatot, a betűszedő nem enged a béréből, egyedül az író az a bolond, aki áldoz, szüntelenül áldoz, mert hát őt az Isten erre teremtette.”¹⁵

De a cél szentsége, s ha a gyermekek szeretetére, ragaszkodására gondol, újra és újra feledtetni vele a bajokat. A Cimbóra legfontosabb rovata az 1922. november 12-től minden lapszámban megtalálható *Elek nagyapó üzeni* című rovat. Közvetlen, családi hangon gyermeklevelek ezreire válaszolt a lapban Benedek Elek. Tanácsot adott, buzdított, bátorított és mindvégig nevelt – gyermeket és szülőt egyaránt – emberségre, hazaszeretetre, valós alapokon nyugvó önismeretre. Az ügyesebb gyermekek leveleiből részleteket is közölt, majd pályázatot hirdetett, és a legjobb élménybeszámolókat külön is jutalmazta. Ebben a rovatban fogalmazta meg a lap célját is: „Különös nagy gondom van arra – írja az 1922. december 17-i üzenetében –, hogy ne csak a már olvasni tudó gyermek- és serdülőifjúság találja meg ebben az újságban a neki való olvasmányt, de jusson egy-egy apró mese az olvasni még nem tudó gyermeknek is.” Vagy máskor: „Ennek az újságnak minden sora egy szent célt szolgál: nemesen, emberségesen gondolkozó, művelt magyarokká nevelni titeket.” Messzebb mutató és elvi fontosságú figyelmeztetése: „Az állam nyelvét meg kell tanulni, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejteni.” Ez különösen a nem anyanyelvükön tanuló olvasóinak szólt, őket külön is megdicsérte, ha helyesírásukban az egy-egy követő levelekben némi javulást tapasztalt.

„Fő, hogy dolgozzanak”

Még ha nem is a sokak semmittevéséhez mérjük, elképesztő mennyiségű az a munka, amit Benedek Elek Erdélybe való visszatérésétől haláláig tartó nyolc esztendő alatt végzett. Mégsem érezte soha, hogy befejezett valamit, sohasem dőlhetett hátra a székén, még véletlenül sem telt egyetlen napja munkátlanul. Még halála esztendejében, hetvenesztendősen is tervezett, készülődött, gyürkőzött. 1929-ban rég érlelődő tervet ismertetett Székelyudvarhelyen, felvetette a *Székely Népművelő Társaság* megszervezésének gondolatát. „Írókat, művészeket, jogászokat kell tömöríteni ebbe a szervezetbe, hogy kijárjanak a falvakba, előadásokat tartsanak, jó irodalmat adjanak a népnek, orvosi, jogi tanáccsal, tájékoztatással lássák el a falusiakat. Társadalmi úton juttassuk gazdasági ismeretekhez is a földművelőket, szervezzünk gazdaköröket, hogy közösen értékesítsék a terményeiket, alakítsunk téli gazdasági iskolákat, de rendes iskolákat is, mert a gyermekek egy része mint analfabéta kerül ki az iskolából.”¹⁶

Ebben az eszmekörben, a Székely Népművelő Társaság gondolatával érte a halál. 1929. augusztus 16-án fogott ahhoz a levélhez, amit Szentimrei Jenőhöz címzett. „Közli a levélben, hogy a közélet mezejéről visszahúzódik, még Sepsiszentgyörgyre sem megy el, pedig a Székely Népművelő Társaság dolgában el kellett volna mennie. De nem lehet, mert ami Udvarhelyről indul, ugyan mit ér Háromszéken...» Ám dolgozzanak külön a háromszékiek, de fő hogy dolgozzanak...”¹⁷

Hazatérésekor, 1921-ben az első, nyilvánosságnak szánt szava ez volt: „dolgozzatok, dolgozzatok”, s halála előtti pillanatban is ezeket a szavakat írta le: „fő, hogy dolgozzanak.” Benedek Elek azoknak az idejétmúlt embereknek a fajtájához tartozott, akinek egész élete a szolgálatban telt. Megtakarított pénzén vásárolt földjét két kezével fásította és gondozta. Nem ismerte a restséget sem a fizikai, sem a szellemi munkában. Írásainak szépségén, tisztaságán, nevelő hatásán túl a szülőföldjéhez, népéhez való hűséges ragaszkodást s a munka értelmébe és értékébe vetett hitét hagyta ránk, ezt köszönhetjük neki.

Halász Péter

¹⁴ Tompa Lászlónak 923. 10. 08. Benedek i. m. 1979. 177. old.

¹⁵ Dorosmai Jánosnak 1924. 01. 03. Benedek i. m. 1979. 203. old.

¹⁶ Lengyel Dénes: Benedek Elek. Gondolat 1974. 249. old.

¹⁷ Ugyanott 251. old.

Százhuszonöt éve született Legányi Ferenc őslénykutató

1884. december 8-án született Budapesten Legányi Ferenc, a XX. század egyik legkiválóbb hazai őslénykutatója. Élete külső eseményekben nem volt gazdag. Édesapja minisztériumi vámvivatalnok, majd a bécsi és a szentendrei vám fogyasztási ellenőre volt. Fia Budán végezte a reál gimnáziumot. Az óbudai kőbányában gyűjtötte az első kővületeket, s ettől kezdve ez lett életének fő foglalkozása.

1898-ban családjával Egerbe került. 1926-ig öccsével a Kis Egeden lévő birtokán gazdálkodott. Ennek elvesztése után fuvarozással foglalkoztak.

1950-ben került az akkor még a Buttler-házban lévő egri múzeumba. Ettől kezdve itt dolgozott 1963 nyaráig, amikor a betegség ledöntötte lábáról. Családjá nem lévén, kollégái szinte erőszakkal vitték kórházba, ahová nem akart menni. A tüdőgyulladásból szerencsére felépült, de annyira gyenge volt már, hogy a kórházból nem engedték haza, mivel otthonában nem volt, aki ápolja. Pár hét múlva a gyöngyösi szociális otthonba, 1964 tavaszán pedig a dunántúli lesencetomaji szociális otthonba került. Itt halt meg 1964. április 9-én. Az egri múzeum saját halottjának tekintette, földi maradványait hazahoztatta Egerbe és a helyi Kisasszony temetőben helyezték örök nyugalomra. Sirjánál rá emlékezve egy őskövületet helyeztek el.

A XIX. század végén Egerbe való költözése kiváló lehetőséget adott számára kutatómunkájához. Hiszen a város a Bükk hegység lábánál fekszik, amit a hosszú évtizedek alatt már alaposan megismert. A több mint hatvan éven át tartó rendszeres gyűjtőmunka eredményeként csaknem 200 000 őskövület (növény- és állatmaradványokat) gyűjtött össze. Ezek egy részét az 1930-as évek közepén, az akkor szerveződő egri múzeumnak ajándékozta. A többi ősmaradványt Budapestre, az Országos Földtani Intézetbe és a Természettudományi Múzeumba szállították. Gyűjteménye többi része az egri múzeumba került, amit később a Gyöngyösi Mátra Múzeumba vittek, ahol jelenleg is található.

Legányi Ferenc nemcsak kutatta a lelőhelyeket, hanem rendkívül pontos leírásokat és térképeket készített a talált őskövületekről. Munkájával jelentősen hozzájárult a Bükk hegység geológiai viszonyainak ismeretéhez. Munkásságát olyan neves hazai tudósok, mint – Telegdi-Róth Károly, id. Noszky Jenő, Schréter Zoltán, Andreánszky Gábor, Kolozsvári Gábor, Vadász Elemér, Tasnádi Kubacska András, Csepregyhéy Mezőreics Ilona, Kretzoi Miklós, Balogh István stb. – ismerték el. Eredményeit több külföldi tudós is méltatta, tizenöt állat- és növényfajt neveztek el róla. Kővületeit „keresztgyermekének” nevezte. Munkája azonban nem merült ki az őskövületek gyűjtésével, hanem néprajzi, helytörténeti adatokat is feljegyzett. Költői lélek volt, verseket is írt. Gyűjtőmunkáját tizenöt vasos kézírathagyaték őrzi.

A százhuszonöt éve született Legányi Ferencről szűkebb hazájában legendák keringtek. Akik csak felületesen ismerték, gyakran garabonciásnak nézték, mert látványa valóban különös, az átlagostól eltérő volt. Majdnem egész évben báránybőr kesztyűt hordott, télen-nyáron nehéz bakancsot viselt. Így járta az utakat, sokszor 20-30 km-eket is megtéve naponta. Hajadonfővel járt, s csak a tél hidege parancsolt kucsmát a fejére. Kopott ruhában, kezében kalapáccsal, hátán pedig ládával járta az erdőt, a hegyeket.

Hosszú életét kizárólag a tudománynak szentelte, testét csupán a tudomány kiszolgálójának tekintette. Étkezésében, ruházkozásában rendkívül igénytelen volt. Mindennapi viselkedése is eltért a szokásostól. Például senkivel sem fogott kezét. Ennek alapján különcnek is tekintették. Ez a nagy tudós ugyanakkor végtelenül szerény, rendkívül puritán ember volt. Nem vágyott sikerre és elismerésre. Noha a szakemberek ismerték hatalmas tudását, ő önmagát nem tartotta tudósnak, csupán gyűjtőnek, természetbúvárnak.

Nem mindennapi eredményeiből alig adott valamit közre, publikációja rendkívül kevés. Gyűjteményének ezreit mások dolgozták és használták fel.

Elhunytá után Egerben utcát neveztek el róla. Hűséges tanítványa, Rozsnyói Márton csodálatosan szép cikket írt róla, ami 1967-ben jelent meg a Természettudományi Közlönyben. Egykori igazgatója, Bakó Ferenc a múzeumi évkönyvben emlékezett meg róla születésének 100. évfordulója alkalmából. Naplójából 1986-ban részletek jelentek meg.

A jövő nagy feladata, hogy munkásságát önálló monográfiában dolgozzák fel.

Irodalom: *Bakó Ferenc:* Legányi Ferenc születésének 100. évfordulójára. Agrár. Eger 1984. Dobó István Vár-múzeum Évkönyve. Szerk. *Bodó Sándor és Petercsák Tivadar.* – Múzeumi Napló. Eger 1984. Szerk. *Fűkőh Levente.* – *Rozsnyói Márton:* Legányi Ferenc 1884–1984. Természettudományi Közlöny. 1967. 4. sz. 158–160. old. – *Szecskó Károly:* Életét a tudománynak áldozta. Legányi Ferenc emlékezete. Heves Megyei Népiújság. 1984. jan. 27.

Szecskó Károly

A magyar iparügy palotája

A XIX. századi hazai iparfejlesztés gátját a kellő ismeretekkel rendelkező mérnökök, szakemberek hiánya jelentette. A szakoktatási intézmények: a szakiskolák, a politechnikai intézetek, a műegyetem létrehozásának gondolatát már korán megfogalmazta az országgyűlés, de csak hosszas vita és többszöri elutasítás után 1854. június 12-én hagyta jóvá az uralkodó a pesti Ipartanoda alapításáról szóló törvény-cikkelyt, majd a József Ipartanoda, polytechnikummá alakítását, majd csak 1872-ben, több évtizedes küzdelem után nyithatja meg kapuit egyetemként. Ugyanebben az évben állították az oktatás szolgálá-tába Kassán a Gépészeti Felsőbb Ipartanodát, ezt követően 1879-ben a Budapesti Állami Közép-ipartanodát.

A Budapesten felállítandó Középipartanoda gondolata *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatási miniszterben fogalmazódott meg, aki kezdeményezte az intézet első szervezeti szabályzatának és tantervé-nek kidolgozását. E feladatot Gönczy Pál miniszteri tanácsos és Sztoczek József műegyetemi rektor eredményesen megoldotta, így a szakbizottsági értékelést követően 1877. szeptember 10-én ezen szabályozások miniszteri rendeletben megjelentek. A rendelet szerinti építészeti, gépészeti és vegyészeti szakosztállyal induló Középipartanoda – a szervezési munkálatokat követően – 1879. december 7-én nyitotta meg kapuit a Bodzafa utca 28. szám alatt.

A Középipartanoda létesítésével azonos időszakra esik a Technológiai Iparmúzeum szervezésének kezdete, feladatainak megfogalmazása, miszerint „a hazai kézművesipart, elsősorban pedig a fa- és fémipart közhasznú szakismeretekkel lehetőleg szemléleti úton való terjesztésével támogatni...” volt hivatott. Első otthonában a Belezna kertben 1883. június 24-én tartották az ünnepélyes megnyitót. Az átadást követő évben már megfogalmazódott a két intézmény közös fejlesztésének gondolata. Trefort kijelentése szerint: „Két középiparoktatási intézettel bírnak a fővárosban, melyek a Középipariskola és a Technológiai Iparmúzeum. Ezeknek szerves kapcsolata úgy didaktikai, mint finansziális tekintetben nagyon szükséges és előnyös...” Az egyesülés lehetőségének felvetése összecseng az Iparmúzeum cél-kijelentésével, melyet Szalay Imre így fogalmazott meg: „Iparmúzeumot kaptunk, amelyben alkalom nyílik az iskolakötelezettségen már túllévő, a gyakorlati téren működő iparosoknak magukat tovább képezni.” Az elképzelés megvalósítására a két intézmény összevonásával a Nagykörúton a Népszínház épülete mögött, a tűzorségi laktanya dísztelen fakerítéseit és fészerei helyén nyílt lehetőség. Itt épült fel – ahogy a Pesti Napló krónikása írta –, „a magyar iparügy palotája, a Középipartanoda és a Technológiai Múzeum új hona.”

A reneszánsz palota

A József körút – Népszínház utca – Csokonai utca által határolt területen felépítendő épület megtervezésére *Hauszmann Alajos* műegyetemi tanár 1885-ben kapott megbízást. Hauszmann akkor már ismert építész, jelentős megbízásokkal a háta mögött. Ennek tanúsítására álljon itt munkáinak felsorolá-sát tartalmazó saját kézírásával írt jegyzék részlete, melyben 58-as sorszámmal megtalálható a „Technológia ipariskola, múzeum Bp.” bejegyzés. Önletrajzában e megbízására a következőképpen emléke-zik vissza: „Trefort Ágoston miniszter azután engem azzal kárpótolta, hogy több állami középiskola ter-vezésével bízott meg, mely megbízások alapján építettem: a zombori gimnáziumot, a soproni állami felsőbb leányiskolát, a budapesti tanítóképezdét a Győri úton, az Andrássy úti ún. Zirzen mintá föreális-kolát a Markó utcában. Ez utóbbi két épület sajtolt vörös téglá homlokzattal és gazdag terrakotta szob-rászdíszítéssel készült... A Technológiai Iparmúzeum és több fővárosi és vidéki középiskolai épület tanúságot tesznek a miniszter azon kívánságáról, hogy a tudománynak és a tanügynek szolgáló épületek emlékszerű kiképzést nyerjenek s e tekintetben szabad kezet engedett a tervezőnek.”

Az építkezést 1887-ben kezdték meg *Monasterly Szilárd* építész vezetésével és *Fekete Elek* építő-mester irányításával. A költségvetés szerint az épület felépítésére és berendezésére 525 ezer forint volt

előirányozva, mely összeget a képviselőház pénzügyi bizottsága 350 ezer forintra szállított le. A kivitelezés során az iparosmesterek versenyre keltek, hogy melyikük állítja elő szebben és olcsóbban az építéshez szükséges tárgyakat. Ezen áldozatkészséggel az előirányzott összegből két év alatt nemcsak az épület, de a belső helyiségek berendezésének, a gáz- és vízvezetéknek, a laboratóriumoknak, a parknak, sőt a járda felének a kivitelezése is megvalósulhatott. 1889. április 28-án ünnepélyes keretek között helyre került a záróköv is. Az épületegyüttes felavatását 1889. szeptember 15-én tartották.

A megnyitó előestéjén a Pesti Napló minden érdeklődő számára tömör áttekintést adott az előzményekről: „Az állami Középipartanoda és a Technológiai Iparmúzeum új közös palotájának holnapi ünnepélyes felavatása alkalmából a két intézet keletkezéséről közöljük a következőket. Mindkét intézet felállítását az országos magyar iparegyesület kezdeményezte a hetvenes években... A szaktanácskozmány javaslatai értelmében Trefort miniszter 1877. szeptember 10-én rendeletével kiadta a Középipartanoda szervezeti szabályzatát, s ezek alapján az intézet 1879. december havában megnyitott VIII. kerület Sándor téri bérházban 16 tanulóval. Igazgatónak *Hegedüs Károly* nevezetett ki. A Technológiai Iparmúzeum létesítése iránt az Országos Magyar Iparegyesület nevében *Ráth Károly* alelnök és *Mudrony Soma* igazgató 1879. november 17-éről felterjesztést intéztek Trefort miniszterhez, mely tüzetesen kijelöli az intézet szervezési keretét, egyszersmind annak céljaira felajánlja az egyesület tulajdonát képező, a főváros közössége által adományozott 740 négyszögölnyi területet a Rottenbiller utcában... A miniszter a technológiai múzeum szervezésével, gyűjteményének beszerzésével miniszteri biztos minőségében *Ráth Károly* kamarái alelnököt bízta meg, s két év múlva az intézet az ún. Belezna kert helyiségeiben 1883. június 24-én megfelelő ünnepélyességek mellett megnyitott. A miniszter a Technológiai Iparmúzeum főigazgatójává *Hegedüs Károlyt*, mint a Középipartanoda igazgatóját nevezte ki.”

Másnap az újság a következő beszámolót tette közzé a Közgazdaság rovatában: „A m. kir. Technológiai Iparmúzeum és az Állami Középipariskola állandó épületének megnyitása ma délelőtt 10 órakor minden nagyobb ünnepélyesség nélkül ment végbe. Már jóval 10 óra előtt nagy és díszes közönség gyűlt egybe a megnyitóra.

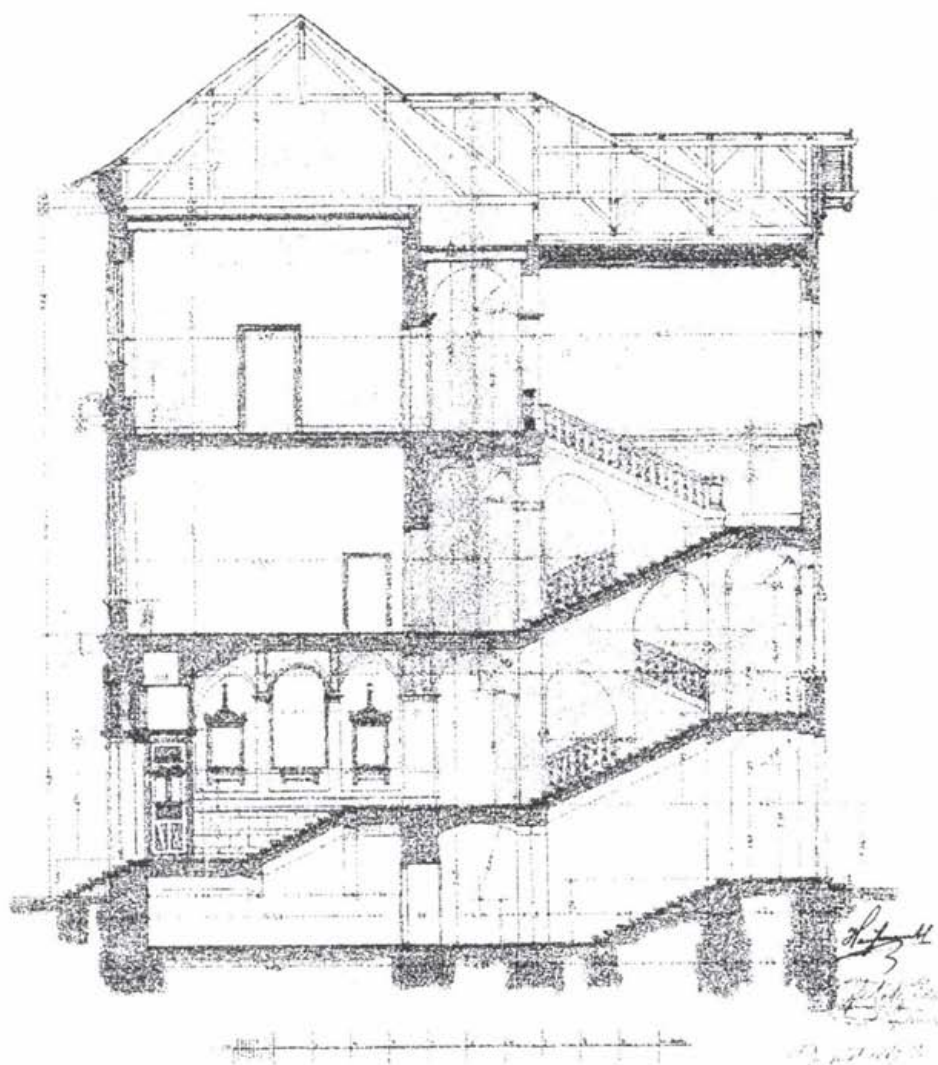
Pontban 10 órakor érkezett meg Csáky Albin gróf vallás- és közoktatási miniszter Szalay Imre osztálytanácsos kíséretében. A vendégeket a főbejáratnál *Zichy Jenő* gróf a múzeum felügyelőbizottságának elnöke és *Hegedüs Károly* főigazgató fogadták... ott voltak még *Stoczek József* műegyetemi tanár, s főrendházi tag, dr. *Klamarik János* osztálytanácsos, *Freskay János*, *Mechwart András*, *Zippervovszky Károly* s még számos nagyiparos és gyáros... A miniszter távozásakor teljes megelégedését fejezte ki *Hegedüs Károly* főigazgató előtt a szép, célszerű és szakszerű berendezés felett...”

Az épületegyüttes Technológiai Iparmúzeum céljait szolgáló nagykörűti homlokzata közepén a főbejáratnál, az oszlopcarnokos lépcsővel olasz reneszánsz palotára emlékeztetett. A nyitott csarnok oszlopainak kivételével hazai anyagból készült épület előcsarnokának háromtagú lépcsője közül egy az emeletre, kettő a magasföldszintre vezetett. Ez utóbbin kapott helyet a bór-, a cukor-, a malom- és a vegyipari gyűjtemény, míg az első emeleten az elektronikai, az építőanyag, a fém- és üvegyipari tárgyakat helyezték el. A földszinti sarokrészben berendezett egyesített könyvtár és olvasóterem „3503 cím alatt 7052 darab könyvet, rajzgyűjteményt és füzetet foglal magába...” Az alagsorba a nehezebb berendezések a fa- és fémmegmunkáló gépek kerültek.

Az iparmúzeumot íves épületrész kötötte össze az ipartanodával, mely a Népszínház utcai főépületből, a Csokonai utcai műhelyből, valamint a tágas udvaron elhelyezett gép- és kazánházból és a gép-szinzből állt. A kétemeletes főépület alagsorában a vegyészeti laboratórium egy része, a „fémvasipari” és faipari laboratóriumok, szolgálati lakások és raktárak települtek. A földszinten az intézeti könyvtár és a vegyészeti laboratórium, az első emeleten az irodai helyiségek, a másodikon a természettani szertár és laboratórium került telepítésre. Az épületben három nagy, 160 fő befogadására alkalmas előadóterem, három kisebb tanterem, tizenkét rajzterem szolgálta a tanítást, míg a rendes és rendkívüli tanárok elhelyezésére – nagyrészt a szertárakkal egybeépült – tanári szobák szolgáltak.

Az egyemeletes műhelyépület földszintje a gépészeti és a kovácsműhely, valamint az anyagraktár, míg az első emelete a fém-, vasipari és a faipari műhely elhelyezését biztosította. Az udvaron került elhelyezésre a gép- és kazánház egy húsz lóerős gőzgéppel és harminc méter magas kéménnyel. A földszintes kazán- és gépház tágas mellék helyisége a gépszin, melyben a kazánfűtők és gépkezelők képzése céljából fűthető lokomobil és eszélőgépet állítottak fel. Az épületek összes helyiségét gázvilágítással szerelték fel.

Magy. kir. állami középiskola.
Bécsi melékedé

A Magyar Királyi Állami Középiskola Hauszmann Alajos által készített tervrajza

A „Technológia”

Az új otthonban közös igazgatással a két intézet eredményesen oldotta meg feladatait: a múzeum gyarapodó gyűjteménye szerves részévé vált az oktatásnak, az ipariskola tanárai bekapcsolódtak az iparmúzeum tevékenységébe. Az intézmény hírnévre szert tett tanárai – Petrik Lajos, Jalsoviczky Géza, Edvi Illés Aladár, Faragó Ödön, Lencz Ödön, Klemp Gusztáv és még sokan mások – nagyban hozzájárultak a hazai gépipar fejlődéséhez.

Az ipartanoda tantervmódosítást követően 1891-től Állami Ipariskolaként folytatta munkáját, majd 1898-ban Állami Felső ipariskola címet kapott. Egyre bővülő feladatok mellett, a két intézet – vagy ahogy akkor őket együttlé emlegették – a „Technológia” fejlődése hosszú évekig töretlen volt.

1898-ban helyszűke miatt kivált az építészeti szakosztály, majd 1907. április 30-án az akkor már több mint 30 ezer tárgyat tartalmazó Iparmúzeum teljes önállóságot kapott, s vezetőjévé *Gaul Károlyt* nevezték ki. A gyorsan fejlődő két intézmény számára az átépítések ellenére az épület szűknek bizonyult. Hegedűs Károly, a Felső ipariskola igazgatója nyugdíjba vonulásakor 1914-ben a következőket írta jelentésében: „Ez az intézet ebből, a már ósdivá lett szűk épületből kinőtt és a kifejlődött nagy utcai forgalom folytán környéke is annyira állandóan zajossá lett, hogy ez az épület napi 8–10 órai tanításnak – amely benne folyik – céljaira tovább nem alkalmas.” Az első világháború kitörése miatt azonban új épület felépítésére nem nyílt lehetőség.

A gyors változások kora

A világháború éveiben a múzeumban hadikórház, a Felső ipariskolában művégtaggyárat rendeztek be. A világégés alatt és azt követően rohamosan romlott az ellátás, fokozódtak a gondok. Az 1930-as években a háború előtti költségvetés csak 25 százaléka állt az iskola rendelkezésére feladatai ellátásához. Ennek is következménye a faipari szakosztály 1942-es kiválása.

A világháborút követően az Iparmúzeumot összevonták több kísérleti és anyagvizsgáló intézettel, majd a Magyar Királyi Technológia és Anyagvizsgáló Intézet megszüntetését követően a Könnyű- és Nehézipari Minőségellenőrző Intézetet helyezték el a nagykerületi épületrészben, melynek jogutódjaként működött a Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet. Az iparmúzeum fennmaradt könyvtára, a Technológiai Könyvtár előbb Országos sz. aki Könyvtár néven egyesült a Műszaki Dokumentációs Központtal, majd 1958-ban új helyére, a Múzeum utcába költözött, ahol kezdetben mint az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár működött, s napjainkban BME OMIK-ként folytatja tevékenységét. Eközben az intézményből 1950-ben kivált és önállóan folytatta képzési feladatait az épületgépészeti tagozat, majd 1951-ben a malomipari tagozat. Az épületben megmaradt gépészképzés új fejezetét jelentette 1969-ben a Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola létesítése.

Az ipariskola és iparmúzeum céljaira készített épületegyüttes a XX. századi gyors fejlődés igényeinek kielégítése érdekében többször átépítésre került: toldalékokkal bővítették az udvari épületeket, a műhelyépületeket emeletraépítéssel növelték, megváltoztatták az épület belső szerkezetét, kisebb helyiségeket, irodákat alakítottak ki. A század elején a Nagykerület felé eső épületrész emelet ráépítésével növelték. Ezen változások azonban nem szüntették meg a két intézmény zsúfoltságát. Az alapításkor a város szélén lévő épület Budapest világvárossá fejlődése közepette bővítési lehetőség hiányában – egyre kevésbé tudta ellátni feladatait.

Minőségileg új fejezetet jelentett 2000-ben a Bánki Donát Műszaki Főiskola integrációja Budapest két másik elismert felsőfokú tanintézményével, a Kandó Kálmán és a Könnyűipari Műszaki Főiskolával. A napjainkban 12 000 hallgató képzését folytató főiskola fő feladatának a gazdaság szolgálatát fogalmazta meg, a tudás és az ismeretek fejlesztésével, s magas szintű átadásával, valamint az innovációval. Az intézmény arra törekedett, hogy képzése színvonalas, a gazdasági és társadalmi élet változásaihoz igazodó, korszerű, a minőség folyamatos javítását alapkövetelménynek tekintve a felsőoktatási piacon jól értékesíthető, gyakorlatorientált legyen, és az ismeretek végzés után azonnal hasznosíthatóvá váljanak, a piac többi szereplőjével összevetve pedig mást, többet, jobbat kínáljon.

A diplomaszintek kínálatában a főiskola meghatározó profiljának tekintette a BSc alapdiplomát, a megfelelő személyi és tárgyi feltételekkel rendelkező szakokon pedig bekapcsolódott a mesterképzésbe. Emellett az intézmény részt vesz a felsőfokú szakképzésben, a szakirányú továbbképzésben, és a felnőttoktatásban. Az intézmény mérnök informatikus MSc szakra épülő Alkalmazott Informatikai Doktori Iskola megnyitotta a lehetőséget a tehetséges, érdeklődő hallgatók számára a teljes akadémiai program teljesítésére. A Budapesti Műszaki Főiskola ezzel teljesítette az egyetemmé válás felsőoktatási törvényben megfogalmazott követelményeit.

Dr. Gáti József

„Egek s csillagkoronák éjféli barátja” – Tittel Pál csillagász

Kétszázhuszonöt évvel ezelőtt, 1784. június 28-án született Pásztón reformkori kiváló csillagászunk, Tittel Pál. Édesapja bognármester és szőlőbirtokos volt. Édesanyja egyszerű, istenfélő, derék asszony volt, aki fia szívébe oltotta a vallásosság, a becsületesség nemes érzését. Fiuk már gyermekkorában nagy hajlamot tanúsított a tudományok iránt, ezért örömmel tanították. Az alsóbb iskoláit Gyöngyösön és Kecskeméten végezte, a felsőbbeket pedig Egerben. Kedvenc tárgyai voltak a történelem és a mennyiségtan. Mivel célját csak a papi pályán érthette el, ezért az 1800–1801-es tanévben jelentkezett az Egri Papnevelő Intézetbe, ahová fel is vették.

Tehetségét és szorgalmát látva előjárói 1806-ban a bölcseleti tanulmányok felügyelőjévé nevezték ki. Ugyanebben az évben lett szentszéki jegyző, érseki levéltáros és a liceum mennyiségtan tanára. 1807. január 4-én szentelték áldozópappá. Tanári beosztásán kívül két évig volt a főszékesegyházban és az irgalmas rend templomában hitszónok. Hivatali teendői ellátása mellett német, francia és angol nyelvet tanult. 1809-ben a pesti egyetemen a szépművészetek és a bölcselet tudorává avatták.

Báró Fischer István érsek őt szemelte ki az egri csillagvizsgáló igazgatójának, s ezért 1810. szeptember 2-án úgy rendelkezett, hogy menjen Bécsbe mennyiségtani és csillagászati tanulás céljából. 1811 augusztusában már újból Egerben volt és terjedelmes emlékiratot nyújtott be érsekének, amelyben az egri csillagvizsgáló számára új műszerek beszerzését javasolta. 1814. szeptember 6-án pedig azzal a kéréssel fordult főpásztorához, hogy küldje őt a németországi Göttingába, az ottani csillagvizsgálóba, amelynek világhírű igazgatója akkor Karl Friderich Gauss volt. Érseke a kérését teljesítette. Tittel 1815. november 23-án már Göttingában volt, ahol Gauss bölcs útmutatása alapján azonnal megkezdte tanulmányait. Ennek során hamarosan olyan eredményeket ért el, hogy 1816-ban az említett városban latin nyelven kiadták egy kortani munkáját. 1817-ben Párizsba ment, onnan pedig Londonba az ottani csillagvizsgálók tanulmányozása céljából.

1818 februárjában tért vissza Egerbe, ahol azonnal megkezdte munkáját a csillagvizsgálóban. Sajnos ekkor már a csillagda felszerelése igen elavult volt, s Tittel ott nehezen tudta tudományos elképzeléseit megvalósítani. Ezért fogadta örömmel 1822. szeptember 13-án a budai Gellért hegyi csillagdába való igazgatói kinevezését. Ekkor megbízták az egyetemen a csillagászat oktatójának is. Ez év novemberében hagyta el Tittel Egert és utazott új munkahelyére. A budai csillagda felszerelése ekkor már a kor színvonalán állott. Tittel tudományos elképzeléseit itt már meg tudta valósítani, s sorra jelentek meg tudományos dolgozatai. Fővárosi tartózkodása alatt széles körű irodalmi munkásságot fejtett ki. A csillagászat és a matematika tárgykörében számos értekezést tett közzé különböző szaklapokban.

Pesten és Budán nemsokára nagy tekintélyre tett szert. A két város magas rangú urainál szívesen látott vendég volt. Ürményi József az egyetem elnöke, gróf Cziráky Antal országbíró, gróf Brunszvik József tárnokmester, gróf Majláth József a királyi kincstár elnöke és más magas rangú urak, valamint az irodalmi és tudományos élet kiváló képviselői, a legjelentősebb hazai költők, írók vetélkedve keresték Tittel társaságát.

Különös kitüntetésben részesítette Tittel gróf Széchenyi István, aki több ízben is felkereste gellért-hegyi magányában. Órákat töltöttek baráti beszélgetéssel, vitatkoztak a hazai állapotokról. Gyakori vendége volt Vörösmarty Mihály is.

Érdemeiért a Magyar Tudós Társaság 1830. november 17-i ülésén tagjává választotta. Ő volt a Társaság Matematikai Osztályának első rendes tagja. A Tudós Társaság 1831. február 27-i ülésén beválasztotta a Tudománytár című folyóirat szerkesztőbizottságába. Akadémiai megbízatása volt, hogy segítse az egyik matematikai műszertár összeállításában. E könyv azonban csak Tittel Pál halála után jelent meg 1834-ben. Részt vett az első magyar nyelvű lexikon, a Közhasznú Esmeretek Tára első és második kötetének szervezésében is. E kötetben az összes matematikai és csillagászati cikket ő írta.

1829-től sokat betegeskedett. S 1831. augusztus 26-án hunyt el kolerában. Ő volt a Tudós Társaság első halottja. Társai a járvány ellenére is elkísérték utolsó útjára.

Tanítványa Montedegói Albert Ferenc Tittel Pálról készült életrajzában ezt írta róla: „Benne a haza egy jeles tudóst, egy nemes lelkű emberbarátot, egy nagy műveltségű férfiút vesztett, kinek aránylag kora halála, mert csak 47 éves volt, midőn az élők sorából kiszóllított – a külföld tudósait is fájdalommalan lépé meg és szíves résztvételüket gerjeszté föl.”

Nagy költőnk, Vörösmarty Mihály az alábbi verssel búcsúzott tőle.

*Téged egek s csillagkoronák éjjeli barátját,
A föld fellegein túl rideg ormi lakót,
Hogy közelebb jutnál, a csillagok ősurá, téged
Tittel! ohajtásid tűzseregéhez emelt;
Ah de utánad gyász maradt. Most felmegy az útas,
S nem leli, mellyet várt, lelke az égi gyönyört:
Pusztá halommá lön az imént meglelkésedett szirt,
S néma jegy a csillag, mely megyen orma fölött.*

Irodalom: A csillagászat magyarországi történetéből. A klasszikus századok asztronómusai. Összeállította *Gazda István*. Piliscsaba 2002. 153., 174. old. – *Pelle Béla–Perge Imre*: Tittel Pál élete és munkássága. Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve VII. Eger, 1961. 593–615. old. – *Vargha Domokosné–Kanyó Sándor*: „... csillagkoronák éjjeli barátja.” Tittel Pál élete és működése. Bp. 1988. 19–35. old. – *Vörösmarty Mihály*: Összes költői művei I. Bp. é.n. Sajtó alá rendezte *Gyulay Pál*. 55. old.

Szecső Károly

„Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok...”

A száz esztendeje született Lükő Gáborral beszélgetett *Mirk Szidónia-Kata*

• *Életrajzát böngészve egész sor helységnévvvel találkozhatunk. Hogyan kapcsolódnak egymáshoz?*

– Hát, mozgalmas gyermekkorom jórészt apám mesterségéből következnek. Apám, Becker Ádám katolikus vallású, német származású ember volt. Kezdd mérnökként került Kassára, ott ismerkedett meg anyámmal, a kálvinista magyar Lükő család Magdolna nevű leányával. Nemsokára áthelyezték Komáromba, s itt születtem én 1909 novemberében. Anyám nem tudott németül, apám sem beszélt velünk az anyanyelvén, azonban német kultúra iránti nagy tiszteletében, kicsi korunktól német kisasszonyt tartott mellettünk, s ahogy később elmondta, három évesen már „perfekt német” voltam. Az első világháború kitörése után a német kisasszonyok hazautaztak, így történhetett meg, hogy mire iskolába kerültem, tökéletesen elfelejtettem német tudományomat.

Kisiskolás koromban Trencsén városában éltünk. Apám a komáromi Magyar Királyi Kultúrmezői Hivatal Vágszabályozási Kirendeltségének volt a főmérnöke. A városban csak a hozzá hasonló állami tisztviselők és egyéb tanult emberek nem tudtak szlovákul. Gyerekeiket is próbálták megóvni a „tót szótól”, hiszen az a parasztnak nyelve, és nem illik az úri gyerekekhez. Az állami iskolában rájuk ragadt volna a többségben levő tót gyerekek nyelve, ezért a zsidó iskolába járatták őket. Negyedik osztályos koromig én is itt tanultam. Ekkor vonultak be a csehek, s jövetelükkel minden iskolában megszűnt a tanítás.

Apámat, mivel nem esküdött fel az új hatalomra, kiutasították, családjával együtt el kellett hagynia az országot. Menekültvonattal érkezünk Budapestre, ahol rokonoknál kaptunk szállást. Az új kinevezését Gyulára kapta, de állását csak a románok kivonulása után foglalhatta el, 1920-ban.

Gyula az időben Békés vármegye székhelye, nagy parasztváros volt. A grófi kastély és a szűk belváros körül két magyar, két román és egy német város terpeszkedett. Csak egy római katolikus főgimnázium működött, melynek alsó osztályait kevés kivétellel parasztyerekek töltötték meg. A gimnázium igazgatója és két-három tanára pap volt, a többi civil. Igen tanulságos most felidézni őket emlékezetemből. Siralmas társaság volt, nem érdekelte őket csupán a szülők társadalmi helyzete, rangja és nem utolsósorban nemzetisége.

Én megrögzött rossz tanuló voltam, III. osztályban latinból és németből megbuktam, számtanból pedig bukásra álltam. Ennek ellenére negyedik osztály végén nem tanácsoltak el. Apámra, de főleg nevére

való tekintettel beiratkozhattam az ötödik osztályba. Negyven diákból csak tizenketten maradtunk, s magyar tán egy sem volt.

1925-ben apámat Pestre szólította munkaköre és én a VIII. kerületi Zrínyi Miklós reálgymnáziumban kezdtem a VII. osztályt. Kedvetlen, rossz diák voltam addig, csak itt tértem magamhoz valamelyest. Mondhatom, hogy az Úr különös kegyelméből, hiszen véletlenszerű elosztás révén, Karácsony Sándor osztályába kerültem. Félelmetesen tisztá levegője volt az osztálynak, amit a gyulai élmények után borzongató élvezettel szívtam magamba. Hát ilyen is van? – ámuldoztam. Két osztályt vezetett végig elsőől nyolcadikig, 1919-től 1927-ig, mindkettőben két tantárgyat tanítva, magyar és német nyelvet és irodalmat. Ezen kívül tanított még latint, franciát, éneket rendes tantárgyként, zeneelméletet és magyar népdalokat rendkívüli tárgyként. Megszervezte és vezette az iskolai cserkészcsapatot, több éven keresztül irányította az önképzőkör munkáját. Hosszú délutánokat beszélgetett végig tanítványai-val, megtárgyalva minden tantárgy nehezebb problémáit, mert tanáraink nagy része bizony itt sem volt különb, mint a gyulaiak. Sándor bátyánk – így szólítottuk Karácsony tanár urat – soha nem feleltette diákjait, hanem csak beszélgetett velük. Ebből jobban tudta, ki hol tart, mint tanártársai egy-egy váratlan kikérdezésből. Osztályozni pedig így osztályozott: intőkonferenciák, illetve év végi minősítő konferenciák előtt üres cédulákat osztott ki közöttünk: „írja rá mindenki a nevét és alája azt, hogy saját megítélése szerint milyen jegyet érdemel, meg azt is, hogy ettől függetlenül milyen jegyet kér.” Mikor összegűjtöttük a cédulákat, egyenként felolvasta őket és megkérdezte az osztályt, mi a véleménye róla.

Igyekezett közösséggé formálni osztályát és szociális lényekké nevelni az individualista kamaszokat. Szüleim örültek előmenetelemnek, de apám hamarosan féltékeny lett Sándor bátyámra. Elidegenít tőlem – mondta, mert ő mérnököt szeretett volna nevelni belőlem, engem pedig az irodalom kezdett érdekelni.

• *Kevesen tudják, hogy Ön csak tizenhét éves korában vette fel a Lükő vezetéknevet. Hogyan jutott erre az elhatározásra?*

Rájöttem, csalom a világot, ha német névvel szerepelek. Nem kívántam élvezni azokat az előnyöket, amelyek ebből származtak. Magyarinak éreztem magam, s magyar nevet akartam viselni.

• *Hogyan fogadták döntését szülei? Nem ellenezték?*

Ellenezni, nem ellenezték, de apámnak azért rosszul esett. Elmesélte, hogy fiatal korában neki is megfordult a fejében nevének magyarosítása, ám ha akkor nem másította meg, öregkorára már nem fogja. Konkrét elképzelésem nem volt, hogy mire változtassam, tőle származott az ötlet, hogy akkor legalább anyám leánykori nevét vegyem fel. Szegény kétlelkű ember volt, bár ő is magyarnak vallotta magát, fáj nekik az én magyarságom. Úgy érezte, megtagadom őt, pedig én csak magyar akartam lenni, magyar névvel.

• *Visszatérve a gimnáziumi évekre, gondolom, az utolsó két év szerepet játszott a pályaválasztásában is.*

Karácsony Sándor tanítványaként az iskolás papirostudomány hasznos élettapasztalattá lett számunkra. Minden nyáron más-más vidékre vitt táborozni, s ott nem csak a tájjal, hanem az emberekkel is igyekezett megismertetni minket. Délutánonként társalgás formájában igyekezett tudatosítani bennünk a tanulás célját, a felkészülést leendő szerepünkre. Lassacskán kialakult körünkben az a vélemény, hogy Magyarország népének és diákságának siralmas állapotán csak céltudatos iskolai munkával lehet változtatni. Elsősorban jó tanároknak van szükség, akik helyesen tájékoztatják és tetterre kész emberré nevelik ifjúságunkat. Így hát tanári pályára készültünk valamennyien. Amint már említettem korábban, az irodalom vonzáskörébe kerültem, s 1928-ban a bölcsészkar magyar–német szakára jelentkeztem.

• *Érdekes társítás, hiszen vallomása szerint a német nem ment valami jól.*

Hát, igen. Akkor sem és azután sem sokkal jobban, pedig eltökélt szándékom volt behozni lemaradásom. Hiába mentem két nyáron is egy-egy hónapra Németországba német szóra, a gyermekkori „perfekt” németégegemet nem sikerült felelevenítenem.

• *Akkoriban kellett felvételizni?*

Kelleni kellett, de engem ajánlással vettek fel. Szerencsém volt ekkor is, meg később is. Bóka Laci, aki osztálytársam volt a gimnáziumban, sőt padtársam is, pártfogásába vett. Akkorra ő már bevágódott a nyelvtudományok nagy professzoránál, Gombocz Zoltánál, s együtt jártunk hozzá órákra. Egy idő után én is a „kedvencek” közé tartoztam, jelesen kollokváltam tantárgyaiból, ami akkoriban ritkaságszámba ment. A professzor úr finnugor és magyar nyelvészetet tanított, nagy hangsúlyt fektetve a ma-

gyar nyelv történetére. Amúgy meg együtt szerkesztette Melich Jánossal a Magyar Etymologiai Szótárt (tudtommal ezek a munkálatok félbemaradtak az 1940-es években).

• *A német mellett tanult még más nyelveket is?*

A német szak mellé a franciát is felvettem, de franciául még annyit sem tudtam, mint németül. Gombocz tanár úr óráin világossá vált számomra, hogy a finnugor nyelvészeti kutatásokhoz szükséges az orosz nyelvtudás is. Tehát elkezdtem oroszul is tanulni. Ez már sokkal jobban ment, mint a francia. Másodév elején pedig kezdtem a román nyelv iránt is érdeklődni.

• *Honnan eredeztethető ez az érdeklődés?*

Hát, a románok iránt már Gyulán, kisgimnazista koromban is érdeklődtem, de Ady és Bartók hatása alatt megszerettem őket, és igen kívántam közvetlenül is megismerni. Az apámmal való feszült viszonyom és az országban uralkodó reménytelen helyzet következtében, feltett szándékomból, hogy Romániába megyek, s örökre ott is maradok. A román államtól és annak uraitól nem vártam én jobbat, elég rossz híreét költötték annak Magyarországon. A népe érdekelt. Elhatároztam, hogy megtanulom nyelvüket, gyönyörű dalaikat és megismerem háziiparukat.

• *Volt-e valaki, aki támogatta elképzelését?*

1930-ban Teleki Pál Györfly Istvánt bízta meg, hogy néprajzi előadásokat tartson a bölcsészkaron, aki addig a közgazdasági egyetemen adott elő. Györfly kurzusaira kezdtem járni, s egyik előadása után megvallottam neki, hogy Romániába készülök. Tanácsot kértem tőle, mondjon nekem valamit, hogy mivel foglalkozzak. Hát, megörült nagyon, lecsapott rám. Ilyen embert keresünk – mondta –, aki románul akar tanulni, oda akar menni.

De hogyan megyek ki – kérdezte –, kapok ösztöndíjat vagy támogatnak szüleim? Felvilágosítottam, hogy szüleim még semmit sem tudnak tervemről, s nem is számítok segítségükre. Erre ő egyből felajánlotta, hogy szerez nekem stipendiumot, de ajánlatát nem fogadtam el.

• *Miért?*

Úgy gondoltam, nem igazán néztek volna rám jó szemmel, mint hivatalos kiküldöttre. E gyanúm utólag be is bizonyosodott.

• *Végül saját költségén utazott ki?*

Hát, miután Györfly helyeselte tervem, el mertem kottyantani otthon is, hogy mire készülök. Komoly pártfogónak számított, s így apámnak sem volt semmi ellenvetése. Meglepetésben volt részem, amikor felajánlotta, hogy fedezi költségeimnek egy részét is. Akkoriban jelent meg nálunk apám egyik régi jó barátja, Oprean Rudolf, akivel együtt dolgozott Komáromban. Oprean bácsi Hunyad megyei román ember volt, s a nemzetközi vízügyi tárgyalásokon ő képviselte Romániát. Egy ilyen tárgyalásra érkezett Budapestre, s minket is felkeresett. Elmeséltem neki, hogy a románokkal szeretnék foglalkozni, ki szeretnék menni nyelvet tanulni, megismerkedni az ottani viszonyokkal. Nagyon megörült neki, felajánlotta, bármiben és bármikor segít, ha szükségem lesz rá. Én pedig kihasználva rögtön ezt a lehetőséget, megkértem, szerezze meg nekem Bartók 1913-ban kiadott Bihar megyei gyűjtését, ami Bukarestben jelent meg. Megígérte, s pár héten belül már tanulmányozhattam is a kötetet.

• *Mikor jutott ki Romániába?*

1931 nyarán mentem ki először, ha jól emlékszem június elején érkeztem Bukarestbe. Első dolgom volt, hogy felkeressem Oprean bácsit a Ministerul lucrărilor publice épületében. Rögtön mellém rendelt egy bánati magyar gyereket, hogy segítsen eligazodni a városban. Akkor még nagy szükségem volt tolmácsra, hiszen csak pár szót tudtam románul, s jól esett, hogy ilyesmire is kiterjedt apám barátjának figyelme.

• *Tudtommal az egyetemre is beiratkozott...*

Igen, de csak ősszel, a tanév kezdetén. S mivel addig sem akartam tétlenül ülni, elhatároztam, hogy a nyarat az oláh nyelv tanulásával fogom tölteni. A bánati gyerek elkísért az egyetemre, ahol Gusti professzor egyik tanítványa fogadott, ő volt az egyetem titkára, s felajánlotta, hogy beirat a Vălenii de Munte-i nyári egyetemre. Kitöltötte a szükséges iratokat, én másnap pedig már úton is voltam. Érkezésem után jelentkeztem a rendőrségen, majd pedig szállás után kellett néznie. Fogadóim tábori szálláshelyre akartak vinni, de kértem őket, hogy ha lehetséges, a faluba helyezzenek el családoznál. Végül egy cigány kovács fogadott be, s ennek a tizenhat éves fia lett az én „nyelvmesterem”. Nagyszerű iskola volt, a gyermeknek kitelt az idejéből és élvezte is, hogy taníthat egy felnőttet. Mondhatom, hogy a gyer-

meknyelvből nőttem bele a román nyelvbe. Könyvekből ez soha nem sikerült volna. Nyár végén csak csodálkoztak a szabadegyetem diákjai, hogy milyen gyorsan megtanultam nyelvüket.

• *Ősszel visszatért Bukarestbe...*

A latin nyelven kiállított távozási bizonyítvány, amit elindulásomkor kikerétem az egyetemen, elegendő volt a beiratkozáshoz. Kezdem bejárni az előadásokra, de hát nem értettem egy kukkot sem, mert egészen másképp beszéltek. Ekkor jutott eszembe a Vălenii de Munte-i házigazdám, aki egyszer elpanaszolta nekem, hogy hiába hallgatja a rádiót, nem ért majdnem semmit belőle. Mondogatta is gyakran, hogy az urak nyelvén soha nem fog tudni értekezni. Ugyanebbe a helyzetbe kerültem én is, úgyhogy jobbnak láttam egy ideig felfüggeszteni az óralátogatást.

• *Mihez kezdett ezek után?*

Könyvtárba kezdtem járni. Az akadémiai könyvtár annak idején a Calea Victoriei-en volt. Ide jártam a legszívesebben, a személyzet nagyon jóindulatú volt, segítettek, eligazítottak a keresésben. Nagyszerű könyvekre akadtam, nemcsak román, hanem bolgár meg orosz kiadványokat is böngésztem. Elveztem az óriási népdalgyűjteményeket, ezeket bújtam heteken keresztül. Az egyetemi könyvtárba egyetlenegyszer tévedtem be, de nem találtam meg a keresett anyagokat, s utána már nem volt kedvem odamenni. Pár heti olvasás, tanulás után pedig megpróbálkoztam ismét az egyetemi előadásokkal.

• *Kikhez járt órára?*

A nyelvjárások előadója volt a közismerten aromán származású Tache Papahagi, akinek édesapja is nyelvészprofesszor volt. Az egész román nyelvterületet bejárva nyelvjárási szövegeket gyűjtött, gyönyörű fényképfelvételeket is készített. Az ő szemináriumi előadásaira jártam. Műveit saját költségén adta ki román és francia nyelven, három kötetben. Év végén nekem is ajándékozott egy példányt. Benéztem még Ovidiu Densusianu óráira is, aki már nagyon idős volt, de nem sokat értettem előadásából, s így elmaradtam tőle. Amúgy nyelvészetet és etnográfát adott elő.

• *A Szociológiai Intézet szemináriumaira is járt?*

Hát, persze. A nyári egyetemen már megismerkedtem néhány Gusti-tanítvánnyal, és később is tartottam velük a kapcsolatot. Dimitrie Gusti szociológiai kurzusai foglalkoztak leginkább néprajzi tanulmányokkal, nyilván más szempontok alapján, mint az összehasonlító etnográfia. Ezek a szempontok egyetemesebbek, szélesebb körűek voltak.

Gusti professzornak köszönhetem, hogy 1931 karácsonykor Cornova besszarábiai falu, majd 1932 májusában Drăguși, Fogaras megyei falu tanulmányozása alkalmával én is részt vehettem a kutatásban. A besszarábiai út során közeli kapcsolatba kerültem Henri Stahllal is, aki a professzor egyik kedvenc tanítványa volt. Drăguși-ban egy hetet töltöttem mindössze, s be kell vallanom, hogy nehéz szívvel utaztam tovább, mert beleszerettem egy román kislányba. Moldvából írtam neki levelet, de sajnos válasz azóta sem érkezett.

• *Hogyan került kapcsolatba Constantin Brăiloiuval?*

Majdnem minden nap sétálgattam a Calea Victoriei-n, s egyik alkalommal felfedeztem a könyvesbolt kirakatában egy román népdalgyűjteményt. Megvettem és elküldtem Lajtha Lászlónak, aki azt írta vissza, hogy nem komoly kiadvány, de ha népdalokkal akarok foglalkozni, akkor feltétlenül keressem fel Brăiloiut, s kérjek tőle tanácsot. A nyári egyetemen én is feljegyeztem egy pár népdalt, ezeket magamhoz vettem, s a Román Zeneszerzők Egyesületénél felkerestem. Megmutattam gyűjtésemet, elmondtam, hogy nem tudok még elég jól románul sem, meg kottát olvasni sem, de mindenáron meg szeretném tanulni. Ezt követően majdnem minden héten ott voltam nála, s lassacskán megtanultam a kottaolvasást. Nagyon segítőkész ember volt. Egyik alkalommal azzal fogadott, hogy ha mindenáron gyűjteni akarok, menjek Moldvába, ott vannak magyarok is, románok is, s mindaddig nem foglalkozott velük senki.

Nem ragadtatott el egyáltalán ez az ötlet, ki is jelentettem, hogy én bizony nem megyek. Pár héttel később kaptam Győrffytól egy dörgedelmes levelet, hogy hogyan utasíthattam vissza egy ilyen ajánlatot, hiszen más nem juthat ki oda, főleg, ha magyar. „Megparancsolta”, hogy menjek el. Végül úgy döntöttem, hogy tanárom kedvéért kiutazok, maradok egy-két hetet, s aztán saját dolgommal foglalkozom tovább. Hát, az egy-két hétből több hónap lett.

• *Mit lehetett tudni akkoriban a moldvai magyarságról?*

A legszűkebb tudományos körökben ismeretes volt Domokos Pál Péter könyve, valamint Veress Sándor gyűjtése. 1931-ben jelent meg Veress Sándor beszámolója is az Ethnográfiaiban, de őszintén be-

vallom, hogy nem keltették fel érdeklődésemet akkor. Én a román népet és kultúráját szerettem volna megismerni.

• *Személyesen is ismerte őket?*

Igen. Sajnos Domokos Pál Péterrel már az elején elromlott a kapcsolatunk, mert zokon vette, hogy néhány általam alaplatannak tartott következtetést megkritizáltam. Népdalgyűjtésével és útjain szerzett megfigyeléseivel jelentős érdemeket szerzett, viszont a csángóság múltjára vonatkozó ítéletei kritika nélküliek, másodkézből valók (tévedései főleg Aunertől származnak). Veress Sándorral egy közös moldvai utat is terveztünk 1933-ban, amiből aztán csak a terv maradt. Sándor nem tudott románul, s arra számított, hogy segítségemmel eredményesebben járhatja meg Moldvát.

• *Hogyan készült a gyűjtőútra?*

Első dolgom az volt, hogy megszerezsem a Dictionarul Geografic köteteit, melyeket a századfordulón adtak ki, vármegyékre lebontva. Ezekből kinéztem és kiírtam minden olyan települést, ahol magyar lakosság volt feltüntetve, s az adatok alapján készítettem egy térképet is. Az akadémiai könyvtárban utánanéztam néhány történeti forrásnak, de a szakirodalom és a források alaposabb tanulmányozására csak a gyűjtőtű végén került sor.

• *Mennyi időt töltött Moldvában?*

Két ízben jártam ott, első utam alkalmával, 1932-ben négy hónapot töltöttem, májustól augusztusig, a második alkalmával, 1933-ban pedig három hónapot.

• *Mi készítette a második gyűjtőútra, hiszen csak pár hétre tervezte az egész tanulmányutait?*

Az első utam végén, miután visszatértem Bukarestbe, született meg az a gondolat, illetve terv a fejében, hogy el kéne készíteni a moldvai csángóság monografikus néprajzi ismertetését, hiszen a nyelvük és zenéjük kivételével, népi kultúrájuk teljesen ismeretlen volt. Másodsorban a moldvai csángóság etnikumának problémája kezdett foglalkoztatni, s nem utolsó sorban pedig nagyon megszerettem az ottani embereket. Életem egyik legszebb időszaka volt.

• *Kérem, meséljen moldvai útjairól, élményeiről...*

1932 májusában indultam Drăguși-ból s első állomásom Huși városa volt, ahol a katolikus papnál szálltam meg. Mindössze három napot töltöttem itt, csupán Oprean bácsi pénzküldeményét vártam be. Innen a Prut mentén északra tartottam, s Răducăneni falut érintve érkeztem Jászvásárra, s onnan lazu Porcului-ba. Nagyon nehezen lehetett megközelíteni a falut, mivel a határában folydogáló patakon nem volt semmiféle átjáró, hid. Szerencsémre megjelent egy pár falubeli ember, s megmutatták azt a keskeny pallót, ahol át tudtam kelni. Érdekes, hogy a „punte” latin eredetű kifejezést használták, nem a szlávos „podul”-t. A faluban nagyon gyanús szemekkel néztek rám, mit akarhat itt ez az ember. Cipeltem magammal fényképezőgépet is, s ebből arra következtettek, hogy nem lehetek más, csak a „mozis ember”. Szálláskeresés közben kezdtem kérdezősködni, érdeklődni magyarok felől, s elmondtam, hogy én is magyar vagyok. „Hát mink vagyunk azok” – mondták, de nem tudunk jól magyarul, inkább románul beszélünk. Szállást végül egy öreg házaspárnál kaptam. A házigazda, Kocsor Demeter szüleivel még magyarul beszélt, de felesége már csak románul tudott. Szülei a harmadik házban laktak, ide jártam át minden nap. Ők vigyáztak a gyerekekre, akik szintén gyönyörűen beszéltek magyarul. Két hétig maradtam itt. Elég sok minden ragadt rám a moldvai nyelvjárásból is, amivel itt szembesültem először.

Kocsor Demeterék Jugánba irányítottak, ahonnan nagyszüleik áttelepültek Jázu Porkulujba. Szépvárosban kiszálltam a vonatból, s onnan kocsival mentem át. Útközben Farkasfalvát is érintettem. Késő estére találtam meg a falut, ahol a mezősőszy a kántorhoz irányított. Teljesen elrománosodott település volt, már senki nem tudott magyarul, de a település szerkezete felkeltette érdeklődésem. A hegyoldal tetején volt egy kapu, ami tulajdonképpen a falu bejárata volt. Innen ágaztak szét az utcák, lefele. A völgyben kaszálók voltak, meg egy patak folydogált. A patak másik partjától pedig több utca ment lefele, melyek egyesültek a másik hegy tetején egyetlen kapunál. Később katonai térképekről lemásoltam és vázlataim alapján rekonstruáltam a falu településszerkezetét. Pontosan az ellenkezője volt annak, amit aztán Jugánban találtam. Itt a falu közepéről ágaztak szét az utcák.

Szekérrel indultam tovább, s Jugánba tartva áthajtottunk Merszefalván is. Jugánba érkezve derült ki, hogy nagy vétséget követtem el, mert Merszefalván nem jelentkeztem a csendőrségen. Akkor oda tartozott Jugán is. Kocsor rokonánál, Besztág Jánosnál kaptam szállást, de este már jöttek is utánam a csendőrök. Közölte a plutonier úr, hogy azt a parancsot kapta, hogy kíséjjen be a városba. Harmadnapon megérkeztünk Szabófalvára, ahol átadtak az ottani csendőrségnek, de este lévén már nem indultunk tovább. Másnap végre megérkeztünk Romanba, ahol a csendőrség főnöke kioktatott, hogy nem türnek

semmiféle csavargókat a megye területén. Megmutattam neki a minisztériumi ajánlóleveletemet, s nagy nehezen elengedett.

Romanból elindultam gyalog vissza Szabófalvára, útközben felvett szekerére egy ottani magyar ember. A faluban nagyon nehezen ment a szálláskeresés, mindenhol a mezei munkákra hivatkozva elutasítottak: „dologidő van most, nincs időnk magával foglalkozni”. Végül, mivel már szinte megbarátkoztam a csendőrökkel, hozzájuk kérezkedtem be egy éjszakára. De másnap ugyanúgy jártam, senki nem akart befogadni házába, s harmadnap a csendőrség épületéből is távoznom kellett, mert megérkezett a kapitány. A kántorhoz irányítottak, aki mindjárt azzal fogadott, hogy ő nem tud magyarul, de befogadni, befogad. Romános neve volt, Cretu, s akkor még nem gondoltam, hogy ettől még lehet magyar is. Néhány nap múlva betévedtem a kovácsműhelybe, s beszédbe elegyedtem a kováccsal. Kérdi, hogy kinél lakom, mondok a kántornál. „– S beszél magával magyarul?” Mondom, hogy az nem tud, hogy beszélne. „– Már hogyan tudna a gazember, hiszen a bátyám!”. Hazatérve persze nem firtattam a dolgot, örültem, hogy szállást adott.

A falu egyik vége az eredetileg egy másik falu volt, Lökösfalva, az oklevelekben is külön szerepelnek, s az ottani lakosok már nem tudtak magyarul, teljesen elrománosodtak, Szabófalván viszont mindenki beszélt a nyelvet. Két hétig lehettem ott, s a második hét vége fele derült fény arra, hogy miért is nem akartak engem befogadni érkezésemkor. Több helyen is említették akkor, hogy nem tudnak nekem csirkét sütni. Csodálkoztam, hiszen nekem nem voltak ilyen elvárásaim. Elárulták aztán, hogy előttem járt még valami tudós ember, akinek külön kellett csirkét sütni, mert olyan kákabélű volt, hogy nem tudott mindent megenni. Hazautazásom után egy pár évvel jöttem rá, hogy ez a bizonyos kákabélű Veress Sándor volt.

E két hetet nem zártam valami nagy eredménnyel, zenei anyagot nem sikerült gyűjtenem, magyarul nem nagyon tudtak danolni. Rajzokat készítettem az épületekről, kapukról, melyeknek díszítései ragadták meg főleg figyelmem.

Innen Kelgyestre mentem át, s Carol Mártinaséknál szálltam meg. Mindenki tudott magyarul, s én olyan számar voltam, hogy nem énekeltettem őket. Ugye, Jugánban és Szabófalván nem sikerült, gondoltam, akkor itt sem fog. Még most is bánom, de inkább szídom magam emiatt.

Kelgyestről Bargavánba mentem, ami már másik megyéhez tartozott. Okulva a merszefalvi hercehurcától, elutaztam Piatrara bejelentkezni a megyei csendőrségre. Másnap már vissza is érkeztem a faluba. A lakosság fele arányban oszlott meg az ortodox és a katolikus egyház között. A katolikusok közül egy páran még tudtak magyarul, de csak az idősebbek, a fiatalok körében nem nagyon hallottam magyar szót. Ehhez a faluhoz kötődik azonban a „nagy felfedezésem”, hogy a kendert pácolják. Később külön tanulmányt is írtam erről. Pár napig maradtam, legyeztem még egy-két egyházi ének dallamát, s továbbálltam.

Román városát érintve Bákóba utaztam. Első dolgom itt is az volt, hogy jelentkeztem a rendőrségen. A rendőrtiszt nagyon rendesnek tűnt, kitöltöttük a papírokat, s a végén kezdte nekem magyarázni, hogy ő is a csángókkal foglalkozik, s higgyem el, ezek nem magyarok, hanem kunok. Biztos provokálni akart, így jobbnak láttam nem vitatkozni, s minél hamarabb odébbállni.

Bákóból Kalagorba érkeztem. Nagy ünnep volt számomra, hogy első szóra danoltak nekem a lányok. Legtöbbet Butak Rózsit meg az Illyés ácsmester két lányát, Nyicát és Katyit énekeltettem. Butakéknál laktam mindvégig, nagy méhesük volt, nagy szőlőjük. A házigazda bírósívelt ember volt már. Később Balla Péter pletykálta el, hogy az Antonescu-kormány alatt töltötte be ezt a tisztséget, ami nem volt szimpatikus sem a magyarok, sem a románok szemében. A másik „nagy felfedezésem” ehhez a faluhoz kötődik. A régi leány és menyasszony hajviseletet rekonstruáltuk. A három énekesem segített, beszerették a szükséges szalagokat, s nekiláttunk. A hajukat kétféle fésülték, egy-egy csomóba megkötötték, s drótra ráfonták. A drótot meghajlítva, ellenkező irányba, félkörívbe felkötötték, szalaggal és üveggyönggyel díszítették.

Rózsai édesanyja megmutatta, elővette nekem a régi bundáját, de akkor nem tűnt fel, hogy milyen minta is van rajta. Csak az 1970-es években jöttem rá, miután már tanulmányoztam a honfoglalás kori művészetet, hogy egy ősi motívumot, Emese álmát ábrázolja.

Innen Bogdánfalvára mentem. A bírónál kaptam szállást. Ő volt az egyetlen ember Moldvában, aki a cs helyett c hangot ejtett, de csak azért, mert sejtített. A falu felső részén már oláhok laktak. Az alsó felében, ahol két patak összefolyik, a Damok és Bukila, volt egy gyeperes rész szabadon, ahol esténként a lányok összegyűltek. Rövid idő után már rendszeressé vált az esti énekelgetés. Itt gyűjtöttem talán a

legtöbbet. Fiatal lévén nézegettem közben a lányokat, ki is néztem egyet, Balán Ilonkát, akit tán el is vettem volna, ha ott maradok.

Vele történt meg, hogy éneklés közben el akartam kapni a karját, de ő azt hitte, hogy a bezerét¹ akarom letépni, ami ugye a felső testét csupaszra tette volna, s elfutott. 1956-ban ismét találkoztam vele.

A többi faluban csak pár napot töltöttem. Jártam Diószézen, Klézséről kiutasított a csendőr, Lészpeden néhány balladaszöveget írtam le, de a dallamot nem tudtam megtanulni, nem volt elég időm. Itt még feljegyeztem újabb dallamokat is a fiatalabbaktól.

El akartam jutni Kalugarénbe is, felmentem ismét Románba, s onnan Balusesten át jutottam a faluba. Vasárnap érkeztem, mindenki ünneplőben volt s én kezdtem fényképezkedni. Hát, mit ad Isten, ismét a csendőrségen kötöttem ki. Kiderült, hogy másnap tartották a képviselőválasztást, de az erdélyi pártokat kitiltották, engem pedig valami propagálónak néztek. Egy öreg nénihez mentem át a szomszéd faluba, Juráskó Pojánájára. Ez már nem székely, hanem magyar falu volt. Eddig jutottam 1932-ben.

• *Második alkalomkor merre járt?*

1932 őszén már vissza szerettem volna térni, de csak Újévre érkeztem meg. Jugánban, Kalugaron és Bogdánfalván töltöttem azt a pár hónapot.

• *A tatrosvidéki székely településéken nem fordult meg...*

Hát, útitervem része lett volna, de e tervet nem követhettem végig.

• *Miért?*

Az egésznek egy ártatlan levelezőlap volt az oka, amit az egyik házigazdám fia írt nekem Bukarestbe, s érdeklődött a magyarországi politikai helyzetről, pontosabban a revíziós törekvésekről. Én nem is láttam a képeslapot addig, míg be nem vittek a csendőrségre. Bogdánfalván tartóztattak le, innen Bákóba, Bákóból Jászvásárra, s Jászvásárról a fővárosba hurcolásztak. A több hetes kihallgatás eredménye pedig az lett, hogy kiutasítottak az országból. A gyűjtést azóta sem folytathattam.

• *Járt még utána Romániában?*

Igen, 1946-ban egy pár napra, s 1956-ban ösztöndíjjal egy hónapra sikerült kijutnom. Ekkor jártam utoljára Moldvában. Néhány ismerősömet kerestem fel csupán, gyűjteni, nem nagyon gyűjtöttem.

• *Visszatérve Budapestre, befejezte egyetemi tanulmányait?*

Igen, 1933-ban sikerült megszereznem a diplomát. Győrffynek köszönhetem ezt is, hiszen az ő közbenjárása nélkül nem adták volna ki Bukarestben a lecke könyvem. Ennek birtokában el tudtam ismerettni a Romániában töltött két évet, így nem kellett újrajárnom. Győrffy nagyon méltányolta addigi tevékenységem, az egyetem után ő neveztetett ki a debreceni múzeumba, s ő bátorított a doktori dolgozat megírására is, mely tulajdonképpen moldvai gyűjtő utam eredménye is egyben.

• *A dolgozat 1936-ban jelent meg A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal címmel. A téma korábban elhanyagolt vizsgálatának lendületet adott e tanulmány, hiszen nemcsak sok újat tudott feltárni, hanem elődjeinél mélyebbre hatolt, távolabbi összefüggéseket világított meg.*

Dolgozatomban, amint már korábban említettem, a moldvai csángóság etnikumának problémáit igyekeztem tisztázni, valamint választ kerestem arra, hogy egységes-e hagyományos kultúrájuk és melyik magyar vidék kultúrájával függ össze.

• *Milyen következtetésekre jutott?*

Gyűjtőútjaim és kutatásaim során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a moldvai magyar etnikum történeti, nyelvészeti és néprajzi szempontból nem egységes. Munkámban a fő hangsúlyt a székely és a nem székely elemek megkülönböztetésére fektettem, s ennek alapján két csoportba soroltam őket. Megnevezésükre saját nevüket tartottam a legalkalmasabbnak. Székelyföldről települt csoport következetesen székely néven különböztette meg magát a magyarságon belül, Románvásár és Bákó környékén viszont senki nem nevezte magát székelynek, csak magyarnak. Így a két csoportot moldvai-székely és moldvai-magyar néven különböztettem meg.

• *Őn azonban nemcsak néprajzi és nyelvészeti, hanem földrajzi és történeti érvekkel is elkülönítette egymástól.*

¹ Az ing nyakának megkötésére szolgáló kenderszál. (Szerk.)

Valóban különös gondot fordítottam a csángóság csoportjainak földrajzi helyzetére és a betelepülési folyamatokra, melyek szoros összefüggésben állnak egymással. Ezen ismeretek hiányában lehetetlen lett volna a moldvai csángóság nyugati, pontosabban erdélyi kapcsolatait kijelölni.

A moldvai-székely telepek a Tatos völgyében, Beszterce torkolata vidékén és Szucsáva völgyében helyezkednek el. Az első a legnagyobb és legősibb csoport a három közül, tatosvölgyi székely falvakról már Bandinus is tudósít, Jerney és Weigand pedig székelyeknek nevezik a vidék magyarságát.

A moldvai-magyarok a Szeret völgyében két csoportban, a Beszterce és a Moldova torkolatánál, valamint a Szeret völgyétől keletre, a Miletin völgyében laknak. Ezek a csoportok földrajzilag nem függenek össze Székelyfölddel, s eredetük mindig problematikus volt. Demográfiai szempontból a Románvásár vidéki magyarság volt a legerőteljesebb, hiszen a XVIII. századtól a XIX. század közepéig több ízben is rajokat bocsátott ki magából. A XVIII. végén déli irányba, a Szeret bal partján falvak egész sorát alapította, a XIX. században pedig északkelet fele, Jász megyébe. Bákó vidéke a XVIII. végén két ellentétes irányú magyar népmozgásnak volt a célpontja. A délnyugat felől érkező székelyek külső kényszer következtében jöttek ideig, az északról érkező moldvai magyarok pedig a túlnépesedés miatt. Jerney szerint mindkét csoport főleg a Szeret bal partján telepedett le, de székely elemek a jobb parti magyar falvakba is átszivárogtak. A Románvásár vidéki magyarság nagyobb lélekszámú lehetett már a XV. században is a Bákó vidékinél, mert az oklevelek több magyar falut említenek erről a területről. Eből arra következtettem, hogy a XVIII. században tapasztalható számbeli különbség igen régi keletű, s a moldvai-magyar elem súlypontja mindig észak fele hajlott.

• *Toponimiai vizsgálatai megerősítették feltevését...*

A magyar eredetű helynevek alapján a Moldova és a Beszterce folyók középső és felső folyásának XIV–XV. századi lakosságát jórészt magyarnak kell tartanunk. Főleg Moldvabánya és Karácsonykő környékén volt nagyszámú, ahol első települőnek kell tartanunk, hiszen a legnagyobb földrajzi egységeket ő nevezte el. Például a Molna pataknev a magyar malomból, Deleleu hegytető a delélből, Halmu a halom köznévből származtatható. A falvak többsége szintén magyar nevet visel ezen a vidéken: Giulesti – Gyula, Leucusesti – Lökösfalva, Lucacesti – Lukácsfalva. A magyar eredetű helynevek felvezetnek egészen a két folyó forrásáig (Petak – patak, Demacusa – Domokos).

• *A kultúrkör-elmélet alapgondolata az a feltevés, hogy az emberiség a kultúrelemeket csak egyszer találja fel, s azok forrásuk helyéről vándorlása útján terjednek el. Így az egymástól távoli területeken előforduló és nagyobb számban megegyező kultúrelemeket közös forrásra vezeti vissza. Ön szerint a moldvai-székely és a moldvai-magyar elemek néprajzi szempontból két különböző kultúrkörbe tartoznak, az előbbi a marosvölgyi, vagy székely, az utóbbi pedig a szamosvölgyi kultúrkör tagja. Milyen kulturális elemek egyeztek, melyek hívták fel figyelmét a moldvai-magyar és a szamosvölgyi magyarság kapcsolatára?*

A magyar eredetű helynevek ismeretében következtettem arra, hogy a moldvai-magyar csoportok kisebb-nagyobb térbeli megszakításokkal a Szamos- és a Tisza-völgyi magyarsággal is kapcsolatban voltak. Közvetlen Szamos-völgyi összeköttetései csak a XVI. század folyamán szakadtak meg, amikor magyar lakói eloláhosodtak. Kétségtelen, hogy a Szamos-völgyi kultúra elemeinek egy része északkeletről jött Moldvába, más része pedig a Felső-Tisza vidékéről, a borsái és borgói hágókon jutott ki. A moldvai magyarságot történészeink addig különféle helyekről, Székelyföldről, Szlavóniából származtatták, a Szamos völgye elkerülte figyelmüket. A kulturális kapcsolatok értékeléséhez természetesen ismernünk kéne egészében a kultúrkép kialakulását, a kultúrelemek történetét, de ez irányú ismereteink nagyon hézagosak. Kultúrtörténeti tényekre csak összehasonlítások alapján következtettem. Megmagarázni egyelőre nem tudjuk, csupán utalhatunk a párhuzamos jelenségekre.

A székely nyelvjárásoktól eltérő moldvai-magyar sajtások egy része – ezés, azás – szervesen összefügg a Szamos-völgyi és felső-Tiszai nyelvjárásokkal. A szókészletek összehasonlító vizsgálatából a *szűtkút* emelném ki példaként. A moldvai-magyarok szűtkünek nevezik keskeny, hosszukás, rövidkantáros szőrtartásnyájukat. E név Magyarországon is elterjedt szűtő alakban. A székelység és a moldvai-székelyek nyelvében ismeretlen a szó, Erdélyben a Szilágyságban és Kalotaszegen található meg. A moldvai-magyar szűtkü pontosan megfelel a szilágysági *szűtkő*nek. A név tehát Szamos völgyéből került Moldvába, legkésőbb a XVI. század elején, a felső-moldvai magyarság eloláhosodása előtt.

A moldvai-magyar kemencék és kandallók formális szempontból szabályosan különböznek a székelyföldiektől, a szamosvölgyiekkel ellenben egyeznek (a sípkémény elterjedési köre is ezt támasztja

alá). A leveleskapu nagyjából ugyanazon a területen ismeretes, mint a sípkémény és az ezés, ezért feltételezem, hogy szintén a Felső-Tisza mellékéről került Moldvába.

• *Korábban említette, hogy a doktorátus megszerzése után Debrecenbe került.*

Györfly akkoriban tagja volt a Nemzeti Múzeum igazgatótanácsának. Az ő feladatuk volt, hogy a vidéki állásokra pályázók közül kijelöljenek valakit. A debreceni helyre engem jelöltek. 1937-től 1945-ig dolgoztam a Déri Múzeumban.

• *1942-től a Társaslélektani Intézet munkatársa is lett. Ki szervezte meg az intézetet és mi volt a célja?*

Karácsony Sándort 1942-ben nevezték ki rendes tanárnak a debreceni egyetem pedagógiai tanszékére, s rögtön kinevezése után tanszéke mellett megszervezte az intézetet is. Hivatalos formában, törvényes keretek között hét évig működött, célja a magyar és a többi kelet-európai nép hagyományos kultúrájának tanulmányozása volt, valamint távolabbi célként a nép korszerű nevelését szándékozta megkönnyíteni, a megismert társaslélektani sajtóságok alapján. A kutatómunka megtervezésében és elindításában én is segítettem, 1945-től pedig mint magántanár *A pedagógia folklorisztikus alapjai* című tárgyat tanítottam az intézet keretein belül.

• *Alapvető műve A magyar lélek formái 1942-ben jelent meg. Kultúraértelmezése, valamint kutatási módszere az újdonság erejével hathatott akkoriban, hiszen a kultúrát egységes egésznek tekinti és az egész folklór művészetet egységében igyekszik megragadni. Bevezetőjében említi, hogy a művészeti formák világában Karácsony Sándor társas-logikai kutatásai igazították el, tőle vette ez irányú ismereteit.*

Karácsony az egyént autonóm, zárt, szerves egységnek tekintette. Az egyénnel szerinte nem lehet közvetlenül érintkezni, csupán társaslelki funkciói közvetítésével hatni rá, ugyanis az egyén lelki sajátosságai a másokhoz való viszonyulásai során alakulnak ki és nyerneik állandó formát. A társas viszonyulások lélektani formáinak a jogrendszer, a jelképrendszer, a jelrendszer és a szokásrendszer képezi a logikai tartalmát. Ez a logikai tartalom emberi közösségek, népek szerint más és más, ezért nehéz megérteniük egymást a különböző kultúrájú egyedeknek, még akkor is, ha elsajátították az érintkezés külső formáit.

Műveiben a magyarság társas és sajátos lelkiségének meglétét igyekezett bizonyítani. Ennek ismeretében és hatása alatt kezdtem új, társaslélektani szempontból vizsgálni népünk művészetét, s ennek eredménye *A magyar lélek formái* is.

• *Hogyan fogadták művét a megjelenés idején?*

Szaktám tudományos művelői negatív módon viszonyultak könyvemhez, gyanúsak tartották a kultúra és a jelképrendszer ilyesfajta vizsgálatát. Gondolom, hogy a benne megfogalmazott bírálataim miatt sem támogattak a szakma tudományos közvéleménye.

• *A könyv második kiadása 1987-ben jelent meg, szinte teljesen változatlanul, csupán az első kiadás javítandó sajtóhibáinak jegyzékét csatolta hozzá.*

Az első megjelenés óta eltelt 45 év alatt tovább folytattam kutatásaim, megszorodtak megjelent és kéziratban levő tanulmányaim, mégis úgy gondoltam, kezembe véve ismét a könyvet, hogy nem tudnám jobban és igazabban megírni. Tévesnek bizonyult feltevéseimmel, elméleteimmel együtt ma is alapvető művemnek tartom.

• *Tudomásom szerint a debreceni néprajzi tanszék megalakulásakor, 1949-ben, Önt is jelölték tanszékvezetőnek.*

Pukánszki Béla, az akkori dékán szemelt ki engem, de nem fogadhattam el az ajánlatot. Sok „ellen-séget” szereztem addigra magamnak, s jobbnak láttam egyedül harcolni. Rövid időn belül ellehetetlenítették volna nemcsak az én, hanem az induló tanszék munkáját is. Később tudtam meg Karácsony Sándortól, hogy a nyertes pályázó miként próbált befeketíteni az egyetemi tanács előtt. De ez már a múlté!

• *Debrecen után hol folytatta tevékenységét?*

Gyulára kerültem, 1958-tól Bajára, majd a kiskunfélegyházi múzeumnak lettem az igazgatója. Innen mentem nyugdíjba 1970-ben.

• *Mi történt a Társaslélektani Intézettel?*

A háború után, ahogy a kommunista hatalom uralomra jutott, az intézet kiszorult az egyetem falai közül. Karácsony számára lehetetlenné tették a munkát, 1949-ben nyugdíjba vonult. Azokban a háborús években nem tudott az intézet munkatársakat nevelni, s így e nagyszabású terv az én gondom ma-

Előadás közben az Ipolyi Arnold Népfőiskolán Harangozó Imrével (Újkiyós, 1992)

radt. A kutatás eredményeiről több részlet is napvilágot látott, néhány bátrabb szerkesztő jóvoltából, de a nagyobb monográfiák évek óta kéziratban hevernek.

- *Mi az oka annak, hogy elenyésző számú tanulmánya jelent csak meg ezekben az évtizedekben?*

Egyrészt azért, mert nem hódoltam be a kommunista vezetésnek, másrészt pedig, amint már említettem, szakmám körében sem örvendtem valami nagy népszerűségnek. Ortutayval való kapcsolatomban szintén egy bíráló miatt romlott meg, s csak véletlenül – az ő tudomása nélkül – jelenhetett meg egy-két írásom. Hadd említsek meg egy példát. 1964-ben az *Ethnographia* szerkesztői kértek tőlem egy, a finn-ugor rokonsággal kapcsolatos tanulmányt. Beküldtem nekik az *Úgor totemisztikus exogámia emlékei a magyar folklórban* címűt, de a két lektor elítélő véleményezést írt, s nem sikerült megjelentetni. 1965-ben szakítottam is a Néprajzi Társasággal.

- *Őn ma is tevékenyen dolgozik.*

Rengeteg felgyűjtött anyagom van, amiket ha nem is feldolgozni, de rendszerezni szeretném még életem. A feldolgozáshoz és megíráshoz több év sem lenne elegendő. Kisebb tanulmányokat még írok, de publikálásuk manapság is problematikus. 1991-ben egy finnországi barátom saját költségén kezdte kiadni írásaimat, nemrég jelent meg a sorozat hetedik kötete.

- *Nemrég tüntették ki a Magyar Örökség díjával...*

Nem tartom egyáltalán kitüntetésnek. Sokkal jobban szeretném, ha írásaim minél több érdeklődőhöz eljutna. Azt sem tudom ki javasolt engem és miért. Talán munkásságomért? Hisz nem is ismerik javarésztét! Bántani senkit sem akarok, csak annyi szeretnék még hozzáfűzni, hogy tudományos elismerésre, babérokra soha nem vágytam, s nem vágyok. Megelégednék azzal, ha tudnám, hogy írásaimmal gondolkozóba ejthetem olvasóimat.

S ha így van, vagy így lesz, munkám nem volt hiábavaló.

Száz esztendeje született Gerő László

A magyar műemlékvédelem egyik vezéregyénisége, Gerő László, száz éve, 1909. május 24-én született Szombathelyen. Szülei ekkor a Széll Kálmán utca 11 alatt laktak, a Kopfensteiner féle bérházban. Édesapja kataszteri segédmérnök volt, s valószínű, hogy tőle örökölte műszaki érdeklődését, amely később a műemlékvédelem terén teljesedett ki.

Építész mérnöki oklevelét 1932-ben szerezte meg a Budapesti Műegyetemen, majd 1935-ben a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként Róma városépítészetét, palotáit és templomait tanulmányozta. Különösen a magyarok nemzeti temploma, a Santo Stefano Rotondo kutatásába mélyedt el, s talán ezzel jegyezte el magát a műemlékvédelemnek. Ettől már egyenes út vezetett első jelentős, ma is példaértékű munkájához, az óbudai római amfiteátrum romjainak restaurálásához és bemutatásához 1941-ben. A világháború után különböző beosztásokban dolgozott, többek közt 1957-től éveken át irányította az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség Építészeti Osztályát. Munkássága a korszerű magyar műemlékvédelem elméletének és gyakorlatának kidolgozására és alkalmazására irányult. Ennek érdekében rendkívül sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Mint alkotó tervezőnek számos műemlék konzerválása és helyreállítása fűződik nevéhez. Legjelentősebb közülük a budai középkori vár rekonstrukciója (1953–1961), de ő tervezte Budapesten a belvárosi templom (1948), a badacsonyi Szegedy Róza-ház (1949), a sárospataki Vöröstorony (1950), a siklósi várkapolna és fegyverterem (1957), a sopronbámfalvai Mária Magdolna templom (1950) helyreállítását, s végül tervezői munkásságának megkoronázásaként a római Szent Péter bazilika grottájában kialakított „Magyarok kápolnáját” tervezhette meg 1980-ban. Szinte egyedülálló szakirodalmi munkássága, amelynek egyik vonulata a tudományos, pl. A budai vár helyreállítása (1951), Magyar városképek (1953), Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme (1959) vagy a Várépítészetünk (1975) című kötetei, míg a másik népszerűsítő és ismeretterjesztő munkák sora pl. Az építészeti stílusok (1957), Magyar műemléki ABC (1984), Műemlékről mindenkinek (1987), Felfedező úton épületeink között (1966) stb., ezeken kívül tanulmányok és cikkek sokasága került még ki tolla alól, amelyeket nagyfokú szakmai igényességgel, olvasmányos stílusban írt. Ezzel kimondatlanul is nagy szolgálatot tett a honismereti mozgalomnak, értékeink alaposabb megismerésének. Köteteit maga illusztrálta. Ide kapcsolódik az általa 1957-ben alapított Műemlékvédelem című folyóirat, amit színvonalasan, egyéni módon szerkesztett egészen 1994-ig. Ebben különösen értékesek voltak kitűnő könyvismertetései, amelyek széles körű tájékozottságról és nyelvtudásról tanúskodnak.

Mint egyetemi magántanár 1948-tól rendszeres óraadója volt a Műegyetemnek a műemlékvédelem témakörében, amelynek során sok tanítványt és barátot szerzett a műemlékek ügyének. Akik még ismerhettük és hallgathattuk, soha nem felejtjük el elegáns megjelenését, könnyed és világos stílusát, krúdys humorral fűszerezett kitérőit és anekdotáit, ugyanakkor határozott véleményformálását.

Neve fogalommá vált a szakmában, ezt jelzik kitüntetései is: Ybl-díj (1959), Herder-díj (1963), Állami-díj (1973), Pro-Urbe díj (1985), Köztársasági Érdemrend (1994). 86 éves korában hunyt el, százak kísérték utolsó útjára a Farkasréti temetőben. Jó lenne, ha szülővárosa egy emléktáblával emlékezne rá.

Balogh Péter

A HONISMERETI SZÖVETSÉG az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2008. évi állampolgársági adó 1%-ából **56 834 forint támogatást** kapott. A szövetség elnöksége és szerkesztőbizottsága megköszöni a támogatást, s azt, hogy egyetértve céljainkkal és törekvéseinkkel, felajánlásával segítette munkánkat. Az összeget az **ifjúsági honismereti rendezvények (Ifjúsági Honismereti Akadémia, Iskola és honismeret tanácskozás) szervezéséhez, valamint a Honismeret folyóirat** megjelentetéséhez használtuk fel.

Kérjük, hogy aki továbbra is egyetért a Honismereti Szövetség célkitűzéseivel, a hazaszeretet elmélyítése, a hagyományok éltetése érdekében végzett munkánkkal, programjainkkal, folyóiratunk megjelentetésével, **2008. évi adója 1 %-ának felajánlásakor** szíveskedjék **Honismereti Szövetségünket** megjelölni.

ADÓSZÁMUNK: 19624947-1-41

Segítő támogatását nagyra értékeljük és hálás szívvel köszönjük!

Érzelmes, elfogult, mégis igaz sorok Kováts Dániel 80. születésnapjára

„*Ő a mi Kazinczyink*” – dr. Högye István, a jeles történész-levéltáros fogalmazott így vagy 25 évvel ezelőtt, és azóta sem ismerek telitalálatosabb, kevesebb vonással megrajzolt arcképet róla.

Valóban, Kováts Dániel nagy ésörök példa-képe, akinek életművével a kezdetektől foglalkozott: a magyar nyelv megújítója, Kazinczy Ferenc. Életútjának nyomait keresi a partiumi Érsemlyéntől az abaúji Széphalomig, a pataki diákévektől Kassáig, a jakobinus mozgalomtól a zempléni levéltárasságig. Az első általa szerkesztett kötet mérföldkő, 1978-ban jelent meg, ezzel élesztette újjá a Kazinczy-kultuszt. Azóta – immár több évtizede – újra olvashatók Kazinczy elfeledett, vagy csak nehezen hozzáférhető munkái, többnyire az általa szerkesztett és Zemplénben kiadott kötetekben. 25 évvel ezelőtt jó és hű társaival megalapította a Kazinczy Ferenc Társaságot, ezt a legalább 250 tagot számláló művelődési kört. Azóta „kétségbevonhatatlan, hogy a legértelmesebb és legtartalmasabb írókultuszt Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Sátoraljaújhelyen üzik: a Kováts Dániel leghozzáértőbb szerkesztésében megjelenő Széphalom évkönyv nem kultikus tömjénezéssel, hanem szakpublikációkkal ápolja, s teszi elevené Kazinczy emlékét” – írta Kovács Sándor Iván irodalomtörténész professor 1999-ben. Azóta az évkönyvsorozat a 19. kötetéhez érkezett. Ez a csaknem 9000 oldal az ő szerkesztői munkáját dicséri, mellyel rendszeres publikációs lehetőséget kínál az Abaújban-Zemplénben munkálkodó kutatóknak, helytörténészeknek, közgyűjteményi dolgozóknak. A szerzői gárda pedig ma már az egész országra kiterjed, sőt, a határokon túlra. Angliától Svédorszáig. Intézményi háttér nélkül, szinte csak Kazinczyhoz hasonlítható páratlan levelezésével behálózta az egész országot, és „kis karikat csinál a legjobb szívű emberekből, amelyben az ember elfelejti azt a nagy egyenlenséget, amely e világban van”. Kováts Dániel szerkesztői munkássága a zempléni művelődéstörténet legfényesebb lapjaira kívánkozik. Még akkor is, ha csak ezt a 19 Széphalom évkönyvet vennénk számba. Pedig van még legalább 70 kötet, amely az Ő keze nyomát viseli magán: a Kazinczy Könyvtár 18 kötete, a Társaság kiadásában megjelent 53 egyéb kiadvány.

Kováts Dániel képes volt mindenhol és mindenkor, bárhová vezette is sorsa, megtalálni feladatát. Az ötvenes években *Az Isten háta mögött* (Móricz Zsigmond a másik nagy eszmény) a zemplénagárdi általános iskolában, ahová nem egészen önszántából került, olyan honismereti szakkört szervezett, helytörténeti mozgalmat indított, amelyet rövid időn belül országos példaként emlegettek. Írt és szerkesztett jónéhány településmonográfiát. Szem- és fültanúja voltam hat évvel ezelőtt, amikor egy zemplénagárdi ember, a falu monográfiájának megjelenése után ezt mondta: „*Dani, Te az Isten jó embere vagy.*” Nemcsak kitűnő szaktudós, hanem figyelmes és udvarias ember is: mindenkinek segít, aki kérdéssel-kérdéssel fordul hozzá.

A sátoraljaújhelyi gimnáziumba kerülve 1964-ben megalkotta – megszerkesztette az iskola első évkönyvét és a máig megjelenő köteteknek azóta is munkatársa. A pataki tanítóképzőből kikerülő tanítványai szinte kivétel nélkül elkötelezettei a helytörténeti kutatásnak, a szülőföld szeretetének.

Szerkesztői munkásságát nem lehet eléggé dicsérni: a pataki tanítóképző főiskola által kiadott Sárospataki Pedagógiai Füzetek, a Comenius Társaság Bibliotheca Comeniana, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti bizottság Szülőföldünk periodikája, utóbbinak 16 száma is az Ő keze alatt született. Szerkesztői munkájának csúcspontja azonban – véleményem szerint – Sátoraljaújhely Lexikonának megalkotása (2001.). A jeles néprajztudós, az elsősorban Sárospatakhoz, de persze az egész Hegyaljához, a Hegyközhez és a Bodroghöz is kötődő Balassa Iván ötlete nyomán született meg ez a helytörténetírásban kivételesen ritka mű, mely a sokszor megcélzott, de igen kevés esetben sikerült monográfia helyett a lexikon műfajában ír le egy várost. Olyan igényességgel, körültekintéssel és alaposan, hogy példája nyomán valóságos lexikoníró-láz kezdődött Sárospaktól Miskolcon át egészen Veszprémig.

De mindezeket felülmúlja az emberek szeretete és tisztelete iránta. Nem lehet úgy végigmenni vele az újhelyi, pataki utcákon, hogy lépten-nyomon meg ne állítanának, hogy üdvözléjk, pedig már közel 20 éve szegedi lakos. Tavasszal egy országos konferenciát tartottunk Széphalomban, A Magyar Nyelv Múzeumában. Jöttek az emberek a környékről szép számmal, nem szakmabeliek is. Kérdeztem egy ilyen baráti családot, honnan ez az érdeklődés a meglehetősen speciális téma iránt. *Azért jöttünk, mert úgy hallottuk, hogy ma itt Kováts Dani tart előadást* – volt a válasz. Dániel Tanár Úr (így, csupa nagybetűvel), valóban kitűnő előadó, nem véletlen, hogy vagy egy hónapja megkapta az év szónoki díját.

A honismeretre visszatérve fontos elmondani, hogy Kováts Dániel résztvevője, sőt egyik elindítója volt az 1960-as évek közepétől a földrajzi nevek felgyűjtését szorgalmazó mozgalomnak Jeles szakértője volt a gyűjtés módszertanát kidolgozó munkacsoportnak. Irányította a gyűjtőmunkát a sátoraljaújhelyi járásban, de lényegében az egész megyében is ő szervezte ezt a tevékenységet. Több kötetet is publikált a földrajzi nevekből, s oly alapos jegyzet- és forrásanyaggal, hogy ezek segítségével bármely érintett település monográfiáját meg lehetne írni. Évtizedeken keresztül generációk táplálkozhatnak belőlük, ha akarják.

Nem hiszem, hogy van a honismeretnek olyan munkása Magyarországon, de a határon túl is, aki nem ismerné. S ha végső tanácsalanságban vannak az érintettek egy idevonatkozó kérdésben, mindig ott a mentőöv: *Kérdezzük meg Kováts Danit! Ő biztosan tudja a megoldást (és különben is hiteles ember)*. És csak halkan kérdezem meg a Honismeret olvasóit, mert bizonyára tudják a választ: vajon ki rejtezik az „Iskola és honismeret” rovata mögött immár évtizede? Kie ez az ötletgazdag – tudásgazdag válogatás-sorozat?

Kováts Dánielnek is (mint Tompa Mihálynak – ő a harmadik eszménykép) „két hazát adott végzete” – Sátoraljaújhelyt és Sárospatakat. Mindkét város diszpolgárává fogadta. Voltak (talán) nála nagyobbak („Annyi nagy embert hajgált ki Zemplén, ki győznék azokat emléktáblázní?” – csúfolódott irigykedve a palóc Mikszáth), de ilyen egy sem volt, ez példa nélkül való, hogy Patak és Újhely, ez a két, valójában ugyan testvér, de gögös, kivagyí, versengő, és egymás ellenében vezérszerepre törekvő város valamit, vagy valakiről egyformán gondoljon és egyként szeressen. Köszönhetnek is sokat neki, mert Ő a hely szellemének a legjobb őrizője, nemcsak napjainkban, hanem legalább négy évtizede.

A fenti sorokat olvasva gondolhatná valaki, hogy Kováts Dániel egy szűkebb régió helytörténésze. Aki munkásságát ismeri, jól tudja, hogy ez nem így van; az Ő látóhatára távolabbra terjed. Népből, nemzetben, országban gondolkodik (milyen lejárattal, s az utóbbi időkben milyen ritkán emlegetett fogalmazással). Kultúrhistóriák vonzásában él, és újra is teremti azokat. Olyan szándék vezérli, amelyet az ősi parancs diktál: „historia est magistra vitae” – a történelem legyen az élet tanító mestere! Az ő példáján tapasztaltam meg, hogy igenis lehet a történelemből tanulni.

Azt mondtam, hogy Kováts Dániel Kazinczy, Móricz Zsigmond és Tompa Mihály szellemi vonzásában él. És Abaúj, Zemplén vonzásában, mert szülőhelye, a Kassa melletti Abaújnádás is a hazának e tájára esik. Itt bontakozott ki a reformáció, itt született meg a bibliafordítás, itt nevelődött Kazinczy. Gondolati, magatartásbeli parancs tehát számára: a magyar nyelv művelése, gondozása. Úgy hiszem, tőlük kapta az indítást: Szépen szólni! Magyarul szólni! – *A szép gondolat nála tiszta magatartást is közvetít.*

A szó elszáll, az írás megmarad – tartja a régi igazság. Mégis: az Ő szava, élő példája többet jelent sokunk számára az írásnál. Ezért kívánom mindannyiunk nevében Nagy László költőnk verssorának átírásával, hogy *Adja meg az Isten, mit adni nem szokott*: éltesse egészségben, jókedvben és alkotó munkában az idők végezetéig!

Fehér József

Kazinczy Ferenc az iskoláról, a nevelésről

Kazinczy Ferenc 250. születésnapja a szokottnál erőteljesebben irányítja a közfigyelmet a széphalmi Mester életművére. Megjelent munkái kritikai kiadásának első három kötete, konferenciák idézték föl tevékenységét és korát, s a visszhangokból megállapítható, hogy van tanulságos üzenete a mi korunk számára. Amikor a honismeret és az iskola kérdésköre hoz most össze bennünket, érdemes felidézni, milyen tapasztalatai, gondolatai, nézetei voltak a nagy újtónak az iskola, a nevelés ügyéről.¹ Igyekszem a Kazinczytól vett idézetekkel érzékeltetni felfogását.

Négy csomópontot választottam ki: vessünk egy pillantást arra, mit vitt magával életútjára iskolai éveiből, min munkálkodott kassai iskolafelügyelőként, milyen feladatokat vállalt az oktatásügyért széphalmi alkotó éveiben, s családapaként milyen nevelésre törekedett.

1. Kazinczyt első emlékei nagyapja érsemjéni otthonához kötötték, így vallott ezekről önéletírásában: „Nagyatyám, Bossányi Ferenc ... főszolgabírája vala Biharnak... Náddal fődött, vályogból rakott házában pátriárkai felelősséggel éle, bírója, békéltetője, tanácslója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztozkodóknak... oly inast tarta mindég, aki írni tudott, s diktálgatá leveleit... Ezentúl tinta és plajbász leve minden mulatságom, s rajzolgatám, amit bőrös székeink hátára nyomtatva láttam, s azt a gyönyörű kétféjű sást, melyet az asztalos a templom mennyezetére mázola.”² Szülőfaluja, Érsemjén iskolamestere kezdte tanítani; 1766-ban néhány hétig a debreceni kollégiumot látogatta; azután a szülői háznál, Alsóregmecen egy hiányos felkészültségű házitanítója volt, s a szepességi Késmárkon töltött hónapok tanulmányaiban sem volt rendszer, következetesség. „Hétesztendő koromban az öcsémmel együtt egy Késmárkról hozott deák vette által tanításomat Alsóregmecen, Abaujban, hol szüléim lakoztanak – olvashatjuk jellemzését. – Atyám és az öreg Bossányi beszéltek németül is, de csak német emberekkel; még akkor nem jutánk annyira, hogy magunk közt is idegen nyelven beszéljünk; anyám és nagyanyám nem tudtak más nyelvet, mint magyart. Így nyelvem mind a háznál, mind iskolámban, kivéven kézmárki esztendőmet, magyar vala. Atyám a maga korának s tájának legjobb fejei közé számíltatott...; anyám nagylelkű, igen elmés és szennytelen erkölcsű asszony vala.”³

Nem volt felhőtlen a diákélet a sárospataki református kollégiumban sem, ahol 1769 és 1779 között tíz évet töltött Kazinczy, mégpedig az oktatás hiányosságai ellenére a későbbiekre is meghatározó jelentőségű tíz esztendő. Sokat mondóak alábbi emlékező sorai: „*Metamorphosisok könyveit, Virgílnak kivált eclogáit, és amit Horácnak ódáiban már megértheték, megtanulám, bár nem parancsoltatott. Deákomban, midőn elébe állék, hogy neki felmondjam leckémet, előre megzavara ijesztéseivel, s rettegven büntetésitől, előtte három sort sem tudtam soha elmondani. De a Bodrog szélei, s a Berek a Bodrog jobb szélén, zengének, midőn ott magamban és elakadás nélkül mondtam Alexist, Corydont s Daphnének elváltozásait. ... Az a barátom, akivel a Bodrog szélén és a Berekben Virgílt deklamáltam, Szathmáry Mózés most bibliothecariusnak nevezeték... Elzárkózám vele a bibliotékába, s alkalmasan ismervén a Róma költőit, azokat kerestem fel, akik az újabb időkben írának deáku. Penzhernek architektúrára tartozó foliantjait kihordám szobámba ... s szüntelen rajzolgték, olykor még éjjel is, három-négy gyertyát gyújtván meg, míg a rajolásban csaknem egészen megvakulék. ... Az én koromban Patakon és Debrecenben még nem tanítának hazai törvényt, nem még magyar történeteket, külön fogva a világ történeteiből. Az ifjú nem tudá egyebet, midőn iskoláit elhagyta, mint dogmatika és polemika teológiát... Patak, minden fogyatkozások mellett, mely fiakat nevele már akkor is! Mert a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól; mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanulók szobáikba is kiadattak, mert az igyeksző gyertyát gyújt a másika gyertyájánál...”⁴*

Ez a leírás is meggyőz bennünket arról, hogy Kazinczy mindenütt megtalálta és befogadta azokat a gazdagító lehetőségeket, és hatásokat, amelyek személyiségének kibontakozását szolgálták. Vagyis megszerette a könyvet, olvasott, amikor csak alkalom kínálkozott rá: eredetiben tárult fel előtte a francia és a német nyelvű kortársi irodalom; vásárolta a római és görög klasszikusokat; örömet lelte a képzőművészeti alkotások tanulmányozásában, gyűjtötte az ismertebb tudósok kézjegyeit. Emellett kereste

¹ Elhangzott előadásaként a széphalmi „Iskola és honismeret” konferencián 2009. október 2-án. (Szerk.)

² Pályám emlékezete. *Kazinczy Ferenc*: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szerk. *Szaunder Mária*. Bp. 1979. 211., 414., 215. old.

³ *Kazinczy Ferenc*: Az én életem. Szerk. *Szilágyi Ferenc*. Bp. 1987. 37. old.

⁴ Pályám emlékezete. I. m. 222., 226., 245., 231–2. old.

a vonzó példákat, így jutott el egyik példaképe, Bessenyei György közelébe, akitől levélben érkezett hozzá, a 17 éves ifjúhoz a biztatás: „*Ne szűnjön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csak nem bölcsőiből láttatik vetni.*”⁵

2. Iskolafelügyelőként 1786 novemberétől 1791 áprilisáig tíz vármegyére terjedt ki működése. Hivatala harmadik évében már 45-tel több iskola van kerületében, mint amennyi belépésekor működött. „*nekem mindennél kedvesebb volt: minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni... – írja visszaemlékezésében –, az a kinevezés oly kedves, oly csalogató vala, hogy annál én kedvezőbbet álmódni sem tudtam.*”⁶ Törekedett a minőségi változásra: „*én a tanítás módját, amennyiben azt (nem lévén eránta semmi parancsolat kiadva) csak szóval tett tanácslásaim által tehettem, a mechanizmustól megtisztogattam, s a tanítókbá a nevelés filozófiáját bővebb mértékben csepegtettem.*”⁷

1789. december 20-án Kassán megtagadta beosztottjai előtt „Hivatalba vezető beszéd”-ét, s hogy pedagógiai elvei szélesebb körben is ismertté váljanak, kiadta ezt németül és magyarul is, a következő évben pedig körlevélben tájékoztatta munkatársait. Ezekből a dokumentumokból egyértelműen megállapítható, hogy nemcsak mennyiségi fejlesztésre törekedett, gondja volt a nevelési módszerek, a tartalmi munka korszerűsítésére is. Emeljük ki néhány alapelvét!

Nézete szerint figyelembe kell venni az életkori sajátságokat: „*mindazt, ami csak füst, ami a tanulást a gyermek előtt nehezebbé teszi, ami az ahhoz megkívántatott kedvet elveszi, ami őt a kis, még beszélni is alig tudó gyermeket egy kis, neveléses tudóssá teszi, egészen el kell hagyni.*”⁸ Az iskola nem elégedhet meg az emlékezet mechanikus munkáltatásával. A Felbiger Ignác által ajánlott tanításmódban a kórusban való együttes olvasás dominált; Kazinczy szerint a gyermek „elmésségét” is munkába kell venni. Később is hangoztatta: „*A tanító tiszte az, hogy a gyermek lelkének nem csak legalsóbb tehetségét, az Emlékezetet vegye munkába, mely ugyan a tanítóra nézve legkönnyebb; hanem hogy a felsőbbeket is, az Észet, az Elmét, az Értelmet és a Képzelődést kifejtesse; a gyermek figyelmét egy pontra vonja, őtet eszmélni, gondolkozni tanítsa.*”⁹

Emberséges légkör megeremtésére buzdított, mert helyesebben gondolkodó generáció akkor lesz, ha „*a nemzeti iskolában a gyengébb ifjúsággal emberiben, szelídebben bánunk, ha a vesszőt, térdeplést s kéméletlen megtámadásokat megtilalmazzuk, ha benne a becsület ösztönét felgerjesztjük.*”¹⁰ Meggyőződése szerint egyéni foglalkozásra van szükség. Egyrészt „*ki kell lesni a rejtekben lévő tehetség!*”, aki idővel „*nagy fényű tagja lesz a társaságnak!*”; másrészt az elmaradókkal külön is kell foglalkozni, mert csak küzdelmes tanító munkával lehet „*kitépni a gyenge elmékből a bolondság töveit!*”. Utalt a szülőkkel való együttműködésre. Kérte munkatársaitól az „*elméledést és elfáradni nem tudó serénységet!*”¹¹ Emellett életszerű, hasznos tananyagot ajánlott: „*ajánlom, Uraim, néktek a magyar geográfiának és történelmének tanítását is!*”¹²

Itt érkezünk el szerepvállalásának egyik vitatott pontjához. Kazinczy szervesen beépítette a német nyelv tanítását pedagógiai rendszerébe. Hasznát három érveléssel magyarázta. Először is a német nyelvismeret nyitva tartja az utat a magyar fiatalok előtt is a közpályákhoz, a tudományok elsajátításához. II. József 1784-ben kiadott nyelvrendeletének passzusaira gondolt, amely szerint „*Ezután senki sem viselhet sem a kormányzóknál, sem az egyházaknál semmiféle hivatal, ha nem tud németül!*”; „*1784. november 1-től fogva egy ifjút sem lehet felvenni a középiskolába, aki nem képes kimutatni, hogy németül olvasni és írni tud!*”. Ezért gondolta úgy: „*A német nyelv tanítása egy része a hazafiúságnak, egyik szülői kötelesség.*”¹³ Másodsor: álláspontja szerint egy gazdag irodalom tárul fel a németül tudók előtt.

⁵ Kazinczy Ferenc levelezése, közléteszi Váczy János (a továbbiakban: KazLev.) I. k. 9. old. Az idézet nem betűhív, Kazinczy szövegét a mai helyesírás szerint közlöm.

⁶ Pályám emlékezete. I. m. 270. old.

⁷ Kazinczy Ferenc: Hivatalba vezető beszéd. Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849. Szerk. Ravasz János. Bp. 1966. (A továbbiakban: Dokumentumok...) 199. old.

⁸ Dokumentumok... 201. old.

⁹ Kazinczy beszéde az újhelyi ref. gyülekezethez 1814. szept. 4. KazLev. 12. k. 62. old.

¹⁰ Dokumentumok... 206. old.

¹¹ Kazinczy Ferencnek [...] mind a Kassai Kerület magyar Oskolái Királyi Intézőjének Körül-Járó Levele, melyéje Oskoláinak helybeli Igazgatóihoz s Tanítóihoz, Kassa 1790.

¹² Dokumentumok... 206. old.

¹³ Dokumentumok... 205. old.

Aranka Györgynek írta Kazinczy 1789. július 10-én: „A Német Literatúrát a Frantziánál alább valónak nem állítom”.¹⁴ Harmadsorban pedig gondolt arra is, hogy a német nyelvű könyvek gyarapítják a felvilágosodott műveltséget, segítik a ráció terjedését. Tehát szerinte a német nyelv csak eszköz, a fő cél: a magyar ifjak művelése. S a latin helyett ajánlotta, mert: „Ha a deák nyelvet vesszük elő, úgy örökösen bészárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat.”¹⁵

A magyar nyelv elsődlegességét, fontosságát nyomatékosan hangsúlyozta: „a magyar nyelv a közönséges életben elmúlhatatlanul szükséges, filozófiai tekintetekre nézve is megérdemli, hogy fenntartása eránt gondoskodjanak”; munkatársait arra biztatta, hogy a magyar nyelvet igyekezzenek elterjeszteni, hiszen a nemzetnek „hogy a tudományoknak kedves virágzását elérje, egyéb szüksége nincs, csak az, hogy tüze fellobbanhasson”.¹⁶ Ennek előmozdítására ajánlotta a magyar geográfia és história tanítását.

1806-ban így emlékezett vissza tanfelügyelői munkásságára: „Szép és dicső dolog a Haza jövőendő boldogságán dolgozni, kilesni a rejtekben lévő talentumot, és azt művelésbe hozni, hogy idővel nagy fényű tagja legyen a társaságnak, s intés, tanítás és példa által kitépni a gyenge elmékből azon bolondságok töveit, mellyek ha gyökeret verhetnek egyszer, később kitépés által tökéletesen ki nem tépethetnek, sőt mindég új sarjadzást vernek, még pedig bujábbat gyakorta mint ha félig ki nem irtattak volna.”¹⁷

Kassán kiadott folyóirata, az *Orpheus* programjának kijelölésében hasonló törekvések vezérelték: a józan gondolkodás terjesztése mellett „a nyelv tökéletesítése” lett második tárgya, a harmadik pedig „a magyar történetek”, melyen mindazt érti, „valami a nemzetnek történeteit, karakterét, gazdagságát, kultúráját illeti s magunkat magunkkal esmérthet”.¹⁸

3. Később is volt Kazinczyval kapcsolata iskolákkal. Ezek közül a sárospataki és a sátoraljaújhelyi együttműködést kell mindenképpen kiemelnünk, amire így emlékezett: „Újhelyben némely barátaim, életet adának magányomnak, s ha dolgozásimban elakadtam, a pataki kollégium bibliotékája s a történelmi mikrológus Szombathy, a széles és mély tudományú Kövy s a deák nyelven szerencsésen verselő Sípos és Kézy. Somosi bibliotekárius társával s a szeretetre oly igen méltó Vályi-Nagy készek voltak könyveikkel, felvilágosításaikkal segíleni. Nékem, s régolta már; nem vala egyéb óhajtatásom, mint hogy falusí lakos lehessenek, függetlenül, szabadon, fény és gond nélkül, s elértem, amit óhajtottam.”¹⁹

Sárospataki kapcsolatait elmélyítette, hogy Kazinczy buzgón támogatta a tanárok alkotó munkáját. Sípos Pál költő és filozófus műveit akarta kiadni annak halála után;²⁰ melegen pártfogolta Vályi Nagy Ferenc munkáit, az ő védelmében keveredett az ún. iliászi pörbe;²¹ dolgoztatott a sárospataki nyomdával (Tövisek és virágok; Bibliai történetek). A nyelvújítási harcban a pataki tanárok közül Kézy Mózes, Csengery József, Barczafalvi Szabó Dávid, Beregszászi Nagy Pál a neológusok oldalán állt, viszont a professzorok közül Kövy Sándor, Rozgonyi József és Lácza Szabó József szembefordult az újító Kazinczyval.

Kazinczy hatására kedvelték meg a diákok a magyar irodalmat Patakon: Majoros András – Kazinczy és a nyelvújítás híve – 1829-ben kezdte meg a magyar irodalomtörténet tanítását a kollégiumban.²² A történelemmel is foglalkoztak, a magyar nyelv művelését ifjúsági egyesületekben gyakorolták. Figyelemre méltó Kazinczy hatása a kollégiumi ifjúság körében. Rác Lajos szerint: „A nagyobb diákok Csokonaitól és Berzsenyitől ösztönt nyerve s a Patakra sűrűn belátogató Kazinczytól közvetlenül is buzdítatva, társaságba álltak, költeményeket írogattak, amelyekből, Nagy József szerkesztésében, Poétai Gyűjtemény cím alatt 1813-ban 2 kötetet bocsátottak közre.”²³ Nagy József, Szemere Pál, Or-

¹⁴ KazLev. I. k. 396. old.

¹⁵ A „Hadi és más nevezetes történetek” szerkesztőségének, 1790. *Kazinczy Ferenc: Levelek*. Szerk. Szauder Mária. Bp. 1979. 24. old.

¹⁶ Dokumentumok... 205-6. old.

¹⁷ KazLev. IV. k. 452. old.

¹⁸ *Orpheus*. Bézeveretés. *Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Szerk. Szauder Mária. Bp. 1979. 706. old.

¹⁹ *Kazinczy Ferenc: Az én életem*. I. m. 500. old.

²⁰ KazLev. XIX. k. V.

²¹ 1820-ban a Polyhymnia című gyűjteményes kötetet adja ki Kazinczy, 1821-ben pedig Sárospatakon megjelent Homérosz Iliásza Vályi Nagy fordításában.

²² Vö.: *Szinyei Gerzson: Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbeli életéből*. Értékesítő az 1894/95. évről, 30–33. old.

²³ *Rác Lajos: Kazinczy és a sárospataki főiskola, Debrecen 1931*. 19. old.

mős László, Kazinczy Gábor, Ungvárnémeti Tóth László nevét kell elsősorban kiemelni, akik Kazinczy hatására és szellemében irodalmi művekkel jelentkeznek.

Tervezte Kazinczy egy „Aesthetikai Magyar Grammatika” megírását (1808), mert „nem csak írni, de jól kimondani sem tudjuk a szöveget. Azonban legfőbb igyekezetem az, hogy paragraphusaim eleven-séggel, izléssel s praecisióval legyen írva, hogy a munkát ne kelljék izzasztó fáradással olvasni.”²⁴ Ez a mű azonban – sajnos – nem készült el. Hogy azonban 1832-ben, az Ifjú Egyesület megalakulásának évében egészen élő volt az előző esztendőben elhunyt író hatása, az abban is megnyilatkozik, hogy verseket írtak róla. Csicserei Ormos László epigrammája a széphalmi síremlékre is fölkerült, Ungvárnémeti Tóth László dísztichonja (Révay és Kazinczy) pedig meggyőződéssel hirdette: „Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révay könyvét; / Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.”²⁵

Zemplén vármegye székhelyén, Sátoraljaújhelyen is vállalt szerepet. Amikor 1814 februárjában a református egyházközség főfelügyelőjévé választották, beköszönő beszédében legfontosabb feladatának ezt jelölte meg: „De mindenek felett azon kellene igyekeznünk, hogy az Istennek élő templomot építsünk; azaz hogy oly iskolát nyissunk meg, melyben gyermekeink mindazt tanulhassák, ami őket jó emberekévé alkalmatos és hasznos polgárokká teheti, és amelyben egy igazabb, szebb gondolkodású s érzékű maradék nevelthetőség. Engemet e hivatal felvállalására az a szép remény birt, hogy ezt teljesedve láthatom meg.”²⁶ Tervét elfogadták, javaslatai szerint a magyar történelem és a számtan oktatására nagyobb gondot fordítottak.

4. A nevelés kérdései – érthető módon – apaként is foglalkoztatták Kazinczyt, Eugénia leányával kapcsolatban (a gyermek fél éves korában) megjegyezte: „Hogy a lányom tanult, tudós asszony legyen valaha, azon igyekeznék soha nem fogok, sem anyja nem... de azon igen, hogy ... hazáját s ennek nyelvét szeresse.”²⁷ Még öt éves sem volt a kislány, amikor tanítani kezdte a betűk ismeretére. Szentgyörgyi Józsefnek módszerét is megírta: „Jónak leled-e a methódust? előbb festett betűket, plajbászolás után tintával, mint azoknak potenciáját tudta volna. Ezt azért cselekvém, mert a gyermeki kor hajlandó minden mimelésre (imitatio), s a lányom nyelve, ámbár hiba és dadogás nélkül beszél, nem lelte sok ideig a jól ismert betű hangját is. Most a lányom ötvenhárom hónapos, s már szabad kézzel betűket is fest, rajzol is.”²⁸

Második fia megszületése után írta Döbrenteinek: „azt az áldást adám a gyermeknek, hogy szállja meg Cátónak nagy lelke, hogy legyen szent előtte a Haza és a Rény mint ezen isteni ember előtt vala, s ne kelljen néki soha gaz bitanglót rettegni, kinek utálása kedvessé tehetné vele a halált.”²⁹ Igyekezett megadni a szükséges neveltetést a gyermekeinek; felfogása józan és gyakorlati: „Nem akarok én adni gyermekeimnek csillogó Cultúrát, de használható. Ezt adni kell, és ezt adni nekem örömem.”³⁰

Levelezésben gyakoriak utalásai a hét gyermek előrehaladására, nevelésére, erre folyamatosan nagy gondot fordított. „Ismerem a házi nevelés veszedelmeit s a köz nevelés hasznait – írja –, de amannak szerencsésjét s ennek veszedelmeit is ismerem, s a kettőt általam egyesítem, hogy házamnál állítottam egy kis iskolát.”³¹ Megtánítja a kicsiket a betűvetésre, rajzolásra, felkelti érdeklődésüket a földrajz, a történelem, a könyvek iránt. Wesselényinek írta 1814-ben: „Kiadni kezeimből gyermekeimet soha nem fogom. Sem erszényem nem engedi, hogy Bécsben neveljem, sem szívem; nem lehetek el nélkülok; és mit ér az a Bécsi nevelés! nem magyaroknak neveltetnek ott, hanem németeknek...”³² Nyolc évvel később, 1822-ben, amikor két fia Patakon tanul, mégis kifakad: „mindketten nagy reményű gyermekeknek tartanak ott. ... Ha erszényem engedé vala, nem volnának Patakon ... Bécsbe küldeném, hogy francia nyelvet és Emil festést is tanuljon, mert arra szokatlan hajlandósága van.”³³

²⁴ KazLev. V. k. 349. old.

²⁵ Ungvárnémeti Tóth László: Szépet szépen. Válogatott költemények. Szerk. János István. Miskolc 2005. 53. old.

²⁶ KazLev. XI. k. 213. old.

²⁷ KazLev. V. k. 465. old.

²⁸ KazLev. IX. k. 407. old.

²⁹ 1813. KazLev. X. k. 390. old.

³⁰ 1815. KazLev. XII. k. 342. old.

³¹ 1816. KazLev. XIV. k. 51. old.

³² KazLev. XII. k. 279. old.

³³ KazLev. XVIII. k. 95. old.

Az idegen nyelvek (elsősorban a francia) tanulását fontosnak tartotta. A művészeti nevelés sem hiányzott elgondolásaiból: muzsikát és festést tanító nevelőre is számított. „A Bécsből jövőndő nevelő s feleségem és én franciául fogunk szólni, s így gyermekeim belé jönek a nyelvbe. Lesz Muzsikát s festést tanító is.”³⁴ „Tánclecke csaknem minden este tartatik, most menüet tanulnak, s én magam is járom velek. Ez lévén a legszükségesebb és legnehezebb; minthogy ez ad igazi állást a testnek, arra pedig mind a négy gyermeknek igen igen nagy szüksége van.”³⁵

5. Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy Kazinczy Rousseau nyomán hitt az emberek nevelhetőségében. Azt ajánlotta: „Kultúrát mind a földesúrnak, mind a köznépeknek, s jó lesz minden.”³⁶ A nevelő oktatás híve volt, tanítóeszményét így fogalmazta meg: „Az a tanító, aki agyermekkel gyermeki módon tud bánni, aki gyermekké lenni nem átall; ... az a tanító, aki a gyermekeket úgy tudja tanítani, hogy elfelejtik, hogy iskolában vannak, s azt vélik, hogy anyjuknak ölékben hevernek, aki előtők múlattató meséket beszél; az a tanító, aki a tanítványainak fejeket és szíveket míveli, aki őket tanítja és javítja; az az a tanító, kire én iskolámat bízni óhajtanám.”³⁷

A pedagógiában a megújulást képviselte, ezért is tisztelettel adózunk ma Kazinczy 250 éves emlékének.

Kováts Dániel

„Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv” Iskola és honismeret konferencia Sátoraljújhelyen

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület második alkalommal kapta meg azt a felkérést, hogy szervezzen „Iskola és honismeret” konferenciát a helytörténettel, honismerettel foglalkozó szakemberek, történelem szakos tanárok, pedagógusok, érdeklődők számára. Először 2000 októberében Miskolcon rendeztünk ilyen konferenciát, ahol a résztvevők a megújuló tantervekben keresték a helytörténet, honismeret helyét és szerepét. Előadásokat hallgattak meg arról, miként folyik a honismeret művelése a könyvtárakban, hogyan tanítható a honismeret az általános és középiskolákban valamint a felsőoktatásban, hogyan kell felkészíteni a tanítókat, tanárokat ennek oktatására. A rendezvényről tudósító legfontosabb helyi média a következő címmel közölte tudósítását: „A honismeret a nemzet nagy ügye.” (Észak-Magyarország, 2000. október 14)

Az eltelt kilenc év alatt a legtöbb tanintézetben, a helyi tantervekben kialakult a helytörténet tanításának rendszere a nemzeti alaptantervben meghatározottaknak megfelelően, de a gyakorló pedagógusok változatlanul sok segítséget igényelnek. A Honismereti Szövetség sajátos eszközeivel járul hozzá a honismeret, helytörténet tanításához (rendezvények, külön rovat a Honismeret folyóiratban, versenyek, pályázatok.)

A 2009. évi konferencia témájául Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója, a Kazinczy emlékévé alkalmából a magyar nyelv ápolását választottuk. Az ünnepélyes megnyitót a 2008-ban Széphalmon átadott Magyar Nyelv Múzeumában tartottuk, amely méltó helyszínrül szolgált rendezvényünknek. Célunk a konferencia megszervezésével az volt, hogy a közoktatási, közművelődési szakemberek, civilek figyelmét felhívjuk arra, hogy nyelvünk védelme, nyelvmemlékeink ápolása mindenkinek kiemelt feladata.

A konferencia előkészítésében a legtöbb segítséget Bartha Évától, a Honismereti Szövetség titkárától, – akinek gazdag tapasztalataira bízton számíthattunk, – valamint Fehér Józseftől, a sátoraljújhelyi Kazinczy Múzeum igazgatójától, a Kazinczy Társaság elnökétől kaptuk. Fő támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat volt.

³⁴ Wesselényi Miklósnak írta 1814. dec. 25-én. KazLev. XII. k. 279. old.

³⁵ 1816. KazLev. XIV. k. 58. old.

³⁶ Erdélyi levelek. *Kazinczy Ferenc*: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szerk. Szauder Mária. Bp. 1979. 649. old.

³⁷ Dokumentumok... 204. old.

A háromnapos rendezvény első napjára a „Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv” témához kapcsolódó előadásokat ütemezték, a második napon folytatódtak az előadások és a szekcióülések, a harmadik napra tervezhették az értékelést, a záró rendezvényt.

A megnyitó ünnepség 2009. október 2-án 14 órakor kezdődött a Magyar Nyelv Múzeumában. A megnyitón részt vett *Budai Erzsébet*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Szakmai, Szakszolgálati és Közművelődési Intézet igazgatója és *Hideg Imre*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat Oktatási és Művelődési Főosztályának vezetője. A rendezvény résztvevőit a miskolci Zrínyi Ilona Gimnázium egyik tanulójának dala után a levezető elnök, *Tükös Sándorné*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület titkára üdvözölte. *Dr. Lukács Irén*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat Közgyűlésének aljegyzője Györffy István szavaival köszöntötte az ország különböző megyéjéből érkezett vendégeket. „A hagyomány tart meg bennünket magyarnak, s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá. Ha azonban csak az európaiságra törekszünk, lehetünk nagy műveltségű népek, de mihamarabb megszűnünk magyarnak lenni.” Hangsúlyozta, hogy valamennyiünk felelőssége nyelvünk értékeinek megőrzése, szókincsének tudatos építése.

A konferenciát *Halász Péter*, a Honismereti Szövetség elnöke nyitotta meg. Méltatta a magyar nyelv megőrzésének jelentőségét, kiemelte annak fontosságát, hogy a magyar nyelvnek Széphalmon, e „szent helyen” múzeumot emeltek 2008-ban. Hangsúlyozta annak szükségességét, hogy minél több pedagógus ismerje meg a Magyar Nyelv Múzeumát, és hozza el ide tanítványait is.

A nyitóelőadást *dr. Kovács Dániel* ny. főiskolai tanár tartotta, aki a néhai dr. Pásztor Emil tanár úr mellett a Magyar Nyelv Múzeumának egyik alapítója. „Kazinczy és az iskola” című előadásában a „széphalmi mester” iskolás éveiről, a későbbi időszak pedagógiával kapcsolatos tevékenységéről beszélt, kitérve arra is, mi a ma pedagógusának feladata, küldetése.¹

Dr. Csorba Csaba, történész, ny. főiskolai tanár „Kazinczy városa, Sátoraljaújhely” című előadásában élményszerűen mutatta be a kis, XVIII. századi települést, az akkori életet. Beszélt arról, miért ezt a helyet választotta lakóhelyéül Kazinczy Ferenc, milyen nemzetiségű emberek laktak abban az időben ott, milyen volt a település szerkezete, milyen nevű utcák voltak.

Dr. Illésné dr. Kovács Mária egyetemi docens, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja „Kazinczy Ferenc és a nyelvújítás” címmel tartott előadást, ismertette Kazinczy Ferenc munkásságát, nyelvfelfogásának változásait.

Nyíri Péter irodalomtörténész, a Magyar Nyelv Múzeumának munkatársa „Múzeum és emlékhely” címmel tartott vetített-képes előadást. Bemutatta a Magyar Nyelv Múzeumának keletkezését, kiállításait, a Kazinczy emléksarnokot és a sírkertet.

Az előadásokat követően a résztvevők felkeresték az emléksarnokot, ahol *Tar Mihály*, a Kazinczy Társaság tagja mondott verset, majd a világító fátylák lángjainál, a Himnuszot énekelve megkoszorúztuk Kazinczy Ferenc sírját.

Az este a Bokréta Néptáncsoport műsorával folytatódott, akik fergetes néptáncbemutatót tartottak, élő népzenevel, *Fehér János* koreográfiája alapján. A hallgatóság vastappsal köszöntte meg a 30 fős együttes lendületes, színvonalas előadását.

A Magyar Nyelv Múzeuma kiállításainak megtekintése után, amelyek közül a legnagyobb érdeklődés a XVI-XVII. századi nyelvi dokumentumokat övezte, a résztvevők autóbusszal a Sátoraljaújhelyen lévő szállásokra utaztak.

Másnap a konferencia résztvevői arra a fontos kérdésre keresték a választ, hogy mit tehet és mit kell tennie a honismereti mozgalomnak a magyar nyelv ápolása érdekében, hogyan őrizték meg elődeink nyelvünket, milyen nyelvi emlékekkel, helyi sajátosságokkal találkozhatunk régióinkban. A programok fő irányítója *dr. Rémiás Tibor*, a Herman Ottó Múzeum történésze és *Fehér József*, a sátoraljaújhelyi múzeum igazgatója volt. Megyénk kiváló történészeinek, helytörténészeinek előadásait hallgathatták meg a résztvevők, többnyire eredeti helyszíneken. A szekciókban élénk viták folytak arról, kinek az elsődleges feladata nyelvünk megőrzése a globalizálódó világ káros hatásai ellen, mit tehet az iskola, és mit a társadalmi környezet.

Fehér József múzeumigazgató, a térség kiváló ismerője és kutatója, beszélt a honfoglalás-kori emlékeinkről, bemutatta a karosi emlékparkot és temetőt. *Dr. Tamás Edit*, a Magyar Nemzeti Múzeum Rá-

¹ Kovács Dániel előadása lapunk 46. oldalán olvasható. (Szerk.)

A karosi Honfoglalás-kori Emlékparknál (Csirmazné Cservenyák Ilona felv.)

kóczi Múzeuma szakmuzeológusa „Rákóczi emlékezete” címmel tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást, majd *Kázmér István* helytörténész Rákóczi Ferenc szülőhelyét, Borsi kastélyát mutatta be.

A konferencia résztvevői ellátogattak Kazinczy Ferenc Kassájára, elhelyezték az irodalmi emlékhelyeken a megemlékezés koszorúit. Különleges színfoltja volt a programoknak, hogy Tar Mihály, a Kazinczy Társaság képviselőjében, a jelenlevők nagy örömeire, minden felkeresett helyszínen egy-egy odaillő verset, prózai részletet vagy dalt adott elő, amelyhez csatlakoztak a jelenlevők.

A tanulmányúton *Hruskova, Eva* muzeológus vezetésével megnéztük az író, Márai Sándor emlékszobáját, a Márai szobrot, a Kelet-szlovákiai Múzeumot, majd *dr. Pollák Róbert* múzeumigazgató bemutatta a Rodostó-házat és a felújított Hóhér-bástyán létrehozott kiállításokat. *Dr. Szalipszki Péter* történész-muzeológus „Nyelvjárások Abaújban” címmel tartott sok új információt tartalmazó előadást, majd bemutatta a Telkibányán található, közelmúltban felújított Abaúji Múzeumot. Itt megismerkedtünk a magyarországi aranybányászat történetével és a bányászati folyamatokkal.

A konferencia harmadik napján a résztvevők többsége a sátoraljaújhelyi Magyar Kálváriát tekintette meg, tisztelettel emlékezve elődeinkre. A programot ezen a napon is *dr. Rémiás Tibor* vezette.

A *IX. Iskola és honismeret* konferencia munkájának értékelésénél Bartha Éva, a Honismereti Szövetség titkára kifejtette, hogy a rendezvényen méltóképpen megemlékeztünk Kazinczy Ferencről, méltatuk sokoldalú munkásságát, megismerkedtünk a térség emlékhelyeivel. Megbeszéltük a konferencia szervezésével kapcsolatos tanulságokat: Az „Iskola és honismeret” konferenciák rendszere, a mindig más-más megyében történő megrendezés nagyon jó, hiszen a helyi sajátosságokat, az épített és természeti környezet értékeit megismerhetik a résztvevők, kicserélhetik pedagógiai-módszertani tapasztalataikat.

Törekednünk kell arra, hogy minél több fiatal pedagógust vonjunk be a honismereti munkába. A sátoraljaújhelyi konferencia 79 résztvevőjéből 60 év feletti volt 36%, 20 év alatti 25%.

Sajnos programjaink, felhívásaink nem minden esetben és időben jutnak el az iskolákba, közintézményekbe, javítanunk kell a kommunikáción. További problémát jelent az, hogy az intézmények igazgatói nem szívesen engedik el munkaidőben, tanítási időben dolgozóikat a rendezvényekre. Szervezési szempontból legjobbnak a november eleji időpont tűnik. Fontos, hogy kölcsönösen előnyös együttműködést alakítsunk ki a megyei pedagógiai intézetekkel, települési önkormányzatokkal, segítségükkel a programokra a pedagógusok részvételének biztosítása talán könnyebben megoldható.

Örültek a kollégák, hogy sok hasznos helyi kiadványt, múzeumi ismertetőt, iskolai évkönyvet kaptak, amelyeket tanári munkájuk során felhasználhatnak.

A szervezők előkészítő munkáját a konferencia résztvevői elismerték, tartalmasnak és tanulságosnak ítélték, és ami a legnagyobb elismerést jelentette, meglehetősen és szellemikben feltöltődve mentek haza, azzal az ígérettel, hogy nemzeti zarándokhelyünkre tanítványaikkal, családjukkal újra ellátogatnak.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület köszöni a lehetőséget, hogy ezt a programot megszervezhette, külön köszöni az előadónak és a rendezésben közreműködő kollégáknak, hogy fejlethetatlenné tették a Sátoraljaújhelyen és Széphalmon töltött napokat.

Titkos Sándorné

Honismereti vetélkedő a szekszárdi Szent László Szakképző Iskolában

A Tolna megyei Önkormányzat segítségével 2009. november 5-én és 6-án a szekszárdi Szent László Szakképző Iskola Egészségügyi- Szociális Tagintézményében két kollégával, Bodri Gáborral és Varga Jánossal immár harmadik alkalommal honismereti vetélkedőt szerveztem a nagy, nyolc tagintézményből álló iskola diákjai számára. Immáron hagyománnyá válik ez a verseny a középiskolában, idén az ezer éves Tolna megye előtt tisztelegtek a diákok.

November 5-én a résztvevők megnézték a megye néhány művelődéstörténeti emlékét. Először a híres *borjádi méhesnél* álltunk meg. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Paksi Atomerőmű támogatásával felújított méhes a Sass-család egykori kúriájának kertjében áll, téglalap alaprajzú, nádtetős, egyik hosszanti, háromnegyed részben nyitott oldalán több polcon méhkasok sorakoznak. Előtte pad állt, melyen Petőfi több, gyönyörű verse született. Diákjaink körbejárták a méhest, egyikük elszavalta az Erzsikehez írt költeményt, majd a jó barát, Sass István későbbi sorsát meséltem el (részt vett a szabadságharcban, később kiemelkedő orvos lett, Szekszárdon élt) a vetélkedő résztvevőinek.

Utunk következő állomása *Rácegrespuszta* volt, ahol megnéztük a kiváló helytörténész, múzeumigazgató, *Vadas Ferenc* által alapított iskolamúzeumot. Diákjainkkal felkerestük az 1877-ben, a tudós gróf, Apponyi Sándor által alapított iskolát, ami korában párját ritkította nagy területével, kápolnájával, felszereltségével, tágas tanítói lakával. (Aki az iskola történetére részletesen is kíváncsi, olvassa el a Honismeret 2006/3-as számának Iskola Alsórácegres-pusztán című cikkét!) Az épen maradt épület most iskolamúzeum, régi iskolapadokkal, melyeken még ott a tintatartó helye, a falakon a régi térképekkel. Hátsó részében ott a kis kápolna, csak a régi időkben megfordították a padokat, és hétvégén imádkozhattak is a pusztaszelleirei. Megnéztük a gonddal válogatott Illyés-kiállítás is, és a Lázár Ervin emlékére (ő is az iskola tanulója volt) nemrégiben felavatott szép reliefet.

Utunkat folytatva *Ozóra* értünk. Varga János kollégám, iskolánk földrajz- történelem szakos tanára bemutatta a települést. Ozora neve összefonódik a híres, 1848. október 7-i diadallal. Szakavatott tárlatvezető segítségével megismerhettük megyénk egyik ékességét, az Ozorai Pipo által építtetett reneszánsz várat. Ez az építmény alaprajzban és belső elrendezésben is különbözik a magyar erődítményektől, mert inkább gyönyörű reneszánsz palotára emlékeztet, mint várra. Megismertük Philippo Scolari, azaz Ozorai Pipo kalandos életét, hogyan lett a szegény itáliai kereskedősegédből Zsigmond udvarának főura, kiemelkedő hadvezére, és hogyan jutott az ozorai birtokhoz. Megismertük a vár történetét: Pipo után, aki egy neves itáliai építésszel készítette a várat, jó barátja Héderváry Lőrinc nádor birtokolta. A mohácsi csata után Török Bálint ostromolta és szerezte meg. Diákjaink ámulva hallgatták, hogy az Egri csillagokból ismert szelíd rab, akit hívei a Héttoronnyból ki akartak szabadítani, milyen féktelen főúr volt. A török megszállás alatt Ozora a simontornyai szandzsákhhoz tartozott, majd Badeni Lajos foglalta vissza 1668-ban. Később az Eszterházyaké lett, gyönyörű bútoraik az emeleti kiállításon láthatók. A szépen felújított várat 2001-ben adták át.

Nagy öröm a pedagógusnak, ha egy emlékhelyen, múzeumban a diák nem csak végigrohan, hanem kérdez, érdeklődik. Vetélkedőnk résztvevőit is, főként a fiúkat, nehezen tudtam rábeszélni utunk folytatására, mert az egyik emeleti teremben az „angol beteg”, Almásy gróf afrikai szafarijáról készült képeit

A vetélkedő lelkes csapata az ozorai vár udvarán (Szabó Rita felv.)

nézegették. A Szent László Szakképző Iskola Vályi Péter tagintézményében iskolánk főigazgatója, *Vida Lajos* fogadta a honismereti vetélkedő résztvevőit, és megnéztük a gyönyörű iskolát. Rövid város-történet és buszos városnézés után Bonyhádra indultunk.

Itt az evangélikus gimnáziumban *Nagy István* helytörténész, néprajzkutató, a gimnázium tanára fogadta a társaságot, és mutatta meg az egyedülálló evangélikus gyűjteményt, a páratlan könyvtárkaságokat. Megnéztük az intézmény filagóriákkal, aranyhalas medencével díszített udvarát, és a korszerű kollégiumot. Este a Szent László Szakképző Iskola Egészségügyi- Szociális Tagintézményének diákjai vacsora után műsort adtak a vetélkedő résztvevőinek.

November 6-án reggeli után a lánykollégium dísztermi megnyitója után a könyvtárban írásbeli feladatokat oldottak meg a háromfős csapatok. A kérdések mindegyike az előző napi kirándulás egy-egy helyszínéről szólt, Petőfi és a Sass család kapcsolatáról, a Borjádón írt versekről, Apponyi Antalról és az általa alapított pusztai iskoláról, Ozorai Pipo kalandos életéről és a vártörténetéről, Tamási és Bonyhád város művelődéstörténetének néhány állomásáról. Az írásbeli után a csapatok (az ifjúsági honismereti akadémiák mintájára) bemutatták és elmondták az otthon elkészített korreferátumaikat. Igényes prezentációk születtek Béri Balogh Ádámról és Bezerédj Istvánról, a tamási templomról és a vármegye-házáról. A zsűrinek (*Zentai András* helytörténész, címzetes igazgató, az Egyed Antal Honismereti Egyesület tagja; *Horváth Endréné* nyugalmazott pedagógus-könyvtáros, a honismereti egyesület vezetőségi tagja és *Nagy István*, szintén az egyesület tagja) nem volt könnyű dolguk a sok kiemelkedő referátum összehasonlításában. Ez idő alatt Bodri Gábor kollégával kijavítottuk az írásbeliket. A kis pontkülönbségeken látszott a diákok felkészültsége.

A vetélkedőt a *szekszárdi fiúkollégium* csapata nyerte, második lett a *szekszárdi Bezerédj István tagintézmény*, harmadik a *székhely iskola csapata* lett. Szponzorainknak köszönhetően sok szép könyvet adhattunk a jól felkészült diákseregnek.

Nevelésünk kiemelt területe a honismeret. Tanulóinknak ismerniük kell pátriájuk művelődéstörténetét, földrajzát. Tudniuk kell, hogy városuk, megyénk kultúrájáért kik dolgoztak, milyen értékeket hoztak létre, és ezeket az értékeket hogyan kell megőrizni, és utódaiknak továbbadni. Iskoláinknak pedig sok hasonló, jó rendezvényt kívánok.

Dömötör Józsefné

Az első Csongrád megyei honismereti verseny

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület és Csongrád Város Önkormányzata 2009. április 17-én Csongrádon rendezte meg az első Csongrád megyei honismereti versenyt általános iskolások számára. A verseny kezdeményezője *Georgiádes Ildikó* levéltárvezető volt. Az ötlet kiváló, hiszen nagy szükség van arra, hogy az általános iskolákban pár éve megjelent hon- és népismeret tantárgyból is versenyen mérhessék össze tudásukat a legjobbak, és a játékos akadályverseny során napjainkra már-már elfeledett népi szokásokkal, tevékenységekkel a gyakorlatban megismerkedhessen a 10–14 éves korosztály. A verseny főhívja a tantárgyra, és ezen túl a nép- és honismeretre a diákok, szülők, nagyszülők figyelmét.

A verseny megvalósítója a csongrádi *Rostáné Hajdú Erzsébet* tanárnő volt, aki a csongrádi történelem munkaközösség tagjaival együtt fogalmazta meg a feladatokat, és a kollégák segítettek a verseny lebonyolításában. Magától értetődő módon a verseny helyszíne Csongrád volt. Igen szerencsés ez, hiszen megyénk egykori névadó székhelye lett ezáltal a színhely, és sugározta a régmúltat.

A versenyzők és felkészítő tanárai Csongrád városát is megismerhették, hiszen a város különböző pontjain voltak a különböző helyszínek. A Művelődési Központ dísztermében, a Városi Könyvtárban, a Síp Utcai Általános Iskolában, a Tari László Múzeumban és a Galériában. Mindenképp szerencsés ötlet volt, hogy a közintézmények vállalták egy-egy feladat helyszínét. A Művelődési Ház nagytermében kerülhetett sor az előzetes feladatok, egy-egy népszokás bemutatására *Losoncziné Szentandrási Erzsébet* zsűritag előtt. Az iskola egyik termébe konyhai felszereléseket, eszközöket vittek külső helyszínről, a gyerekek a régi ételek elkészítését ismerhették meg játékosan *Cseri Gábor* igazgató úr segítségével. A múzeum maga nagy élmény volt. A környék életét, a tiszai halászatot, Ellés monostort mutatta be a tár-lókkal és élőszóval *dr. Szűcs Judit* muzeológus a gyerekek nagy öröme. A Galériában *Pál Lászlóné* tanárnő az ételek elkészítéséről, *Labádi Lajos* levéltáros pedig a paraszti család munkamegosztásáról érdeklődött. Ezen a helyszínen csongrádi népdalt és néptáncot tanulhattak a csapatok *Varga Zsuzsannától* és *Georgiádes Mártától*. A Csemegi Károly Könyvtár és Információs Központban *Horváth Varga Margit* igazgatónő a népi öltözködéssről kérdezte a gyerekeket.

A versenyt támogatta a Csongrád Megyei Önkormányzat, Bedő Tamás, Csongrád város polgármestere; a polgármesteri hivatal humánpolitikai osztálya és vezetője, Diószegi Franciska; a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület és vezetője, prof. dr. Blazovich László, aki a zsűri elnöke volt; a szegedi, hódmezővásárhelyi, szentesi és a csongrádi levéltár, az Oppidum Csongrád Alapítvány és a Cartográfia Könyvkiadó.

Blazovich professzor úr megfogalmazása szerint a verseny összes résztvevője első lett ezen a vetélkedőn, hiszen ez az első megyei honismereti vetélkedő, a jövő évi versenyzők csak másodikak lehetnek már. A verseny résztvevői a makói József Attila Gimnáziumból, a csongrádi általános iskolákból, a Deszki Általános Iskolából, a szegedi Béke Utcai Általános Iskolából, a szentesi Deák Ferenc Általános Iskolából, a szentesi Damjanich János Általános Iskolából, a szentesi Klauzál Gábor Általános Iskolából, a csongrádi Batsányi János Gimnázium és Szakközépiskolából, valamint a csanyteleki Szent László Általános Iskolából sereglettek Csongrádra. Köszönet a résztvevő csapatok iskoláinak, amelyek utaztatták a diákokat, és adták a felkészítő tanárokat. Köszönet azoknak a tanároknak, akik időt, energiát áldoztak, amikor a csapatokat felkészítették a versenyre.

A sok új ismeret birtokosai a verseny után keménytarhonyát és esőroge fánkot ebédelhettek. Többben azzal búcsúztak, hogy jövőre is jönnek a második honismereti vetélkedőre. Kiválóan megrendezett, élményekben gazdag és jó hangulatú verseny részesei lehettünk.

Gergelyné Bodó Mária

HAGYOMÁNY

Én mindent a magyar nemzetől kaptam! Csete György Kossuth- Ybl- és Príma Primissima-díjas építésszel beszélget Zika Klára

Alkotásaival Debrecentől Ópusztaszerig és Köszegtől Orfűig, az ország legkülönbözőbb területein találkozhatunk. A magyar organikus építészet képviselője, aki hagyományaink és kultúránk megőrzésével akarta tanújelét adni magyar elkötelezettségének.

Személyes találkozásaink olyan érdekes helyszínekhez kötődnek, mint például az ópusztaszeri jurta építéséhez, vagy a Buenos Aires-i eserkész-bálhoz. Mindkettő az 1996/97-es évekhez és a MVSZ-hez kapcsolódik.

• *Számomra csodálatos emlék az 1996-os millenniumi ünnepség sorozat, hiszen az MVSZ szinte egyedül emlékezett méltó módon. Az akkori magyarok világtalálkozójára készült el a Csete György által épített utolsó jurta, a „Világ magyarságának hajléka”, amelyben Ausztráliától Dél-Amerikáig mutathattuk be a kinti magyarság életét*

Én is jó szívvel emlékezem erre a munkámra, amit az azóta elhunyt Dulánszky Jenő barátommal közösen hoztunk létre és az emberek jurta falunak neveztek el. A tiz jurta mellett felépítettük az „Erdők templomát” is, amit feleségem, Csete Ildikó zászlói és terítői díszítenek. Utolsónak készült el a Mamutfenyő ház, amelynek formája egy szokásos királyi koronára emlékeztet. Ebben a Sziklás-hegység kidőlt mamutfenyője törzsének egy óriási szelete van elhelyezve. Ópusztaszer egy kaliforniai magyarnak köszönheti ezt az őskori leletet. A köréje épült galériáról az évgyűrűi nagyon jól láthatók. Az évgyűrű közepére nagy királyunk, Attila születésének időpontját írták fel aranyozott számokkal. Az évgyűrűkön pedig olyan évszámok olvashatók, amelyek egy-egy nagy diadalunkat jelzik, mint például a Nándorfehérvári győzelem 1456-ban.

• *Az Alföld vonzása máig megmaradt, hiszen szívesen vonul vissza Mártélyra dolgozni, elmélkedni. Szülővárosában Szentesen már csak a temetői emlékezés maradt. Mesélte, hogy édesapja kemény ember, jó magyar volt, ennek minden következményével.*

A Vigadóban, egy közös családi kiállításon odajött hozzám édesapám barátja, Nyíri Géza és azt mondta: „Nagy magyar volt a te édesapád!” Meg is kapta érte a szegedi csillagbörtönt. 1946-ban Czeiger Zsiga vallató úgy megütötte egy boxerrel, hogy a bal fülére meg is süketült. Édesapám, dr.Csete Sándor jogi doktor volt, 1940 előtt harcolt az úgynevezett Rongyosgárdában. Utána nem is volt számára más élettér, mint a kubikosság, ahova engem is beszerzett vízfordónak. Ez a világ nagy hatással volt rám. Ők építették a Tisza- és Duna-gátakat; az egyetlen fegyelmezett munkásgárda, amelynek tagjai szívvel- lélekkel a munka rabjai voltak. A szentesiek között volt egy zsidó származású kubikos, büszke lehetne rá a magyar zsidóság.

• *Mielőtt építészeti szakmai pályájával foglalkoznánk, mesélje el, mért nevezték Szentest „gyilkos város”-nak?*

1946. március 8. óta viseli ezt a jelzőt, amikor a kórházi ágyon brutálisan meggyilkolták a város rendőrkapitányát, Lakos Józsefet. Neki köszönhette a város, hogy fegyelem és rend volt, de – mint a város azelőtti nyomozója – mindenkiről mindent tudott és ez sokaknak nem tetszett. A hatalomra jutott csöveselőknek útjában állt. Szeretném végre befejezni az emléktornyot, amit még az őccsével, Lakos Géza stukapilótával terveztünk el, de eddig sokan akadályozták.

A „gyilkos város” tovább kísért, hiszen a Lechner Ödön által tervezett Petőfi Szálloda felújítása azért torpant meg, mert a földdel feltöltött színpad alatt nyolc csontvázat találtak. Kíváncsian várom, lesz-e a nyomozásnak eredménye?

• *Sorsszerűnek találok, hogy éppen 1956-ban került fel a Műegyetemre.*

Ezért kapcsolódhattam be az október 22-től kezdődő élmény-rendszerbe: ott voltam a Bem téren, de a fegyveres harcokban nem vettem részt – talán ennek köszönhetem, hogy később segíteni tudtam az 56-osokat.

Egy érdekes – a korra jellemző – emlékemet szeretném felidézni: a Bercsényi Kollégiumban laktam és rendszeresen hazajártam a szüleimhez. Az egyik évfolyamtársammal, Novák Istvánnal, éppen Szentestre utaztunk, s a kupéban ült egy idős nő. Fiatalokra jellemző módon szenvedélyesen kritizáltuk az egyetemi visszásságokat és persze politizáltunk is. Mielőtt leszálltunk volna a vonatról, utitársunk nekünk esett, lefaszított minket, közölte, hogy ő a Marosán titkárságon dolgozik és feljelent minket. Nem sokkal később, épp az egyetemi előadóteremben ültünk előadáson, amikor „küldöttség” nyitott be az ajtón és minden magyarázat nélkül bekiabáltak: „Csete és Novák jöjjenek ki!” Így indult el a vizsgálat ellenünk a Marosán titkárságról, ami nem kecsgetett túl sok jóval. A kihallgatásokon „tettük magunkat” és persze mindent letagadtunk. Sikerült elhitetnünk, hogy az idős nő félreértett minket, hiszen mi csak azokról a diáktársainkról beszéltünk csúnyán, akiket nem szerettünk. Marosán a következőket mondta: „Maguknak nem az a dolguk, hogy gondolkodjanak, hanem tanuljanak!”

• *Ha már a régi 56-osok szövege kerültek, maradjunk még ennél a témánál. Emlékszem, mennyit harcolt azért, hogy a Corvin mozi előtt felállítsák a „Pesti srác” szobrát – talán nem túlzok, amikor azt mondom, hogy azonnal megszerettük.*

Nagyon jó barátságba kerültem Pongrácz Gergellyel és Ödönnel, és általuk megismerhettem a híres Corvin-közeletet. Pongrácz Ödön képezte ki a fiatalokat a benzinpalackos harcmodorra: a lakások fűdőkádjai tele voltak benzinnel, ott töltötték meg az üvegeket és dobták rá a szovjet páncélosokra. Ezekre a vakmerő gyerekekre emlékeztem a szobor. Egyébként a páncélosok réme Mesz János, a „falábú Jancsi” volt, akinek a képe a mártélyi rajzasztalom fölött van. Még 1956 őszén találkoztam vele az Üllői út és Körút sarkán. A Corvin köz bejárata mellett – csövével kifelé a Ferenc körútra – volt egy ágyú, amit ő kezelte és mindig biztosra ment. Hare közben halt hősi halált.

Attól kezdve, hogy Pongrácz Gergely Kiskunmajsára költözött, építészeti tanácsokkal segítettem. Először egy 56-os múzeumot épített föl a régi tanyasi iskolából, azután a kápolnát, amit én terveztem. Külseje olyan, mintha lövések érték volna. Az égre nyúló toronynak a forradalom dicsőséges napjait, a csonkának pedig a leverett szabadságharcot kell emlékeztetnünkbe idéznie. A kis kápolnát közadakozásból építettük és azért terveztem, mert a forradalom véres leverése ellenére 1956-ban 12 napig szabad voltam! Harmadik pilléreként épül az ifjúsági tábor, bejárati székelykapuját erdélyiek faragták. Pongrácz Ödön mesélte el testvére halála után, hogy Gergely azt mondta neki velem kapcsolatban: „Gyuri az én egyetlen támaszom”.

• *Olvastam az egyik Csete-cikkben, hogy minden egyes templomának az orfűi „Forrásház” az alapja.*

Igen, ezt most is vallom – 2005-ben műemlékké nyilvánították. Büszke vagyok arra, hogy a költő Nagy László – aki a paksi „tulipános” házak körüli vitában is kiállt mellettem – a Forrásházzal kapcsolatban izgalmas megállapítást tett. Véleménye szerint a felülről beáradó fény által kapcsolatot hoz létre az ég és a föld között.

• *Tervei között szerepel egy úgynevezett Orgonakatedrális felépítése Erdőkeresen. Meséljen erről!*

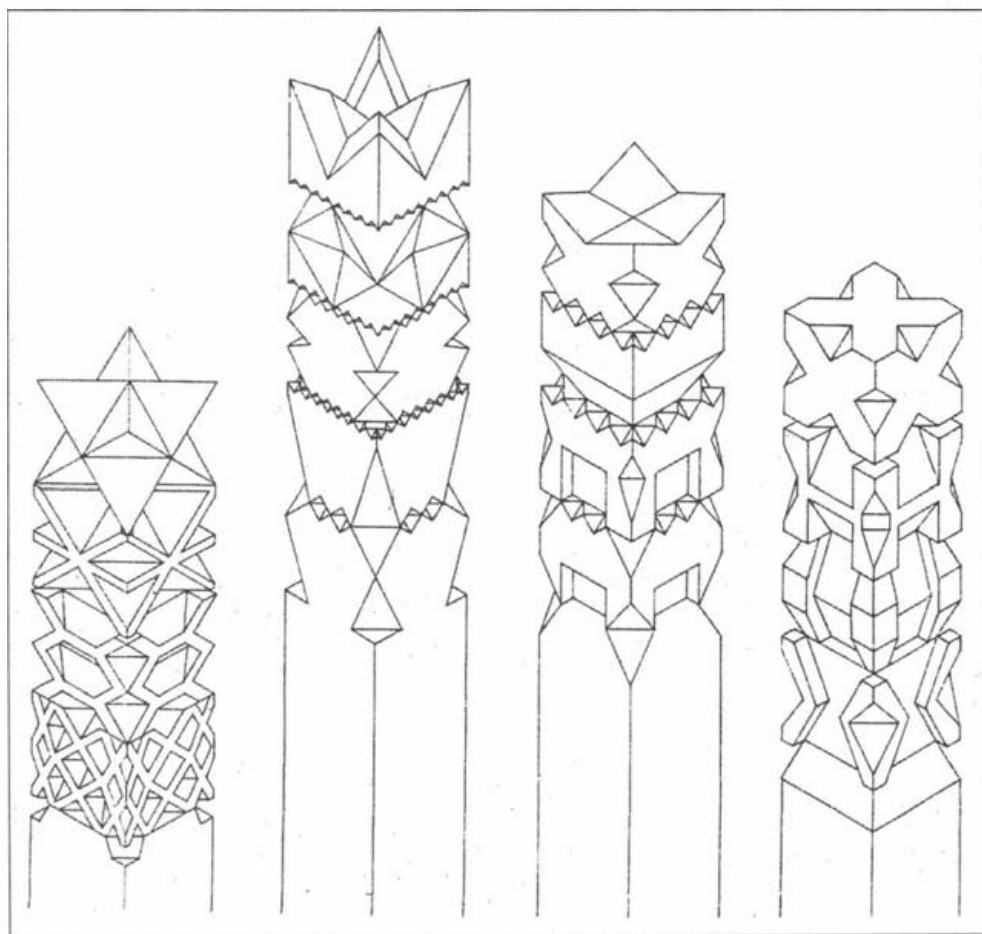
Nagy hatással volt rám annak idején Helsinkiben a Sibelius emlékmű, amely hatalmas orgonasípköböl épült. Természetesen nem ezt akarom lemásolni, de ihletően hatott rám. Nagy, ökumenikus templom lesz, a magyar művészek katedrálisa. Erdőkeresen Kopecky Lajos az alpolgármester, akinek az édesapja orgonaművész és népszerű tanár volt, emiatt is megvan ehhez az akarat.

• *Többször beszélgettünk Lechner Ödönről és Kós Károlyról, mert Önnek építészként jelentettek sokat, nekem pedig azért, mert példaképeknek tekintem különösen Kós Károlyt, aki Trianon után sikeres fiatal építészként Budapestről visszatért Kolozsvárra, hogy segítse földijeit!*

Mindkettőjük munkássága jellegzetesen magyar gyökerű, ornamentikájában is kifejezetten magyar volt. Lechnerről saját magam bűvárkódtam, az egyetemen nem tanultunk róla. Aki nyitott szemmel jár a magyar területeken, ráismerhet a magyar szecesszióra akár a budapesti Iparművészeti Múzeum, akár a kecskeméti Cifra palota, vagy éppen a marosvásárhelyi Kultúrpalota, a szabadkai Városháza gyönyörű épületeit látva. Én voltam az egyetlen, aki filmet is forgattam Lechner Ödönről, amit az MTV többször is bemutatott.

Kós Károlyt – hála Istennek – személyesen is megismerhettem és haláláig látogattam. Amikor tanítottam az egyetemen, az egyik hallgatómról, Jankovics Tiborról kiderült, hogy kolozsvári rokon kapcsolatán keresztül megismerkedhetett az akkor már idős Kós Károssal és rendszeresen meglátogatta. 1975-ben én is társultam hozzá és attól kezdve minden évben megismételtem ezt a látogatást, ami mindig nagy élményt jelentett számomra. Az utolsó polihisztorok egyik volt és emberi magatartása fákllya az utódok számára. Minden beszélgetésünkről hangfelvételt készítettem, ezt átadtam Csontos Jánosnak, a Magyar Nemzet újságírójának, aki ennek alapján filmet készített Kós Károlyról.

• *Gondolt arra, hogy írásban is megfogalmazza építészeti hitvallását és megőrizte építészeti munkásságát?*

Apácai kopjafák

Orfű: Forrásház

Igen. A könyvem címlapja már elkészült, a fotókat és a rajzokat összegyűjtöttem, de az írás nehezen megy – ha lenne egy diktafonom, gyorsabban haladnék. Tudom, hogy fontos lenne írásban is megvalósítani magyar elkötelezettségemet, hiszen mindent a magyar nemzetől kaptam, örülnék, ha egy töredékét vissza tudnám adni.

Az 1970-es években fedeztem fel a kopjafák gazdag kifejezési eszközeit – egy arasznyi eleméből templomot lehet építeni. Kockákból indul ki az egész, a legfelső elem mindig égi kapcsolatra utal. A reformációval terjedtek el a kopjafás sírjelek, amelyek tanulsággal szolgálnak az építészek számára: minden egyes elemük tartalmaz valami információt. Ezt bizonyítja például, hogy a román Brâncuși (Picasso kortársa) 30 méter magas, óriási kopjafa oszlopa. Az én Forrásházam is egyetlen nagy kopjafához hasonlít. Érdeemes megfigyelni a gyermekeket, akik az udvaron tordelik a gallyakat és készítik a hajlítást, vagyis az őstudás birtokában vannak. Ugyanígy a Mártély és Szentes környéki földiasátrak is az őstudás emlékei, csak a sumérok nádból készítették az ivszerkezeteket. A Tigris és az Eufrátesz területén kiépült Sumer Birodalom óta létezik ez az őstudás, én is innen merítettem. Féltem kincsem az a kép, amely egy sumér pecséthengeren látható hajlékot ábrázol.

Betyárok, rablók Északkelet-Magyarországon

Pesty Frigyes helynévtára alapján

Pesty Frigyes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja 1864-ben országos földrajzinév-gyűjtő mozgalmat indított: „összegyűjteni a haza helyneveit”. Ebben hivatalos segítséget is kapott a budai Helytörténetektől.

Nem elégedett meg a földrajzi leirással, a nevek közlésével, hanem arra is választ várt, hogy egy-egy elnevezéshez milyen hagyományok fűződnek. Részletes kérdőívet és utasítást bocsátott a lejegyzők rendelkezésére. És az már más kérdés, hogy ki mennyit használt fel belőle, illetve mit tartott fontosnak közölni. Ezen a területen: Máramaros, Közép-Szolnok, Szabolcs, Szatmár megyék és Kővár vidéke (Ugozsából és Ungból nincs adat) az esetek többségében magyarul írták a szöveget.

Szabolcsban két betyárt említenek: Pusztabánháza (ma: Fülöp része Hajdú-Bihar megyében): „Zöld Martzi egykor köznemes rabló – Bandájával ittalálta biztos lakássát, szigetett, hol tanyája volt gázolhatatlan mocsár vette körül, most kivan száradva. Mais Zöld Martzi szigetnek hívják.” Zöld Marci Petőfi Sándort is megihlette, hiszen 1847-ben verset írt róla, többek között ezt: Marcinak Hortobágy volt rendez tanyája, / Hortobágy, a puszták óriás királya”.

Komorón egy másik, kevésbé ismert betyárt említene: „Temető tájéka. A' temető hely adta elnevezését, e dűlőben van az ugy nevezett *Guta Csárda* hagyomány szerint régebbi időkben erdős és Cserjés hely volt melyben bizonyos *Guta Jakab* rabló tartózkodott 's huzta volt meg magát mainapiglan is ezen egyénről neveztetik *Guta Csárdának*, most is a vidék nyelvén van, meg huzta magát, mint Komoró végén a *Guta*”. A szólásgyűjteményeink ismerik: szójáték a *guta* köznévi, illetve a *Guta* tulajdonnév össze-cserélésével.

A legtöbbet egy román betyárról írtak (olykor vitéznek is emlegetik). Magyarul Pintye Gergely, a román népköltészetben: Gligor (Gregor) Pinte. Mivel a leírásokban következetesen Pintye szerepel, én is ezt a nevet használom. A XVIII. század közepén élt román betyárt több mint száz évvel később kissé másképpen ítélik meg, mint a népköltészet. Tíz helység ír róla, így Pintye működési területét is be tudjuk határolni: Szaplonca (Săpînța) – Krácsfalva (Mara) – Karulya (Coruia) – Nagynyíres (Mireșu Mare) – Dabjonújfalu (Bîrsa) – Korond (Corund) – Bikáca (Bikaz) – Nagypacal (Vișoara) – Nagyszokond (Socond) – Alsóhomoród (Homorodu de Jos) – Ráksa (Racșa) – Szaplonca (Săpînța). Huszton ugyan van egy Pintye nevű patak, de kommentár nélkül, így nem tudjuk, hogy Pintye Gergely volt-e a névadó. Ezek után lássuk a leírásokat!

Korond – Corund (Közép-Szolnok megye): „...ezen erdő szélén van egy kút melyet *fontina pintye*inek neveznek, és pedig azért, hogy az elbeszélések szerint egykor egy *Pintye* nevű vitéz ezen kút körül tartózkodott”.

Nagynyíres – Mireșu Mare (Kövár vidéke): „...a Körtvélyesi határ részbe nyulló Erdős hely mellett éretik a *fontina pintyi* Nevű forrás. Kies hely. Ezen forrás onnan veszi eredetét. Mivel a Köz Monda szerint itten tanyázott egy *Pintye* nevű Magának hirt Nevet Szerző egyén”.

A következőkben már a negatív vonások is előjönnek:

Dabjonújfalu – Bîrsa (Közép-Szolnok megye): „*Kosztis Ritu Pintye* szántó és rét ezen határ részben régenten *Pintye* nevű rabló főnök és társainak tanyája az akkor még fen állott erdő szélben”.

Krácsfalva – Mara (Máramaros megye): A „*Gutiny szikla* magaslatának rengeteg erdőséggel benőt alja jelen korban is – az 1745-k év utáni időkből a *Pintye Gregor* volt híres rabló tanyázásairól fen tartják el nevezésüket, mint p. o. Székek (Scaune) hol társ czinkosaival öszvejöveleteket és tanácskozásokat tartott”.

Karulya – Coruia (Kövár vidéke): „*La Tolharaszka*, mely neveztetik onnan, hogy egy híres *Pintye* nevű tolvai tartózkodott ottan találatik egy forrás és kút – *Fontina Tolharaszkanak* neveztetik”. Van a község határában egy *La Valye Pintyi* nevű hely is, de erről csak ennyi a megjegyzés: „szomszédoltattik dél felől Kovás községe határával”.

Pintyéről feltételezték, hogy jelentős vagyont rabolt össze, és ezt több rejtkehelyen is elásta – azaz megjelenik a kincskeresés motívuma.

Bikáca – Bicaz (Közép-Szolnok megye): „Vann még *Fontina Gla* nevű igen nevezetes kis szőkő forrás és az a nép babonás híjedelme hogy ezen foráson lévő kutat egy igen régi *Pintye* nevű vitéz építette fel, és hogy az kutnak partyán volnának két kishordocsa ezüst vagy réz pénzek hogy örök emlékül oda tette volna”.

Nagyszokond – Socond (Szatmár megye): „A szántóföldek között megemlítem Nagy Szokondon a *pénz gödrök* földjeit (:*Goldlochsäcker*), hol egykor pénzt kerestek, mi vidékünkön több ember bogara most is, kik azt hiszik, mintha *Pintye Gergely*, rabló, vagy Drágffy Mihály kalandor kincsei itt a bükk alján lennének elásva...”

Alsóhomoród – Homorodu de Jos (Szatmár megye): „...e helyen mondatik állottnak lenni *Rentye Homorod*, mely a föld által el nyeletet, - e helytől délnek van mai nap is, ásatása *Pintye* rabló vezér futás közben elrejtett kicseinek, Hová a monda gyémánt asztalt s arra tajpípat állit”.

Szaplonca – Săpînța (Máramaros megye): „*Ptyátra Soimuluj* (:Sojmos hegy:) kösziklás és rengeteg bikkés erdős hegy magassága 400. öl Sajátságos elbeszélés után ezen hegynek egy részében egy megmászhatatlan köszikla tövében tartózkodott azon híres *Pintye Gregor* nevű Román rabló 70-ed magával – kiről még most is él azon szájtol szájra került hagyomány hogy azon veszedelmes köszikla tövében nevezett rabló 2 berbenze arany és ezüst pénzt ásott el 's azok felébe két felől két fát ültetvén galyait ösze fogta – hogy bokrosan nőjjenek – mai napig is keresik ezen elásott kincseket – azon iszonyu veszedelmes meredek köszikla oldalán életökkel játszva a' hely veszedelmes volta miá”.

Ma már valószínűleg nem ismert objektumról is szó esik az egyik leírásban. Ezt szintén Pintye személyéhez kötötték. Két, 1864, valamint 1866-os kelettel, nagyjából megegyező leírás van:

Nagyszokond – Socond (Szatmár): Az első: „Meg említem parochiám területén Lophágy (:románul Kucza) határában *Pintye kutját pojana domnuczuluj* felett, melynek alatta volt *Pintye asztala* 12 emberre a sziklából kivágva, melyet kár volt a megye főmérnökének szétlődöztetni, s Szatmár ország utaira vitetni. Ennél gazdagabb a *tolvajok kutja* közel a szoldobágyi bükk tetejéhez”. A második: „Megemlítem parochiám területén *Pintye kutját* Lophágy határában a *pojána domnuczuluj* (:kis úr irtványa:) felett; valamivel lejjebb volt *Pintye* híres *asztala* 12 személyre a hely színen sziklából kivágva, kár hogy ezt a mi időnkben a megye főmérnöke szétlővetve az ország út töltéseire vitette. - Ennél forrással bír a *tolvajok kutja* közel már a Szoldobágyi bükk tetejéhez a honnét ered az oláh-hodosi patak”.

A hatóságok nem hunytak szemet *Pintye* tevékenysége felett. A környék minden megyéje elfogatóparancsot adott ki ellene. Készültek a kivégzésére.

Nagypacal – Vișoara (Közép-Szolnok megye): „*Bitva*. *Pintye* rablo fonok idejébe a hagyomány monda szerint ide állította bitófát csakugyan van chez közel *Pintye kut* név alatt ma is szép csorgó forrás”. Élve azonban nem sikerült elfogni. Haláláról két változatot is közölnek. Nyilvánvalóan csak az egyik lehet igaz.

Krácsfalva – Mara (Máramaros megye): „A *tolvaj szökölő* meredek melly *Pintye Gregor* rablónak – az üldözők előlli menekvő helyül szolgált, hol aczél patkokkal magát ellátva – egy aczél nyársal 50-60 ölnyi mélységű meredeken le bocsatkozva menekült meg. Hiteles iratok szerint meg nevezett híres rabló ezen területen az elfogatására rendelt üldözők által agyon is lövetett – és ott el is temetett”. Nagyon valószínűen hangzik, ám a Magyarország és Erdély képekben (Kiadják és szerkeszik: *Kubinyi Ferenc és Vachot Imre*. Pest. 1853. II. 145. old.) című könyv Máramaros leírásában a következőket adja: „A gyulafalvi templom dombjáról igen szép kilátás esik a bástya-idomu Guttin-havasra, mely nem csak arról híres, hogy alabastrom van benne, de arról is, hogy *Pintye* rabló-vezér, menekülni akarván üldözői elől, annak rendkívül meredek szikláiról nyáron ereszkedik alá, s esodálatos módon megszabadult, a miért *Zsivány-szokellőnek* is nevezik”. Szó sincs *Pintye* agyonlövéséről és eltemetéséről. Ugyanis ha itt történt volna, a leíró nem mulasztotta volna el ezt is megemlíteni.

Id. Mándy Péter igen hasznos, főként nyelvi adatokkal egészítette ki a leírásokat. Ő ugyan alig-alig hoz Szatmár megye románlakta területeiről adatokat, Ráksa (Racșa) községgel azonban kivételt tesz: „Bértzei közt a *Komtza* vagy *Nyárló* kopasz tető, hol az Apai, Rákσαι és Szinyér Várallyai határok öszve folynak, nevezetes a régi híres *Pintye* nevű tolvaj lakhelyéről, mely egy bólt formára kivágott barlangból áll. Ezt a Nagy bányaí felbérelt borbély bezáratván gégejét metszé; ez is hirtelenbe a székelt felkapván, úgy vágta föbe, hogy egyszerre kiadván lelköket, a mint a hagyomány tartja”. Szirmay Antal kissé részletesebben írja le az eseményt: „Bérczei közt a *Komsa* vagy *Nyalá* nevű tiszta kopasz tető, a' hol az Apai, Rákσαι, Szinyérvárallyai határok öszve rúgnak, nevezetes *Pintye* nevű régi híres tolvaj lakhelyéről, kinek hajléka egy kősziklába bólt hajtás formára van kivágva. Erről ez az előadás: hogy mivel nem lehetett őtet elfogni, a' Nagy Bányaí Borbély reá vétetett; hová szokott olykor bėjárni fejét megbetretváltatni: hogy a' gégejét vágja el. Megtselekedte a' Borbély, de *Pintye* is hirtelen felugrott és az alatta lévő székelt úgy vágta a' Borbély fejéhez, hogy az is azonnal vele egygyütt kiadta lelkét” (Szathmár vármegye' fekvése, történetei, és polgári esmérete, Budán, 1810. II. 336. old.).

Maga a *Pintye* név az egyházi eredetű *Pantelimon* személynévből származik. *N. A. Constantinecu Pinte* formában adatolja Máramarosból és Erdélyből (Dicționar onomastic romînesc, București, 1963. 126. old.). Ha átnézzük *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig (Budapest, 1943) című könyvét, a következő adatokat találjuk: Borsa – Borşa: 1604: *Pinte* (131., a nemes családok között sorolja fel), Budfalva – Budești: 1604: *Andreas Pinte* (131), Felsőkalinfalva – Călinești: 1651: Jurka *Pinte* és Serba *Pinte* (159), Alsórona – Rona de Jos: 1715: Mati *Pinte* (185), Szarvasz – Sarasău: 1624: *Pinte* Popa (194). Hadd tegyem még hozzá, hogy ma meglehetősen gyakori név Szatmárban a határ mindkét oldalán, sőt Szabolcsban is vannak *Pintye* nevezetű emberek.

Pesty Frigyes lejegyzői Desze – Desești (Máramaros megye) határában másról is szólnak: „*La pietrele corbului*. E helyl régebben la fontina dregutuska nevet viselt, a 18-ik században egy Corbu nevű haramia predáját elrejtve, annak Nagy Károlyba lett kivégeztése után a helyl a „corbu” nevet megtartotta”. A corbu szó jelentése: 'holló', s érdekes, hogy a szlovák és ruszin betyárok is szívesen adták maguknak a *havrán* 'holló' nevet. Könnyen lehet, hogy ennek a Corbunak kapcsolata lehetett *Pintyével*. Drágavilma – Vima Mică (Kóvár vidéke) leírásában másokról is olvashatunk: „*Fatia furiloru* nevű határ részben Itzupla nevű rablo tartózkodott volna Géla nevű társával.

Pintye Gregornak voltak követői a XIX. század elején is. Rozávlya – Rozavlea (Máramaros megye) leírásában ezt olvashatjuk: „*Kosztá Birhometyi* (domb oldal) ezen domb oldalon végeztetett ki törvényes ítélettel Groimiller Vilmos, a köznép nyelvén *Villi*, a rabló, ki születésére nézve Rozávlyán lakott Groimiller Jozsefnak megyei orvosnak fia – a Maramaros Szigeti tanodában a Grammaticalis oskolákat elvégezvén, szülei eránti tiszteletlenség miatt apja által katonának adatván, a katonaságból megszökött; és czimboráival kik között a leghíresebbek szintén szökött katonák *Bárba rásze, Drongos és Lánzos* – ezen ’s a körül fekvő vidéket rablások által pusztíták – tanyájukat leg inkább a Barczánfalvi, és Szurdok közötti *Piátra Czigánuluj* cigányok sirhalma magas kösziklán ’s ekkoron még ép erdővel borított hegy ormon tartották, honnan az utasokat kedvök szerint rabolták – a megye által ellenük rendelt persecutio folytán ezen rabló 1811-k évben elfogatott, és Születése helyének határában *Birhometye* hegy oldalban kötél által kivégeztetett”. A bandájához tartozó Lánzosról Glod lejegyzője írja: „*Preluka lui Lánzos* (Lánzos tisztása) ezen a helyen tartzkodott *Lánzos* nevű híres rabló – mely helynek a tömör erdőben csak egy nyílása lévén – hozzáférhető csak ezen helyen volt”.

Az útonállásra, rablásra stb. közvetett adatok is vannak Máramarosban és másutt is. Rozávlya – Rozavlea: „*Lá Spinzuatore* (az akasztónál) nevét vette a Statarialis időkben ezen helyen fel állított akasztó fátol – mire jelenleg Isten jó voltából szükség nincsen...” Sajó – Şieu: *Lá Spinzuratore* (az akasztónál) Szántók – nevét vette, mert a Statarialis eljárások esetében az akasztó fa ezen helyen szokott volt fel állítani (jelenleg Isteni gondviselésből erre nincsen szükség)”. Kirva – Chilioara (Közép-Szolnok megye): „*Gyalu Akástailor* határ része – ez nevezetett el – mivel a régi szokás szerént a fő határ rész tetején volt fel állítva a törvény három águ fa”. Pirossa – Piroşa (Kövár vidéke): „*Dimbu Akasztaelor*”: kommentár nélkül. A népi román acastău a magyarból való, jelentése: 'akasztófa'.

Végezetül feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy *Pintye Gregort* – *Gligort* (*Gergelyt*) bizonyos tisztelet övezte (igazolja ezt a népköltészet is), míg a többieket a nép is olyan közönséges bűnözőknek tartotta, akiktől félni kellett.

Mizser Lajos

Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció karácsonyfája 1873-ból

Kurt Mantel a karácsonyfa történetéről és különböző formáiról szóló könyvében a fából készült karácsonyfát (*hölzerner Weihnachtsbaum*) is bemutatta. Utóbbi törzsébe kétoldalt lyukakat fúrtak, amelyekbe léceket ütöttek. E keresztlécek felfelé haladva rövidültek, ezáltal a fából készült karácsonyfa alakja, körvonala a fenyő karácsonyfáéra emlékeztetett. Erdőben-, fában szegény helyeken a fenyő karácsonyfa pótlékeként alkalmazták. Fából készült karácsonyfát állítottak a világtengereket járó német hajókon, tengeralttjárókon is [*Seemannsbaum* (Flensburg), *Schiffer-Weihnachtsbaum* (Kiel)]. Díszítése a fenyő karácsonyfáéval azonos: a keresztlécekre karácsonyi díszeket, ajándékokat akasztottak, a keresztlécek végére gyertyákat állítottak.¹

Dr. Gelencsér József székesfehérvári jogász, néprajzkutató és műgyűjtő 2006-ban, egy budapesti antikváriumban egy metszetre bukkant, amely a lipcsei *Illustrirte Zeitung* 1874. december 14-ei számában jelent meg. A metszet címe: *Eine Weihnachtsbescherung in der Polarregion. Nach einer Skizze des Nordpolreisenden Karl Weyprecht*. A metszet tartalmát magyarázó cikk szerzője dr. Julius Kepes. *Schiffszart der österreichisch-ungarischen Nordpolarexpedition*.² Mielőtt a metszet ismertetésére térnék, szólnom kell röviden magáról az expedícióról is.

¹ *Mantel, Kurt*: Geschichte des Weihnachtsbaumes und ähnlicher weihnachtlicher Formen. Eine kultur- und waldgeschichtliche Untersuchung. [A karácsonyfa története. Művelődéstörténeti, erdészettörténeti vizsgálat] Hannover 1975. 149–150. old.

² *Gelencsér József*: Karácsony az Északi-sarkvidéken. Fehérvári Polgár. Székesfehérvár 27. old.; *Kepes Julius*: Ein Weihnachtsabend in der Polarregion [Karácsonyeste a sarkvidéken]. *Illustrirte Zeitung*. Leipzig 19. Dezember 1874. Nr. 1642. 499–500. old.

Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció (1872–1874) céljál az azt tűzték ki, hogy Novaja Zemlja megkerülésével, a Jeges-tengeren hajózva kíséreljék meg az eljutást a Bering-szorosig, derítsék fel a Csendes-óceánból az Atlanti-óceánba vezető Északkeleti-átjárót. Ez a nagyvonalú terv röviddel a norvégiai, tromsøi indulás után meghiúsult, mivel hajójuk, a Tegetthoff, már 1872 augusztusában jégtáblák közé fagyott, és a Novaja Zemljától észak felé sodródott. Több mint tizenkét hónapos sodródás után a jégtábla egy addig ismeretlen szárazföld közelében állt meg. Itt töltötték a második telet, amelynek 1873. évi karácsonyát ábrázolja a metszet. 1874 tavaszán partra szálltak, felfedezték, bejárták az elért szigetcsoportot, amely I. Ferenc József uralkodóról a Ferenc József-föld nevet kapta. Ezt követően még mindig a jég foglyaként féloldalra dőlt hajóról lehordták a legszükségesebb felszerelést, élelmiszert, és szánokra rakva elindultak dél felé. Szántalpakra helyezve magukkal vonszolták három csónakjukat is, hogy szükség esetén vízre szállhassanak. Három hónapos kimerítő vándorlással 1874 augusztusában elértek a jégmező szélére, ahonnan csónakokon folytatták útjukat Novaja Zemlja felé. Itt egy orosz halászhajó a fedélzetére vette, és Vardöbe szállította az expedíció végsőkig elcsigázott tagjait.³

Az osztrák–magyar expedíció tisztikara és legénysége tükrözte a Monarchia soknemzetiségű összetételét, ahol a hajósok főként Dalmáciából verbuválódtak. Köztudottan ők voltak a Monarchia legjobb hajósai. Nagy létszámuk ismeretében nem meglepő, hogy a Tegetthoff hajónaplójában ez olvasható: *doch ist Italianisch die Schiffssprache*, vagyis olasz volt az uralkodó hajózási-műszaki nyelv.⁴ Cholnoky Jenő a Budapesti Egyetem földrajzprofesszora így mutatta be a Tegetthoff személyzetét a sarkkutatók történetéről szóló könyvében: „A hajó 24 utasa közül a fele dalmata volt, a tiszték német-osztrákok, a gépész cseh, a szakács stájer, aztán volt két tiroli vadász és hegymászó. Magyar ember egyesegyedül a hajóorvos volt, dr. Kepes Gyula, a kitünő képzettségű, fiatal tudós orvos.”⁵ A Tegetthoff parancsnokává és az expedíció vezetőjévé Karl Weyprecht kapitányt nevezték ki. Helyette, egyben az expedíció tudományos vezetője Julius Payer főhadnagy lett, aki egy kisebb csoport élén elsőként járta be, tanulmányozta a Ferenc József-földet, tüzte ki rá Ausztria-Magyarország lobogóját.⁶

Az expedíció tagjainak 1873. évi karácsony estéjéről tehát Karl Weyprecht kapitány készített a helyszínen vázlatrajzot, ennek alapján a lipcsei újság számára Vinzenz Katzler (1823–1882), korának ismert osztrák grafikus, metszetes. A jelenethez az újságban dr. Julius Kepes hajóorvos fűzött magyarázatot, amelyben bemutatta az igazán különleges helyzetben ünneplő emberek karácsonyfáját:

„Vidám dalokat énekelve és egymást biztatva végezték a matrózok, tizenöt lépés távolságban a jég által fogvatartott *Tegetthoff* hajótól az utolsó simításokat a jégpalotán, amit saját kezűleg építettek az ünnep alkalmára. Több napja már, hogy az összehordott jégtömbökből szabályos téglákat vágtak ki és a vizes havat kiváló kötőanyagként felhasználva felépítették ezt a gyémántként csillogó és ragyogó házat. A bundák alatt csomagok rejtve titokzatos alakok surrannak át az ajtókon, majd fölmennek a hajóra és visszatérnek, hogy aztán ugyanolyan titokzatosan újra elsiessenek.

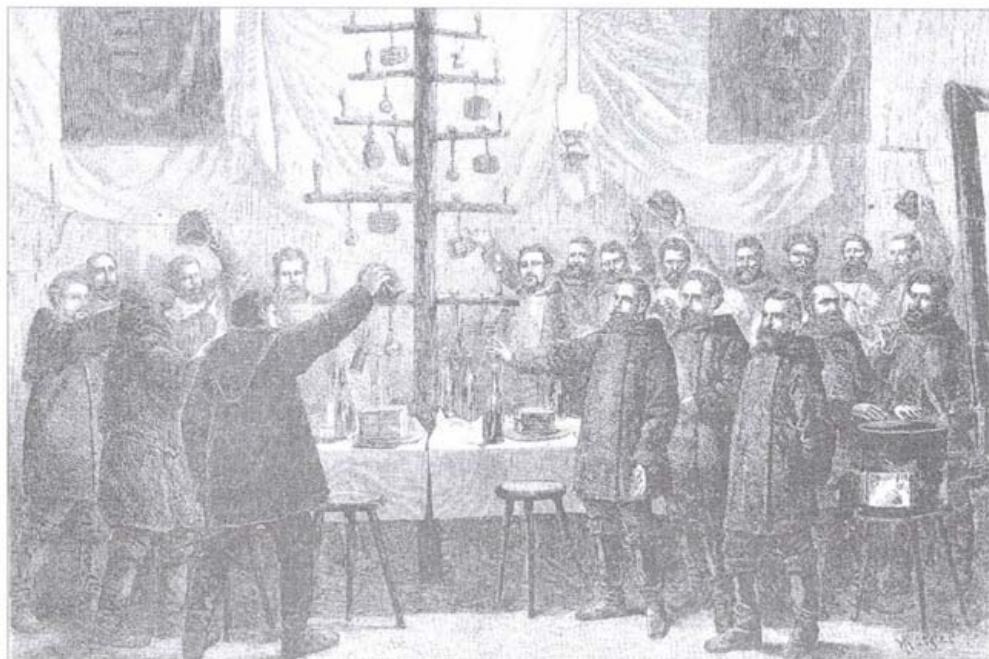
A nap a végéhez közeledik. A matrózok a lehető legjobb ruhájukat veszik fel és ünnepélyesen bevonulnak a palotába. Pontban hétkor a legénység belép a terembe. Mesés látvány tárul a szemük elé. A zászlókkal, lobogókkal és tarka kendőkkel feldíszített és beborított falak úgy ragyognak a hónapokig tartogatott gyertyák és olajlámpák fényében mint a hozzáértő kezek által megmunkált óriási drágakövek. A terem közepén egy hosszú, ragyogó fehér vászonnal letakart asztal középpontján áll a karácsonyfa. Éppenséggel minden hiányzik róla, amitől fának lehetne nevezni: még csak nyoma sincs egy tűlevélnek, ami az ünneppel oly szorosan összefüggő, reményt hirdető fenyőfa része. ennek ellenére az ügyes díszítők a fát formázó deszkatakolmányt annyira teleaggatták piros, fehér, kék és zöld papírral, hogy egy kis képzelőerővel bárki fenyőfát sejtethetne a díszítés alatt. Csenevész ágain Bécs és Pola nagy-lelkű hölgyei által külön erre a célra adományozott ajándékok lógnak: ötven darabos szivarkötegek, mindenféle kolbász és csokoládé. A fa körül tizennyolc személyre terítettek sonkával és frissensült kenyérral, a tányérok mellett pedig újabb ajándékok, pipák, szivarok, pénztárcák néhány ezüstpénzzel

³ Balázs Dénes: Magyar utazók lexikona. Budapest 1993. 200–202., 290–292. old.; Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Szerk.: Havasné Bede Piroška és Somogyi Sándor. Budapest 1973. 113–114. old.

⁴ Szállási Árpád: Kepes Gyula, az AKrtisz magyar orvosvándora. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, Érd 1. 51. old.

⁵ Cholnoky Jenő: A jégvilág. A sarkkutatók története. Budapest 1930. 150. old.; Bődök Zsigmond: Világjáró magyarok. Dunaszerdahely 2001., 119–120. old.

⁶ Weyprecht Károly – Payer Gyula: Jelentései az osztrák–magyar éjszaksarki expedíció bizottságához. Földrajzi Közlemények 2. Budapest 1874. 259. old.

együtt, zsebórák és kis üvegekben különféle pálinkák, amiket az asztalnál gyülekező matrózok különlegesen ünnepi adományokként kezeltek.

A legénység ujjongása közepette tartja meg a kapitány ünnepi beszédét, amiután kisorsolják az ajándékokat. A tisztek még egy ideig társalognak a matrózokkal, aztán visszatérnek a *Tegetthoffra*, hogy maguk között is ünnepelhessenek.⁷

A metszet jól megőrkötette a jégpalotában felállított szükségkarácsonyfát, amely teljes egészében fából készült. Árbo c vastagságú, magas oszlopot állítottak a jégbe, amibe öt sorban keresztléceket csapoltak. Ezekre akasztották az ajándékokat: borosüvegeket, szivarkötegeket, pipákat, dohányzacskót, zsebórákat. A keresztlécek végén egy-egy szál gyertya égett. Zsebórákra a több hónapig tartó állandó sötétség miatt nagy szükségük lehetett. A karácsonyfa alá, az asztalokra is bőven jutott ajándék, amelyeket papírdobozok rejtenek, valamint több palack bor, köztük tokaji is, melyet Kepes doktor tanácsára skorbut elleni orvosságként is fogyasztottak. A metszet azt a pillanatot ábrázolja, amikor Weyprecht kapitány karácsonyi köszöntőjét mondja a karácsonyfát körülálló legénységnek. Mögötte, a dobkályha körül a tisztek állnak, köztük Kepes hajóorvos is. A legénység a kucsmák, megemelésével reagál a parancsnok köszöntőjére. Az expedíció résztvevői ekkor már a második karácsonyt töltötték távol otthonuktól, családjuktól, s az itteni zord körülmények között különösen fontosnak tarthatták a karácsonyfával történő ünneplést.

Weyprecht és Payer hivatalos jelentését, amit útban hazafelé a Finnmarken gőzös fedélzetén, 1874 szeptemberében írtak az osztrák-magyar északi-sarki expedíció bizottságának, a Magyar Földrajzi Társulat folyóirata, a *Földrajzi Közlemények* már 1874. évi kötetében közölte. Egyikük sem említette a karácsonyfát, de a karácsony megünnepléséről mindketten megemlékeztek. „Novemberben két hókunyhót építettünk, melyekben aztán az álló (mozdulhatatlan) delejességi és csillagászati műszerek állítottak föl; később egy harmadikat is építettünk, melyben a legénység a második karácsonyt ünnepelte meg.” (Weyprecht) „A karácsony ünnepét egy hóból épített házban jégdarabunkon minden háborítás nélkül ülhattuk meg.” (Payer)⁸

⁷ *Kepes, Julius: Ein Weihnachtsabend in der Polarregion. Illustrierte Zeitung, 19. Dezember 1874. 499. old.*

⁸ *Weyprecht Károly – Payer Gyula: Jelentései az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció bizottságához. Földrajzi Közlemények, 2. Budapest 1874. 238., 250. old.*

Bécsbe való megérkezésükkor a Magyar Földrajzi Társulat elnöksége tiszteletteljesen üdvözölte az expedíció résztvevőit, arra kérték őket, hogy kutatási eredményeikről Budapesten, társulati ülés keretében tartsanak előadást. Meghívásukhoz Budapest főváros is társult, aminek eleget téve dr. Kepes Gyula és Julius Payer 1874. október 19-én előadást tartott a pesti Vigadó nagytermében. Ezt ugyancsak a *Földrajzi Közlemények* 1874. évi kötetében közölték. Kepes Gyula előadásában a karácsony megünnepléséről, a karácsonyfáról is beszámolt: „Október 22-én másodízben vett tőlünk a nap búcsút és csak február 24-ikén láthattuk újra. Hanem az előbbihez képes mily kellemesen töltöttük ezen telet! Valóban örömnapokat éltünk; ünnepélyeket tartottunk, karácsony estéjét egy gyönyörű jégpalotában ünneplők, melyet e célra a legénység egy tudós építész terve szerint épített; a legénység nagyobb jégdarabokat hordott össze, ezekből szabály szerint téglák vágattak; a vizes hó kitünő vakolat – a téglákat keményen fagyasztja össze; s ilyképen a palota két nap alatt készen volt, belseje lobogókkal volt kárpitolva; egy hosszú asztal közepén diszlett a karácsonyi fa, – nem vala zöld, de czifra papírokkal díszített. Száz ágain csüngtek az ajándékok, melyeket Bécs és Pola városok egyes hölgyei e célra adományoztak. Oly kellemesen töltöttük e karácsonyi éjt azon csillogó márványteremben, hogy ha valaki a meglegedett boldog arcokat látta volna, bizton azt hihette volna, azon egyének meg vannak sorsukkal elégedve és talán túl boldogok.”⁹ Kepes Gyula előadásának szövegét, Payer illusztrációival, az expedíció 125. évfordulóján, 1999-ben a *Földgömb* című földrajzi folyóirat újra közölte.¹⁰

Julius Payer könyvét az osztrák-magyar északi-sarki expedícióról Bécsben, 1876-ban jelentette meg Alfred Hölder cs. és kir. egyetemi könyvkiadó. A mű több mint száz illusztrációt tartalmaz, de Weyprecht rajza a jégpalotában felállított karácsonyfáról hiányzik belőle. Payer az expedíció mindkét karácsonyáról megemlékezett, innen tudjuk, hogy 1872-ben nem állítottak karácsonyfát, finom ételekkel, italokkal, ajándékokkal ünnepeltek.¹¹ Könyvében hiteles tanúja az 1873. évi, a jégvilágban töltött második, karácsonyával ünnevelt karácsonyuknak: „December végén hozzánk, a jégtenger lakóihoz is visszatért azon ünnepek időszaka, amik az egész keresztény világot megmozgatják: karácsony és újév. Hogy őket együtt méltóképpen megünnepelhessük, építettünk egy hókunyhót, a belsejét zászlókkal dekoráltuk ki és egy karácsonyfát is állítottunk, ami inkább hasonlított egy fából készült sündisznóra, vagy egy spanyol lovasra. Este hatra mindennel elkészültünk: a hajókürt vígasztalan hangjának hívására kiléptünk a sötét ködbe, majd a jégen keresztül beléptünk hóbarlangunk vakító pompájába. Itt minden matróz megtalálta az ajándékot, ami a sorsolás szerint megillette: egy csomag szivart, órát, kést, fapipát, egy kevés rumot és hasonló ajándékokat, amiket bécsi, polai és hamburgi barátainknak köszönhattük. Mindennél nagyobb értéke volt a szappannak; ezen a helyen nagyon ritka látvány volt. Aztán következett, az előző évhez hasonlóan, az ünnepi lakoma; azonban szinte senki sem figyelt igazán oda: túl régóta voltunk már távol otthonunktól, így csak a testünk volt jelen a lakomán, lelkünk a távoli barátoknál időzött.”¹²

Korábban, a biedermeier korban a fából készült karácsonyfa a családi otthonokban is megjelent, ahogy az néhány metszeten, köztük a *Nürnberger Bilderbogen* 1820 körüli ábrázolásán látható.¹³ Takarékos megoldással több éven keresztül használhatták mindaddig, amíg a rohamosan terjedő, egyre inkább az ünnep jelképévé váló fenyő karácsonyfa ki nem szorította. A XIX. század utolsó harmadában a fából készült karácsonyfa már ez utóbbi pótlékeként, szükségkarácsonyfa-ként került a hajókra.

Lukács László

⁹ Kepes Gyula és Payer Gyula felolvasása. *Földrajzi Közlemények* 2. Budapest 1874. 308. old.

¹⁰ Kepes Gyula: A Ferenc József-föld felfedezésének krónikája, *Földgömb* Budapest 1999/1. 40–46. old.

¹¹ Payer, Julius: Die österreichisch-ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874 nebst einer Skizze der zweiten deutschen Nordpol-Expedition 1869–70 und der Polar-Expedition von 1871. [Az 1872–1874. évi osztrák-magyar északi sarki expedíció, valamint az 1869–70-es második német északi sarki expedíció és az 1871-es sarki expedíció vázlata.] Wien 1876. 64–67. old.

¹² Ugyanott. 180–181. old.

¹³ Weber-Kellermann, Ingeborg: Das Weihnachtsfest. Eine Kultur- und Sozialgeschichte der Weihnachtszeit. [Karácsony. A karácsonyi ünnepkör művelődés- és társadalomtörténete.] Luzern und Frankfurt a. M. 1978. 112. old.; Mantel, Kurt: u. o. 46–47. old.

A Christkindl-járás hagyománya Szendehelyen

A karácsony, amikor már több mint kétezer éve emlékezünk Krisztus születésére, az év legjelentősebb ünnepévé vált, és számtalan népszokás kapcsolódik hozzá. Dolgozatomban egy, a magyarországi német településeken elterjedt népszokást, a Christkindl-járást mutatom be, mely méltatlanul kevés figyelmet kapott a hazai kutatóktól, holott valamikor virágzó, színes, formaváltozatokban gazdag tradíció volt. Napjainkra csupán egy-egy település emlékeiben él a Christkindl, még kevesebb azoknak a közösségeknek a száma, ahol évről-évre fel is elevenítik. Nem is csoda, hogy a feledés homályába merül ez a köszöntő hagyomány, hisz a II világháborút követően a kisebbségi politika mindent megtett a Magyarországon élő nemzetiségek asszimilációjáért. A legtöbb településen kihalt, vagy ha rövid időre is, de eltűnt a Christkindl-járás, így sok ének és játékleírás elveszett. Ezért amikor az 1970–1980-as évektől kezdve újra megpróbálják feleleveníteni ezt a karácsonyi hagyományt, a német nyelvű szokásban már több településen magyar nyelvű énekeket, verseket találunk. Az előadások leegyszerűsödtek, lerövidültek, egyre inkább kikoptak a Christkindl-játék népi színjátásához fűződő vonásai. Ezért is beszéllek inkább Christkindl-járásról, mintsem játékról.

Kutatásaim során számtalanszor feltettem magamnak a kérdést, hogy ha napjainkban ilyen ritkaságszámba menőnek bizonyul egy szokás, akkor vajon miért került el a szakma figyelmét, miért olyan elenyésző a szakirodalma?¹ Általánosságban elmondható, hogy csupán az adott települések tisztviselői, tanárai foglalkoztak ezzel a szokással, hogy továbbra is megőrizték településeik hagyományait. Itt a Dunakanyar régiójában Verőce, Kis- és Nagymaros, Nagybörzsöny, Berkenye és Szendehely német települései közül csak az utóbbi kettőben ismert ez a tradíció. Berkenyén azonban „nem lett ilyen nagy divatja” ahogyan a helyiek mondják és már évek óta nem rendeztek Christkindl-járást.

Én 2002-ben a Nógrád megyei Szendehelyen hallottam először a Christkindlről. 2005 óta pedig néprajzi szempontból kutatom ezt a német szokás. Ez a Nógrád megyei község. Szendehely az utóbbi évekig megőrizte lakosságának német magját, így a régi hagyományok fennmaradhattak, és úgy vélem kiváló helyszíne lehet a hagyomány bemutatásának.

A karácsonyi játékok eme változata kifejezetten a szálláskeresés rövid történetét mutatja be, melyben gyermekek csoportja (leányok vagy fiúk-lányok vegyesen) december 24-én házról-házra jár, hogy köszöntse a családokat. A hagyomány szerint áldást és békességet hoznak a házba, amikor Krisztus születését elevenítik fel rövid játékkal, énekekkel és versekkel. „A fennmaradt dalszövegekből és a volt szereplők elmondásaiból tudjuk, hogy a karácsonyi játékok nagyon hasonlítanak a különböző községekben és falvakban. Amennyiben a különbségekre vagyunk kíváncsiak, úgy a szereplők számát, az előadás módját és menetét, az öltözetet, és a tárgykészletet kell elsősorban megfigyelnünk.”² S mivel egy módosult magyarországi német szokásról beszélünk, eltérés bőven mutatkozik a kis Jézus játéknál. Például Németországban és Ausztriában a Christkindlnek ajándékozó szerepe van, Magyarországon viszont ez a momentum már csak egy-egy településen lelhető fel. Az előadott dalok, versek terjedelme is igen változó és a szereplők öltözetében is akad némi eltérés. A viselet, és az eszközkészlet leírása azért is lényeges pontja a szokásvizsgálatnak, mert létezik Magyarországon egy formailag hasonló karácsonyi köszöntő szokás, amely nem a német lakossághoz köthető. Ez a bölcsöcske vagy bölcsöcske-járás, ami a Káli-medencében gyakori, de a Nivegy-völgyi településeken is ismerik, és gyakorolják. A Christkindlben nem szerepel láncos bot vagy kucsma, a leányok öltözete általában a népviselet „alap” darabjaira épül, alig akad példa, melyben viseletük a Bölcsöcske szereplőinek hálóiingeihez lenne hasonlatos. Továbbá a szereplők nem adnak át a családtagoknak jókívánságokkal teli kártyát sem. Az egyik legjelentősebb különbség azonban a magyar és német hagyomány között az az, hogy míg a bölcsöcskét lányok és fiúk vegyesen játsszák, a Christkindl szereplői leginkább leányok, ez egyik sajátos

¹ A Christkindl magyar szakirodalmi háttere a német és osztrák anyag mellett valóban igen csekélynek mondható. Csupán egy-egy sorozatban, tanulmánykötetben, mint például: *Gelencsér József – Lukács László*: Szép napunk támadt. Népszokások Fejér megyében, vagy a Nógrád megye népművészetében, és helytörténeti írásokban: Herend történetében találkozhatunk a Christkindl-járás hagyományával. Ezzel szemben a német és osztrák anyag már a XIX. századtól kezdve folyamatosan gyarapszik (*Rudolf Hartmann, Margarete Oberritter, Karl Horak, Michael Ritter, Manherz Károly* és mások).

² *Manherz K.*: A magyarországi német nemzetiség néprajzáról. 1982. 47. old.

vonása a Christkindlízésnek. Szendehelyen kívül ilyen fajta Christkindl-vel találkozhatunk Kislődön, Herenden, Bándon, Pilisvörösváron és még más helyeken is. Ennek ellenére a gyűjtés során találkozunk vegyes felállású csoportokkal is. (Kakasd, Pécsvárad) Lényegében a következő szerepeket tölthetik be a szereplők helységétől és nemtől függően: Hírnök Angyal (*Erzengel*) Gá브리el Főangyal (*Vorbot / Varbot*), Gyertyás angyalok (*Kerzengel*), Mária, József, Gazda, Istálló angyal (*Stallengel*), Christkindl (=Jézus), Pásztor (*Hirten/Potz/ Potzemann/Hulafrau /Luca*)

Szendehelyen a fiúgyermek csak mint a lányok védelmezője, kísérlője (=a Luca) lehetett jelen: a helyi hagyomány a férfi nemet nem tekinti résztvevőnek. A kísérlő fiú régen csak szegény családból származhatott, ezt megkövetelte a falutársadalmi rendje. Napjainkra ennek a jelentősége teljesen eltűnt. A Luca személye nem minden magyarországi szokásváltozatban létezik/létezett. A Luca szerepe gyakorlatilag annyi volt, hogy saját kis tarisznyájába némi gyümölcsöt és aprópénzt gyűjtsön, miután illendőség szerint köszöntötte a ház népét a lányok versei után az alábbi szavakkal.

„Vincsi nobero, beci apo.
Gazdasszonynak nagy bruhó.”³

A legények tehát kimaradtak ebből a hagyományból, szüleik vagy rokonaik társaságában várták a karácsonyi köszöntést Ádám és Éva napján.

Az előkészületek

A település hagyományai szerint azok a lányok vehetnek részt a játékban, akik már voltak elsőáldozók, vagyis legalább három osztályt elvégeztek. Egy leány, életében akár többször is lehet kis Jézus, ha nem akad más jelentkező. Így lehetőség van arra, hogy a ruha megvarratásába vagy felújításába fektetett összeget visszakapják a szereplők. Régen, ha valaki több éven keresztül részt vett a játékban, akkor a harmadik évben számíthatott rá, hogy némi pénzt fog keresni, mivel két év kellett ahhoz, hogy a ruha ára megtérüljön. A másik két főszereplő: az Angyal és Mária, továbbá a kísérlők, akik a barát nők sorából kerülnek ki. Nagyobb társaság esetén akár 17 fő is összejehető, míg a legkisebb csoportok 6-7 főből állnak.⁴ A kiválasztottak már hetekkel karácsony előtt elkezdik a felkészülést a szereplésükre. A múltban ruhájukat vagy egy korábbi szereplőtől örökölték, vagy ha tellett rá, valamelyik rokon asszonnyal varratták meg. Az anyagi helyzet miatt azonban sokszor a régi ruhadarabokat újították fel erre az alkalomra. Azt gondolnánk, hogy napjainkra az öltözet megvétele nem jelent gondot, de nem így van. Régebben természetes volt, hogy a közeli Vácra minden anyagot be tudtak szerezni, s otthon el tudták készíteni maguknak a szokáshoz szükséges népi ruhadarabokat, de mára sok anyagfajta nem kapható. Másik probléma a ruhadarabok megvarrása. Egyre kevesebb a községben az olyan asszony, aki ért ezeknek a ruhadaraboknak a varrásához, vagy egyáltalán a felújításához. Ezért minden szoknyát, mirdert, blúzt és kacamajkát féltve őrznek, mert ugyebár a készített ruha már nem olyan, mint annak előtte.⁵

Esténként más-más háznál gyűlnek össze a leányok, hogy az énekeket elsajátítsák a korábbi csoporttagoktól. Szendehelyen régen ezeket az énekeket csak német nyelven adták elő. Az egész szokás a német eredet megőrzésére épült, így magyar dalokat, mint *Csendes éjt*, *Mennyből az angyalt* és hasonlókat itt csak a II. világháború után énekelték. A német nyelv megővására és tiszteletéről tanúskodik az alábbi idézet is: „Várgesztesen 24-én délelőtt a templomban gyülekeztek a fiatalok, hogy mint Mária és kísérlője, a pásztorok és angyalok keressék fel a nap folyamán a kis falu mintegy kétszáz házáat. Mint annak idején, most is volt, ahová nem nyertek bebocsátást, de zömében szívesen fogadták őket. A gyerekek németül idézték fel a betlehemi eseményeket, majd szívesen vették a vendéglátást és az adományokat, mert bizony beesteledett, mire az utolsó portán is bemutatták a Christkindl – t, a kis Jézust.”⁶ A herendi szokásváltozatban viszont már egy „asszimilálódo” német közösség tradíciójáról beszélhetünk, ahol magyarul is felcsendültek énekek.⁷

³ A Hulafrau, vagyis a Luca halandzsza szövege – a forrásom, Özv. Germann Antalné Ogl Magdolna (1933.) szerint – egy karácsonyi köszöntés, de a pontos értelmét már senki nem tudja a községben.

⁴ „Advent idején egy asszony irányításával már összeállt a Christkindl. Hét résztvevője volt: 4 lány a következők: Mária, két jászolángyal (Krippengel), Gá브리el főangyal (Erzengel), két pásztor (Hirten) és József. (Vértesboglári leírás Tafferner Antaltól. In: *Manherz*: i.m 47. old

⁵ *Kacamajka*: őszi-téli rövid, bélelt kabátka. Piros kendővel hordták a sváb asszonyok. Szendehelyi gyűjtésem.

⁶ Oroszlányi Kistérség Közéleti Haviapja 2008. januári szám. 4. old.

⁷ A felkészülés során már több magyar nyelvű éneket is elsajátítottak a gyerekek (pl. *Csendes éj*, *Mennyből az angyal*, *Karácsony este csillagos...*). *Arnold Mária*: Egy német szokás élete: a Christkindl-járás szokása Herenden. In: *Herend története*. 1998. 258. old.

A hagyomány menete

December 24-én rendszerint délelőtt 11 óra tájékán kezdődik a Christkindlízés, amit hosszas készülődés előz meg. A résztvevőket – elsősorban az Angyalt, a Christkindlt és Máriát – 3 órán keresztül öltözteti a falu 3-4 legtapasztaltabb asszonya. Régebben az öltöztető helyét nem tölthette be akárki. A falubéli asszonyok között a kor és a falu társadalmi életében betöltött szerep alapján kialakult egy igen kötött rangsor. Ennek élén álló személyek szervezhették az egyházi közösség mindennapi és alkalmi életét, irányították a kommunikáció (pletyka) áramlását, öltöztették a menyasszonyokat és a christkindliseket. Ezek a nők tulajdonképpen a közösség hagyományainak megőrzésével vívták ki a falu lakóinak tiszteletét, ami egész életükben elkísérte őket. Napjainkban is észrevehető az idősebb asszonyok között az enyhe versengés az öltöztető szerepekért, de már nincs olyan jelentősége, mint a múltban.

Visszatérve az előkészületekre, a leányok összegyűlnek egy-egy háznál, hogy felöltsek alkalmi ruhájukat.⁸ Több szerző, mint Lackovits Emőke, Gelencsér József és Lukács László is arról számol be, hogy a christkindlisek ruhája fehér, jelképezve a tisztaságot és az egyszerűséget.⁹ Szendehelyen is így lehetett ez a múltban, mert az asszonyokban még él az egyszerűbb, kevésbé ékes ruha emléke. A Christkindlis lányok legalább négy vagy öt alszoknyát viselnek, főleg általában piros szoknyát húznak, majd annak a tetejére még egy 5 méteres anyagból készült fehér kötényt kötnek. A felső ruházat hosszú, fehér blúzból-ingből áll, a nyak körül széles, hímzéssel díszített gallér viselnek. Kezükre fehér kesztyűt húznak. Ez a kesztyű némely német településen hímzett, gyertya vagy valamilyen más karácsonyi motívum díszíti. Ezek a ruhadarabok – a kesztyű kivételével – a hagyományos, helyi ünnepi leányviselt darabjai. Számos esetben így van ez, mert ugyebár egyszerűbb és mégis ünnepelesebb a helyi viselet karácsony estéjén, mint egy jelmez.¹⁰ Németmarokon például az Annyal és Mária hasonló öltözetben vannak, vagyis rakott szoknyát viselnek és fehér blúzt, amit szalagokkal díszítettek. Ellenben a Christkindl teljesen fehérbe van öltöztetve, arca előtt lepel van, fején pedig püspöksüveg.

A kísérők haja össze van foga és piros szalaggal van átkötve. Az Annyal, Christkindl és Mária viszont menyasszonyi koszorút visel. A szendehelyiek a menyasszonyi fejdísz, ami régen viaszból – ma műanyagból – Vácon vagy Pesten készül, készítették. Az asszonyok csupán a hozzávaló rozmaringot adták, amit „belevárnak” a hajba. Ezért nagyon fontos, hogy dús, hosszú hajkoronával rendelkezzen a Christkindl! Szendehelyen régen alapfeltételnek tartották a hosszú haját, mint máshol a jó énekhangot. Miután befejeződött az öltöztetés, kezdődhetett a ruhák feldíszítése. A fehér kötényre és blúzra a már megvásárolt szalagokat és csipkéket kell rávarrni különféle karácsonyi díszekkel (gömbök, csillagok egybebe) együtt. Így végeredményként egy színes, nehéz és elég kemény ruhát kapunk, amiben nem lehet leülni a nap folyamán egészen az éjféle szentmise végeztéig. Ezért is olyan fárasztó ez az esemény.

Az öltözködés hosszú procedúrája után elindulhat a menet. A köszöntések között a christkindliseknek nem marad arra idejük, hogy ebédeljenek, ezért a rokonok menet közben az utcán kínálják őket egy kis étellel. Amikor egy házhoz ér a csoport a Hírnök – vagy az egyik kísérő, akinél a csengő van – csengetett, majd bebocsátást kér. Általában nem utasítják el a gyerekeket. Bevonulnak mindannyian a házba. Mint a pásztor, aki vigyázza nyáját a sor végén halad a *Hulafrau* egy borókaággal, amin piros szalag van.

A Bölcsöcskében és Christkindl-járásban is a gyerekek visznek magukkal valamilyen tárgyat. Az előbbiben Mária Jézust jelképező babát visz egy kis bölcsőben, míg a Christkindl-játékban Máriánál egy kicsiny karácsonyfa van. Az Annyal két gyertyát tart a kezében, a kis Jézus egy szalaggal átkötött almát fog, amibe rozmaringot szúrnak. Manherz Károly idézetében Tafferner Antal így írja le a Christkindlisek öltöztetését és kellékkészletét: „A lányok öltözete fehér, lelógó, az arcot is befedő hajzattal, fejükön koszorúval: a fiúk szürkés posztóba vannak öltözve, kifordított részekkel, hosszú kenderbajusszal, fejükön magas, kemény papirosból készült és szentképekkel teleragasztott süveggel. A jászolt két annyal viszi, az arkangyal kezében stoppolófa alakú, posztóval vagy vászonnal bevont és kissé kicicomázott rudat, Mária friss fűzfavesszőből font és színes szalagokkal feldíszített virágsokrot hord; Jó-

⁸ A három főszereplő kivételével mindannyian a hagyományos népviseletet öltötték magukra: piros szoknya, alatta 4-6 alszoknya, kék kötény, kékharisnya, fehér ing piros miderral és nyakbavaló piros mintás kendővel, a befont hajban pedig piros szalaggal. Télen mindezt fekete kabátka egészítette ki.

⁹ *Lackovits Emőke*: Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban 2000. – *Gelencsér József – Lukács László*: Szép napunk támadt. Népszokások Fejér megyében. 1991. 143. old.

¹⁰ A Püspöksüveg Christkindl-ben azonban már találkozhatunk jelmezessékekkel.

zsef viszi a kaszát, a pásztorok pedig a nyakukba akasztott tarisznyát, kezükben a karikás botot. Mária csengettűt is visz. Ezzel jár elől és mielőtt valamelyik házba betérnek, az ablak előtt kérdi, hogy fogadják-e a Christkindt.¹¹

A herendi változat túldíszítettségében és szín-kavalkádjában nagyon is hasonlít a szendehelyihez: a Hírnök, aki elsőként lép be a házba és kezdi el az éneket, szalagokkal díszített ruhát hord, rajta piros pettyes kötényt (*Vierte*), széles farkasfogakkal, flitterekkel tarkított szalagövvel (*Pintn*). Nyakában ket-tős húzott madeira gallér (*Kresel*), csuklóján hasonló kézélő (*Handkresel*), kezében pedig csipkés zseb-kendő (*Schneitzicht*). A fején papírvirágokból vagy viaszból készült mirtuszkoszorút visel, kezében egy fából készült csillagot tart, tetején kereszttel. Mindezt gyöngyszemekkel díszített papírvirágokkal rak-ták ki. A többi angyal kezében is gyertya van. Mária ruhája teljesen megegyezik a Hírnökével, viszont nem karácsonyfát visz a kezében, hanem szalagokkal ráncolt, gyöngyökkel ékesített bölcset. Az istálló-s angyal neve is következtetni enged arra, hogy mi is az ő kelleke: betlehem állatokkal, amit a házba be-lépve az asztalra helyez. Öltözete teljesen megegyezik a többi angyaléval. A Christkindl ruhája nem, de a fejdísz különbözik a többiekétől. Mirtuszkoszorú helyett piros mintás kendő borítja a fejét. Kezében pedig almába tűzött rozmaringot és korbácsot tart. Ezt a szerepet mindig a legalacsonyabb lány alakítja.

A leggyakoribb kellekek a Christkindlizésnél: bölcso¹², betlehem-jászol, gyertya, karácsonyfa, csen-gő, rozmaringos alma, pásztorbot, biblia, tarisznya/ adományládika, csillag (+ kereszt), korbács/vessző. A szendehelyi szokásban nincs adománygyűjtő ének, vagy a pilisvörösvárihoz hasonló hosszú párbe-széd. Három rövid verset mondanak el a főszerplők. Az Angyal az alábbi köszöntőt mondja:

*„Der Engel sprach: ich verkünde euch eine große Freude
die heute Nacht wieder fahren ist. Heute ist geboren
der Heiland, wird genannt Jesus Kristus. Er liegt
im Stall Betlehem im Krippelein. Gehet und betet ihn an.“*

Miután az Angyal elmondta a köszöntőt, Christkindl és Mária verse következik.

Christkindl szövege magyarul:

*„A kis Jézuska göndör hajjal:
Sok szerencsét és boldog újévet,
Sok szerencsét, boldogságot,
Egyességet, jó egészséget, békességet,
Örök boldogságot!
Dicsértessék a Jézus Krisztus.“¹³*

Mária verse németül:

*„You Gott bin ich hereingesandt,
Jungfrau Maria wird ich genannt,
Den Zepter führ ich in meiner Hand,
So hat mich Gottes Sohn erhannt,
Auf meiner Bitt' kommt ihr herein,
Lasset eure Stimme hören.“*

A versek után egy éneket is előadtak németül, ez általában a Fel nagy örömrre vagy a Kis Jézus meg-született volt. Több helyen miután elhangzott minden vers és ének a Luca megcsapkodta a család tagjait fűzfavesszővel. Szendehelyen ez Aprószentek reggelén történik, abban a módosult formában, hogy a család-fő csap az ágyra, hogy egészséges legyen a család. A korbács és vessző ezért sem szerepel a Nóg-rád megyei szokás eszközkészletében. Ennek a szokásnak az ismertetésekor fellépő probléma, hogy számolnunk kell a hagyomány élete során végbemenő formai változásokkal. A hagyomány története során hol elhagyott, hol magához vonzott újabb és újabb motívumokat más időponthoz kötött szoká-sokból. Ezek a változások hosszú történeti folyamat következményei, aminek következtében már a ha-gyományörzök sem tudják, miként is kerülhetett a Luca alakja vagy az aprószenteki egészségvarázsló szokás néhány eleme a karácsonyi német tradícióhoz. Emlékeik szerint a település újiatelepítése óta eb-ben a formájában tartják a Christkindl-népszokást.

¹¹ Manherz i. m. 1982. 47-48. old.

¹² A Nógrád megyei játékváltozatban, régen a bölcso szerepelt a rozmaringos alma helyén

¹³ Mária versét magyar nyelven gyűjtöttem fel Özv. Virsingeré Szegner Máriától (1928) Szendehelyen.

Arra a kérdésre, hogy miért ilyen lerövidült formában él a Christkindl-járás, a következő magyarázatot lehet adni. A ma körülbelül 1700 fős Szende hely lakosságának jó része beköltözött, vagyis nem német származású, nagyjából a fele lehet tősgyökeres sváb. Négy fővel számolva családonként még így is kitesznek több, mint 200 házat, egyre-egyre nem jut több idő. Ugyanis a sváb közösségek mélyen tisztelik hagyományaikat, a szokás felelevenítésekor mindent pontosan úgy kell végrehajtaniuk, mint elődeik idején. Illendőségből vagy rokoni kapcsolat miatt minden családhoz ellátogatott a Christkindl, és ma is kell, hogy legyen rá idő, mert egy porta kihagyása sértődéshez vezethet. Ezért aztán 5–10 percnél többet nem tölt a csoport egy háznál, így a gyermekek előadása már nem tartalmaz imákat, Mária litániákat sem, mint más karácsonyi szokásnál. A rövid előadások ellenére a gyerekek gyakran „kifutnak” az időből, ezért a szűkebb rokonság gyakran egy portán gyűlik össze és várja a Christkindl-t.

Az előadás végeztével a gyerekek szerény ajándékot kapnak dió, alma és egyéb gyümölcs formájában. Alkalmanként némi aprópénzre is szert tehetnek. Süteményt azonban ebben a faluban nem osztottak egészen napjainkig. Néhány településről van információ arról, hogy a családok gyermekeit a Christkindl ajándékozta meg valami jelképes tárggyal, gyümölcscsel etc. Valószínűleg erre a gesztusra is csak a vagyonosabb közösségekben volt lehetőség. Az egész napi szereplést az éjféli mise zárja le, ahol még díszes ruhában kell részt venniük.

A XX. század elején a templomba megérkezve feldíszített, 4-5 méteres borókabokor várta a sokaságot. Hiszen a karácsony mai, közismert jelképe, a feldíszített fenyő, ebben a formájában újabb keletű szokás. Egyik adatközlőm gyermekkorában még a feldíszített boróka jelentette a karácsonyfát.¹⁴ Több településen a plébános személyétől függően nem csak a misén kell részt venniük a gyerekeknek, hanem még éjfélkor is elő kell, hogy adják a játékkukat. A közösség tagjai számára ettől csak még ünnepélyesebbé válik december 24.

A szokás továbbélését nehezíti, hogy a rendszerváltástól kezdve folyamatosan frissül új lakókkal a község, akik nem érintettek a hagyomány megőrzésében és nem is kapcsolódnak be oly mértékben a közösségi életbe, hogy fontosnak tartásák annak továbbélését. Tény, hogy 2007 óta nem rendeztek Christkindl-járást Szende helyen. Remélhetőleg ez csak rövid kimaradást jelent a több mint 250 évet megérett hagyomány életében. Manapság amikor néhol már kábeltévén, és hirdetőményeken is közzé teszük a christkindlis csoportok indulását, talán bizhatunk abban, hogy a kisebb települések is képesek lesznek életben tartani tradícióikat. A helyiek véleménye szerint csak a számukra eredetinek tekinthető formában őrizhető meg a szokás, nem szeretnék, hogy a kevesebb fűrészség érdekében még redukáltabb és színtelenebb alakban lássák.

László Barbara Jabu

Akik segítségükkel hozzájárultak a tanulmány létrejöttéhez: Erb Mária – Budapest, Fehérvári Anna – Dunabogdány, Földvári Erzsébet – Csehánya, Frühwirt Mihály – Vecsés, Gromon József – Pilisvörösvár, Grósz András – Budaörs, Holtz János – Várdomb, Lobenwein Lászlóné – Tatabánya, Miskovics Mária – Tarján; Pfeiferné Takács Hajnalka – Városlőd, Szeltméné Winhardt Ildikó – Budaörs.

Disznóölés Bajon, egy német nemzetiségi faluban¹

Mindenkori felelősségünk saját közösségünk hagyományainak megismerése és minél pontosabb rögzítése. Ez vonatkozik a közösség nagyobb ünnepeitől kezdve a hétköznapi élet legapróbb mozzanataira is. Ez a gondolatsor ösztönözött bennünket arra, hogy leírjuk a hagyományos disznóölést a Komárom-Esztergom megyei német nemzetiségi községben, Bajon végzett terepmunkánk tanulságai alapján.

Munkánk elkészítését a múlt megismerésének vágya mellett a még fellelhető ismereteket mielőbbi rögzítése is ösztönözte, hiszen visszafordíthatatlan jelenségek miatt egyre nehezebb ismeretekhez jutni.

¹⁴ Özv. German Antalné Ogl Magdolna (1933, Szende hely)

¹ A szerzők a Nyugat-magyarországi Egyetem különböző karainak hallgatói, és az Apáczai Csere János karon oktató dr. Edelényi Adél segítségével itt mondanak köszönetet.

A disznóvágás hagyományos eljárásai egyre gyorsabb ütemben halnak ki. Egyre kevesebben tartanak otthon állatot, nincs kinek átadni a hagyományos fogásokat, szokásokat. Az újabb eszközök felváltják a régieket, azok a padlásra kerülnek, ahol a nem megfelelő tárolás miatt többek között a disznóvágás hagyományos tárgyai is tönkremennek.

Mindemiatt célul tűztük ki, hogy felgyűjtsük és rögzítsük a disznóöléshez kapcsolódó tárgyi és szellemi kultúra jellemzőit Baj községben. Munkánk során a személyes gyerekkori tapasztalataink mellett az adatközlők elbeszéléseire és a szakirodalom eddigi eredményeire is támaszkodtunk. Ezek mellett nagy segítség volt, hogy 2009. február 21-én részt vettünk Bajon egy hagyományos sváb disznóvágáson, ahol nyomon követtük a folyamatot az első lépésektől az utolsóig.

A falu sváb lakossága

Az új hazát kereső dél-német katolikus parasztek három hullámban telepedtek be a török hódoltság után elnéptelenedett magyar területekre. A XVIII. század közepén legnagyobb számban a mai Baranya, Tolna és Bács-Kiskun megye területére költöztek németek. Azonban más területeken is keletkeztek sváb szörványok, így a Gerecse lábánál is, ahol Baj fekszik. A svábok többsége a XIX–XX. század során asszimilálódott és beolvadt a magyar társadalomba, egy részük azonban maig megőrizte anyanyelvét és kultúráját (dalkör, nemzetiségi múzeum, stb.), és sok idős ember még ma is „kettős nyelven” tud beszélni. A II. világháború után a magyarországi sváb lakosság egy részét Németországba telepítették. A kitelepítések érintették Baj község német nemzetiségű lakóit is.

A disznóölés

Az eseményt általában a téli hónapokra időztik. Ha csak egy disznó van, akkor november végén vagy december elején; ha több, akkor az elsőt november végén, a másikat januárban vágják le. Egyik oka, hogy az ünnepi asztalra (karácsony, farsang) előteremtsék a friss húsokat és húskészítményeket, a füstölt részek (hús, szalonna, kolbász) pedig kitartsanak a nehéz nyári munkák alatt egészen őszig, a következő vágásig. A másik ok, hogy a téli hideg hőmérséklet jobban tartósította a nyers húst, amikor még nem voltak hűtőládák.

Kisebb falusi közösségekben (így Bajon is) tudatos együttműködéssel történt a disznóvágás időpontjának kijelölése. Az összetartó rokonság nem egyszerre öl disznót, részint, hogy segíteni tudják egymást, részint pedig, hogy egy darabig ne fogyjanak ki a kóstolóból.

A disznót a gazda otthonában ölik meg, majd bontják fel. Ehhez böllért a nagygazdák presztízből, mások csak egészséges (és hozzáértő) férfi családtag hiányában hívnak. A disznóölésen a szűk rokonság, és családoktól függően a szomszédság vesz részt.

I. A disznóvágást megelőző nap az előkészületekkel telik. Összegyűjtik és kiválasztják az eszközöket és alapanyagokat (rizs, fűszerek). A tűzfát is összekészítik.

A disznóölés mindig hajnalban kezdődik. A segítőtök ilyenkor pálinkával kínálják, bontáskor pedig forralt bort visznek az asszonyok.

Az állatot hagyományosan szúrással² ölik meg, vérét pedig felfogják. A legügyesebb, leggyakorlottabb (tehát nem mindig a legidősebb) családtag szúrja le a disznót, és ő is bontja fel. Négy ember kell a sertés lefogásához, ők az ún. *fogók*. Ott kell állnia a vérfogó asszonynak is, aki a szúrást követően az edényével felfogja egy lábasban a vért, és folyton kavarja, hogy meg ne alvadjon. Ezt sok helyen rögtön elviszik a reggeli készítéséhez. A leszúrásnál az ifjúságnak a disznó farka jut, ők azt fogják. A leölt állatot a teknőbe két láncsal teszik be, amelyeket a végükön lévő karikánál fognak, és a későbbi művelet közben ezek segítségével forgatják az állatot.

Ezután speciális sváb eljárással a perzselést forrázással helyettesítik. Ma már azonban gázipalackkal és perzselővel dolgoznak Bajon is, ez az ún. „kettős perzselés”, hiszen a forró víz és a tűz is leszedi a bőrről a szőrt.

A forrázással együtt jár a fürdetés, lemosás, sikálás. Ekkor forró vízzel telt teknőben súrolják tisztára a disznó bőrét kúp alakú eszközzel, majd gyökérkefével tisztítják. Erre az égetéses szőrletisztítás miatt van szükség.

Tisztítás után a hasítás (bontás) következik. Ismét sváb sajátosság, hogy nem a hasára vagy a hátára fektetik, hanem egy négy rúddal kitámasztott állványra (ún. *renfa*) szögezik, és ezt felállítják. A fejlel lefelé lógó disznó bontását a hason kezdik, majd a belsősegeit kiemelik, és a gerincoszlopot is kétfelé hasítják. Az állat fölbonthatását és darabolását nagy késekkel, a csontoknál bárdal végzik.

² Ma már ez tiltott.

2. A szétbontás után különféle időigényes és párhuzamos tevékenységek következnek. A fél disznót tovább bontják a két bakállványra tett deszkán (ez az ún. „hóhstág”), így különítik el a két sonkát, a karajt és a szalonnákat. A többi húst pedig tovább darabolják (a kolbászhoz) és csontozzák. Közben a zsírt elkezdik *kockázni* a töpörtyűhöz.

A belsőségeket (máj, szív, lép stb.) forró vízben megfőzik, ezt a műveletet *abálásnak* is nevezik. Utána különválogatják a hurkának és a sajtnak való húsokat és bőrkét. A disznósajtot a disznó gyomrába töltik, amit előzőleg szeletelt vöröshagymával átmosnak, hogy ne legyen szaga.

Közben az asszonyok a béllal foglalatосkodnak. Megtisztítják és előkészítik a hurka és a kolbász betöltésére.

A szép, formás húsokat pácolják. A szalonnát, a sonkát, a májas hurkát és a disznósajtot egy gömbölyű, szálkamentes rúdra akasztják, és beteszik füstölni az erre szolgáló helyre (a kolbászt csak másnap, mert annak egy nap szikkadási időt hagynak).

Idővel nekifognak a hurka és a kolbász készítéséhez is. Mindkettőt bélbe töltik. A hurkák (lehet véres, májas, rizses, tüdős) főtt belsőségekből és rizsből állnak, amiket rövid ideig forró vízbe mártanak, majd fűszerekkel kevernek. A kolbász ledarált és főleg paprikával fűszerezett nyers hús.

Az így sokféle módon (sózással, páccal, főzéssel, füstöléssel) tartósított élelmiszerek sokáig elállnak a kamrában („spájz”) vagy a padláson.

A disznó ölése és feldolgozása során a következő eszközöket használják: *bárd, böllérkötény, dézsa, fategnök* (töltelékek keverése kisebb, disznó forrázására nagyobb), *gyökérkefe*, „*hóhstág*” (egy vastag falap bakokon), *hurkatöltő* (ezzel töltötték a kolbászt is), *húsdaráló, kaparók* (kúp alakú, amelynek az alapja hiányzik, és belül üres), *kések, krumplinyomó* (töpörtyűhöz), *láncok, nagy fakanál, pörzsölő, sajtprés* (téglyával sulykolták), *üstök, vágódeszkák, vājlingok* (nagy tálak), *vindő* (füles tároló zsirnak), *vizes vödörök*.

3. Ezzel azonban még nem zárul le a nap. Hátra van még az eszközök megtisztítása, a segítőknek és a rokonoknak járó kóstoló esomagok összeállítása, valamint maga a disznótör. Ez utóbbi a disznóölést követő vacsora, ahol a friss húsból készült izletes ételeket fogyasztják el. A nap végén a férfiak ugyanazt teszik, mint a nap kezdetekor: iszogatnak (de ekkor már inkább fröccsöt).

A disznóölés és a feldolgozás során jól felismerhető a társasmunka nemek szerinti elkülönülése.

A nők munkája: béltisztítás, a vér felfogása, a töltés után kötözés, az abálás³, a töpörtyű elkészítése, a munka végeztével sorra kerülő disznótör ételsorának elkészítése, a friss ételek főzése, a szomszédoknak, rokonoknak küldött kóstoló összeállítása.

A férfiak munkája: a bökés (leölés), bontás, a perzselés, a tartós töltelékek elkészítése, a hús és a szalonna sózása, a füstölés, a zsírsütés, a töltés, a lefogás.

Terepmunkánk során nyilvánvalóvá vált, hogy a sokszínű sváb kultúra a disznóvágás területén is hozoz egyedi jegyeket: eszközökben (pl. kaparók), műveletekben (pl. rénfára állítás), szokásokban (hiedelmek hiánya, forrázás). Napjainkban azonban ezek már csak foszlányokban találhatóak, inkább csak az idősebbek elbeszéléseiben. Az is érezhető, hogy a környező területek szokásaival való keveredés, valamint a technikai fejlődés miatt a disznóölés művelete egyre inkább elveszti nemzetiségi színezetét. Márpedig a globalizálódó világban fel kell értékelődnie a lokalitásnak. Ezt ismerte fel a község önkormányzata, amely a német kisebbségi önkormányzattal együttműködve megrendezte a *multidéző disznóvágást*. Ezen az eseményen a sváb disznóölés hagyományos tárgyi és szellemi kultúráját ismerhették meg az érdeklődők. A közösség identitása erősödik, ha az egyének részesei lehetnek egy ilyen szertartásnak, ahol megvalósul az ismeretek nemzedékek közötti átadása.

Jó látni, hogy Baj községben erre nagy gondot fordítanak.

Nemes Anna – Herczog Krisztián

Felhasznált irodalom: *Hutterer M.*: A magyarországi német népcsoport. In: *Ortutay Gyula* (szerk.): Népi kultúra – Népi társadalom. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 93–117. old. – *Körmendi Géza*: Népi táplálkozás a komáromi és a tatai járás községeiben. In: *Paraszti élet a Duna két partján III.* Tatabánya 1996. 21–56. old. – *Ortutay Gyula* (szerk.): Magyar néprajzi lexikon (1. kötet). Akadémiai. Bp. 1977. 587–591. old. – *Paládi-Kovács Attila*: Magyar néprajz (II. kötet – Gazdálkodás). Akadémiai. Bp. 2001. 749–777. old. – *Tátrai Zsuzsanna*: Hagyományos téli társas munkák. História 2005./10. sz.

³ Aki éppen szabad.

A hagyományok továbbélése a jelen kultúrájában¹

A címben megfogalmazott téma úgy vetődik fel: létezik-e Magyarországon egyáltalán hagyományos, földműves paraszti gazdálkodásra épülő szellemi kulturális örökség, és ha igen, akkor az átörökölődik-e a XXI. századra, a következő nemzedékekre. Azt ugyan jól látjuk, hogy a hagyományos paraszti tevékenység eltűnt. Nagyon nehéz egy nyereséges családi vállalkozást, családi gazdaságot működtetni, magyarul megszűnt az alapja, eltűntek az egységei annak a több évszázados kultúrának, amire a falusi, a paraszti gazdálkodás épülhetett.

Mi volt jellemző erre a gazdálkodásra? Természet közeli volt, a természet Kárpát-medencei ciklikusságát követte. A jeles napi ünnepi szokásoktól kezdve a keresztény hitvilágon át, az építkezésen, az ételkészítésen, a ruházaton, a viselésen keresztül, mindenben. Ez komplex szellemi kulturális örökség, nem lehet kiragadni belőle a népzénet, a táncot, vagy a viseletet, mert akkor darabjaira szedjük azt a komplex szellemi kulturális örökséget, amely önmagában nem képes apáról-fiúra hagyományozódni.

Az elmúlt két évtizedben számtalanszor hallottuk, hogy létezik az *épített kulturális örökség* és a *természeti értékek védelme*, a harmadik téma pedig, ami Magyarországon most kerül igazán a köztudatba, a *szellemi kulturális örökség védelme*. Meghízták az Európai Unióban a szellemi örökség védelmét és már 2006-ban Magyarország is aláírta ezt az egyezményt. Más kérdés, hogy 2009-et írunk, és csak most kezdenek megjelenni azok a felhívások, amelyek ennek az értékét adják. Ezekből megtudjuk, hogy miért is fontos – esetleg pénzt is hozó – kaptak számunkra ez a nemzeti kulturális örökség védelméről szóló jogszabály.

Az anyagi és a szellemi kulturális örökség mélyen gyökerező egymásra támaszkodásban van egymással. Nagyon lényeges felismerés, hogy a közösségek – különösen az ősi közösségek –, és bizonyos esetekben az egyének is fontos szerepet játszanak a szellemi kulturális örökség létrehozásában, védelmében, gondozásában és újratereztésében. Itt van számunkra a kulcsszó hogy: *újratereztésében* – mert így gazdagítja a kulturális sokszínűséget az emberi kreativitás. Ez is nagyon fontos kifejezés, a *kreativitás*. És itt eljutunk oda, hogy az, amit az Európai Unió hozott nekünk, az jó-e vagy sem? Ma még nem tudjuk eldönteni – érzéseim vannak –, de a jövő eldönti. Például ha az oktatást a kompetencia alapú képességek, készségek fejlesztésén alapuló rendszerben gondolják végig, akkor az a szellemi kulturális örökség, amit öcseinktől tovább tudunk vinni a *kreativitást fejlesztő*.

Szükség van tehát a szellemi kulturális örökség védelmére és ebben a tudatosság erősítésére különösen a fiatal nemzedék körében. Ha nem tudjuk átadni mindazokat a tapasztalatokat, amelyek sok esetben nem írott formában jelennek meg, akkor nehezen fogjuk elérni a célunkat. Az együttműködés és a kölcsönösség szellemében a nemzetközi közösségeknek jelen egyezmény részben államaival együtt hozzá kell járulniuk ezen örökség védelméhez. Erre pénzügyi alapot különítettek el, mert az egyezmény célja az érintett közösségek, csoportok szellemi kulturális öröksége tiszteletének garantálása. A szellemi kulturális örökség kölcsönös elismerése, jelentőségének helyi, nemzeti és nemzetközi szinten való tudatosítása. Sorolhatnám mindezeket, de az Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapján is megtalálhatók.

Nagy kérdés, hogy itt Magyarországon tudunk-e majd élni vele? Tudunk-e egyáltalán olyan szellemi kulturális örökséget felmutatni, amit a jogszabály védelmére kialakított bizottság elfogad, ratifikál, és ennek kapcsán pályázati úton pénzeket tudunk szerezni. Nézzük meg konkrétan, hogy most mi a helyzet nálunk? A mai napig azt állítjuk és ez vélhetőleg így is van, hogy a népművészet, a szellemi kulturális örökség védelmében nemzetközi nagyhatalom vagyunk. (Bocsánat, többször használok azt a fogalmat, hogy „szellemi kulturális örökség” és „népművészet”. Ha belemélyednék ezek jogszabályi hátterének az értelmezésébe, akkor rájönnénk, hogy ezen az Európai Unióban, elsősorban a földműves-, a paraszti gazdálkodás szellemi kulturális örökségét értik.) Nagyhatalmak vagyunk tehát, mert a két világháború között és azóta is összegyűjtötték a táncanyagot; falvakra, adatközlőkre lebontva, több ezer méternyi filmfelvétel áll rendelkezésére a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében. Természetesen a népzene összegyűjtésével kellett volna kezdenem, hiszen tudjuk jól, hogy a fonográfos népdalgyűjtés már a múlt század elején elindult, utána Kodály és Bartók nyomán nemzedékek

¹ A XXXVII. Honismereti Akadémián 2009. június 30-án elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

tették a dolgukat és óriási tudásanyag halmozódott fel, ami ma a feldolgozottság különböző állapotában mindenki számára hozzáférhető.

De nagyon jól tudjuk – akár a kézművesség kapcsán –, mik azok a tájegységekre bontható örökségeink, amelyek megőrzése, továbbtanításra, átadásra várnak. Kérdés, hogy az UNESCO által meghatározott jogszabályi értelemben történik-e a szellemi kulturális **értékeink** átadása. Elmondok gyorsan egy példát: a *kalocsai hímzés* volt az egyik benyújtott szellemi kulturális örökségvédelemre alkalmas javaslat. Mi történt? A szakmai bizottság megérkezett Kalocsára mindent rendben találtak: óriási érték, amit a kalocsai hímzés ornamentikája képvisel – de persze mondhatnám a somogyi kanászfáragásoktól kezdve bármelyik tájegység tárgyi, népművészeti értékeit –, egyetlen szempontból nem találták a témát a jogszabályok szerint megfelelőnek. Nem generációról–generációra örökítik a kalocsai hímzés tudásanyagát. Hanem mesterségként fogják fel, mesterségként tanulhatja meg valaki. Nagyon leegyszerűsítettem a problémát, de itt a lényeg.

Ott volt, az 1970-es években indult táncház mozgalom. Mindenki heurékázott, hogy itt egy új, fiatal nemzedék – elsősorban egyetemi, főiskolai hallgatók, a leendő értelmiség – ismerkedik a népi kultúrával, és magáénak tekinti azt a fajta magyar kultúrát, ami nemcsak a táncot, a zenét, hanem komplexitásában a paraszti kultúrát képviseli. De amikor ez a *néptánc* a színpadra került, furcsa dolog történt. Az 1980-as, 1990-es években a szakmai értékelések nagy részében eljutottunk odáig, hogy falura lebontva meghatározták: mit lehet táncolni. Ha valaki ettől eltért, akkor megmorogta a tisztelt zsűri, mondván, hogy „ez nem autentikus”, nem az, amit mondjuk Széken ez és ez a parasztbácsi táncol. Magyarán – ki merem mondani – muzeális értékévé tettük azt az eredetileg állandóan megújuló, nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökséget, amely valamilyen irányba mindig formálódott.

Majd az utókor fogja eldönteni, hogy pozitív vagy negatív változás-e például az újstílusú dalok megjelenése, értékvesztés-e ez a régi, archaikus stílusú népzenehez képest, vagy sem. Ezt majd eldönti az utókor, de lényeg, hogy eddig örökösen változott, mert minden egyes nemzedékben, minden egyes faluközösségben ott voltak azok a *kreatív emberek*, akik kitaláltak, esetleg a felnőttképzés rendszerében, megújítani ezt a kultúrát, hogyan lehet hozzátenni valamit az elődök kultúrájához. Ha egy népzeneész ma elővesz, mondjuk egy erdélyi, mezőszéki dallamot, nagyon-nagyon megmorogják, ha a saját hangulatához igazítja. Holott lehet, hogy új értékek jöhetnek létre.

Azért tértem ki kicsit részletesebben erre, mert most az EU-s jogszabállyal kapcsolatban találkozunk az új gondolkodásmóddal. Azt mondja az Európa Unió: teljesen mindegy, hogy mekkora mennyiségű a megőrzendő értékről beszélünk, az a fontos, hogy ez miként lesz átörökítve, hogyan lesz életképes 2012-ben, 2040-ben. Iskolapadok közt tanítjuk-e fiataloknak, esetleg a felnőttképzés rendszerében, mondjuk művelődési központokban. Avagy az adott közösségek ragaszkodnak a saját kultúrájukhoz és viszik tovább nemzedékről nemzedékre adva, amint láthattuk az elmúlt évszázadokban. Itt bizony egy-fajta szakadás van, a magyar szellemi kulturális örökség átadásában.

A jogszabály XIV. cikkelye foglalkozik az oktatással, és kitér arra, hogy természetesen iskolarendszerben is lehet ezt tanítani, átadni. Óriási vívmány, hogy az 1990-es években az állami finanszírozású iskolákban bekerülhetett a művészetek más ágaihoz a kézműves oktatás, vagy a táncoktatáson belül a társastánc mellett a néptánc is. Óriási vívmány! De ha EU-s logikával nézzük, akkor tananyagot csináltunk abból, amit normál állapotban, természetes közegében szülő–gyermek, vagy nagyszülő–unoka kapcsolatban *kellene* továbbadni és megadni még egyszer a lehetőségét, hogy a szellemi kulturális örökség igazodjon a kor elvárásaihoz. Ha most tánc történeti előadást tartanék, arról is beszélnék, hogy – mondjuk a Mezőségen – egy településen adott idő alatt így és így változtak a táncrendek, a táncolt anyagok. Ez sem volt évszázadokon keresztül ugyanaz. Természetesen kiemelhetjük a csángókat – legyenek gyimesi vagy moldvai csángók – akik a legtovább megőrizték a középkori eredetű táncainkat: a lánctáncokat, körtáncokat. De ez nem jellemző mindenhol.

A verbunkok, az új stílusú táncok megjelenésével megváltoztak a táncolt népi táncok, és eljutottunk oda, hogy az 1900-as évek elejére, a két világháború közötti időszakban elterjedtek a divattáncok. Majd minden mezővárosban ott voltak a tánciskolák, és aki nem tanult meg keringőzni vagy polkázni, az már el sem mehetett a Gazdakörbe. Elindult egyfajta, a társadalom elvárásainak megfelelő kulturális változás. Nem tisztzem megítélni, hogy ez most jó vagy nem jó. Szokás azt mondani nem jó, mert egyfajta kulturális romlás következett be az autentikus értékekhez képest. Mégis a társadalom elvárásainak megfelelt.

Nézzük meg: mi ma a társadalom elvárása vagy *mondjuk mi a fiatalok* elvárása? Egyre jobban elvész az a fajta mentalitás, ami nemzeti identitástudatunkat erősítené. Hogy ez természetes-e? Nem tu-

dom, de vannak más példák is. Tekintsünk csak Szerbia felé. Ma Szerbiában a fiatalok a diszkóban egyszerűen csak beteszik a *népzenei felvételt*, aztán összefogóznak, és elkezdik a kólót. Ugyanez megtalálható Románia Erdélyen kívüli részeken is. Ott miért maradhatott meg? És persze ha tovább vizsgáljuk ezt az egészet, felvetődik a kérdés, hogy ott miért olyan a nemzeti identitástudat? Nálunk miért nincs? Mert valahol megszokadt ez az átörökítési folyamat.

Nézzük meg, hogy mit lehet tenni a *művészetoktatásban*? Sokan úgy gondolják, hogy a művészetoktatás – akár zenei képzés, akár képzőművészet, táncoktatás, vagy akár a dráma tagozat is – egyfajta művészeti oktatás, művészképzés. Gondoljuk végig: egy *hegedűn tanuló fiatal* csak hegedülni tanul meg a *művészeti alapiskolában*? Rengeteg mindent megtanul. Tudományosan bizonyított, hogy aki zenét tanul, annak a matematikai képességeiért felelős agyféltekéje fejlődik, lesz térlátása, kombinációs készsége. Ha közösségben muzsikál, akkor a közösséghez tartozás, a felelősségérzet, a pontosság, a precizitás; amikor már tud hegedülni, fellépésekre, produkciókra készül. Viselkedését, kommunikációs készségét, arcmimikáját, gesztusait is fejlesztik, hiszen meg kell tanuljon viselkedni színpadi körülmények közt is. Meg kell tudni értetnie magát, hiszen ő maga is kifejezni, átadni akar valamit a közönségének. És ez igaz a táncra, a kézművességre is.

Nagyon lényeges az hogy ma Magyarországon a művészetoktatásba a zenén kívül más művészeti ágakat is befogadtak. Időről időre megküzdünk azzal, hogy a művészetoktatásra szánt normatíva bennmaradjon a parlamenti költségvetésben. 21 milliárd volt a legtöbb pénz, amit egy gazdasági évben a *művészetoktatásra* fordítottak, most pedig olyan 9 milliárd körül van mindössze. Össze lehet számolni hány kilométer autópályát lehetett volna belőle építeni. Persze sok olyan ember van, aki azt mondja: az autópálya a legfontosabb, mert nélkül nem lehet bekapcsolódni az európai unió gazdasági vérkeringésébe. Ez is igaz, de ha nem nevelünk művészetértő, érzékeny, magyarságtudattal rendelkező fiatalságot – akik lehet hogy a későbbiekben ezt a *művészeti képességet* másra nem fogják használni, csak arra, hogy műértő közönség *tagjaivá váljanak* egy színházi előadáson, vagy egy opera előadáson, már akkor is tettünk valamit, hiszen ez a komplex képzés utána kihathat az egyén boldogulására, a családi életére, a lakására, arra a kisebb millióra, amit felépít magának. Értetni fogja az összefüggéseket, és lehet hogy nem fog belenyugodni abba, hogy egyszerűen munkanélküli. Meg fogja találni a módját, hogyan válik a társadalom hasznos tagjává. Vannak olyan országos szervezetek, amelyek segítik ezt a tevékenységet, a népművészetben hat ilyen szakmai szervezetet nevezek meg. Van a *Muharary Szövetség*, amely a magyarországi néptánc együtteseket tömöríti, a *Martin György Néptánc Szövetség*, amely a magyarországi felnőtt néptánc együtteseket fogja össze, a *Vass Lajos Alapítvány*, ami a népzenei vonalat és a kórusokat valamint a népdalköröket szervezi; van a NESZ – a Népművészeti Egyesületek Országos Szövetségét, amelynek 19 megyére kiterjedő hálózata van és minden kézműves művészeti ágban jelen van; továbbá az Örökség Művészeti Egyesület.

Utolsó gondolatként nagyon fontosnak tartom azt, hogy a XXI. században azt a fajta kultúrát, amiről itt csak kiragadtam bizonyos gondolat foslányokat, hogyan hasznosítjuk. Színpadi produkciót csinálunk, ajándéktárgyakat készítünk belőle, vagy pedig hasznosítani tudjuk a racionálisan gondolkodó a XXI. századi ember világában. Én azt mondom, hogy a racionalitás irányában kell elmozdulnunk ahhoz, hogy elfogadtassunk. Vannak rá pozitív példák, hogy egy adott településen belül legyen építészeti előírás, hogy az adott tájra, az adott településre, jellemző homlokzatot alakítsanak ki az új épületeknél. Lehet modern épületet építeni, hogy a homlokzat vagy éppen a lakás a hagyományos, tradicionális lakás építészeti szerkezet mutatja. Én hiszem, hogy át lehet vinni a XXI. századba a népművészetet, hiszen lehet népművészeti tárgyakat napi használatra is készíteni, nemcsak polcon porosodó ajándéktárgyként. A jeles napi ünnepi szokásainkból és a tradícióinkból is ki lehet vinni egy-egy település közösségébe szokásokat úgy, hogy az nemesak *színpadi produkcióként* jelenjen meg. Három népművészeti szövetség összefogásával nemrégiben „Szent Iván napi tűzugrást hirdettünk” meg. Este 9 órakor tűzugyújtással és egy központi szokásrenddel megmutathattuk, hogy létezik még olyan rituális szokás, ami feleleveníthető, újraéleszthető, és lehet, hogy megint *érték* lesz a felnövekvő nemzedék számára.

Csasztvan András

Lapunk 2009/5. számának hátsó borítójáról sajnálatos módon lemaradt a következő szöveg:
A fotókat Jánosi Csaba, csikszeredai geológus mérnök készítette.

A fényképszótól és az olvasóktól elnézést kér – a szerkesztő.

EMLÉKHELYEK

IV. Béla király emléke Járdánházán

Járdánháza, Borsod-Abaúj-Zemplén Megye nyugati részében a Hangony patakba torkoló Hódos-patak völgyében található kisközség. A település múltja az 1200-as évekre nyúlik vissza. A község nevezetessége IV. Béla király emlékére készült kápolna, amely a település határában a Király-szállása pusztán található. Könnyen megközelíthető, mert az országút mentén helyezkedik el egy dombtetőn. Utóljára a Járdánháza Fejlődéséért- és Fejlesztéséért Egyesület újította fel 2003-ban.

Mint ismeretes a tatárok elleni sorsdöntő ütközetre 1241. április 11-én. Muhípusztánál került sor, ahol nagyon nagy csapást mértek IV. Béla király seregére. IV. Béla maroknyi csapatával északnak a Sajó-völgy és a Bükk erdős vidékén keresztül menekült üldözői elől. Arra azonban sem írásos, sem tárgyi bizonyíték nincs, hogy a Hódos- és a Hangony-völgyén is keresztül haladtak volna, ennek ellenére él egy legenda, miszerint a tatárok elől menekülő király itt tartott pihenőt.

A kis építmény falán ez olvasható: *A tatár futásból menekült IV. Béla király pihenőhelyére épült emlékkápolna: 1874. Csomós Lajos által.*

A plébániai iratokból az derül ki, hogy a szóban forgó határrész *Királyszállás* elnevezése régmúlt századok homályába nyúlik vissza, ezzel is alátámasztva az apáról fiúra szálló hagyomány lehetőségét. Amidőn egy-egy járdánházi lakos Mária tiszteletére oszlopot állíttatott itt, már ősinek tartott hagyomány emlékét tette maradandóvá.

Az emlékmű alapítólevelében ez olvasható: *Alól-írt adom tudtára mindenkinek, kiknek illik és szükséges most és jövőben: hogy Boldog Asszonyunkoz Máriához viseltető örökös tiszteletemből, Járdánházi határunkhoz tartozó Király-szállási Pusztán, az ország útja mellett, tulajdon földemen egy kőből mésszel készült négyzetes Statuát állíttattam, és ennek az ország útja felől való oldalán boltozott Üregébe a Magyar Ország Oltalmazójának Fából ékesen faragott és kifestett Képét helyeztettem: mely Státuába helyzetetett drága kép, hogy örökös Boldog Asszonyunk tiszteletére felmaradhasson: helybeli Főtisztelendő Plébános Urunk kezébe 20 azaz húsz váltó Czedula Forintokat leolvastam, hogy ezen kised Summa a Templomunk pénzével együtt manipuláltván, az említett Státuának tisztességes fenntartására kamatja szolgáljon holtom után, a' meddig minden gondviselését magamra vállalnám magamnak fenntartom, melynek a Boldog Anyámhoz való örökös tiszteletemnek nagyobb és erősebb jelül kiadtam ezen saját kezem kereszt vonásával és nevem aláírásával erősített alapító Levelem Járdánházán, Kis Asszony havának 24-dikén, 1833-ik Esztendőben Szentséges Anyámnak legméltalabb Szolgája Nemse Csomós István s. k. X Vonása. Elöttem Schopf István msk: Dédessi Plébános Elött.*

Az alapító Csomós István későbbi leszármazottai ezután családi kötelességüknek tekintették az emlékmű fenntartását. Erre vall az az 1874. június 4-én kelt újonnan készített alapítólevel. amely szerint Csomós Lajos a Mária tiszteletére emelt státuát kijavíttatta, és fenntartására 20 forintos alapítványt tett, hogy annak kamataiból az emléket gondozzák.

A kápolna közvetlen környéke kellemes pihenőhelyként várja az ide látogatókat.

Kerékyártó Mihály

Csokonai emléktáblájánál¹

Garay János, a *Háry János* költője, Szekszárdon megpillantva Vörösmarty Mihályt, fölkiáltott: „Még a földet is csókolni szeretném, ahol rálép!” „Az a föld – írta a szintén szekszárdi Babits Mihály – Szekszárd sáros utcája volt! De az utca is szent, míg nyomát őrzi annak, akinek szavai is nyomot hagytak lelkünkben, mint lépte a járdán.” Csokonai Vitéz Mihály – a nagy költőkre, Petőfire, Adyra, József Attilára is jellemző, jogos öntudattal – azt jövendőlte sírhalmáról: *Szent lesz tisztelt hamvamért (A tihanyi ekkhóhoz, 1803)*.

Az irodalmi kultusz rokon a vallásos kultusszal. A klasszikus írónak, költőnek – ezt is Babits Mihály vallotta, hirdette – *minden betűje szent*. Most itt állunk egy ház előtt, amelyről nem tudom, mikor épült, de azt igen, hogy a helyén hajdan álló házban többször is jól érezte magát a különben sanyarú sorsú költő, Csokonai Vitéz Mihály. Remélem, Györfi Sándor Munkácsy- és Mednyánszky-díjas szobrászművész remek munkájának eredményeképpen is, mától fogva a magyar költészet ismerői, hívei számára zarándokhely lesz.

Balassi Bálint után ő a magyar nyelven verselő legnagyobb, világirodalmi rangú költőnk. Nyelvzseni: latinul, olaszul, franciául, németül, görögül írt, olvasott, némelyiken beszélt is, ismerkedett az angollal, héberrel, arabbal, perzsával. Polihisztor is: mint példaképe, Rousseu, ő is lelkes botanikus volt, és képzett muzsikos; zongorázott, és állítólag maga is szerzett dallamokat. Költészete a legmagasabb művészi színvonalon összegezte a korszerű, újító európai, akkor a rokokó ízlés és a hagyományos népi tudás értékeit. A rokokó zeneisége hatotta át verseinek lüktetését, a népnyelv izei pedig szavainak adták meg sajátos magyarságát. Szerb Antal tömör jellemzését idézem: „Különös kettősség Csokonai világa: rokokó báj és paraszti zamat: Árkádia és Hortobágy.” Mesterei is egyfelől a francia Voltaire meg Rousseu, másfelől a debreceni Földi János és a szegedi Dugonics András. Dugonicsot föl is kereste Pesten, és képzeletében, versében oszlopot állított tiszteletére (*A Dugonics oszlopa, 1795*). Versét ezekkel a csupa nagybetűvel szedett sorokkal fejezte be:

*Szemléljétek késő unokánk fiai!
A nagy Dugonicsnak a hív Csokonai!*

Az első magyar regény, az *Etelka* (1788) írójának szegedi sírja fölé éppen Csokonai versének ösztönzésére állítottak obeliszket. A kései költőutód pedig, Juhász Gyula, amikor 1927-ben tiszteletét tette Csokonai debreceni szobránál, így tett hitet életműve mellett:

<i>A csillagatlan magyar téli éjben Eljöttem én is, ballagó diák, S újult erővel és újult reménnyel Zengettek bennemős melódiák.</i>	<i>Míg áltál boldog magasan fölöttem, S deres subában ködlött a jelen, Belémeredtél az örök jövőbe: Csokonai, magyarság, Debrecen!</i>
--	--

Csokonai történetbölcselel is: „Az emberiségnek sorsán gondolkodik” (*Marosvásárhelyi gondolatok, 1794*). E filozófiai költeményében ő alkotta meg a *világpolgár* fogalmát. *Az eszve* (1794) című költeményében meg azt hirdette:

Nem született senki gazdagnak, szegénynek.

*Az enyim, a tied mennyi lármát szüle,
Miolta a miénk nevezet elüle.*

S ez a lángész a nyomorgó vándorpoéta sorsára kényszerült. „Foglalkozásszerű vendég” – ahogy Szerb Antal szellemesen jellemezte. Így lett vendége debreceni diáktársa apjának, Varró János városi jegyzőnek, akinek rokonszenves alakját költészetében megörökítette.

Először 1794 karácsonyán jött Karcagra. Ide küldte a kollégium *legációba*. Némi adományok fejében az ünnepi istentiszteleteken segítségére volt a helyi lelkésznek. Karácsony másnapján, december 26-án, házigazdájának *névestéjén*, oda jött a kunmadarasi jegyző is kollégáját köszönteni. Szánkón rándult be barátjához, s összemeledve Csokonaival, meghívta magához Madarasra. El is indultak, de a sebes szán egy nagy fagyott rögön fölborult, és utasai alaposan meghemperegtek a hóban. A szán elnyargalt, a kirándulók pedig visszatértek Varróékhoz; folytatták a névnapozást, együtt töltötték az estét.

¹ Elhangzott szeptember 27-én Karcagon a Varró u. 2. sz. ház előtt.

Csokonai két nappal később tréfás versben örökítette meg a kudarcba fulladt kirándulást. Ez sokáig hiányzott Csokonai összes műveinek kiadásából, csak a kiváló Csokonai-kutatónak, Vargha Baláznak 1973. évi kiadásában vált általánosan ismeretessé. Ezzel búcsúzott a költő első karcagi látogatása után:

*Most pedig magamat ajánlom hűséggel,
Míg az orrom cinkét fogna a hűs éggel.
Mindjárt elő fog most állani a szánom,
Megyek! bár elhagyni az urakat szánom. [Azaz: sajnálom!]*

Szerzőségét a vers végén ezzel a tréfás rimmel vallotta meg:

*Tök vagy túrós étek, zsír vagy valami háj,
Csokonai Vitéz néven vala Mihály.*

1794 után a kedvelt poéta többször is útba ejtette ezt „az áldott Karcagot, hol a kún a szép térségre halmoz sok száz asztagot”, és Varró János vendégszerető házáat. Varró János azonos nevű fia jegyezte föl: „Annyira őt fivá vált nálunk, hogy ha túl a Dunára vagy onnan vissza vándorolt, nálunk több napokig, sőt 2-3 hétig is múltott, s ezen házunkhoz mutatott barátságát velem is, mint Debretzeni Deákkal folytatta...” Ez az ifjabb Varró János, akinek nevével apjának halála után, 1805-ben mint városi kancellistával, azaz írakkal találkozunk, hívhatta először házukhoz a poétát.

1800. május 9-én pedig *Visszajövetel az Alföldről* címmel itt írott költeményében ismét megörökítette öreg barátjának, „a szíves Varrónak” alakját:

*Elég, hogy kik az országba
Tiszta szívet kérdenek,
Csak Karcagra a Kúnságba,
Varró úrhoz jöjjenek.*

A Varrók jelentős szerepet töltek be Karcag és a Nagykunság történelmében. A család legrégebbi tagjaként Varró János apját, Varró István (1697–1770) karcagi nótáriust ismerem. Neki sokat köszönhet nem csak a város, a jász-kun kerület, hanem a hazai művelődés története is. Györffy István *Nagykunsági krónikájából* tudjuk, hogy 1744-ben Sütő András bíróval Bécsben járt a kálvinista templom építési engedélye végett, néhány hordó (pontosan 122 darab) *tekenősbékával* puhítva meg a bécsi hivatalosságok hajlandóságát; 1745-ben pedig Horváth János kerületi főjegyzővel és Nánási János kiskun kapitánnyal a redempció ügyében. Azt meg Jerney János írta, hogy Varró István örízte meg a híres *kun miatyánk* megromlott, mégis értékes szövegét; ő mondotta el Bécsben Kollár Ádámnak, aki azután a tudományban elhíresztelte a kun nyelv létezését. Ez nyilvánvaló túlzás volt, hiszen Varró István már csak a miatyánkot tudta, ezt is torzult szavakkal. Mégis mulhatatlan érdeme, hogy ő a kun miatyánk ősforrása: minden későbbi változat az általa megőrzöttből keletkezett.

Varró István fia, Csokonai „jó embere”, Varró János (1752–1804), 1752. szeptember 15-én született Karcagon. 1774-ben Debrecenben tanult, 1777-ben kisújszállási, majd – apja nyomában – karcagi jegyző, 1790-ben nagykun kerületi kommisszárus, 1794-ben nagykun kerületi esküdt. 1804. június 16-án hunyt el, mindössze 53 éves korában.

1805. július 16-án Új Péter nótáriusnak, György Mihály nótáriusnak és Varró János már idézett azonos nevű fiának, Csokonai egykori iskolatársának, ekkor városi kancellistának vezetésével száz lovas ment a kisújszállási határig József nádor elé. Varró László (1819–1882) 1849-ben karcagi főbíró, s az újból 1862-ben, amikor fölépítette a mai városháza helyén a nagykun kerületi házat és párját, saját házat, amely utóbb a Nagykun-karcagi Takarékpénztár lett. Erről az egyemeletes, húszszobás palotáról született a rozzmájú karcagiak rigmusa:

*Úgy néz a Varró-ház kerület házára,
Mint a szopós borjú az édesanyjára.*

Szerepet játszott a város történetében még Varró Sámuel (1818–?) ügyvéd, 1848-ban nemzetőr kapitány, országgyűlési képviselő, valamint Varró László honvéd ezredes. Végül említést, sőt dicséretet érdemel Varró Sándor (1848–1870), mert ő örízte meg, és tette közzé Csokonai kedves versezetét a balul sikerült karcagi szánkázásról.

A Varrók története a kun miatyánk és Csokonai révén mindenképpen az egyetemes magyar művelődés- és irodalomtörténet lapjaira tartozik. Az utókor kötelessége, hogy nemzedékről nemzedékre tudatosítsa Karcagnak a Csokonai Vitéz Mihály életművéből rá háramló költői örökséget.

Péter László

TERMÉS

Az alföldi települések sajátosságai

...a 'történesek' mögött a századokon átnyúlóan, hosszú távon is bizonyos „szerkezetek” lényegesek, amelyek a jelen számára egyszerre jelölnek ki határokat és kínálnak lehetőségeket.” (Szűcs Jenő)¹

Az Alföldnek meglehetősen rossz híre volt – s talán van napjainkban is – a közvéleményben, de még a szakmai körökben is („elmaradottság”, falusias kinézetű mezővárosok, „isten háta mögötti” tanyák, külterjes mezőgazdaság, unalmas, „lapos” táj...). Kiragadott példaként idézzük a fél évszázadokon át Szarvason lelkészkedő Tessedik Sámuel egynémely megjegyzését: „Az illetén nagy faluban [ti. az alföldi mezővárosokban, B. P.] való rendetlenséget az ember majd el nem hiszheti, hanemha azt maga látta legyen. A házak, utcák nem egyebek a káosznál vagy zürzavarnál, melyen a *rendhez szokott szemnek* [kie.: B. P.] álmétkodnia kelletik. A rendkívül való nagy falunak bírása nem tud magán segíteni, midőn naponként a rendetlenségeket nevelkedni és elhatalmazni látja. A legnagyobb gonosztévők, lökötők és más gaz nép csoportokban tartózkodnak a faluban, de ki keresné és kérdezné őket a házaknak és utcáknak illetén zürzavarjaiban.” Tessedik szerint az Alföldön „...gyökeret kapott a földművelésnek rossz módja, melyet a sovány termés és a gabona hiányossága még most sem irhatott ki.” A tanyavilágban élő „ifjú paraszt” pedig „...a tudatlanságban és balgatagságban felnevelkedvén, semminémű jobbító módot, sem javulást el nem hiszen...”²

Még Petőfi is – akinek pedig, tudjuk, „szép” volt az Alföld! – lenéző gúnnyal írt a legnagyobb alföldi mezővárosról, Debrecenről: „Ha porba vagy sárba akarsz fulladni, csak ide jőj, itt legkönnyebben cért érhetsz; de az orrodát jól befogd, mert különben, mielőtt megfúlnál, a guta üt meg a szalonnaszagnak miatta.”³ A XX. század „Alföld-szakértői” közül pedig elég Kaán Károlyt idéznünk: „Évszázados kezdetlegességben, számba jöhető kultúra nélkül... Ez az Alföld, ha nem is minden részében.”⁴ (A tanyavilágot ostromozó írások közül pedig elég Czettner Jenő egyetlen mondatát citálni: „Míntha csak a Kongó vidék négerai között jártam volna, olyan elmaradott ezeken a vidékeken a posta, iskola, orvosi szolgálat.”)

Ezen írás dramaturgiája szerint most az „Alföld-barát” megnyilvánulásokból kellene idéznünk. (S a feladat nem is lenne nehéz, hogy mást nem említsünk, maga Tessedik is, könyvnyi elmarasztalás után megállapította: „Nem tagadom; a paraszt itt e tartományban még most is sokkal, igen sokkal jobban áll, mint más magyarországi, amint is más nemzetbeli hozzája hasonló parasztok.” S feltehetnénk azt a kérdést is, milyen lehetett *valójában* az alföldi mezővárosok társadalma, ha a nemzeti felbuzdulás idején, a XIX. század első felében e milióból érkeztek legtöbben a mepepszdülő irodalmi életbe, Csokonai Vitéztől Fazekas Mihályon, Katona Józsefen, a Debrecenben nevelődött Kölcseyen, Arany Jánoson át Petőfiig.) Ehelyett vessünk egy pillantást az *l. táblázat* adataira, az „orvoslatta holtak” arányának XX. század eleji alakulására az ország vármegyéiben.⁵ Az első pillanatban feltűnő, hogy az orvosi ellátás

¹ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. – Történeti Szemle, 1981/3.

² Az idézetek Tessedik Sámuel: „A parasztember Magyarországon kicsoda és mi lehetne” c. könyvéből – Pest 1786 – valók.

³ Idézi Szabó Zoltán „Szerelmes földrajz” c. kötetében (Bp. 1999).

⁴ Kaán Károly: A Magyar Alföld. – Gazdaságpolitikai tanulmány, Bp. 1927.

⁵ A magyar statisztikai szolgálat a XIX. század legvégétől kezdve közölte az elhunytak orvosi kezelésére vonatkozó adatokat, azt, hogy az elhalálozottakat haláluk előtt kezelte-e orvos vagy sem. Ez az adat a „fejlettségre” vonatkozóan fontos mutató: tükrözi egyrészt az orvosi ellátás igénybevételének lehetőségét (pl. van-e a településben orvos vagy csak egy távolabbi községben-városban vehető igénybe az orvosi segítség), a lakosság anyagi viszonyait, nemkülönböztetve mentalitását, a mindennapi élet kulturáltságát.

igénybevétele – a várttól eltérően – az alföldi vármegyékben ért el kiemelkedő értékeket – az akkori országhoz képest az első tízbe hét (!) alföldi megye került, a legkedvezőtlenebb helyzetűek közé viszont egy sem. De hasonló képet kapunk az írni-olvasni tudás esetében is, pedig ez is általánosan használt „fejlettségi mutató”. Nem lehet tehát mindenkor és minden tekintetben megkérdőjelezni, elmaradottnak tekintenünk az Alföldet. Ugyanakkor *kétségtelen*, hogy az Alföld és az ország többi nagytája között⁶ – sőt az Alföld és Közép-Európa tájai között – szembevetésben és mélyrehatóbb különbségek mutatkoztak, mint két szomszédos nagytáj között az esetek többségében megszokott, s e különbségek meghaladják a természeti környezetből, tájképi eltérésekből, a gazdasági ágazatok eltérő súlyából, a gazdálkodás mikéntjéből, a „népélet” sajátosságából fakadó szokványos különbségeket.⁷

1. táblázat. Az elhaltak közül orvosi kezelésben részesültek aránya, 1911, %

A legkedvezőbb helyzetű vármegyék	Orvosi kezelésben részesült			A legrosszabb helyzetű vármegyék	Orvosi kezelésbe részesült		
	7 éven aluli	7 éven felüli	Összesen		7 éven aluli	7 éven felüli	Összesen
1. Békés	93,2	88,8	90,9	1. Lika-Krbava	3,9	12,4	8,2
2. Csanád	91,9	86,5	89,2	2. Szolnok-Doboka	12,1	15,2	13,8
3. Hajdú	93,1	83,9	88,5	3. Árva	16,5	17,7	17,3
4. Moson	90,4	83,3	86,7	4. Kolozs	19,7	16,6	18,1
5. Jász-Nagykun-Szolnok	88,2	77,8	83,2	5. Hunyad	19,6	17,7	18,4
6. Csongrád	87,0	78,4	82,8	6. Torda-Aranyos	15,8	21,5	18,8
7. Pest-Pilis-Solt-Kiskun	83,3	78,5	80,9	7. Máramaros	18,2	21,3	19,6
8. Brassó	83,6	74,8	78,1	8. Verőce	10,0	33,5	20,3
9. Fejér	81,7	73,4	77,3	9. Varasd	8,9	32,1	20,7
10. Bács-Bodrog	76,0	76,4	76,2	10. Zágráb	10,7	34,8	23,5
11. Szabolcs	75,5	68,3	72,2	11. Modrus-Fiume	18,0	28,7	23,6
12. Torontál	69,0	69,4	69,2	12. Ugocsa	21,8	25,9	23,8
13. Pozsega	74,2	51,0	66,7	13. Tolna	9,6	36,3	24,0
14. Pozsony	71,8	58,5	64,3	14. Krassó-Szörény	24,5	25,1	24,9
15. Heves	65,7	60,0	63,0	15. Sáros	21,3	27,6	24,9

A jelentősebb eltérések:

• Az Alföldön a *mezőgazdaság és a „város”* a közelmúltig *nem voltak egymást kizáró fogalmak*. Az Alföldön az agrártermelés bázisán keletkeztek olyan néptömörülések, amelyekben már „megélték” a városi funkciók, anélkül, hogy jelentősebb hinterlandra támaszkodhattak volna. Így az alföldi városokat még a XX. század első felében is túlnyomórészt *agrárnépesség lakta*. (1900-ban Hódmezővásárhely keresőinek 64%-a élt a mezőgazdaságból, a 80 ezer lakosú Szabadkán arányuk 54%-ot tett ki, s Szeged lakosságának kétötödét ugyancsak a mezőgazdaság tartotta el – igaz, egy részük a tanyákon élt.) Az agrárszerep körülsúlyozása miatt a közigazgatási vagy statisztikai városforgalom nem tudott mit kezdeni e településekkel s falvaknak tartotta azokat, még ha számos „városi” intézménnyel is rendelkeztek.

⁶ Ne feledjük, „trianon” előtt e nagytájak közé tartozott a Felföld, Erdély, a Partium, a Bánság, sőt Horvát-Szlavonország is.

⁷ E meglepő s feltűnő másságot az Alföldre vetődő utazók, a tájjal foglalkozó tudósok is észlelték. Den Hollander amsterdami geográfus professzor, miután hosszabb időt töltött az Alföldön, így írt: „... az utazót ... a Duna bal partján merőben más táj fogadja, melynek láttán meglepetését alig titkolhatja. ... a természet és a környezet, a lakosság eddigi, ősi élete és a történelmi fejlődés olyan települési, gazdálkodási formákat hozott létre, amelyek egyedülállóak.” (Den Hollander, A. J.: Az Alföld települése és lakói. Bp. 1980.)

• A múlt századelő térképeiről is kitűnik, hogy a peremterületektől eltekintve – Szatmár, Bereg, a Bodrogköz, a Partium alföldies jellegű tájai, a Bánság stb. – szabályos falu alig akadt az Alföldön. Az Alföld térképén ma megjelenő falvak többsége ún. tanyaközség, csak a XIX. század második felében, sőt többségük a második világháború után keletkezett. (Mező)város volt határos (mező)várossal. Ebből következik, hogy az alföldi városok, a legnagyobbakat kivéve, vonzáskörzettel sem rendelkeztek, alaposan zavarba hozva ezzel a geográfusokat, akik szerint a város = központ. (De az Alföldön Karcagnak, Nagykörösnek, Hajdúböszörménynek, sőt Hódmezővásárhelynek stb. egyszerűen nem volt módja vonzáskörzetre szert tennie.)

• Viszont a ritkán elhelyezkedő, nagy határral rendelkező mezővárosok „közeit” a XIX. században egyre inkább sűrűsödő sajátos *szórványtelepülés*, a tanyavilág töltötte ki. A szórvány Európa számos országában megszokott települési forma, csak hogy a tanya nem önálló, hanem *tartozék-település*, s mint ilyen, kiterjedésében, tartós fennmaradásában, települési-gazdálkodási rendszerre szerveződésében originális alföldi településformának tekinthetjük. A „valódi tanya” – a tartozék-tanya – mindvégig egy osztott települési rendszer egyik, nem önálló, önmagában meg nem álló – ezért önállóan, az anyatelepülésektől elszakítva meg sem ítéhető – egysége, mely a belterületi házzal együtt alkot egy lakó- és gazdálkodási egységet, családi gazdaságot. A család s gazdasága a belterületi lakás és a tanya között megosztva funkcionál, a család, a családtagok valamilyen, a tanyasodás eltérő fázisaiban eltérő „amplitudójú” ritmus szerint váltva egyaránt lakta tanyáját és belterületi otthonát; a család, de az egész mezővárosi társadalom bizonyos térbeli tagolódást kapott.

• Ebben a településrendszerben nehéz volt egyértelműen megkülönböztetni a falut a várostól; a tanyán élő sem volt „falusi”, hanem a mezővárosi társadalom tagja, a mezővárosi földművelő sem tipikus városi polgár. Így a határok elmosódottsága nemcsak a települési rendre, hanem az alföldi társadalomra is jellemző. A mezővárosokban volt „átjárás” pl. a kézművesek és földművesek között, nem különültek el lakhelyüket tekintve, életvitelükre nézve.⁸

• Az alföldi (mező)városok társadalmát átszöttek az „agrárius” vonások. Még a „valódi polgárok” vagy a városi értelmiség – kereskedők, ügyvédek, orvosok, lelkészek és így tovább – életében is a föld s a gazdálkodás sajátos helyet foglalt el; trezorjuk inkább a föld, mintsem a városi emeletes ház, a drága lakberendezés. Földben tartotta fölös pénzét, vagyonát. Ennek hatására sokrétű, különösen amióta Magyarországon is a *mozgékony* vállalkozói tőke lett a „fejlődés motorja”. Az „iparszorgalom” s a kereskedés mérsékelt gyarapodását ez a mentalitás is magyarázta a XIX. század második felében.

• Végül említsük meg, hogy az Alföldön a *formák és a funkciók nem mindig feleltek meg egymásnak* – lásd az alföldi városkép és a betöltött szerepkör meg nem felelését.

Miben rejlenek e feltűnő „másságok” okaí – a kérdés kézenfekvő. Születtek is egyes részleteiben helytálló magyarázatok.

• Gyanúba lehet keverni a *természeti viszonyokat*. A gyanúnak van is némi alapja. Pl. az építőkő hiánya hozzájárult a mezővárosok „földszintes” voltához (persze a Pó-alföldön pompás téglavárosokat építettek), a városfalak hiányához. Az Alföldön a városfejlődés kevés természeti energiára támaszkodhatott (bányakincsek, jó bortermő hegyoldalak, természet-kijelölte útvonalak, vásárvonalak hiánya). Ám e tényből az alföldi településrendszer a maga bonyolultságával, „rendszerzerűségével” aligha vezethető le, a társadalomfejlődés sajátosságairól nem is beszélve, mint ahogy arról sem, hogy pl. a Kisalföld – vagy Európa számos más alföldje – miért nem járta a Nagy-Alföld útját. Az „Alföld-jelenséget” megítélésünk szerint *nem* a táj *alföld-volta* váltotta ki, de a természeti környezet áttételeken keresztül szerepet játszott az Alföld sajátos fejlődési útjának alakításában. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az „Alföldi-út” a maiutól merőben eltérő természeti viszonyok között formálódott. Az Alföldön az ármentesítések előtt *négy*; a kultúrtáj formálódásának merőben eltérő feltételeket nyújtó *térszín-típus* különült el:

– Külön világ volt a sárrétek, lápok, holtágakkal szabdalta, az év nagyobbik felében vízzel borított *alacsony árterek* területe. Lakóik elsősorban a „rétből” éltek, zsákmányoló gazdálkodást folytattak, extenzív állat- – elsősorban sertés – tenyésztést folytattak. Az alacsony árterek világában divott a *fokgaz-*

⁸ Márkus István elemezte ezt a jelenséget: „A falu, a kismezőváros és nagymezőváros ugyanannak az alföldi, állattartó civis paraszti vagy kisenemesi, szabad paraszti termelőmódnak és életvitelnek, igényvilágnak, művelődésnek három eltérő nagyságrendű, felfelé haladva mind tágasabb, mind differenciáltabb göca.” („Az alföldi út” és elakadása. Valóság 1986/4.)

dálkodás. E vizivilágról, az ott folyó életről leírások százaai szólnak.⁹ Ám a mocsarak, lápok, erek-fokok világa hiába alkotta az ármentesítések előtt az Alföld legsajátosabb tájait, hiába volt kuriózum a pákászok, réti emberek birodalma, s vált a helytörténeti irodalom kedvelt témájává a vízi élet, az „alföldi út” forrásvidékét nem erre kell keresnünk.

– Több tízezer négyzetkilométert tett ki a *magas árterek*, árvízjárta legelők, a sekély, nyár végére kiszáradó tavak, vízállások, „laposok” területe. Ezeket tavasszal futották meg az árvizek, majd összefüggő vízfelülettel borítva több ezer négyzetkilométert. Eke alá fogni aligha volt érdemes e réteket, legelőket, nádasokat, ám az árvizek visszahúzódása után dús legelőket kínáltak az árterek. Ezeket félszilajon tartott nyájak legeltetésére használták; az állatok az árvizek idején a magasabb térszíneken legeltek, tavasz végén, nyárelőn hajtották őket a kiszáradó legelőkre, hogy a telet gyakran a határ legmélyebb pontjain, nádasokban-sásosokban vészeljék át.

– Az *ármentes térszínek* is különböztek abban, hogy a szántógazdálkodásra is alkalmas *lőszfelszínek* voltak-é, vagy szántónak silány *homokhátságok*. A XIX. század második feléig ez utóbbiakat is elsősorban legelőként hasznosították.

Az Alföld vázolt természeti viszonyainak következménye, hogy a honfoglaláskor s utána évszázadokon át e tájat jóval ritkábban szállták meg eleink, mint a Dunántúlt vagy a Kisalföldet.¹⁰ Ez tette alkalmassá az Alföldet arra, hogy a tatárjárás (1241) körüli években befogadott, még nomád életmódot folytató népeknek uralkodóink itt jelöljék ki szállásterületüket. S e ténynek el nem hanyagolható szerepe jutott az „alföldi út” alakításában.¹¹ Ugyancsak a táj adottságaiból fakadt, hogy az Alföld földhasználatát alapvetően eltért az ország többi, mezőgazdaságilag hasznosított tájától: a gazdasági élet egyeduralgó ágazata az állattartás, mégpedig a XIX. századig a külterjes – „rideg” –, legeltető állattartás.

Viszont a ridegen tartott állatok hatalmas legelőit *nem lehetett a feudális birtokrendszerbe* illeszteni, jobbagytelkekre osztani, hanem csak közösségek által, *közösen* hasznosítani. Így az Alföldön csak hézagosan épülhetett ki a feudális berendezkedés, számos alapvetően fontos kelléke hiányzott vagy alárendelt szerepet játszott (feudális birtokrendszer, üzemszervezet, robotoltatás stb.).

• Az Alföld – *megkésélt, „elmaradott” táj*. Ez a leggyakrabban elhangzó magyarázat az Alföld „másságára”. Csak hogy először is: „elmaradott” sokféleképp lehet egy táj, régió. A dualizmus korában a Kárpát-medence legfejletlenebb, legszegényebb régiója Északkelet-Magyarország hegyvidéki tája volt (a „Kárpátalja”), merőben más településhálózattal, társadalommal; hasonló volt a helyzet Erdély jónéhány vármegyéjével vagy Horvát-Szlavonországgal. Az „elmaradottság” tehát inkább az Alföld-jelenség egyik tünete, mintsem oka.

Aztán: teljesen bizonyos, hogy az Alföld története során mindvégig „elmaradott” volt? Hogy az Alföld gazdálkodása primitív? Feltételezhető, hogy a Felvidékről, Dunántúlról származó, vagy Nyugat-Európában iskolázott bírálók szemében az agrártermelés sikere fokmérőjének az *egységnyi földterületről nyert* termék mennyisége számított, mert a gazdálkodás „szűk keresztmetszetét” az általuk például adónak vett tájakon a szűkösen rendelkezésre álló földterület jelentette. Az Alföldön hiány hosszú időn át munkászekerekben mutatkozott (alacsony népsűrűség, a hódoltság korának pusztításai). Ily feltételek mellett viszont a rideg állattartás nyújtotta az *egységnyi ráfordított munkaerőre jutó legnagyobb hozadékot*; ez jelentette az *okszzerű* gazdálkodást! De még a tanya sem az őrdög praktikája! A tanya-rendszer tette lehetővé a hódoltság idején s azután a parlagon maradt területek művelésbe vonását, újrahódítását, mindezt úgy, hogy a tanya gazdája a mezővárosi közösség tagja maradt.

De ami talán ennél is fontosabb: az Alföld *társadalmi szerkezetének elmaradottsága évszázadokon át korántsem volt egyértelmű!* A „valódi” polgárság számaránya nyilván még szerényebb volt, mint a Dunántúlon. Ám a feudalizmus sem vált oly hézagtalanná, fojtogatóvá, nem épült ki oly szilárdan, mint az országban másutt. Az Alföld központi részén a lakosság zömét a szoros jobbágyi kötelékektől men-

⁹ Osváth Pál, a Nagy-Sárrét krónikása írta Szerepről: „A toronyból nézve a határt, abban a száraz szemmérték szerint 5–600 holdnál többre nem számíthatott, mert a község is csak mint tengeren egy kis sziget, úgy libegett a roppant víz között. Ekkor csupán Udvari felől egy másfél öl keskeny, mindkét oldalról buja náddal szegélyezett földtöltésen lehetett Szerepre bejutni.” (Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad 1875.)

¹⁰ A XII. században a Kárpát-medence lakott területeinek népsűrűsége 8–10 fő/km²-re tehető, a Dunántúlon elérte a 15–16 fő/km²-t, ugyanakkor az Alföldön ennek harmada-negyede, 3–6 fő/km² volt.

¹¹ Ugyanis a még nem feudalizálódott kunok beilleszkedése a magyarországi „viszonyokba” a XIV. század végéig elhúzódott, hosszú időre prolongálva egy bizonyos *feudalizmus-előtti* állapotot az Alföldön, ennek pedig, mint látni fogjuk, döntő szerepe volt az alföldi sajátosságok kialakításában.

tes parasztok, kismesek, a szabadalmas területek polgárai tették ki. Ez a társadalmi szerkezet számos sajátos vonást kölcsönzött az Alföldnek: a mezővárosok „félszabadságát”, erős önkormányzatokat, szoros együttélést a reformált egyház haladó-polgári irányzataival, nagyfokú társadalmi mobilitást stb. *Az Alföld társadalmi a gazdaságánál „fejlettebb” volt.*

• Napvilágot láttak oly feltevések is – nem is kevés –, melyek az „alföldi utat” nomád örökségnek tartják, elsősorban arra hivatkozva, hogy a „kertes” vagy más elnevezéssel kétfeltes mezővárosok alaprajza, funkcionális tagolódása hasonlóságot mutat a nomád népek téli szállásaival. Ezt a nézetet osztotta pl. az etnográfus Györffy István, a geográfus Mendöl Tibor, a holland geográfus, den Hollander, valamint az alföldi településrendszer szociográfus-szociológus kutatója, Erdei Ferenc.¹² Ez a kapcsolat a téli szállások és az „ólaskertes” települések között éppenséggel elképzelhető, noha a X–XV. század közötti időből egyetlen megbízható nyom sem maradt fenn a kertes városokról. Ám az „alföldi út” jóval több, mint településformák szokatlansága: az elsősorban társadalmi jelenség, mely a feudalizmus keretei között alakult ki, így aligha „vezethető le” a törzsi-nemzetségi szerveződésű nomád társadalom sajátosságából. Az alföldi sajátosságok kapcsán olykor felemlítik az Alföld periféria voltát vagy „frontier” jellegét. Ezek helytálló észrevételek, hozzátesznek valamit az „alföldiséghez”, de ugyanazt kell mondanunk, mint korábban: *periféria* a fél világ, de mennyire mások a „fél világ” társadalmi, települési.

• Az Alföld, véleményünk szerint, sajátos *társadalomfejlődési út* régiója. Előjáróban utalnunk kell arra, hogy az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományi gondolkodásban általánosan elfogadottá vált, hogy a társadalmak jellegét, működését meghatározó társadalmi-gazdasági-ideológiai-politikai-„népléktani” struktúrák nem azonosak Európa egyes nagyrégióiban (ld. a mottóval választott Szűcs Jenő idézetet). A társadalomtudományok művelőinek véleménye a történeti régiók számos részletkérdésében nem egységes ugyan, abban azonban többnyire igen, hogy Európában két fejlődési alaptípus alakult ki, a nyugat- és a kelet-európai típus (főbb jellemzőiket ld. a 2. táblázatban). A két nagy régió között fekvő Közép-Európában e két alaptípus sajátosságai *keveredtek*. Érthető módon felmerült az a feltételezés, miszerint az Alföld sajátosságai abból fakadnak, hogy más „történeti régiókhöz” tartozik, mint környezete, a Kárpát-medence többi régiója; vagyis az *Alföld kelet-európai fejlődési utat járó tájegység nyugat- vagy közép-európai környezetben*. Ez utóbbi vélekedés azonban nem helytálló, mert a táj alapvető sajátosságát az államalapítástól a XIX. századig az jelentette, hogy *gyengén feudalizált régió volt*, a feudális berendezkedésen folytonosan tekintélyes részek keletkeztek, ez lazább feudális függést, a települések nagyobb autonómiáját, a jobbágysorból való kimenekülés lehetőségét¹³ eredményezte. Oly következményekkel járt tehát, melyek korántsem a kelet-európai út jellegzetességei.

2. táblázat. A nyugat- és a kelet-európai történeti régió főbb jellemzői

Nyugat-Európa	Kelet-Európa
Az antik+germán örökség ötvöződése	A bizánci (hellenisztikus) hagyomány továbbélése
A termőföld és a termelőeszközök vitathatatlan magántulajdona	A termőföld az uralkodó tulajdona
A jobbágyok garantált joga a jobbágytelekhez	A földesúr korlátlan hatalma jobbágyságra felett (a jobbágy adható-vehető, elszakítható a földtől – Gogol: Holt lelkek)
Az egyének érdekeltsége a termelés növelésében	Az egyéni érdekeltség hiánya
A jobbágyosztály (és a földmagántulajdon) is része a rendi társadalomnak (a hűbériség: jogilag szabályozott társadalmi képlet)	Az államrend alapja az uralkodó despotikus hatalma
Autonómiák léte (céhek, városok, egyházak, egyetemek, rendi és területi autonómiák)	Autonómiák hiánya (az egyházak alávetettsége, városi autonómiák hiánya)

¹² Tömören fejezi ki ezt a nézetet *Herman Ottó*, aki a tanyarendszert, ezt az „atavisztikus alkotmányt” a magyarság „megfagyott nomádságából” eredeztette. (A magyar nép arca és jelleme. Bp. 1902.)

¹³ Szabadalmas területek – Jászság, Kis- és Nagykunság, Hajdúság –, magukat megváltó mezővárosok, mezővárosi polgárok megnevezése stb.

Miért volt az Alföld története során mindvégig *gyengén feudálizálódott régió?*

• A *középkorban* az árvízjárta, szántónak jobbára alkalmatlan, alacsony népsűrűségű táj legeltető állattartással volt hasznosítható, s a *rideg* állattenyésztés nem tette lehetővé a feudális birtokrendszer nagyobb területen, a maga teljességében való kiépülését. Kevés volt a jobbágytelek, a közös legelők használóit *közösségként* kellett a földesúrnak kezelnie – közös adóztatás, a személyes függés lazasága, a települések nagyobb autonómiája –, nem vált általánossá és nagyobb méretűvé a robotoltatás (a személyes jobbágyi függés legnyilvánvalóbbika), vagyis nem szilárdult meg a feudalizmus mikro-szerkezete. A *nomád népek* betelepítése prolongálta a feudalizmus előtti állapotokat. A már a középkor végén viszonylag népes *mezővárosok autonómiája*, épp a közös gazdálkodás miatt *nagyobb*, mint egy kis jobbágytelepülésé, érdekérvényesítő képességük nem elhanyagolható, már ekkor „kifelé tekintettek” a még meg sem szilárdult „feudalizmusból”. (Nem véletlen, hogy Dózsa Cegléden hirdette meg antifeudális felkelését, s hogy a felkelés ideológusait is a mezővárosi kolostorok adták.)

• A *hódoltság korában* a töröktől megszállt területekről elmenekültek a feudális hierarchia csúcsán lévők, a vármegye, a földesurak, a felső-papság. Noha jogaitak megkísérelték továbbra is érvényesíteni – az elmenekült vármegyék rendeleteket hoztak, adókat követeltek, csakúgy, mint a földesurak –, a feudalizmus eltűnt az alföldi lakosság mindennapjaiból. A török ugyan keményen adóztatott, de a települések s lakói mindennapi ügyeibe nem szólt bele. A települések autonómiája növekedett. A hadjáratok, rablóportyák nyomán elpusztuló falvak, jobbágyközségek életben maradt lakói a némi védelmet biztosító mezővárosokba menekültek, a pusztán maradt faluhatárokat is a mezővárosokból művelték; itt legeltették nyájaikat. A háborús állapotokat túlélő mezővárosok hatalmas határra tettek szert az elpusztult falvak határainak megvásárlása vagy bérlése nyomán.¹⁴ Kecskemét pl. a XVI–XVII. században kb. fél millió holdon gazdálkodott. (Kecskemét bérelt pusztája volt pl. a mai Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Lajosmizse, Pusztaszer, Csengele, Csőlyospálos stb. határa.) A hatalmas határok hasznosítása még inkább szilaj pástorkodással volt biztosítható. Közismert, hogy e századokban Nyugat-Európa és Észak-Itália szinte korlátlan piacot kínált előmarha-kivitelünknek.¹⁵ A mezővárosok népessége növekedett, a népesebb mezővárosok lélekszáma jóval meghaladta a királyi Magyarország szabad királyi városainak népességszámát. (Debrecenben a XVI. század közepén 12 ezren, a XVII. század derekán 15 ezren éltek. A XVII. század közepén Szeged és Kecskemét kb. 6 ezer lelket számlált, ugyanakkor pl. Sopronban 1633-ban 4 ezren (!) éltek, Bártfán pedig mintegy ezren. (!) A mezővárosok maguk választották előljáróikat, papjaikat, szervezték gazdálkodásukat, rendeleteket hoztak, adót szedtek, földjeiket sajátjukként kezelték. A mezővárosok lakóinak többsége a protestantizmushoz csatlakozott. Szerencsésebb-ügyesebb polgáraik jelentős vagyonra tettek szert.¹⁶ Vagyis egyáltalában nem jobbágyként, jobbágytelepülésként viselkedtek, különösképpen *nem kelet-európai* jobbágyként. Ekkor, a hódoltság korában teljességgel ki az „alföldi út”: e folyamat lényege, hogy az Alföld igen rövid idő alatt *úgy került át egy „feudalizmus előtti” állapotból egy, a feudalizmust meghaladó állapotba, hogy közben a feudalizmus kifejelet, tipikus formája meg sem szilárdult.*

• Mert igaz ugyan, hogy a *török kiűzése után* az újra berendezkedő feudalizmus csatákat nyert az Alföldön is: visszatértek a vármegyék, a földesurak, sok település elvesztette hajdúszabadságát – kivéve a hat „öreg” hajdúvárost –, a Hármaskerületet eladták a Német Lovagrendnek, lakóik (átmenetileg) jobbágyokba kerültek. Ám a mezővárosoknak sikerült lazább feudális függésüket továbbra is megőrizniük. Sikerült, mert gazdasági erejük jelentős maradt, a rideg állattartás a XVIII. században is vezető ágazata az alföldi gazdálkodásnak, azt pedig csak közös – mezővárosi – keretek között lehetett folytatni. Mert a XVIII. században mindvégig, a telepítési akciók ellenére az Alföld szűkülőködött munkáskezekben, s a szigorúbb fellépés egyszerűen továbbvándorlásra készítette volna a mezővárosok lakóit a gyéresebb lakosságú területek felé. Ezt a „feudalizmus utáni” állapotot jelzi, hogy a korszak végén egyre több mezőváros váltotta meg magát földesurától, s vált így gyakorlatilag egyenlővé a szabad királyi városokkal.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a bérlet polgári tulajdonlasi forma.

¹⁵ Pl. 1592 nyarán két és fél hónap alatt Bécs piacain-vásárain 55 és félezer magyarországi marhát kínáltak eladásra. Az 1500-as évek derekán mintegy évi 80 ezer, az 1580-as években 120–150 ezer marhát hajtottak külföldi piacokra a Hódoltság területéről; a váci révnél 1563 júliusa és 1564 márciusa között 30 248 szarvasmarhát vámoltak el.

¹⁶ A nagykőrösi Ádám Márton 1640-ben 653 „marhaszám” után adózott – ez a valóságban ennél is több állatot jelentett –; a debreceni főbírótól, Dobozi Istvántól 1707-ben a portyázó rácok 700 marhát raboltak el. Az 1570-es török adóösszeírás szerint Szegeden egy háztartásnak átlagosan 72 marhája volt.

Vagyis az Alföld „másságának” forrása nem más, mint egy a környezeténél „nyugatiasabb” társadalmi-gazdasági modell eltérése a közép-európai viszonyoktól. Hogy ez olyan konkrét formákat öltött, amilyeneket, egyéb tényezők – természeti környezet, történelmi szituáció, gazdasági-gazdálkodási igények stb. – sokszoros kölcsönhatásának eredménye.¹⁷ Az „alföldi út” legjellegzetesebb terméke, egyben annak hordozója az alföldi mezőváros, de a tanyás települési-gazdálkodási rendszer is „levezethető” belőle.

Dr. Beluszky Pál

A Körösök vidékének történelmi földrajza és korai népei¹

Kevés olyan nép van a világon, amelyik még a világűrben, műholdfelvételen is észreveheti szülőföldje területének határait, ha az nincsen pirossal jelölve. A magyar nép ilyen. A történelmi Magyarország esetében a lánchegységek kijelölik a Kárpát-medencét, a politikai értelemben vett Magyar Királyság területét. Ezen belül két hatalmas síkságról beszélünk, a Nagyalföldről és a Kisalföldről. Sok földrajztudós Magyarországot – vagy ha úgy tetszik Hungáriát – a föld legteljesebb medenceországának, éppen emiatt legindividuaisabb államegységének tartotta.

Azonban a történelmi Magyarország területe vízrajzi szempontból is egységet alkotott – éppen a lánchegységeknek köszönhetően –, azaz a Vaskapunál, amit fenékvégpontnak nevez a történelmi földrajzi irodalom, gyakorlatilag Magyarország minden vize átfolyt. Néhány folyó volt kivétel, mint a Poprád, ami kifelé fut, vagy az Olt, mely már a Vaskapu után folyik a Dunába, tehát a történelmi Magyarország vízrajzi egységet is alkotott. Földrajzi szélességi és hosszúsági fokai alapján gyakorlatilag a kontinentális területek csoportjába sorolható; a szélességi fok, mely a napfény beesési szögét, a napfényes órák számát is meghatározza, valamint a hosszúsági fok, amivel például az csapadék, valamint az időjárás más szélsőségei függnek össze. A szélességi fok meghatározása azért fontos számunkra, mert pontosan ezen a vidéken lévő egyik tája, a *Körös-Maros köze* az, ahol a napsütéses órák száma a legnagyobb; összefoglalóan azt lehet mondani, hogy ez a Kecskemét–Gyula vonal tágabb környéke.

A földrajzi jellemzők

Előadásom tárgya, a Körösök vidéke a Nagy- vagy Magyar Alföldön terül el. Kiterjedése körülbelül százezer négyzetkilométer, ennek durván fele esik a mai Magyarország területére, és a föld egyik legteljesebb medencesíksága. Szűkítve a kört, a Körösök vidéke egy nagyobb magyar táj, a Kárpát-medence legegységesebb nagytája, az ún. Tiszántúl része, mely elfoglalja az Alföld jelentős részét. A Tiszántúl északi és nyugati határa maga a Tisza folyó, déli határa a Maros, keleti határa pedig az Erdélyi-Szigethegység vagy Középhegység, szűkebb értelemben véve az Aradi-Hegyalja területe. Nagyon érdekes, nagyon változatos táj ez. A Körösök vidéke ezen részének, pontosan ahol most az akadémián vagyunk, Szarvas és környékének mintegy 90 méter a tengerszint feletti magassága; ugyanakkor a szintén a Tiszántúlhoz tartozó Nyírség dombjai száz méterrel magasabbak, a 180 métert is elérik. Ki gondolná, hogy ugyanarról a tájegységről, hangsúlyozom nagytájáról beszélünk, melyen belül száz méter különbség is adódik, ami alföldi viszonylatban nem kevés.

Rátérve a Körösökre, magyar forrásokban először 1075-ben szerepel a *Körös* a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében. A 'Körös' – mint általában folyóneveink többsége – indoeurópai eredetű, a *Cres* (sötét víz) szóból származik. Nem igényelnek túl nagy fantáziát ezek a folyónevek, mert ha belegondolnak a Duna, Don, Dnyeszter, Dnyeper szavak mind ugyanarra az indoeurópai töre mennek

¹⁷ *Szűcs Jenő* is feltette a kérdést: „Nyugatis képlet volt az alföldi mezőváros?” Válasza lényegében igenlő: „Eredetében, a maga félparaszti, félpolgári kommunális szabadságaival és önkormányzatával kétségkívül annak (ti. a nyugati modellnek – B. P.) 'közép-kelet-európai' variánsa volt.” (Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Történelmi Szemle 1981/3.).

¹ A XXXVII. Honismereti Akadémián, Szarvason 2009. július 1-én elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

viszsa, ami semmi mást nem jelent mind a négy folyó esetében, mégpedig azt hogy *folyó*. Itt is egy sötét vizű folyóról, a Kőrösről beszélhetünk. Összetételeiben a Fehér-Körös a 'habzó víz', a Fekete-Körös pedig kevesen tudják, hogy a jelenlegi Magyarország legtisztább folyóvíze, s a benne található különböző szerves anyagokról kapta a nevét, a Sebes-Körös pedig a beleömlő Sebes nevű patak vagy folyócska nevét vette fel.

A *Körösök* összesen 741 km hosszan folynak, vízgyűjtő területük csaknem harmincezer négyzetkilométer, ennek fele a mai Magyarországon, másik fele Romániában található. Ezt a vidéket a XVI–XIX. századi szabályozások előtt a kanyargós, lassú, egymásba sok helyen átkötő, mocsárvilágba vesző, majd újra előbukkanó folyóágak szövevénye jellemezte. A térséget a nagyfokú árvízi veszélyeztetettség, a mezőgazdasági termények betakarításnak bizonytalansága, a csekély termőterület, a közlekedés nehézségei jellemezték.

Mindhárom Körös az Erdélyi-Szigethegységben, vagy Középhegységben ered, ezen belül a Fehér-Körös 236 km hosszú. Itt megállnék, mert gyulai múzeumigazgató lévén el kell mondanom, hogy a Fehér-Körös jelentős része ma már ástott meder, és éppen két éve avattuk fel a dobozi hídnál azt az emléktáblát, mely arra emlékeztet, hogy 1857-ben Ferenc József és felesége, Erzsébet meglátogatta a Fehér-Körös medrének ásását. Az egykori Fehér-Körös ma már Élővíz-csatorna néven Gyulán és Békéscsabán át Békés felé folytatja útját. A Fekete-Körös kisebb, 168 km hosszú, s az ástott medrű Fehér-Köröstől északra folyik. Ez a két Körös a Gyulától északra fekvő Szanazugnál egyesül. (Szana egyébként egy középkori falu volt.) Innen Kettős-Körös néven folytatja útját. A Sebes-Körös 209 km hosszú, a három Körös közül ennek a leghosszabb a magyarországi szakasza. Kőrösladány és Gyoma közöttig folyik az előbb említett Kettős-Körös, teljes hossza mindössze 37 km, és az egykori, már elpusztult, középkori Edeles falunál folyik bele a Sebes-Körös, s innen Hármaskörös néven folytatja még 91 km hosszú útját, majd Csongrádnál ömlik a Tiszába.

A táji-történeti tagolódás

Röviden nézzük meg a Kőrösökhöz köthető legfontosabb történeti-földrajzi tájegységeket. Rögtön az első az óriási kiterjedésű *Bihar*, amelyről nagyon sokat lehetne beszélni, de a legfontosabb talán, hogy egyrészt önálló vármegyeként, másrészt *Biharország* néven emlegették. Ez a történelmi fogalom a *dukátushoz* köthető, ami a *dax* (herceg) szóból származik, s annyit jelentett, hogy az ifjabb királynak bizonyos területeken a királyi jogokat adott, hogy ott királyi intézményeket alakíthasson ki, mintegy gyakorolhassa a királyi hatalmat. Feltehetően ennek a dukátusnak az emléke Biharország. Ezt követi a három Körös és a Berettyó által bezárt terület a *Körösököz*, mely szintén történeti-földrajzi fogalom, mert már a XIII. században előfordul *comitatus* (azaz vármegye) értelemben is. Ilyen önálló törekvések voltak a szeghalmi főesperesség területén, de a megerősödő Békés megye megtartotta pozícióját, ezért ebből a körösközi ispánságból nem lett önálló vármegye. Tovább menve következik a *Sárrét*, ha jobban tetszik a Nagy- és a *Kis-Sárrét*. A *Nagy-Sárrétet* nevezik egyébként a Berettyó-Sárrétjének is. A Berettyó mintegy 170 km hosszú folyó. Szeghalom táján ömlik a Sebes-Körösbe. A folyó partján elterülő berekről kapta a nevét, a középkorban nemes egyszerűséggel csak Nagysár a neve. A Kis-Sárrét a Sebes-Körös árterülete és tágabb környéke.

A következő tájegység az egyesült Körös vagy Hármaskörös és a Tisza által bezárt kis terület a *Tiszazug*, melyet a XIX. században neveztek *Köröszugnak* is, területén több falu található (közülük kiemelendő a bronzkori kultúrának nevet adó Nagyrév). A Tiszazug sajnos nem a gazdag régészeti lelőhelyek, hanem a híres arzénes per kapcsán került be a köztudatba, Móricz Zsigmond és mások is írtak erről a perről, 1929-ben a szolnoki bíróság tárgyalta. Elsősorban idős asszonyok álltak a vádlottak padján, akik légyapírról leázottat arzénnel mérgezték meg azokat a férfiakat, akik valamilyen szempontból útjukban álltak. Sajnos így vonult be a Tiszazug a köztudatba. Ezt követi gyakorlatilag lezárásképpen és egészen a Marosig elnyúlva az ún. *Körös-Maros köz* vagy ha jobban tetszik a *Maros-Körös köze*, ha még jobban tetszik Féja Géza 1937-ben megjelent könyve alapján a *Viharsarok*. Ezt a területet a középkorban egyszerűen csak *Mezőnek* nevezték, és gyakorlatilag több vármegye – Békés, Csongrád, Csanád, Külső-Szolnok – területe nyúlt be ide. *Viharsarok* nevét onnan kapta, hogy itt voltak az agrárszocialista mozgalmak bázisai, elsősorban Hódmezővásárhely és Orosháza.

Az előadásunk tárgyát képező területen a következő történelmi vármegyék terültek el, egyrészt *Arad*, a történelmi *Zaránd* (melynek megmaradt területe 1876-ban beolvadt Arad és Hunyad vármegyébe), aztán Békés, Bihar, Külső-Szolnok (később részévé vált Jász-Nagykun-Szolnoknak) és Csongrád. A Körösközi ispánság kivételével a középkor folyamán más vármegyvei alakzattal nem találkozunk.

A következő fontosabb közigazgatási és egyben történelmi-földrajzi egység, amiről beszélnünk kell a Körös vidék kapcsán, ez a *Partium*, mely teljes kiterjedésében Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok, Bihar, Zaránd vármegyéket, valamint Kővár vidékét és a Karánsebesi és Lugosi Kerületet foglalta magában. E területek döntően 1541-től az 1570. évi speyeri egyezményig fokozatosan kapcsolódtak az Erdélyi Fejedelemséghez, ám azzal jogilag sohasem olvadtak egybe. Ha megvizsgáljuk az erdélyi fejedelemség méltóságneveit, akkor az „Erdély fejedelme, a székelyek ispánja és a magyar részek ura (*Partiumque Regni Hungariae Dominus*)” fordul elő. Ezen utóbbi címzésből alakult ki tulajdonképpen a *Partium* elnevezése. 1690–1733 között visszakerült a *Partium* az anyaország területéhez, majd 1733-ban ismét az Erdélyi Fejedelemséghez, majd 1765-től az Erdélyi Főfejedelemséghez tartozik. Inentől már csak Kővár vidéke, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd tartozik a *Partium*hoz, és amikor az 1848 márciusi pontokban „Unió Erdéllyel” szerepel, ez egyben az 1733-tól leszakított partiumi területek visszakerülését is követeli. Maga Erdély a kiegyezéssel, a *Partium* azonban hamarabb, az 1860. évi Októberi Diplomával került vissza az anyaországhoz.

Fontos továbbá, hogy 1876-ban szinte az egész kiegyezés utáni Magyarország területére kiterjedő közigazgatási átszervezés történt, aminek egyik legfontosabb tényezője a korábban kiváltságolt kerületek és székek megszűnése volt. Például ezt követően – most csak a tárgyaló vidékre kiterve – nem beszélünk tovább Jász-Nagykun-Kiskun Kerületről – vagy ha jobban tetszik Hármaskerületekről –, mert ezek Jász-Nagykun-Szolnok, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe sorolnak be. A korábban említett Kővár vidéke és Kraszna vármegye területéből jött létre jórészt az újonnan létrehozott Szilágy vármegye. Zaránd megmaradt területe Arad vármegye része lesz.

A Körösök vidékének régészeti kulturái és korai népei

Megkértek, hogy az Akadémián ejtsek szót a Körösök vidékének legfontosabb régészeti kultúráiról is. Kezdem azzal, hogy a neolitikum azaz az *újkőkori* egyik kezdő szakaszát *Körös-kultúrának* nevezik. Ehhez tudni kell, hogy a kő- és a fémkorszakokban, egészen a vaskorig nem beszélünk népekről, hanem valamilyen jellegzetességük alapján *kultúrákról*, s ezen belül *csoportokról*. Például „harangedények kultúrája” a jellegzetes edény formájáról, vagy aszerint, ahonnan először előkerült a rájuk utaló tárgyi emlék: pl. tiszapolgári, bodrogkeresztúri vagy vidékünkön a nagyrévi kultúra. Esetleg olyan sajátosságról, mint a temetkezés: a kunhalmok révén például ismeretes a bronzkor *halomsíros kultúrája*, s így tovább.

Tehát az Alföld legelső gabonatermelő kultúrája a Körös-kultúra. Gyűjtögetnek még, de már gabonatermelők és mivel a különböző régészeti feltárások során a szemetes gödrökben előkerülő csontok alapján egyre növekszik a háziállatok aránya, már állattenyésztők is. A rézkorban ki kell emelnünk azt a gyulai ásatást, ahol a víztározóhoz kapcsolódóan Magyarország egyik legnagyobb rézkori felületét tárták fel: 2,7 km-es szakaszon – egy rövid későközépkori szakasz kivételével – nem volt más csak rézkor. El kell mondanom, hogy Akadémiánk színhelye a lelőhelyekben nagyon elől jár: mindezen kultúrákból nagyon fontos lelőhelyeink vannak Szarvasról és környékéről. A *szkiták*, gyűjtőnéven *szkíta típusú népek* rangos lelőhelyeit a Kr. e. IX. századból ezen a vidéken. Csárdaszálláson találták meg. Akiket aztán már név szerint ismerünk a vidéken: a kései vaskorban a *kelták*, emlékük több lelőhelyről került elő. Utána már belépünk a népvándorlás korába, amelynek első képviselői a *szarmaták*. Ez az iráni nyelvet beszélő, nagyállattartó csoportosulás a Felső-Tisza vidéken jelenik meg a Kr. utáni első évtizedekben, majd innen jönnek le a Körös vidékig tartó terjeszkedéssel, a II. század elejéig. A nagyon híres szarvasi gyöngyös női öv például ezt a korszakot jelzi. Ugyanígy a békéscsabai szármata aranykincs is a II. század elejére tehető. A szármatakat (jazigok, roxolánok, alánok) követik – most már csak felsorolás jelleggel, s a fontosabbakat kiemelve – a *hunok*, az előbb említett Tiszazug területén találtak kirabolt hun sírt, majd következnek a hunok egyik leggyőzei, a *gepidák*, akik létrehozzák a Gepida Királyságot, mely tárgyaló vidékünk jelentős részét is egyesíti magában. A megszűnő királyság helyére már egy számunkra ismerősebb nép, az *avarok* érkeznek. Majd jönnek a *magyarok*; és kevésbé ismert, hogy a többször Magyarországra támadó *besenyők* egy részét is ezen a vidéken, Gyoma környékén telepítik le, innen pár km-re. Fontos továbbá és kevésbé ismert: a székelység központi székét, Udvarhelyszéket a Telegdi Főesperességgel a Bihar megyei Körösök vidékéről elvándorolt székelység hozta létre. Nem véletlen, hogy a mai Mezőtelegről nevezik a főesperességet is. Mit keres a mai román-magyar határon Székelyhid, Székelytelek. A Gyula melletti Nagyszalontához köthető az Árpád-korban székely centuriatus, azaz katonai szervezet is.

Dr. Havassy Péter

A pesti Újépület mártírjai

*Leszállott a páva
Najgebajd falára,
Hej, sok szegény fogoly
Szabadulására ...*

(Börtöndal az 1850-es évekből)

A világosi fegyverletétel után aki tudott, menekült a várható megtorlás elől. A bécsi udvar által teljhatalommal felruházott *Julius von Haynau* báró, osztrák tábornagyától ugyanis – korábbi itáliai „működése” alapján – nem sok jót várhattak a forradalom és szabadságharc aktív résztvevői. A „bresciai hiéna”-ként emlegetett vén katona, aki serdülő kora óta viselte a császár egyenruháját, félszázados pályafutása során sikeres, de könyörtelen parancsnoknak, Magyarországon pedig a Habsburg-ház hűséges vérebének bizonyult. Találón mondta róla a híres Radetzky marsall: Olyan mint a borotva. Jól vág, de használat után el kell zárni!

Az országot megszálló III. osztrák hadsereg főparancsnokaként létrehozta a *cs. k. rendkívüli haditörvényszékeket* Arad, Temesvár, Pest, Pozsony, Kassa, Nagyszében, Kolozsvár, Dés és Csíkszereda városokban, sőt szeptemberben azt is kiterjesztette, hogy az ítéleteket egyedül ő hagyhatta jóvá – élet-halál uraként...

Várható hazai tevékenységét már előre jelezték pl. Mednyánszky László őrnagy júniusi kivégzése, vagy júliusban a nagyigmándi főhadiszálláson történt megtorlások, ahol a kócsi és tatai ref. lelkészeket, a bánhidai plébánost és az oroszlanói jegyzőt nyilvánosan megbotozták, a csákerényi kat. papot és a ref. lelkészt pedig agyonlőtték. Augusztusban Zámolyon botoztak meg 20 embert. A korabeli norma 50 botütés volt!

„A birodalom létét fenyegető lázadás és árulás okozta veszély legyőzetett!” – adta hírül elégedetten Ferencz József schönbrunni napiparancsa 1849 augusztusában. Következhetett tehát a *nagy számonkérés*, az alábbi – Bécsben kidolgozott – direktívák szerint:

- a sorkatonák és altisztek amnesztiában részesülhetnek, vagy besoroztatnak a császári hadseregbe,
- a tisztek, képviselők, vezető hivatalnokok haditörvényszék előtt tisztázhatják magukat,
- a régi cs. k. tisztekre, főhivatalnokokra, akik a trónfosztás után is szolgálatban maradtak, „felség-árulás” címén halál vagy hosszú várfogság vár – vagyonekkozbással súlyosbíva,
- a külföldieket pedig kiadták a cári vagy a porosz hatóságoknak. Ez leginkább a nálunk harcolt lengyeleket sújtotta, akiket Bécs, Szentpétervár és Berlin egyaránt saját alattvalóiként kivégeztethetett.

A források alapján az osztrák haditörvényszékek 1849–51 között 4628 magyar rebellis ügyét tárgyalták, közülük kb. 1500 főt elítéltek, 120 főt kivégeztek.

Történelmi emlékezetünkben ezt a vézskorszakot *október 6-a* jelképezi, amikor az aradi várban kivégezték a 13 tábornokot, a pesti Újépületben pedig gr. Batthyány Lajost.

A megtorlás persze ettől sokkal súlyosabb, sokrétűbb és hosszantartóbb volt, megelőzte és túl is haladta Haynau országzászlását. Szomorú színhelyei közül talán legismertebb, leghírhedtebb a „magyar Bastille”-ként is emlegetett egykori *Neugebaude*, az Újépület. Ezt az épületkolosszust Canevale bécsi építész tervei szerint még II. József, a „kalapos király” kezdte építtetni 1786-ban Pest várostól északra az akkor még lakatlan homokbuckás területen hivatalosan „Versorgungshaus”-nak. Ezt a szót az érdeklődő pestbudai polgárok fordíthatták „ellátóház”-nak, „menhely”-nek – ma talán „csokoládégyár”-nak vagy divatosabban „logisztikai bázisnak” mondhatnánk. Sokan viszont tudni vélték, hogy a titokzatos épület a magyarok börtöne lesz. Érdemes megjegyezni, hogy a hatalmas építkezést alig húszévesen *Johannes Hild Oberpollir* irányította, akinek itt volt a „szolgálati lakása” is az elsőként felépült III. pavilon emeletén. Itt született 1789-ben József nevű fia, akinek tízéves koráig ez a várostól távoli érdekes mozgalmas építkezés volt a lakóhelye és játszótere egyaránt. Talán nem véletlen, hogy később ő lett Pest város egyik nagy építője.

A ránk maradt rajzok és fotók alapján tudjuk, hogy a 10 000 négyszögöl alapterületű, négyzet alapú, vastag falú, háromszintes épület sarkaihoz kisebb méretű, négyszintes épületek csatlakoztak, amelyeknek külön udvaraik voltak. Az 1794-re teljesen elkészült Újépület egyes részeit már 1789-től használatba vették. 1793–96 között a fogságba esett francia tisztek börtönéeként szolgált, aztán tüzérlaktanya lett.

A középső pavilon hatalmas udvarát tűzérési gyakorlótérnek is használták, az 1830-as 1840-es években pedig cirkuszi mutatványként görög-római kocsiversenyeket rendeztek ezen a „platz”-on. Az épület déli falai mentén létesítette 1840-ben gr. Széchenyi István az első pesti sétányt, ahol feleségével elültetett platánfaesemetéket. (Erre emlékeztet a vörösmárvány kút domborműve.)

1848-ban az Újépületben volt a szerveződő honvédsereg egyik kiképzőközpontja, ahol Petőfi is szolgált, és itt dolgozott a Honvéd Hadianyaggyár is, ahol golyóöntés, löpörgyártás és lökupakkészítés folyt.

1849 nyaratól itt rendezkedett be az osztrák haditörvényszék is, hogy néhány évig az ország legrettegettebb, leggyűlöltebb helyévé tegye a Neugebaudet.

Az itteni törvényszék tisztek és civilek ügyével egyaránt foglalkozott. Az osztrák megszállás első áldozatai sajátos módon a *pest-budai zsidók* voltak, akiket az osztrák megszálló hatóságok kollektíve büntettek, mint a rebellesek kémeit, hadiszállítóit, rémhíterjesztőit. Már 1849 februárjában megjelent Windischgrätznek az a felhívása, amelyben az alábbiak olvashatók: „... figyelmeztetni akarom a budai és pesti különösen pedig az óbudai zsidókat, hogy a felségsértő Kossuth-tal, az ún. honvédelmi bizottmánnal és a rebellesek országgyűlésével minden néven nevezendő összeköttetéstől tartózkodjanak.”

Erre válaszul az óbudai zsidó egyházközség 404 aláírással hitelesített hűségnyilatkozatban ígérte, hogy könyörtelenül kizárják körükből a „vétkeseket”. Az egyik elfogott óbudai zsidó szállítóért májusban az egyházközség 24 óra alatt le is fizette a 20 000 Ft büntetést.

Mindez a lojalitás nem volt elég Haynaunak, aki júliusban a zsidók „ismétlődő gyalázatos törvényellenes magaviselete” miatt hat hónap alatt kb. 600 ezer Ft értékű hadisarcot rótt ki rájuk. Ebben a legkülönbözőbb katonai ruházati tételek sürgős beszállítása szerepelt. Így pl. 40 ezer gyalogsági köpeny, 60 ezer db ing és gatyá, 40 ezer gyalogsági nadrág, 60 ezer pár német cipő, 800 mázsa talpbőr stb melyből az tűnik ki, hogy Haynau hadseregét a szerencsétlen óbudai zsidókkal akarta felruháztatni.

Dörgedelmes napiparancsban fenyegette meg a főváros polgárait is, hogy „ha csak egy hajszálnyi bántalom” éri katonáit, romba dönti az egész várost.” „Brescia hűtlen lakói ... szolgáljanak tanulság gyanánt, valjon a lázadók irányában kíméletet ösmerek-e?!” – figyelmeztette a pestbudaiaikat.

Az iparral-kereskedelemmel foglalkozó városi polgároknak súlyos gazdasági csapást jelentett a Kossuth-bankók megsemmisítése is. 1849 júliusában csupán Pest város pénztárában kb. 200 ezer Ft. értékű magyar bankjegy vált semmivé.

Megkezdődtek az ún. „bellebbezések”, a letartóztatások is. A sok rab miatt ezekben az őszi hónapokban a hatalmas épület V. pavilonját börtönné alakították át: az ablakokat háromnegyed részig befalazták. Erre a befalazott ablakpárkányra kapaszkodhatott fel a fogoly, ha friss levegőt akart szívni, vagy a városra kitekinteni. Az Újépület amolyan „gyűjtőfogház” szerepet is betöltött ezekben a hónapokban, ahová más törvényszékek elítélteit is átszállították. November 23-án pl. a Magyar Hírlap tudtul adta, hogy „múlt kedden 30 statusfogoly szállítottatott föl Aradról Pestre, hol az Újépület egy pavilonja várta az érkezőket. Köztük van Pest megye egykori alispánja, Nyáry Pál is.” Itt raboskodott több felekezeti lelkész, köztük pl. a pesti és a szegedi főrabbi, Lonovics József egri érsek stb. A börtönviszonyok igen mostohák voltak, gyakran zsúfolták össze a cellákban a rabokat, akik naponta 6 krajcárt és fél font kenyert (= 28 deka) kaptak. – Akinek nem volt elég pénze, az nem reggelizett és nem vacsorált – írta *Löwei Klára*, aki egy évig reggelire egy darab sózott kenyert, vacsorára 2-3 szem gyümölcsöt, télen pedig egy szem almát evett. Pénzzel persze itt is sok mindent el lehetett érni a foglárnál: jobb ételt, melegebb szobát, emberségesebb bánásmódot. Sőt egyes visszaemlékezések szerint a bírák megvesztegetésével még az ügyek tárgyalását is halasztani lehetett.

1849 őszétől csaknem fél éven át itt tartották fogva a *Kossuth-családot* is: Kossuth 80 éves édesanyját három lányával és kilenc unokájával. Egy nedves, sötét cellában a földre szórt szalmán volt a fekhelyük. Az egyoldalúan silány ételmezéstől a gyerekek skorbutot kaptak. Zsuzsannának pedig kiújult a tüdőbaja. A családot végül a honvédkórházakban ápolt osztrák tisztek közbenjárására engedték szabadon.

A legszörnyűbb időszak 1849 októbere, „a vértanúgyártás hónapja” volt. Haynau türelmetlenül várta már az utolsó magyar kézen lévő erődök – Pétervárad és Komárom – kapitulációját, hogy megvalósíthassa véres vágyalmát: „Egész Európának példát fogok mutatni, hogyan kell bántani a lázadókkal és hogyan kell a rendet, nyugalmat, békességet egy évszázadra biztosítani” – írta augusztus 18-án Radetzky marsallnak. „Egy évszázadig nem lesz több forradalom Magyarországon, ha kell a fejemmel szavatolok érte, mert gyökerestül irtom ki a gázt!” – olvasható egy másik levelében.

Alig száradt meg a tinta a komáromi megadási okmányon, Haynau azonnal aláírta Batthyány halálos ítéletét. Az első felelős magyar miniszterelnöknek az volt a legnagyobb bűne, hogy „elárulta” arisztokratá társait és hatalomra segítette az „országháborító” Kossuthot. Nem számított az sem, hogy mindvégig kereste a békés megegyezés lehetőségeit a bécsi udvarral, és amikor Jellasic támadása, Lamberg meggyilkolása után a helyzet radikalizálódott, lemondott tisztségeiről, visszavonult birtokára, sőt azt tervezte, hogy Svájcba emigrál. Ezt a tervét a bécsi forradalom kitörése gátolta meg. Mivel az őszi képviselőválasztáson a sárvári kerület ismét őt küldte az országgyűlésbe, decemberben azt javasolta, hogy indítsanak békeküldöttséget Windischgraetzhöz. A herceg 1849. január 3-án Bicskén fogadta ugyan a küldöttséget, de Batthyány nélkül, és feltétel nélküli megadást követelve!

Deák Ferenc – aki szintén a küldöttség tagja – már ekkor javasolta Batthyáynak, hogy szökjön meg, ő azonban „pár hitvány év miatt” ezt elhárította. Az osztrák védőerizzel Pestre kísért parlamentereket itt szabadon engedték, de Batthyányt a megérkezés éjszakáján, január 8-án letartóztatták a Károlyi palotában, sógornője, Károlyi Györgyné lakásán. (Ezt a jelenetet örökíti meg a palota déli falán lévő dombormű.) Csaknem négy hónapig a budai várbörtönben őrizték, ahonnan az ostromló honvédsereg közeledtekor – április 23-án – 32 társával együtt Laibachba szállították. Útközben többször nyílt volna lehetősége arra, hogy megszökjön, de ezeket az alkalmakat következetesen visszautasította. Joggal írhatta róla Jókai: Őt jelleme tette fogollyá...

Haynau különös gondot fordított Batthyány személyére, hiszen ő volt a legtekintélyesebb politikai fogoly, akit sikerült elfogni. Júliusban Pozsonyba hozatta, augusztusban pedig – Klapkákéék sikeres nyugati kitörése miatt – Olmützbe szállította, ahol megkezdődött pörének ötnapos főtárgyalása. Ennek eredményeként született meg augusztus 30-án a hadbíróság halálos ítélete s vele együtt azonnal kegyelmi kérvénye is, amelyet azonban Haynau elutasított.

Szeptember 10-én ismét Pozsonyba, majd a pesti Újépületbe szállították, ahol október 3-án Haynau elrendelte kötélt általi kivégzését, amire október 6-án, Latour bécsi-hadügyminiszter halálának évfordulóján került sor.

Batthyányt 5-én este vitték le a siralomházba, ahol egy feszület és két gyertya volt az asztalon. Feleségének hosszas rimánkodás, befolyásos arisztokraták protekciójása után engedték meg, hogy öt percig láthassa a férjét. Az éjszaka folyamán egy becsempészett kis törrel az ágyon fekvő takarója alatt csendben átvágta nyakán az eret, hogy megakadályozza a kötélt általi kivégzését. Öngyilkossági kísérletét csak reggel vették észre az őrök, akik rohantak orvosért. Legközelebb dr. Balassa János professzort érték el, aki szintén itt raboskodott a központi honvédkórház vezetésének elvállalásáért. A neves professzor rimánkodva tiltakozott az ellen, hogy ilyen nyaki sérüléssel is felakasszák a gróft. Az időközben előkerült osztrák orvos „kolléga urak” azonban ezzel mítsem törődtek, sőt a sebesült kezeit is összekötöttették, nehogy ismét kárt tegyen magában. Egész nap így őrizték, végül megszületett a döntés: este agyonlövik. Ennek híre „kiszivárgott” és nagy tömeg várakozott az Újépület melletti piacon.

„Csak midőn tompán pördültek meg belül a dobok, s kitérult a sárgafeketére mázolt egyik kapunak mindkét szárnya, kelt halk moraj a közönségben.” – emlékezik vissza Agai Adolf, aki gyermekként volt szemtanúja a szomorú eseménynek.

Október 6-án este 5 órakor vonsozták le Batthyányt a kivégzőhelyre, ki „midőn látá, hogy akasztófa nincsen, könnyedén fohászkozva féltérdre ereszkedve monda: Éljen a haza! A három golyó egyike a fejét, másik a szívét, harmadik a mellét találta. Kézimunkával készült sapka volt a fején, rajta fekete ruha és nadrág, fejér_mellény.” – írta Zichy János.

Holttestét a jeltelen hatósági sír helyett a pesti ferencesek kriptájába rejtették. A sírűreg befelé fordított fedőlapjára ezt vésték:

1849-dik évi October hó 6-án az Urban elhunyt G. B. L. áldás és béke hamvaira

A mártir miniszterelnök iderejtett hamvait hazafias bátorsággal és keresztény kegyelettel őrizték a jámbor ferences atyák egészen 1870-ig, amikor a kerepesi temetőben lévő mauzóleumban helyezték örök nyugalomra.

Erre emlékeztet a kriptában lévő emléktábla:

E sírűregben őrizték keresztény kegyelettel
 a budapesti (IV. ker.) ferencrendiek
 a rémuralom áldozatául esett
BATTHYÁNY LAJOS GRÓF
 magyarorsz. I. alkotm. Miniszter elnökének
 általuk hazafias bátorsággal iderejtett tetemét
 1849. évi oct. 6-ától 1870. évi június 9-éig.

Batthyány kivégzése után négy nap múlva ismét megperdültek a dobok: október 10-én *Csány László* vezették a bitófa alá. Az egykori huszártiszt a reformkorban rokonával és hűséges barátjával, Deák Ferencsel együtt a Zala megyei liberális ellenzék egyik vezéregyénisége volt. Egész életét a közszolgálatnak szentelte – talán ezért sem alapított családot. 1848 márciusában a pesti forradalmi közcsendbi-zottmány tagjává választották, áprilisban a kormány közlekedési államtitkára, később pedig a legnehezebb frontszakaszokra küldték teljhatalmú kormánybiztosnak. Szeptemberben Jellasic támadása idején a Dunnántúlra, aztán a feldunai sereghez, decemberben az elveszfőfőben lévő Erdélybe.

Kérlelhetetlen, puritán „római jellem” – mondták róla kortársai. A trónfosztás után közlekedés- és közmunkaügyi miniszter lett. A forradalom ügyének és Kossuthnak mindvégig következetes híve maradt. Világos után nem menekült, önként vállalta az osztrák fogságot, és tevékenységéért minden felelősséget.

Amikor a hóhér nyakára tette a kötelet, csak ennyit mondott: – A hazért ezt is szívesen...

Vele egy napon végezték ki *br. Jeszenák Jánost*, Nyitra vármegye főispánját, akit Kossuth a Hurban-féle szlovák lázadás leverésére küldött csapatok kormánybiztosává nevezett ki.

Pozsonyi siremlékére Gyulai Pál írta az alábbi verset:

<i>Szerette hazáját</i>	<i>Áldozott, szenvedett</i>
<i>Szívvvel, szóval, tettel:</i>	<i>Jutalmát nem kérte</i>
<i>Védte szabadságát</i>	<i>S nem küzdhetvén többé,</i>
<i>Híven becsülettel.</i>	<i>Vérpadon halt érte.</i>

Október 20-án két lengyel és egy német katonatisztet vittek az akasztófa alá – bizonyítván, hogy a magyar forradalomban milyen jelentős szerepet játszottak a külföldi rebellesek. *Peter Giron* honvéde-zredes aachen-i születésű, rajnai porosz származású bécsi fegyvergyáros volt, aki 1848 őszén munkásai élére állva védte a várost az ostromló császári csapatok ellen.

A forradalom leverése után jött Magyarországra, ahol novemberben Kossuth azzal bízta meg, hogy menekülttársaiból szervezzen egy önálló német légiót. Az egység hamarosan megalakult – kalapjukon a bécsi forradalmárok halálfejes jelvényével – és decemberben már a visszavonuló magyar honvéde-sreg kötelékében vették fel a harcot Windischgraetz csapataival. Ennek során a bábolnai csatában Giron is súlyosan megsebesült. Ezt követően a légiót átszervezték, több katonai egységbe osztották be katoná-it. (Ebben a légióban harcolt a legendás Leibstück Mária is huszárfőhadnagyként.) A katonai összeom-lás napjaiban Giron osztrák fogságba esett, innen vitték az Újéjűletbe.

Karol d Abancourt de Franqueville kapitány arisztokrata apja a nagy francia forradalom idején mene-kült Lengyelországba, ahol Karol fia már igazi lengyel hazafiként nevelkedett. Fialat katonatisztként részt vett egy összeesküvésben, amiért 1836-ban letartóztatták és 1840-ben húszévi várfogságra ítélték. Büntetését a temesvári erődíjmenyben töltötte, ahonnan 1848 tavaszán szabadult. Azonnal beállt a te-mesvári nemzetőrök közé és részt vett a szerb felkelők elleni véres harcokban, később ki is tüntették. Fehértemplom augusztusi ostrománál tanúsított vitézségéről a Közlöny is megemlékezett: „Abancourt Károly a temesi nemzetőrök őrmestere gyorsan megjelent minden ütközetnél, s buzdításával lelkesíté a csapatot.” A 12. huszárezred kapitányaként harcolt az utolsó napokig: augusztus 6-án a szőregi esata utáni visszavonulás során esett osztrák fogságba. A hadbíróság „visszaeső politikai bűnös”-ként kezelte és 38 éves korában kötél általi halálra ítélte.

Mieczyslaw Woronieczky hereceg a lengyel lovaslégió ezredese Galíciában született és hadnagyként lépett ki 1848 tavaszán az osztrák hadseregből. Rövidesen már a szabadkai nemzetőrök parancsnoka a délvidéki harcokban. „Oroszlánbátorságú, eszményien szép férfiú” – írta róla bajtársa, Degré Alajos.

Szeptember elején a perlaszi szerb sáncok elfoglalásánál olyan hősiés bátorságot tanúsított, amelyért a szabadkaiak ovációt rendeztek a tiszteletére. Októberben „vadászcsapatát” önálló zászlóaljja bővítet-te, őrnagyi rangot kapott, majd a szegedi lovasnemzetőréség parancsnokaként, később pedig Erdélyben

harcolt, ahol Bem alezredessé nevezte ki. Itt szervezte az újabb erdélyi lengyel egységeket, de közben Kolozsvárra is bejárt a bálókra, ahol eljegyezte a szépséges Korniss grófkisasszonyt... 1849 augusztusában már Dessewffy Arisztid tábornok mellett szolgált, és augusztus 5-én lovasfelderítés közben esett osztrák fogságba. A hatóságok ennek hírért már augusztus 8-án falragaszokon hozták a pestiek tudtára. „Pest lakói, kiknek körében a lovagias herceg nagy népszerűségnek örvend, aggodalommal tekintenek az ítélet elébe.” – írta a Gazeta Polska szeptember 25-én.

Az Újépület udvarán d'Abancourt kapitánnyal találkozva elkeseredetten mondta: „A gazemberek! Legalább agyonlőnének – katonához illően!” Kivégzése előtt ebéddel vendégelte hóhériját, majd eleghánsan felöltözve szivarra gyújtott és a forradalmat éltetve állt az akasztófa alá.

A Földművelésügyi Minisztérium déli falán domborműves emléktábla hirdeti, hogy a hős lengyel tiszt itt, az egykori Fa téren halt vértanúhalált 23 éves korában. Ugyanitt helyezték el a közelmúltban *Kazimierz Rulikowski* százados emléktábláját is, akit augusztus 28-án végeztek ki Nagyváradon

Október 24-én a magyar országgyűlés vezető tisztviselői kerültek bitófára.

Br. Perényi Zsigmond Ugocsa vármegye főispánja, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, a főrendiház elnöke kezdettől tevékeny szereplője volt az eseményeknek. 1848. március 15-én ő is tagja volt a pozsonyi országgyűlés Bécsbe látogató küldöttségének, ősszel pedig a honvédelmi bizottmányban képviselte a felsőházat. Azon kevés főúr közé tartozott, akik a trónfosztás után is kitartottak a forradalom ügye mellett országbiróként és a hétszemélyes tábla elnökeként. Világos után tartóztatták le, s vitték Pestre.

Szacsavay Imre ügyvéd, „a magyar Cicero”, az úrbéri viszonyok egyik kiváló szakértője Nagyvárad képviselője volt az országgyűlésben. Az országgyűlés jegyzőjeként írta alá a trónfosztó nyilatkozatot. Kossuth őt küldte Nagyváradra az áttelepülő fegyvergyár elhelyezésére és a termelés beindítására. Világos után fogták el, s vitték az Újépületbe, ahol rabtársai emlékezete szerint az utolsó napokig szenvedélyesen sakkozott.

Csernus Menyhért pénzügyi tanácsost állítólag egy véletlen névcsere folytán Csernátony Lajos helyett fogták el, aki a „Márcezius Tizenötödike” nevű baloldali radikális lapot szerkesztette és Kossuth titkára volt. Mások szerint viszont az volt a „bűne”, hogy önként jelentkezett a hadseregbe és mint a koronaörség volt parancsnoka, legénységét is besoroztatta. Ez utóbbit tartotta Haynau főben járó véteknek, ezért küldte Csernust akasztófára.

Mind a három halálraíteltet reggel kísérték a Fa piac kivégzőhelyére. Ott a fehérszakállas Perényi megölelte két társát, kezét fogták és aztán Éljen a haza! kiáltással léptek a bitó alá.

Ez a kivégzősorozat kiváltotta a nyugati közvélemény haragját – sőt a cár nemtetszését is, ezért Bécsben úgy gondolták, hogy ideje lesz rövidebb pórázra fogni Haynaut. Október 26-án az osztrák kormány elrendelte, hogy „politikai bűncselekmények ügyében a kivégzések felfüggesztendők.” Ezután került sor a már meghozott halálos ítéletek enyhítésére 15–20 éves várfogságra.

Haynau nehezen vette tudomásul a korlátozást, amelyre aligha jelentett gyógyírt az, hogy november 20-án ő avathatta fel a Lánchídat: „Ma nyitattott meg a közönségnek a lánchíd. Honunk katonai lángeszű parancsnoka br. Haynau és fáradhatatlan teljhatalmú biztosa br. Geringer Károly úr Öméltóságuk elsők mentek rajta Pestről Budára és onnan vissza. A felállított lovas- és gyalog katonaság zenekara ezen egész idő alatt az Isten tartsd meg királyunkat ismeretes néphymnust játszott” – írta lelkesedve a Religio – csupán azt sajnálva, hogy nem tartattak hálaadó istentiszteletet ezen alkalommal.

Az Újépületben természetesen eközben is szorgalmasan folyt a „munka”. 1850 januárjában végezték ki *Kolosa György* egyetemi hallgatót, akit „köztörvényes bűnözőként” Lambergrófi gróf megyei ilkolásával vádoltak. A hajóhídi népitélet után Kolosa Erdélyben harcolt, Világos után egy ideig bujkált, de novemberben már az Újépületben raboskodott.

1850 júliusában Bach szorgalmazására felmentették Haynaut és 400 ezer Ft névértékű államkötvénnyel jutalmazták. Az elbocsájtott táborszernagy úgy bosszulta meg menesztését, hogy utolsó „munkanapján” tömegesen adott kegyelmet a halálraítélteknek.

1851. szeptember 22-én az Újépület udvarán a hóhér komor ünnepélyességgel szegte fel a bitófékara *36 főrebellis* nevét. Ők voltak azok, akiket 1850. január 1-én „felségsértési vád folytán” nyilvánosan megidéztek, de mivel 90 napon belül nem jelentek meg – és elfogni sem sikerült őket –, ezért a főlöttük tartott haditörvényszék egyhangú ítélete alapján „fölségsértési bűn részeseiként” vagyonielkobzásra és kötél általi halálra ítéltettek.

A teljes névsor eddig még a forrásmunkákban sem jelent meg: az alábbiakat a Magyar Hírlap 1851. szept. 23-i számából vettük, ahol az illető neve után főbenjáró bűnei is felsoroltattak. Kik voltak hát a halálra keresett „főrebellesek”?

1. *Almássy Pál* kormánybiztos, a képviselőház másodelnöke 2. *gr. Andrássy Gyula*, Zemplén vm főispánja, a kormány portai ügynöke 3. *Galanthai Balogh János* kormánybiztos, gerillavezér 4. *gr. Batthyány Kázmér* baranyai főispán, külügyminiszter 5. *Beóthy Ödön* bihari főispán, kormánybiztos 6. *Csernátony-Cseh Lajos* radicalis lapszerkesztő, a honv. biz. titkára 7. *Gorove István* országgyűlési jegyző 8. *Esquire Guyon Richard*, a branyiszköi roham vezére, honvédezeres 9. *Hajnik Pál* pestbudai rendőrfőnök 10. *Házmán Ferenc* Buda város főjegyzője, ministeri osztályfőnök 11. *Horváth Mihály* csanádi püspök, cultusminister 12. *Irányi Dániel* kormánybiztos 13. *br. Jósika Miklós*, a honvédelmi bizottmány tagja 14. *Kmetty György* tábornok 15. *Kornis Károly* vésztörvényszéki közbíró 16. *Kossuth Lajos* ügyvéd, hírlapíró stb 17. *Ludwigh János* kormánybiztos 18. *Madarász László* rendőrminiszter 19. *br. Majthényi Károly* baranyai alispán, kormánybiztos 20. *Mérey Mór* ministeri tanácsos 21. *Mészáros Lázár* hadügyminiszter 22. *Oroszhegyi József* gerillavezér 23. *Perczel Mór* tábornok 24. *Perczel Miklós* alezredes 25. *Puky Miklós* kormánybiztos 26. *Rákóczi János*, a honvédelmi bizottmány titkára 27. *Sárosy Gyula* költő, az Aranytrombita szerkesztője 28. *Somogyi Antal* csongrádi képviselő 29. *B. Splényi Lajos* Kossuth követe 30. *br. Stein Jenő Miksa* alezredes 31. *Szemere Bertalan* miniszterelnök 32. *Szontagh Sámuel* törvényszéki elnök 33. *Tancsics Mihály* radicalis orsz. gyűlési képviselő, lapszerkesztő 34. *széki gr. Teleki László* párizsi követ 35. *Dogenfeldi Wetter Antal* tábornok 36. *Vukovics Sebő* igazságügyi miniszter.

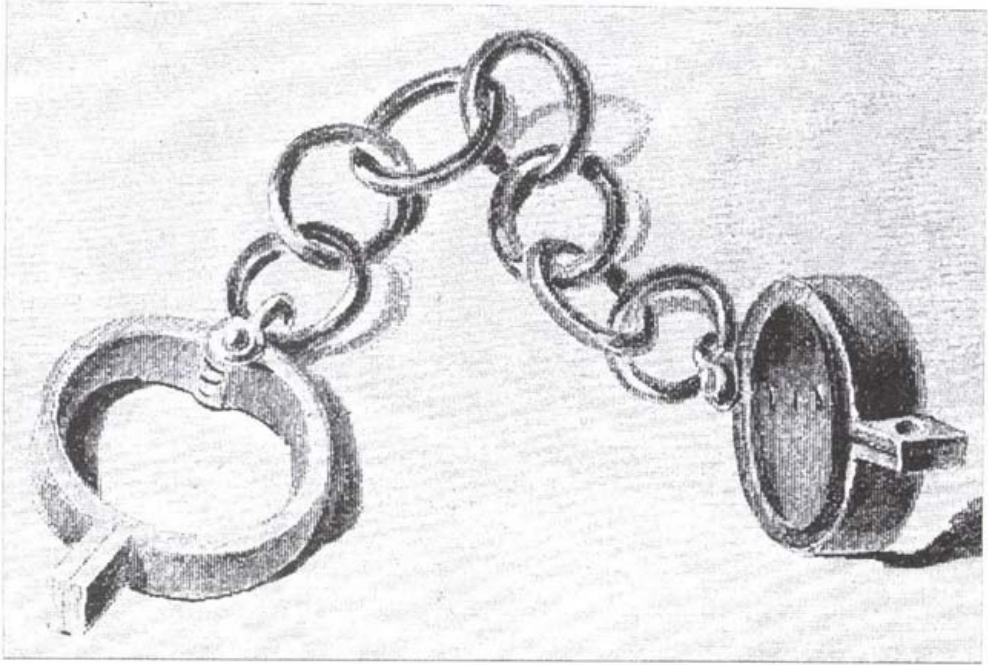
Ugyanezen a napon a cs. k. haditörvényszék újabb 39 „szökésben lévő egyént” szólított fel, hogy 90 napon belül „ezen haditörvényszék előtt jelenjenek meg, s a nekik tulajdonított bűnök ellen magokat védelmezzék”:

1. *Berzenczey László* kormánybiztos 2. *Boross László* gerillavezér 3. *Colsteini Collin* honvédkapitány 4. *Cornides Lajos* kormánybiztos, gerillavezér 5. *Décsey László* kormánybiztos, 6. *Dercsényi István* gerillavezér 7. *Lorody Edvard* kormánybiztos 8. *Finta Márton* törvényszéki elnök 9. *Fülöp Lipót* temesvári kormánybiztos 10. *Horváth Károly* pesti főjegyző 11. *Illésy János* kormánybiztos, jászberényi követe 12. *Imrédy József* szabadkai bírósági elnök 13. *Ivankovics János* vasi kormánybiztos 14. *Korányi István* kapitány, zentai iskolamester 15. *Katona Miklós* szolgabíró, felkelővezér 16. *Körösy Sándor* hadbíró 17. *Kohlman József* ezredes 18. *Kollár József* hadbíró 19. *Kopcsányi József* kormánybiztos, gerillavezér 20. *Kovács István* plébános, szabadcsapat parancsnok 21. *Lukács Sándor* ügyvéd, kormánybiztos 22. *Mátéfy Antal* kormánybiztos 23. *Mátyás József* Körmöczbánya képviselője 24. *Mednyánszky Cézár* br. tábori főlelkész 25. *Millassin József* szabadkai ügyvéd 26. *Noszlopy Antal* helyettes kormánybiztos 27. *Noszlopy Gáspár* kormánybiztos, gerillavezér 28. *Pilaszanovics József* bírósági elnök 29. *Pulszky Ferenc* londoni ügynök 30. *Rónai Jácint* győri bencés szerzetes 31. *Szabulich István* kapitány, vészbíró tag 32. *Spelletich Bódog* kormánybiztos, szabadkai képviselő 33. *Stern Sámuel* izraelita népfőlkö 34. *Szabó Adám* mágocsi gyógyszerész 35. *Kisgeredi Szabó Imre* ezredes, ministeri oszt. vezető 36. *Szirmay Pál* sárosi képviselő 37. *Tatay Pál* pesti ügyvéd 38. *Teleki Sándor* gr. ezredes, kormánybiztos 39. *Ulm Károly* ügyvéd.

Az osztrák hatóságok széles körű hajtóvadászatot folytattak a listákon szereplők letartóztatására és éberen figyelték a forradalmi emigráció hazai kapcsolatait, hogy csírájában elfojthassanak mindenféle szervezkedést. Ekkor ugyanis még joggal tarthattak attól, hogy ismét lángra lobban az ellenállás. A forradalmi emigráció keményen dolgozott azon, hogy ezt a gondolatot ébren tartsa, és több ügynök, gerillavezér próbálkozott különböző csoportok szervezésével. Ezeket azonban a hatóságoknak sikerült felszámolniuk, résztvevőiket elfogniuk. – 14 ezer rendőri hivatalnok tartja féken a hazát – írta bátyjának Kossuth Zsuzsa.

Forradalmi elveik nyílt hangoztatása, Vasváry Pállal való szoros együttműködésük és az újabb forradalom várása miatt 1851 májusában letartóztatták *Teleki Blankát*, júliusban pedig *Löwei Klárát*. Ebben az évben leplezték le a hatóságok a Makk-féle szervezkedést, amelynek következményeként december elején ismét az Újépületbe hurcolták *Kossuth Zsuzsát* Lujza nővérel együtt. Ekkor fogták le *Jubál Károly* tanárt, aki mindent magára vállalt, és *May József* ezredest, aki cellájában felgyújtotta szalmaszékját és hang nélkül elégette magát.

Noszlopy Gáspárt, a legendás somogyi gerillavezért 1850 április elején fogták el és vitték Pestre. Ő volt az egyetlen fogoly, aki a Neugebaudéból is megszökött: beteget szimulált, átvitték a Ludoviceum rabkórházába, ahonnan a hullakamrán át sikerült kijutnia. Azonosítását megnehezítendő oltott mésszel maratta el az arcát. Csak három év múlva sikerült újra elfogni egy titkos találkozó során – beépült áruló segítségével – a Bástya utcában. Az Újépületben a kemény kivallatásokat is szó nélkül tűrte. Bécsben ítélték halálra, majd visszahozták Pestre.

*Körössy Sándor 1848–49-es honvédiszt rabbilincse
(Gracza György: A magyar szabadságharc története III. Bp. 1896. 301. old.)*

1853. március 3-án reggel négy elítéltet végeztek ki: *Andrácsy Károlyt* „kegyelemből” az Újépületben lőtték agyon, *Sárközy Soma* ügyvédet, *Jubál Károly* tanárt, *Noszlopy Gáspár* kormánybiztost pedig szoros katonai őrizettel a régi ferencvárosi temetőnél felállított akasztófákhoz vitték. Jellemző a hatósági elővigyázatosságra, hogy ez alkalommal az Üllői úti laktanyában lévő tüzéséget is riadókészültségbe helyezték.

1852 végén fogták el a körözölistán is szereplő *Sárosy Gyula* költőt, aki álnéven dolgozott Gyöngyösön. Halálbüntetését életfogytiglanra enyhítették, amelyből három évet az Újépületben töltött – tucatnyi rabversben számolván be az ottani körülményekről.

1852 augusztusában tartóztatták le Csesztvén *Madách Imrét*, aki birtokán több bujdosónak adott menedéket, és valószínű, kapcsolatban is állt a titkos pesti szervezkedéssel. Először Pozsonyba vitték, majd 1853. január 12-én „a legszigorúbb felügyelet alatt” az Újépületbe szállították át, ahol májusig raboskodott. Szabadulása után még hónapokig rendőri felügyelet alatt élt Pesten. Az Újépület rabjainak jó részét a későbbi években osztrák, cseh várbörtönökbe vitték, ahonnan az enyhülő politikai viszonyok nyomán többnyire amnesztiával szabadultak.

A kiegyezés után a hatalmas épület nemcsak szomorú vészorszaki emlékjellege, de Pest városának építészeti fejlesztése miatt is „nemkívánatos épületté” vált. Lebontására már az 1870-es években készültek tervek, amelyek végül a forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára valósultak meg. A lebontott pavilonok helyére paloták, pénzügyintézetek épültek, középső nagy udvarából pedig a Szabadság-teret alakították ki. Az egykori kivégzés helyén 1926-ban avatták fel a Batthyány-örökmécsést, az „udvaron” pedig 1934-ben a mártírok egyszerű emlékművét.

Dr. Tóth József

Felhasznált irodalom: *Ágai Adolf:* Utazás Pestről Budapestre, Pallas Kiadó. Bp. 1909.; *Andrácsy Antal:* Noszlopy Gáspár, Somogyi Almanach, Kaposvár 1987.; *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre,* Európa Kiadó. Bp. 1991.; *Deák István:* Törvényes forradalom, Gondolat Kiadó. Bp. 1994.; *Doberdói B. József:* A magyar nemzet hadtörténelme, 21. rész. Grill Kiadó. Bp. 1941.; *Földy János:* Világostól Josephstadtig, Egyetemi Nyomda. Bp. 1939.; *Gelich Richard:* Magyarország függetlenségi harca, Aigner K. Bp. 1885.; *Kertész Erzsébet:* Kossuth Zsuzsanna, Kossuth Kiadó. Bp. 1983.; *Kovács István:* Mindvégig veletek voltunk, Osiris Kiadó. Bp. 1998.; *Radó György:* Madách Imre, Salgótarjáni Megyei Kvtár. 1987.; *Sáfrán György:* Teleki Blanka és köre, Kriterion, Bukarest 1979.; Religio és a Magyar Hírlap 1849–51. évfolyamai.

A hatvanesztendő Hála József köszöntése

Valószínűleg nem az én tisztem lenne a hatvanéves Hála József etnográfus, muzeológus és geológus eddigi munkásságának értékelése. Márpedig eme jeles életjubiläum kapcsán ezt is meg kellene tennünk. Én most mégis inkább a kutató emberről, a sok helyen jelenlévő, a sok mindenre és mindenkire odafigyelő munkatársról szeretnék szólni. Talán több évtizedes barátságunk, személyes kapcsolatunk és határon túli helyzetem is feljogosít erre.

Hála Józsefet úgy ismertem meg valamikor a nyolevanes évek elején, mint aki nemcsak tudományként és tudósként kezeli a néprajzt, hanem a népi kultúra összes bugyrát ismerni akarja. Úgy, hogy közben maga az ember, a népi kultúra hordozója is érdekli őt. Odafigyel mindennapjaikra, életkörülményeikre és életterükre, bensőséges kapcsolatot alakít ki velük. Ez rohanó, kaotikus és globalizálódó világunkban nem kis dolog.

Nem csoda, hogy jubiléumunknak különös vonzódása volt mindig azokhoz, akik egy kicsit nehezebb körülmények közt, bonyolultabb társadalmi-szellemi világban élnek. Így kötődött már egészen fiatalon szülőmgyémhez, a Trianon által kettészakított Honhoz. Feltárta annak kutatástörténeti vonatkozásait: számba vette Györffy és Bartók itteni gyűjtőútjait, Ipolyi Arnold szülőföldi kötődéseit, Pongrácz Lajos népdalkutásait, Pongrácz Elemér muzeológiai tevékenységét, Hőke Lajos itteni vonatkozású publikációit. Megfordult Szeder Fábán és Csaplovics János bölcsőhelyén, az Ipoly, a Garam, a Selmec- és a Korpona-patakok völgyében és más helyeken. S járt maga is rengeteget a terepen, hogy gyűjtse a recens adatokat. Kutatta az Alsó-Ipoly mente népi hiedelemvilágát, az itteni települések dülöneveit; járt a kőbányások, a favágók és a gyűjtögető parasztok közt; bebarangolta a régi gyógyforrásokat és csodakutakat: feltárta a népi vallásosság és a búcsújáráshelyek emlékeit. Ugyanakkor önzetlenül támogatta az itteni kutatók munkáját; szakmai-módszertani segítséget nyújtott a falunapok, kiállítások szervezőinek; maga is gyakran részt vett az Ipoly-menti, s a Börzsöny-vidéki rendezvényeken, előadásokat tartott, fotózott és publikált az eseményekről.

Magam is sokat köszönhetek neki. Hisz bevezetett a Magyar Állami Földtani Intézet könyvtárába, múzeumába és levéltárába, gyakran elkísért az Országos Széchényi Könyvtárba vagy a Néprajzi Múzeumba. Írt előszót könyvemhez, figyelemmel kísérte munkásságomat. Olykor közösen tartottunk előadást, publikáltunk egy-egy tanulmányt. Mindezért ezúton is szeretnék köszönetet mondani neki. S persze kívánom, hogy az Isten adjon még neki erőt, egészséget, hogy hosszú időn át szolgálhassa a magyar néprajztudomány s a geológia ügyét.

S ha már a számadást, az értékelést is említettem, hadd mondjam legalább röviden el, hogy Halás József az ország más tájain szívesen kutat, s járt gyűjtőúton Erdélyben is. Szülővárosával, Dunakeszivel is szoros kapcsolata van. Ezek érzelmi és szakmai alapon egyaránt sokoldalúak. Hála József jelenleg a Magyar Állami Földtani Intézet főmunkatársa, a múzeum gyűjteményének kezelője. Hisz eredeti végzettsége geológus-technikus, s a geológiának sosem fordított hátat. Alapvető kutatástörténeti írásokat publikált, kiállításokat rendezett stb. Néprajzoként pedig jól ötvözte geológusi ismereteit és a földtanal kapcsolatos népi tudást. Így született meg kiváló doktori értekezése a Börzsönyi kőbányászatról s annak népi vonatkozásairól. Így lett jó társa a magyarországi bányászmondák kutatásában Landgraf Il-dikónak, akivel közös mondagyűjteményt is megjelentetett. De említhetnénk az erdélyi kőpénzről készült forrásértékű munkáját is.

Hála József számos kitűnő kiadvány, évkönyv, tanulmánykötet szerkesztésében is közreműködött. Közvetítette Jankó János oroszországi leveleit, feldolgozta Herrmann Antal váci éveit is. Úgyszintén kiemelkedők folklorisztikai adatközlései. Az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékének óraadó adjunktusaként éveken át vezette be a hallgatókat a néprajzkutatás rejtelmeibe. 1990 óta nagy lelkesedéssel szerkeszti a Néprajzi Híreket, tagja a Honismeret szerkesztőbizottságának, s fontos tisztségeket tölt be más tudományos társulatokban is. Kívánjuk hát neki, hogy lelkesedése ne lankadjon, munkássága tovább termékenyüljön, s gazdagodjék általa tudományunk, emberségünk egyaránt.

Csáky Károly

VII. Regionális Történelmi Konferencia Párkányban

A Csemadok Alapszervezete és az Emlékmű Bizottság szervezésében került sor 2009. november 14-én Párkányban (Stúrovo) a VII. regionális szintű történelmi konferenciára. Az évente megrendezett történelmi konferenciának mindig valamilyen évforduló adja az aktualitását. Ez évben a *II. világháború kitörésének 70., és a Sobieski szobor felavatásának egyéves évfordulójára* emlékeztek.

Dániel Erzsébet, az Emlékmű Bizottság elnöke az évforduló kapcsán megemlítette, hogy a Párkányi csatát megelevenítő emlékmű és az ahhoz tartozó írott és foto-dokumentumok arra kell, hogy kötelezzék az illetékeseket, hogy a helyi múzeumban méltó helyet kapjanak. Következő évre tervezik ugyanis a 2008–2009-es konferenciák anyagának kiadását is.

A konferencia bevezető előadásában *Győrfi Lajos* püspökladányi doktorandusz hallgató, az 1683-as párkányi csata meghatározó alakjáról, III. Sobieski János lengyel király külpolitikájáról beszélt. *Popély Gyula* felvidéki történész a II. világháború kitörésének okait, eredetét, ismertette és felvázolta az akkori önálló szlovák állam helyzetét, állásfoglalását, s azt a sokáik elhallgatott tény, hogy a háború kitörésekor a szlovák állam Hitler mellé állt. Korabeli szlovák propagandaanyagot ismertetve, eddig még írásban meg nem jelent tényeket tárt a hallgatóság elé.

Kovács István budapesti történész – korábban lengyel konzul –, a II. világháború kitörésekor megindult lengyel menekült áradatról, a menekülttáborok létrejöttéről, és további sorsukról adott tájékoztatást.

Csombor Erzsébet a Komárom-Esztergom megyei levéltár igazgatója az Esztergomban és a környéken létrejött menekülttáborokról, az ott élő lengyelek sorsáról 1944-ig tartó munkaviszonyokról, a helyi lakosokkal való együttélésről beszélt. Esztergom városa ma is ápolja az egykori sorsközösség emlékét, nemcsak a lengyel kisebbségi önkormányzat de egy civil egyesület keretén belül is. Csombor Erzsébet utalt rá, hogy a Duna bal partján is voltak lengyel menekülttáborok, amit a hallgatóság közül is többen említettek.

A konferencia szervezői a jövőben szeretnék ezt a témát az érintett települések bevonásával folytatni: kutatások alapján, helyi megemlékezések és emléktáblák formájában hagynának jelet a lengyel-magyar barátság egykori kapcsolatainak – aminek itt a Felvidéken fontos üzenete lenne az együttélő nemzetek számára.

Dániel Erzsébet

A lengyel menekültekre emlékeztek Királyhelmecen

A közelmúltban számos nemzetközi megemlékezést tartottak a II. világháború kitörésének 70. évfordulója alkalmából. Politikusok, történészek, az 1939-es események kiemelt helyszínei kaptak helyet az ezekről beszámoló híradásokban. Kevesebb szó esett személyes sorsokról, a környezetünkben megélt, átélt történésekről, a lengyel menekültek 1939-es magyarországi befogadásáról. 1939. szeptember 1-jén támadta meg a hitleri Németország Lengyelországot. Szeptember 17-én pedig a szovjet csapatok lépték át a keleti lengyel határt. Szeptember 28-án Varsó kapitulált. Lengyelország azonban sohasem adta meg magát: folytatta a harcot.

A katonai hadműveletek következtében a lengyel katonák és a polgári lakosság egy része a szomszédos országokba, Litvániába, Romániába és Magyarországra menekült. A dél-lengyelországi hadműveletek következtében 1939. szeptember 18–19-ét követően menekülésre csak Magyarországra, illetve Magyarországon keresztül volt lehetőség. Az első lengyel menekült 1939. szeptember 10-én lépett magyar földre, a következő napokban már tízezreivel érkeztek. A magyar kormány gyorsan megszervezte a lengyelek jogvédelmét, ellátását. A lengyel katonákkal a Honvédelmi Minisztérium XXI. osztálya foglalkozott, a polgári menekültek a Belügyminisztérium IX. általános segélyezési (szociális) osztálya hatáskörébe tartoztak. A Belügyminisztérium IX. osztálya élére dr. Antall József (1896–1974) belügyminiszteri tanácsost nevezték ki menekültügyi kormánybiztosként.

A lengyel menekültek befogadása szempontjából fontos szerepet játszottak a történelmi kapcsolatok ápoló területek, a határ menti megyék. Zemplén, Abaúj és Borsod megye földrajzi helyzetéből következően nagy szerepet vállalt a lengyel menekültek befogadásában. A hivatalos politika, a közigazgatás és a polgári lakosság is rokonszenvvel tekintett a lengyelekre. A sajtó a menekültáradat megindulásakor élénk figyelemmel kísérte érkezésüket. A megjelent írások lengyelbarát hangnemben szóltak. A cikkek felhívták a figyelmet a polgári lakosság szenvedéseire, a megszálló katonaság okozta pusztításra és Magyarország lengyelekkel szembeni erkölcsi kötelességére. Legnagyobb számban 1939. szeptember 18-a körül érkeztek a menekültek országunkba. Ennek oka a dél-lengyelországi hadműveletek megindulása és a katonai személyek beáramlásának felgyorsulása volt. A lengyel menekültek elsősorban Kárpátaljára érkeztek: Uzsok (Ung megye), Volóc (Bereg megye), Toronya (Máramaros megye), Ökörmező (Máramaros megye) községek voltak az első célállomások. Érkeztek a menekülteket szállító vonatok, jöttek szekéren, gépkocsin, jöttek asszonyok és gyermekek. Magyarországra menekültek a közeli határ- és vámország, illetve a vasútállomások személyzetének tagjai családjaikkal együtt. A korabeli sajtójelentésekben, szeptember 24-én már 20 ezer katonai és 50 ezer polgári személy szerepelt, aki Czernovitznál lépte át a határt. A Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap 1939. szeptember 28-án írta: „A magyar lakosság tekintet nélkül politikai szempontokra emberszeretettel fogadta a lengyel menekülteket”. A lengyel tragédia őszinte és mély részvétet keltett a magyarság körében.

A katonai menekültek egy részét Borsod, Abaúj, Zemplén megyékben levő volt határőrlaktányokban, gazdasági épületekben helyezték el. A polgári menekültek között különbséget tettek aszerint, hogy képes-e önmagát fenntartani, megvannak-e ehhez az anyagi eszközei, illetve eltartásra szorulnak. Utóbbiak számára polgári tábortokat létesítettek. Kihasználatlan mezőgazdasági és ipari épületekben vagy magánházakban helyezték el őket. Azok a menekültek, akiknek volt költőpénzük, a Magyarországra érkezésüket követő napokban zlotyért vásárolhattak. A lengyel menekültek nagy része a Munkács–Sátoraljaújhely–Miskolc vasútvonalon utazott Budapestre és az ország más részein kijelölt táborokba.

2009. október 9-én Királyhelmeccen konferencia elevenítette fel a 70 évvel ezelőtti eseményeket. A Rákóczi Baráti Köre által szervezett tanácskozást a Szlovák Kulturális Minisztérium Kisebbségi Kultúra 2009 program támogatásával rendezték. A konferencia tervezésében, szakmai előkészítésében *Molnár Imre* történész, a magyar-lengyel történelmi kapcsolatok kiváló ismerője vállalta a legfőbb szerepet. A Magyar Köztársaság varsói követsége munkatársaként fontosnak érezte, hogy a két nép 70 évvel ezelőtti történetének megismertetése érdekében találkozási lehetőséget teremtsen lengyelek és magyarok között. Ennek a találkozásnak a helyszínét *Pásztor Istvánnal*, a Rákóczi Baráti Köre egyesület elnökével, parlamenti képviselővel azon a vidéken igyekeztek megvalósítani, ahol a 70 évvel ezelőtti események zajlottak. Azon a vidéken, ahol 1939 szeptemberében, októberében a menekülő lengyel katonák és polgári személyek, családok, ideiglenes szállásra találtak, ahonnan tovább utazhattak a II. világháború különböző frontjaira. Igaz nagyon sokan, ezek tértek vissza, hogy a megszállt Lengyelországból harcoljanak országuk legizáói ellen.

A királyhelmecci Zempléni Európa-házban lezajlott konferencián lengyelországi, magyarországi és szlovákiai előadók foglalták össze a történelmi eseményeket. *Popély Gyula* (Szlovákia) professor az 1939-es magyar–lengyel közös határ jelentőségéről a menekültkérdés és az európai politika viszonylatában beszélt. Nagy ívű, átfogó előadásában áttekintette az 1930-as évek végének nemzetközi eseményeit, a magyar külpolitika lehetőségeit, a közép-európai határváltozások hatásait. *Simon Attila* (Selye János Egyetem, Komárom) a szlovákiai magyarság helyzetét, lelkiállapotát mutatta be a lengyel menekültek megjelenése idején. Ne feledjük, hogy a Felvidék magyarsága az 1938-as I. bécsi döntés következtében nagyrészt visszatért az anyaországhoz, kisebb részt a megalakult Szlovákiában maradt. Ugyanakkor magán hordozta Trianon hatásait, a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaságban szerzett tapasztalatait, az újabb határmegvonás friss élményét. *Mateusz Gniadzowski* Lengyelországból érkezett kutató „Lengyel menekültek Dél-Szlovákiában” című előadása ugyancsak két területre vá-

lasztva mutatta be honfitársai 1939-es menekülésének történetét. Bemutatta azt a különbséget, amit a menekülő lengyelek a szlovák uralom alatt illetve a Magyarországhoz 1938-ban visszatért dél-felvidéki területen tapasztalhattak. *Dariusz Rogut* (Lengyelország) „A magyarországi menekülttáborokból visszatért lengyel tisztek a Honi Hadsereg kötelékeiben” című összefoglalásában bemutatta honfitársai elkötelezettségét és harcát a második világháborúban. Felvillantva olyan mozzanatokat is, melyek népe hősiességére és minden fronton tapasztalt önfeláldozó harcára emlékeztettek. *Jan Ciechanowski* (veterán-ügyekkel foglalkozó államtitkár, Lengyelország) a II. világháború diplomácia történetének részletekre kiterjedő figyelmével számolt be a Magyarországra menekültek további sorsáról Nyugaton. Bemutatta ugyanakkor a nagyhatalmak céljait, a háború eseményeinek későbbi értékelésében tapasztalható különbségeket is. *Tamás Edit* (Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma) a lengyel menekültek északkelet-magyarországi fogadását, Borsod, Abaúj és Zemplén megyében felállított katonai és polgári táborait mutatta be. Beszámolt többek között a Bodrogközbe érkező menekültekről, a pácini katonai táborról, valamint az egyetemisták részére átadott garanyi kastélyról. *Molnár Imre* (Budapest–Varsó, Magyarország) Esterházy János lengyel kapcsolatait, a lengyel menekültekkel összefüggő tevékenységét mutatta be.

A Királyhelmecezen rendezett konferencia második egységében visszaemlékezéseket hallhattunk. Nem lehet meghatódás nélkül leírni, felidézni az elmondottakat. A konferenciára érkező népes lengyel küldöttség soraiban nemcsak kutatók kaptak helyet. Ott voltak, azok a veteránok is, akik 70 (!) esztendővel ezelőtt a német, majd szovjet támadást követően elhagyni kényszerültek hazájukat, s időlegesen Magyarországon találtak menedéket. Hetven esztendővel ezelőtt lépték át a magyar-lengyel határt, utaztak át ezen az északkeleti vidéken. Nem sok időt tartózkodtak azonban itt. Fialatok voltak, tele hazaszeretettel, tenni akarással. Úgy indultak el Lengyelországból, hogy tudták, Magyarország barátsággal, segítőkészen fogadja őket. Eljutott hozzájuk annak a híre is, hogy milyen útvonalon juthatnak tovább, elsősorban Franciaország irányába. Mindenki a szerveződő nyugati lengyel csapatokhoz tartott. Harcolni akartak hazájukért! Nem fogadták el, hogy Lengyelország nincs többé! Tenni akartak az ellen, hogy német és szovjet-orosz megszállás alatt álljon az egész ország, idegen zászló lengjen Varsó és Krakkó felett. Nyugatra tartottak, de hazájukért, s egész Európáért készek voltak harcolni. Ott voltak a háború esztendeiben a nevezetes frontokon. Minderről korukat (90 esztendőt meghaladó) meghazudtoló szellemi frissességben, jó egészségben számoltak be a Királyhelmecere érkezett egykori katonák.

Az ünnepi alkalom harmadik részében került sor a lengyel–magyar barátságra és a menekültek befogadására emlékező tábla felavatására a Polgármesteri Hivatal épületén.

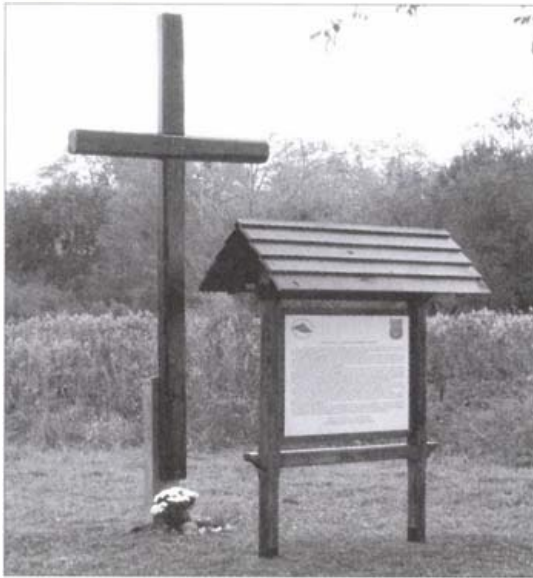
Ez a tanácskozás, találkozó, emléktábla-avatás a legegyszerűbb és legjobb eszköz volt arra, hogy a magyar és lengyel nép egymásra utaltságára, az egymás iránti szolidaritásra emlékeztessük egymást. Több ilyen rendezvényre lenne szükség: az évszázados történelmi kapcsolatokat, melyek ma is megvannak a népek, családok, települések között. Ez lehet a közös üzenet a kapcsolatrendszerét újraszervező európai államoknak.

Dr. Tamás Edit

Emlékezés az ezeréves Gerencsér fazekasfalura

Bakonytamási Község Önkormányzata régi szándékát váltotta valóra október 17-én, amikor megemlékezett, és több szervezet (Veszprém Megyei Önkormányzat, Bakonyerdő Zrt. Bakonyszentlászlói Erdészete, Az Elpusztult és a Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület) támogatásával emlékhelyeket alakított ki a közigazgatási területén elhelyezkedő hajdani *Gerencsérpusztáról*.

Az ünnepség időszerezéséről tudni kell, hogy Könyves Kálmán 1109-ben, tehát éppen 900 éve erősítette meg Szent Istvánnak a veszprémvölgyi apácakolostort alapító oklevelét. A szóban forgó Gerencsér pedig egyike volt annak a kilenc falunak, amelyet első királyunk az apácák birtokába rendelt. Felmerülhet a kérdés, vajon a szervezők miért nem az adománylevél kibocsátásának 1000. évfordulójára időzítették megemlékezésüket? Ennek magyarázata az, hogy csak másolatokban maradt fenn, melyekben viszont nem szerepel az eredeti keltezés. Vonatkozásában így az egyetlen biztos dátum a hiteles másolat 1109. évi kiadása.

Gerencséri emléktábla

rülbelül száz fő gyűlt össze a kialakított emlékhelynél, közöttük nagy számban voltak a még élő gerencséri lakosok és leszármazottaik, főként a környező falvakból, valamint meghívott vendégek az ország számos pontjáról: Budapestről, Miskolcra, Nádudvarról, Szegedről, Veszprémből. Az emlékezőket az egyik szervező, *Németh Tibor* köszöntötte, ezt követően a pusztá egykori birtokosának, a bencés rendnek a képviselőjében *Halmos Ábel* bakonybéli perjel szentelte fel az önkormányzat által állított falkesztet. A kereszthez a bakonyiszentlászlói erdészet készítetett egy emléktáblát, ennek kapcsán *Tátrai Gábor* erdészetigazgató szólt az egybegyűltekhöz. Kiemelte: működési területükön nemcsak a természeti, de a kulturális értékekre is igyekeznek figyelmet fordítani, így egyáltalán nem érte őket váratlanul a felkérés. Mindeközben a bakonytamási Napsugaras Ősz Nyugdíjas Klub dalai színesítették a műsort, *Muhari Lászlóné* klubvezető pedig az alkalomra írt versét mondta el.

A program ezután már Bakonytamásiban, a Gerencsérre vezető út közelében felállított emlékműnél folytatódott. A Himnusz elnéklése után *Németh Károly* polgármester köszöntőjében párhuzamot vont a Gerencsér pusztulását okozó folyamatok és a jelenlegi vidékpolitika között, ugyanakkor reményét fejezte ki a helyzet jóra fordulása iránt. *Dr. Blazovich László*, Az Elpusztult és a Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület elnöke, egyben a rendezvény fővédnöke a települések koronként változó sorsáról beszélt. Üdvözölte azt a jelenséget, hogy a lakosokban erősödik az igény a helyi múltra utaló emlékek létrehozására, amit jól példáz, hogy fiatal egyesületüknek immár ez a tizedik emlékműállítás. *Fazekas Ferenc*, a Népművészeti Egyesületek Szövetsége Fazekas Szakmai Bizottságának elnöke a hazai fazekas szakma köszönetét tolmácsolta a szervezőknek. Rámutatott: habár a fazekasok eltűntek Gerencsér-ről, emlékezetük most már fennmarad. Ahogy az agyag is örök, hiszen ma ugyanúgy szerepet játszik életünkben, mint évszázadokkal korábban, még ha megjelenési formái változtak is. A két utóbbi tisztségviselő leleplezte az emlékművet, majd *Leitner Pál* állandó diakónus felszentelte azt, és *Páll Lajos*: Az anyag dicsérete című versét *Borsné Gajdacsik Krisztina* mondta el. Az alkotás különben egy X. századi, díszítés nélküli, címerrel ellátott gabonatarló hombárt mintáz. Készítője *Wittmann Ildikó* budapesti illetőségű, Bakonytamásihoz kötődő szobrász-restaurátor. Az avatás folyamán koszorúzott a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Az Elpusztult és a Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület, a Vöröskereszt helyi szervezete, végül a helyi önkormányzat. Utoljára a Szózatot énekelték el a résztvevők.

Az ünnepi alkalom harmadik, befejező szakaszára a kultúrházban került sor, ahol előadásokat hallhattak az érdeklődők. Elsőként *Blazovich László* beszélt mindazokról a feltételekről, melyek a közép-korban a települések kialakulását lehetővé tették, majd néhány gerencséri vonatkozású oklevélből idézett. Ezt követően *Érszegi Géza* vázolta István király veszprémvölgyi oklevelének ma ismert háttérét és

Gerencsér jelentősége azonban az oklevél koraiságának és a birtokadományozások Árpád-kori gyakorlatának összefüggésében érthető meg igazán. Az adományozott falvakban ugyanis azonos tevékenységre szakosodott szolgálonépek laktak, akik előállított javakkal látták el a birtokos háztartását. Ennek a rendszernek kialakult a maga névtani vetülete is, hiszen a falvak neveiket az ott végzett tevékenységről nyerték. Így jöttek létre az olyan helységnevek (esetenként elő- vagy utótaggal), mint például a Kovácsi, a Takácsi, a Szakácsi stb. Közéjük tartozik Gerencsér is. A magyarba valamely szláv nyelvből bekerült szó jelentése 'fazekas' vagy 'fazekasok', tehát itt ilyen ipart űző lakosság élt és dolgozott. István király veszprémvölgyi alapítólevelének ez az említése a fazekas mesterségre utaló első írásos nyom a Kárpát-medencében.

Az ezeréves örökségre való emlékezés a Bakonytamásitól 3 km-re fekvő, és az 1970-es évek közepére elnéptelenedett Gerencsérpuszta határában kezdődött. Kö-

kutatásának buktatóit, miközben a közönség kézbe is vehette az oklevél nemesmásolatát. *Fazekas Ferenc* a népi kerámiák funkciójáról, koronkénti megítéléséről, mai reneszánszáról és a kárpát-medencei fazekasközpontokról ejtett szót, míg *Németh Tibor* Gerencsér történetének 1526 és 1945 közötti főbb jellegzetességeiről tartott előadást. A legnagyobb figyelmet alighanem *Kovács Ferenc*, gerencséri szülöttségű akadémikus kapta, aki meghatóva mondott köszönetet a régi játszótársakkal való találkozás lehetőségéért, és változatlan hangulatban idézte fel gyermekkori emlékeit. Ezt követően immár kötetlenül, bor és pogácsa mellett folytatódott a Gerencserről elszármazottak találkozója.

Gerencsérpusztát ma már nem jegyzik a közigazgatási nyilvántartások. Jóllehet neve jelzővé degradálódva fennmaradhat térképek lapjain a „Gerencséri-erdő”, „Gerencséri-árok”, „Gerencséri-meggyes” stb. földrajzi neveken, ennél mégis fontosabb, hogy halottak napján máig pislálok egy-egy gyertya temetőjének emberöltőnyi idő óta odahagyott sírjain. Ez azt bizonyítja, hogy az elmulás, az elnéptelenedés sokkal összetettebb dolog, mint amit egy száraz statisztikai adat képes volna a maga valójában kifejezni. Gerencsér még mindig él, csak létezési formája változott meg. Él mindazoknak a szívében, akiket egy emlék hozzá fűz, akik alkalmanként kilátogatnak oda, és virágot, mécesst helyeznek hozzátartozóik, ismerőseik sírjára. A megemlékezés szervezői az évforduló kapcsán az effajta megnyilvánulásoknak kívántak szélesebb teret nyújtani, amikor a régi gerencsériekre való emlékezést összekapcsolták a település kevésbé ismert mesterségtörténeti jelentőségének tudatosításával. Igyekeztük tárgyakba foglalva olyan kultuszhelyeket teremtetek, ahova önbecsülésük, azonosság tudatuk erősítéséért a még élő lakosok, de a hazai fazekas szakma képviselői is mindenkor fordulhatnak.

Németh Tibor

Két évtized megmentett múkincseiből

Az elmúlt két évtized múzeumi gyarapodásából válogató kiállítás nyílt 2009. október 2-án a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában Sárospatakon. A Magyarország egyik legépebben megmaradt késő reneszánsz épületegyüttesében működő múzeum hazánk legjelentősebb Rákóczi kultuszközpontjaként ismert. Gyűjteményei által, az intézményben folyó kutatómunka folytán azonban az intézmény jóval túlmutat a város határain. Jól tükrözi ezt az elmúlt két évtized műtárgygyarapodása is. A több mint 3400 közül ez alkalommal 170 tárgy látható. Témájukat tekintve: 1. Sárospatakhoz, a várhoz, az Alkotó Otthonhoz kapcsolódó tárgyak. 2. A Rákócziak tárgyi öröksége és a kultusz emlékei. 3. Zemplén-Abaúj paraszti és polgárosodó társadalmának tárgyai, fotói. Tokaj-Hegyalja szőlő és borkultúrájának emlékei.

Legnagyobb számban a *képzőművészeti gyűjtemény* gyarapodott. Legszámosabb egysége dr. Mayer József ex libris és kisgrafikai gyűjteménye, mely a gyűjtő adományaként 2002-ben került a múzeumba. A kortárs kisgrafika értékes áttekintő válogatása. Nagyszámú, a Sárospataki Alkotó Otthonhoz és a városhoz kapcsolódó művel gyarapodott gyűjteményünk: Kass János, Halmy Miklós, Zugar Sándor, Konok Tamás, Domján József, Győri Elek, Aknay János, Lakner László, Urbán György, Debreczeni Zoltán munkái. A művészek ajándékaiként, hagyatékként és több esetben az NKA támogatásával megvalósult vásárlás útján jutottak ezek az alkotások a múzeumba. A XIX. századi ismeretlen festő sárospataki parkot ábrázoló képe a NKÖM ajándéka volt 2004-ben.

A *régészeti gyűjtemény* jelentős ásatások révén gyarapodhatott. Ide tartoztak a külső és belső vár régészeti feltárásai, falkutatásai, a városban és a környéken végzett leletmentések, mint Darnó középkori kolostorának kutatása. Az 1990-es évek közepén a reneszánsz konyha, 2001–2002-ben az egykori trinitárius kolostor épület-felújításához kapcsolódó régészeti ásatás zajlott. Az ágyúöntőműhely 2007-ben indult ásatása igazi régészeti szenzáció lett. Az országban egyedülálló ipartörténeti emlék épületegyüttese bontakozik ki a jelenleg is folyó feltárás során. A kőfaragványok, az edény- és kályhacsempe-töredékek a legszámosabbak. Utóbbiak a XVII. századi habán kályhacsempek formakincsét jelenítik meg. A különleges öntőforma-töredékek az egykori tulajdonosokra utalnak. A ritkaságnak számító leletegyüttesből a „Késő reneszánsz hadművészet” című kiállításon mutatunk be válogatást.

A *történeti gyűjtemény* gyarapodása is sokrétű volt. 1997-ben, illetve 1999-ben különleges Kosuth-gyűjtemény került a múzeumba Szathmáry Lajos hagyatékaiként. Farkas Ferenc személyes tárgyait fia, Farkas András ajándékozta a múzeumnak 2003-ban, az ekkor kialakított Emlékszobában láthatók. 2003-ban az állandó kiállításra kaptuk ajándékba Bethlen Ferenctől Rákóczikat szolgáló őse díszszab-

lyájának hüvelyét és Nagy Ferencről egy Rákóczi-levelet. Mindkét adományozó máig gyarapítja gyűjteményünket a Rákóczi-szabadságharcához kapcsolódó levelekkel és a Bethlen-családhoz kapcsolódó dokumentumokkal, fotókkal, viseletekkel. Károlyi Sándor a Sárospatak történetéhez kötődő Károlyi-Windischgrätz-esküvő egyik koszorúslány ruháját ajándékozta múzeumunknak. Az Év Múzeuma pályázat során elnyert összegből a Rákóczi-családhoz tartozó metszeteket, illetve Konok Tamás sárospataki konyhát ábrázoló festményét vásárolhattuk meg. Az NKA restaurálási támogatásán nyert összegből valósítottunk meg több felújítást, melyek eredményeként az 1964-es vártemplomi átások textíliáinak néhány darabját sikerült megmentenünk. Vásárlás útján, a NKÖM és a Magyar Nemzeti Múzeum támogatásával került gyűjteményünkbe a Mikes-család cimerevel díszített aranyozott ezüst pohár 2005-ben és az NKA támogatása révén a konyhai eszköz-együttes. 2006-ban a Rákóczi-újratevés 100. évfordulójának kultuszemlékei kerültek gyűjteményünkbe.

A *néprajzi gyűjtemény* gyűjtés és adományok révén, a zempléni, abaúji térségből való tárgyakkal gyarapodott. Kiemelt szerepet kapott a gyűjtemény tematikai egységeinek kiegészítésén túl a polgárosodás tárgyi emlékeinek és a régi fotóknak a gyűjtése, digitalizálása. Utóbbiak már jelzik a társadalom átalakulását, tükrözik a néprajz profilváltását. Történetek felajánlások kiállításokhoz (Zempléni nemzetségek, Polgárosodás Sárospatakon) és kutatásokhoz (Józseffelva) kapcsolódva. Nagyobb számú viseleti darab érkezett 1992-ben Füzérkomlósról. 1995-ben vásárolta meg a múzeum a Mezey Tamás gyűjteményéből való kerámiákat.

Az *iparművészeti gyűjtemény* kisebb vásárlások és ajándékozások mellett dr. Girinyi Margit fekete-kerámiáival gyarapodott. A segédgyűjtemények körében az *Adattárba* került Tokaj-hegylajai boros címke gyűjtemény megvásárlását, Horkay László régi képeslapgyűjteményét és több családi fotógyűjtemény megszerzését említhetjük. Utóbbiak sorából kiemelkedik Pécsi Judit adománya.

A múzeumban folyó munkát 2004-ben az *Év múzeuma díj*-jal, 2008-ban *Magyar Örökség Díj*-jal tüntették ki. A kiállítás 2009. december 31-ig várja a látogatókat.

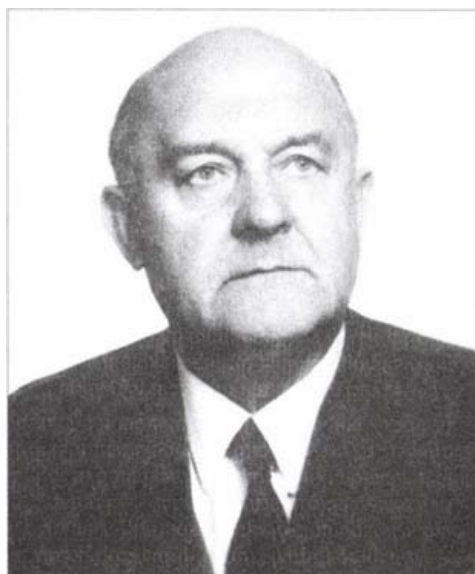
Dr. Tamás Edit

In memoriam

Dr. Rónai Béla (1923–2009)

A dunaföldvári temető ravatalozójából, 2009. október 2-án kora délután, népes családja, rokonai, barátai, egykori tanítványai és tisztelői kísérték utolsó útjára dr. Rónai Béla nyugalmazott tanszékvezető főiskolai tanárt, a nyelvtudomány és a honismeret tudós kutatóját.

Élete és szakmai eredményekben gazdag pályája egy kis Somogy megyei községből Magyarladról (ma: Lad) indult, 1923. április 23-án. Cipész kisiparos apja oldalági rokona volt a festő Rippl-Rónai Józsefnek. Anyja kisparaszti családból származott. Elemi és polgári iskoláit Patosfán és Szigetváron járta. Felsőfokú tanulmányait a bajai tanítóképző intézetben és Szegeden, a tanárképző főiskolán, majd a tanítóképző intézeti tanárok Apponyi-Kollégiumában végezte kitűnő eredménnyel. Tanára és atyai jó barátja Bálint Sándor, a néprajz professzorának gyakornokaként kezdte meg tanári működését, és lett kutatómunkájának egész életre meghatározója a népismeret. Katonai szolgálata és hadifogsága után 1947-ben végzett magyar-történelem és német szakon.

Első helytörténeti kutatásait szülőföldjén, a Zselicben végezte. Doktori értekezését *Patosfa (Egy dél-somogyi falu néprajzi monográfiája)* címmel 1958-ban védte meg Szegeden.

Tanári működését 1949-ben a pécsi püspöki tanítóképző intézetben kezdte. Ezt követően Temesi Mihály tanszékvezetőtől meghívást kapott a Pécsi Pedagógiai Főiskola magyar nyelvészeti tanszékére. Az intézmény jogutódja a Pécsi Tanárképző Főiskola, majd a Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelvészeti tanszékén, később a bajai és a szekszárdi főiskolán nevelt nemzedékeket a magyar nyelv- és beszédművelés szeretetére, a gondolatok és a stílus tisztaságára. Vendégtanárként a határon túli egyetemeken, Pozsonyban, Nyitrán, Kassán, Újvidéken és Mariborban oktatott hungarológiai ismereteket. Nyugdíjbavonulása után 1995 és 2003 között, a Pécsi Püspöki Hit-tudományi Főiskolán tanított.

A Pécsi Pedagógiai Főiskolán az 1960-as évek elején néhány tanártársával megalakították a *Hagyománykutató Munkaközösség*-et, amely céljának tekintette a „múlt jobb megértéséhez szükséges ismeretek feltárását, a hazaszeretet felébresztése érdekében”. Fontosnak tartották, hogy a tanárjelölt növendékek felfigyeljenek és kutassák környezetük táji emlékeit, hagyományait, hangsúlyozzák azok érték-megőrző szerepét. Ennek elősegítésére kollegáival, Vargha Károllyal és Muszty Lászlóval 1971-ben *„Rejtett kincsek nyomában”* címmel jelentettek meg több mint félszáz baranyai népmondát. A rajz szakos hallgatók vizuális nevelésének elősegítésére, Platthy György főiskolai tanárral 1978-ban tankönyvet írt a magyar népművészetről. A Sebestyén Ádám gyűjtéséből 1979-ben kiadott négykötetes *Bukovinai székelő népmesék* szövegének nyelvészeti gondozását ő végezte és az első részben tette közzé tanulmányát *A bukovinai székelők nyelvéről*.

Rónai Béla kezdeményezésének köszönhetően alakult a magyar szakos hallgatókból, néhány évvel később a tanárképző főiskolán a *néprajzi- és nyelvjárási tudományos diákkör*. Egykori tanítványként nemcsak felejthetetlen stilisztika óráin, hanem a kutatómunka kapcsán magam is részese lehettem szemléletformáló pedagógiai munkásságának. A dél-dunántúli régióba vezetett vidéki gyűjtőútjainkon a dialektológia műhelytitkaival együtt megtanulhattuk tőle az önálló kutatás módszerét és etikáját.

Rónai Béla a nyelvtudós a leíró nyelvtan, a stilisztika, a magyar nyelv- és beszédművelés körében számos tankönyvet, tudományos és népszerűsítő publikációt adott a nyelvtudománynak és a szélesebb közönségnek. Könyveit a nyelvi műveltség iránt fogékony érdeklődők szinte az egész Kárpát-medencében ismerték és használták. A teljesség igénye nélkül említenénk népszerű jegyzeteit, többek között a Temesi Mihállyal megírt *A leíró magyar nyelvtan alapjai* (1966), valamint a *Nyelvművelés és beszédkészítés* (Kerekes Lászlóval) 1974-ben kiadott kötetét. A rádióban elhangzott és a sajtóban megjelent kisebb nyelvművelő írásait gyűjtötte össze a *Fölnevelő édesanyám* négy kötetet megérett sorozatában. A nyelvtan és a stilisztika szabályrendszerét gazdag irodalmi példatárral illusztrálva tette olvashatóvá az *Édes anyanyelvünk* című, 1997-ben megjelent könyvében.

A nyelvész-szakírói tevékenysége mellett két érdekes dokumentumkötete is megjelent. *Mint cseppben a tenger* (1993) címmel visszaemlékezése katonaiéjére és hadifogságának hónapjaira, ahogy ő fogalmazta „történelem belülnézetben”, egyúttal izgalmas kortörténeti tudósítás a II. világháború utolsó időszakáról. Személyes hangú, 2001-ben megjelent kötetében – *Bálint Sándorra emlékezem* – lírai valómással idézi egykori szegedi tanárát, barátságuk történetét, professzora példaértékű helytállását az 1950–1960-as, embert próbáló években.

Rónai Béla a nyelvtudós, dialektológiai és stilisztikai vizsgálatait széleskörű táj- és népmismereten alapultak. Ez hatotta át a zselici tájnyelv feltárására irányuló több évtizedes kutatómunkáját is. Az 1993-ban megjelent tudománytörténeti jelentőségű *Zselici nyelvtan* címszavai szinte a teljes népi műveltség feltárására irányultak.

Tudományos munkásságát számos hivatalos elismeréssel (Csűrő Bálint-emlékérem, Lőrincze Lajos-díj, Felsőoktatási Díj) jutalmazták, de legalább annyi örömet jelentett számára tanítványainak ragaszkodása és szakmai előrehaladása, a velük tartott további emberi és szakmai kapcsolat.

Szellemi hagyatéka nem csupán tudományos érdemeiből fakadt. Kiváló pedagógiai munkássága mellett hitében elkötelezett embert ismerhettünk meg benne. Mindenki gondjára nyitott segítőkészsége adta szavainak fedezetét. Sokszor még a kockázatot is vállalva maradt hűséges elveihez. Hitbeli hűsége párosult a magyarság és hazája iránti féltő szeretetével. Magatartásával, szavaival, nyelvi példatárával tanítványait is erre nevelte.

Lantosné dr. Imre Mária

KÖNYVESPOLC

Párhuzamok –

II. Rákóczi Ferentől Esterházy Jánosig

„Csak az a nemzet érdemes jobb sorsra és örök életre,
amely meg tudja becsülni nagyjait és amelynek mindig
szeme előtt lebeg azok példát adó munkássága!”

Esterházy János

A magyar történelem két jeles felvidéki személyiségére emlékező kötet jelent meg a közelmúltban Királyhelmeccen. „Mélto és nemes elgondolás, hogy a magyar nemzet két nagy fiának, II. Rákóczi Ferenc és Esterházy János emlékezetét őrizni hivatott emlékkonferencia és szoboravatató ünnepség megrendezése után, a Királyhelmeccen működő Lorántffy Zsuzsanna Társulás egy kötet megjelenésével koronázza meg eddig is elismérésre méltó tevékenységét.” – írja előszavában a kötet egyik szerkesztője Molnár Imre.

II. Rákóczi Ferenc oly sok történelmi személyhez hasonlóan a zempléni táj szülötte. Az egész magyarság, s a Kárpát-medence más nyelvű s különböző vallású népei is vezérlő fejedelmüként tisztelték. Követék az általa küldött zászlót, melyre „Istennel a hazáért és a szabadságért” íródott. Tudták, hogy a szabadságharcban megfogalmazott célok mindannyiuk érdekét, jövőjét szolgálják. II. Rákóczi Ferenc személye beépült a magyar nép, s a Kárpát-medence minden népének hagyományába. Ugyanakkor a fejedelmet is különleges szálak kötötték országához, népéhez. Cselekedeteit, tetteit áthatották a ma már magasztosan hangzó gondolatok: *A hatalom felelősség, az uralkodás szolgálat.*

Esterházy János korát megelőző politikusa volt a XX. század első felének. Még nem volt hisztesztendő, midőn a trianoni béke szétszabdalta a magyarságot. Alig harmincévesen a csehszlovákiai magyarság meghatározó történelmi személyiségeink egyike, majd vezető politikusa lett. Az általa képviselt értékek és eszmék – emberi jogok, kisebbségvédelem, tolerancia – csak a közelmúltban váltak a politikai képviselet tudatosan vállalt eszközeivé. Esterházy János helyén maradt és a jogvédő szerepét vállalta az 1939 utáni Szlovákiában is. 1945 után 12 esztendő telt bűntetőháborokban, börtönökben.

2007-ben II. Rákóczi Ferenc és Esterházy János szobrot kapott a Királyhelmeccen. Mindkét szobor *iffi Szabó István* benzúrfalvai szobrász alkotása. A szoboravatásokhoz történelmi konferenciák kapcsolódtak. A *Párhuzamok* a két tanácskozás anyagát dolgozza fel. A szobrok, konferenciák s a kötet kiadásának kezdeményezője *Pásztor István* a Lorántffy Zsuzsanna Polgári Társulás elnöke, a Bodroghöz és Ung-vidék parlamenti képviselője.

A *Párhuzamok* címmel megjelent kötet három jól elkönyvelhető részre tagolódik. Az első egységben „*Tanulmányok*” olvashatók. R. Várkonyi Ágnes akadémikus, Széchenyi-díjas történész „*Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában*” című írásában kiemelte, hogy a térségben lévő országokkal való konföderáció gondolata végigkísérte a magyar politikai gondolkodást. Czizgány István a Hadtörténelmi Intézet igazgatóhelyettese „*A Rákóczi-szabadságharc hadseregét*”-t bemutató tanulmá-

nyában kiemelte, hogy a szabadságharc legfontosabb társadalmi és gazdasági bázisa mindvégig Felső-Magyarország illetve a Tiszántúl volt. Tamás Edit sárospataki történész-főmuzeológus „*II. Rákóczi Ferenc és Sárospatak*” című tanulmánya a család birtokközpontját, a szabadságharc egyik politikai központját mutatta be. Balassa Zoltán kassai újságíró, történész „*Kassa és a Rákócziak*” című írásában a XVI–XVIII. századi történetét tekintette át a városnak. Mészáros Kálmán a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum történésze „*Az Esterházyak a Rákóczi-szabadságharcban*” című írása a család felnőtt tagjainak szabadságharcban játszott szerepét foglalta össze.

A kötet második egységében „*Emlékbeszédek*” idézik fel a királyhelmeccen Rákóczi és Esterházy ünnepségek hangulatát. *Rákóczi üzenetei* címmel olvashatjuk Duray Miklós parlamenti képviselő a Rákóczi szobor avatása alkalmából 2007. november 10-én mondott ünnepi beszédét. Martényi Árpád *II. Rákóczi és Esterházy János* című írása mindkettőjüket példaképként állítja a Szövetség tagsága és a magyarság elé. Fontosnak érzi hangsúlyozni, hogy Rákóczi és Esterházy szellemi hagyatékának őrzése a Rákóczi Szövetség által tudatosan vállalt feladat. Ő az aki írásában valóban párhuzamot von, s Rákóczi és Esterházy életét eseményről eseményre követe magyarságukat és kereszténységüket hangsúlyozza. *Rákóczi és a Rákóczi Szövetség* című írásában Martényi Árpád a Szövetség titkáránt a határokon átvívelő civil szervezet munkáját, programjait is bemutatja. Az Emlékbeszédek fejezet írásai sorába került be Duray Miklós az MTA Kisebbségkutató Intézeté és a Rákóczi Szövetség által szervezett budapesti Esterházy-konferencián „*Ki volt Esterházy János?*” címmel elhangzott előadása. A királyhelmeccen Esterházy ünnepségen a mai politikusok az előttük álló feladatokat is felvázolták. Duka Zólyomi Árpád európai parlamenti képviselő a fontos évfordulóra emlékeztetett, Esterházy János halálának 50. évfordulójára címzett beszámvevését. Csáky Pál parlamenti képviselő határozott véleményét fejezte ki 2007. december 2-án a szoboravatáskor: *Esterházyt rehabilitálni kell!* Az emlékbeszédek során a témát leginkább ismerő történész tanulmánya zárja. Molnár Imre Esterházy János életrajzának kutatójaként, több tanulmány, könyv szerzőjeként e kötetben egy sokatmondó címmel foglalta össze írását „*Egy magyar gróf a keresztén*”.

Nagypéntek és a kereszt központi motívuma a kötet harmadik egységének is (*Melléklet*). Siposhegyi Péter az irodalom eszközeivel alkotott a lélekbeáramló művet Esterházy Jánosról. Ugyanakkor kiderül, hogy hihetetlen mélységben ismeri a korszakot, a gondolkodó, tépelődő keresztény embert, Esterházy életének mozzanatait. A „*Hantjával sem takar*” című egyszemélyes dráma, mely alcímében *János Passio*, a hűsvégi ünnepkörbe helyezi Esterházy János életét. 1936 és 1957 között követi végig a főhöst. Minden stáció más évben, más történelmi szituációban játszódik. Folyamatosan változnak az Esterházyt körülvevő személyek, kiknek kiléte a szerző egyszerű munkája nyomán egyértelműen azonosítható. Hozzájuk intézi gondolatait a folyamatosan beszélő, té-

pelődő Esterházy. A melléklet utolsó részében *Esterházy János keresztútja* cím alatt részleteket olvashatunk Esterházy János börtönleveleiből, beszédeiből; Mycielskiné Esterházy Mária naplőbejegyzéseiből, leveleiből; Zofia Mycielska emlékeiből és Frantisek Miklósko Arisztokraták című írásából.

A kötet a Szlovák Kulturális Minisztérium a Kisebbségi kultúra 2008 program keretében nyújtott támogatásból jelent meg 2008 végén.

Dr. Tamás Edit

EPERJESSY ERNŐ:

Őrtilosi hiedelmek és mondák

Az MTA Néprajzi Kutatóintézete kiadásában megjelenő, küllemében megújult *Folklór Archivum* 21. kötet Eperjessy Ernő dél-dunántúli gyűjtéseit adja közre. E nagy múltú, három és fél évtizedes múltra visszatekintő könyvsorozat mára a magyar szövegfolklorisztika egyik „zászlóshajójává” vált, hiszen a 2001-ben indult *Magyar Népköltészet Tára* mellett manapság ez az egyetlen olyan néprajzi kiadványsorozat, amely profiljából adódóan recens gyűjtéseket, folkloriszövegeket gyűjtemény formában megjelentet. Eperjessy Ernő kötete a kultúrák találkozásának, a magyar–délszláv interetnikus kapcsolatoknak beszédes és egyszersmind különleges példája. Somogy megye délnyugati csücskében, a Dráva és a Mura találkozásánál, a Dráva magyarországi oldalán fekvő Őrtilos a XX. század elején még többségben horvátok lakta település volt, és közvetlen környezetében is zömmel horvát községekkel érintkezett. A fél évszázaddal később végzett folklorgyűjtés már a gyorsuló ütemű nyelvvesztés folyamatát rögzítette – igazán azonban attól válik verbéli kuriózummá e munka, hogy a nyelvi asszimilációt és a délszláv kulturális elemek visszaszorulása szinte egyáltalán nem követte.

A 441 folkloriszöveget felölölő gyűjtemény másfél évtizedes kutatómunka eredménye. Eperjessy Ernő 1948–1964 között élt és dolgozott tanyai tanítóként Őrtiloson, illetve az ahhoz tartozó külterületi szőrványokban, Asszonyváron és Szentmihályhegyen. Gyűjtései is akkortájt a határ menti helyzetnek betudhatóan rendkívül zárt település(ek)ről, többségében Szentmihályhegyről származnak. Az 1960-as évek elején már komoly tapasztalatokkal a háta mögött, professzionális, magnetofonos gyűjtést végző fiatal kutató mondhatni korát messze megelőzve az antropológiai irodalomban oly sokszor leírt *állomásozó terepmunkát* valósította meg, jóllehet ez a *részrtező megfigyelés* csak a gyűjtés utolsó éveiben vált tudatos kutatássá. A lokális miliőbe való behelyezkedést nagyban megkönnyítette a kutató jártassága a horvát nyelvben, még akkor is, ha a második világháborút követő évekre Őrtilos, a településközpont már magyarrá vált, ám a külterületek lakossága még használta a horvát nyelvet, s az 1950–1960-as években az ott lakók jellemzően kétnyelvűek voltak.

Eperjessy mint kutatót azonban e nyelvi és etnikai sokszínűsége túlmenően elsősorban a helyi népi kultúra sokszínűsége érdekelte, az a gazdag és heterogén folkloranyag, amelyben a horvát, a dél-dunántúli magyar, a cigány keveredett, sőt nyomaiban még erdélyi folklorélemek is beleszűröltek. Eperjessy gyűjteményének fő erénye a közölt anyag leletmentésén kívül annak sok tekintetben egyedülálló interetnikus jellemzői-

ben rejlik. Az utóbbi évtizedek folklorgyűjtései között mindössze Fehér Zoltán ugyancsak magyar-horvát relációjú bátyai gyűjtései kínálkoznak párhuzamként, ám e dél-somogyi korpusz a bácskainál már csak földrajzi fekvéséből adódóan is jóval sokrétebb hagyományanyagot mutat be. Eperjessy találó megfigyelése, hogy míg a Dél-Dunántúlon a magyar népzene gyakorolt uralkodó hatást a környékbeli horvátok zenéjére, a néphit-elemek tekintetében a teljesen lakott községekben fordított folyamat zajlott le: a horvát nép hiedelemvilága hagyott jellegzetes nyomot a helyi magyarok népi képzeletében (sok esetben még némely hiedelemalakok és hiedelemlények eredeti szláv megnevezését is átvéve). Az őrtilosi gyűjtés további meghatározó tapasztalata, hogy a horvátok hiedelemvilága sokkal gazdagabb, mint a magyar, azaz a sajátos, interetnikus szempontból szinte egyedülálló vonással, hogy a két nép néphit-elemei nem szorították ki egymást, hanem egymás mellett, egymással kölcsönösen integrálódva éltek – lényegében ez az egyik eredője a már említett tematikai változatosságnak és kulturális sokszínűségnek.

Az *Őrtilosi hiedelmek és mondák* címmel közreadott 441 folkloriszöveg műfajilag túlnyomórészt hiedelemmondákat ölel fel, s egyaránt részét alkotják a mondaféltetés esztétikai fokozatait képviselő narratívumok: fabulák, memoratórik és ditek, azaz (a von Sydow-i terminológiát magyar olvasatban kifejezve): esztétikailag kikristályosodott vándormondák, költői jegyeket is tartalmazó élménybeszélések és folklorélemeket is hordozó közlések. Legnagyobb arányban a középső csoportot képviselő szövegek. Továbbá mintegy függetléként a helyi jelesnapi szokások és hiedelmek szövege, valamint mintegy utatnyai, a környékbeli településekre vonatkozó falueszűfő történet.

Eperjessy könyvének első egysége a helyi történeti mondákból közöl egy csokorra valót. E fejezet a gyűjtemény egészéhez mérten valamelyest szegényesnek hat, s nem zárható ki annak a lehetősége, hogy a más témacsoportokhoz képest kevésbé szisztematikus adatrögzítés miatt alakult így. Összességében azonban, ha jelzőszerűen is, felölelik e mondai alműfaj legjellegzetesebb csoportjait (alapítási mondák, hősök, háborúk, legendák, bűn és bűnhődés stb.), sőt néhány helyi különlegességet is rejtenek. Ilyen mindenképp előtűnik a helyi Zrínyi-mondakör, amelyben a szigetvári hős és a költő-hadvezér alakja kontaminálódott (lásd az Őrtiloshoz földrajzilag közeli, a törökök által lerombolt Új-Zrínyivár szerepét). Noha a vidék XVII. századi elnéptelenedése miatt ez esetben csak közvetett folklorizációról beszélhetünk, mégis csak feltűnő a Szent László-hagyománykörrel is rokonságot mutató Zrínyi-kút több változatban is élő mondája, továbbá a vallásos tárgyú elbeszélések sorában a környék Árpád-kori búcsújáró helyével, Segesddel kapcsolatos kiterjedt legendahagyomány. Az őrtilosi történeti mondák harmadik fő témacsoportját az elődök által már ténylegesen is megélt történelmi közelmúlt eseményei jelentik, mint az „illérek” 1848-as átvonulásának és önkényeskedéseinek helyi emlékei, amelyek igazán figyelemre méltó módon a helyi horvátok körében is negatív konnotációban maradtak fenn.

A kötet a honi hiedelemkutatás fontos műve, jelzi ezt az is, hogy a Kárpát-medence területéről alig két-három olyan település ismert, ahonnan az itt közölt 360 hiedelemszövegnek több szöveg jegyzetett fel. E mélyfűrés pedig nem csupán mennyiségi értelemben imponáló, hanem legfőképpen azért, mert kifejezetten sokszínű és az

1950-es években még javarészt funkcionalitásában élő helyi hiedelemvilágot tárt fel, s benne megannyi folklórisztikai különlegességet, helyi ritkaságot, archaikus folklórelemet. A továbbiakban – a teljeség igénye nélkül – néhány ilyen folklórjelenségre kívánom ráirányítani a figyelmet.

Bevezető tanulmányában Eperjessy Ernő is kifejti, hogy az őrtilosi köznyelvben számos horvát néphit-elem eredeti horvát megnevezésével van jelen, több esetben a délszláv elnevezés – noha létezne magyar megfelelője is – kizárólagossá lett, és esetenként e szöveg hagyomány kapcsán a kétnyelvű megnevezés használata is megfigyelhető (mint a sárkány és a garabonciás helyi horvát megnevezései). Ez utóbbi kifejezések közé tartoznak az égnylásról, a megnyíló égről (*otpreteno nebo*) szóló mirákulumszerű szövegek, melyek ugyan nem ismeretlenek más tájak magyar folklórában sem, ám a folklór-gyűjtésekben rendkívül ritkán szerepelnek. Ugyanez mondható el a különféle mitikus füvekről szóló népi szövegekről – e témacsoport a délszláv folklórban a magyar anyagnál jóval kiterjedtebb, s a magyar nyelvterületen markáns módon csak a pázsztorság hiedelemvilágának a részeként maradt fenn.

Körner Tamás kutatásai világítottak rá arra, hogy a magyar néphit legfőbb sajátossága, hogy abban a különféle helyi szellemek, természeti démonok és más szellemlények helyett a természetfeletti képességű-erejű személyekről szóló történetek vannak többségben. Nem úgy az őrtilosai hiedelemvilágban, ami megint csak e horvát-magyar szimbiózis konkrét néprajzi jele. Így kifejezetten gazdag az őrtilosai néphite a különféle kísértetszerű démonikus lényekben, ártó szellemekben. Ezeknek az ijesztő lényeknek (lásd még: *strašilók*) megjelenési formája szinte megszámlálhatatlan az őrtilosai néphitben. E természetfeletti lények nagyszámú alakváltozásán kívül ezekben az ügyelemlre méltó elem – és ez megint csak horvát hatás –, hogy a Dráva menti tájakon e hiedelemlények funkcionalitásukban is sokszínűek. Miként a gyűjtések idején még közkeletű horvát szöveget idézi a szerző: „Minden órának megvan a maga erje”.

A kísértet képzetkörébe tartozik az az európai néphitben általánosan elterjedt hiedelemlény is, amit a magyar folklór gyertyás, lámpás, lidércfény, tüzes ember néven tart számon, ám a tárgyalt faluban a magyar adatközlők is a horvát jövevényszóval, a *szvecšár, szefcsár* elnevezéssel illették. Más kísértetformákkal ellentétben a szvecšár nem kimondottan ártó szellem, s több hiedelemszöveg szerint is a földet hamisan mérő mérnökök lelkei jelennek meg éjjeli gyertyafény formájában. Az 1960-as évek elején még gazdag őrtilosai kincsmonda-repertoár internacionális eleme a földbe ázott arany kigyulladásáról szóló hiedelem. Őrtiloson azonban ez a képzet is sajátos, délszláv árnyalatú megfogalmazást nyert, amit leginkább e természetfeletti tartott jelenység megnevezése (*pénzvirágzás, virágzó pénz*) jelez, túrkörfordításaként a magyarok körében is a megfelelő horvát megnevezésnek.

A táji/örtilosai sajátosságok sorában külön is figyelemre méltó a zakányi rossz papok bünhődéséről, illetve a beleznai szentember túlvilágjárásáról szóló mondacsoport, valamint az a papi stóla mágikus erejébe vetett hit, mely e mondákban még egyértelműen a középkori népi vallásosságban gyökerezik. Hasonlóképpen a legenda-hagyomány határterületein foglalnak helyet mindazon

népi elbeszélések, melyek az egyházi ünnepek megszenteltelenítésének tabuját hangsúlyozzák. E folklór-szövegek egyik típusa érett változata a karácsonyi vadászat tilalmáról szól, benne a vadászt megfenyegető nyúl bizarr motívumával. E narratív típus ismereteink szerint a magyar folklórban mindössze a Dél-Dunántúl egyes tájegységein ismert, s lehetséges, bár nem bizonyított, hogy e képzetkör is délszláv hatásra terjedt el.

Egyértelmű ellenben a kulturális elemek áramlási iránya, az átadás-átvétel kérdése számos további folklórjelenség esetében. A *szlota* mint állapotpusztító démon Őrtilos szűkebb környezetén kívül nem ismert a magyar néphitben. Viszonylag szörványos az előfordulásuk a magyarság hiedelemvilágában a különféle vízi lényeknek is – nem úgy a horvátoknál. Eperjessy gyűjtéséből kiviláglik, hogy a Dráva és a Mura közelségének betudhatóan e lényeknek számos előfordulási formájuk ismert, melyeknek a sellő/vizitündér mindössze az egyike, s nem is a legjellegzetesebbike. Még egyértelműbben a Balkán, sőt a több ezer éves antik műveltség öröksége a görög kentaur alakjával azonos, félig ember, félig ló alakú *erdei nyilas* (horvátul *strelac*) esetében, aki az őrtilosaiak szerint a vadállatok védelmezője/védőszelleme: az erdőben él, és hosszan tartó álomba merül az a vadász, akít a nyilával eltalál, megsebez. Az ógörög moirák és római párkák megfelelői azok a *sorsasszonyok* (*sudjenicák*, azaz itélők) is, akik a Balkánon széleskörűen elterjedt néphit szerint az ember születésekor annak leendő sorsa felől döntenek. S noha hasonló sorsmondák – klasszikus szépségű fabulátokként – a magyar nyelvterület archaikusabb vidékeiről is szörványosan ismertek (Gömör, Gyimes, Moldva), a sorsasszonyok motívuma Őrtiloson kívül a magyar folklórszövegekben nincs jelen. Nem úgy a beás cigányok folklórában, akiknél Eperjessy több, meseszerűvé színezett sorsasszony-mondát is feljegyzett, továbbá beszédes adatokat az őrtilosai cigányoknak az esküvel és átokkal összefüggő képzetkörére.

Eperjessy Ernő gyűjteményének bár nem szerves része, sajátos színterület alkotja az a fejezet, amely különféle erdélyi néphit-szövegeket ad közre. E narratívumok adatközlője ugyanaz a személy, a gyűjtő egy tizenéves esztendő tanítványa, aki a segesdi szociális otthonban hallotta azokat öregsgükre oda került erdélyiektől. Noha ennél többet nem tudhatunk meg a hiedelemszövegek forrásáról, az erdélyi néphit ismeretében az eredeti adatközlők székelyek, valószínűleg csíki székelyek lehettek. Amiért e kicsiny hiedelem-blokk igazán figyelemre méltó, az ez esetben is a szövegekben felfedezhető archaikus elemek és folklór kuriózumok sora. Így a már említett, kentaurszerű *erdei nyilas*, az ógörög Pegazust idéző háromlábú szárnyas *tájos kabala*, a vízi lények erdélyi megjelenési formáit tovább bővítő *viziszluk* és *vizimámor*, avagy az erdélyi néphitben a XIX. században még nagyobb szerepet kapó természeti démonok közül folklór reliktumként felvillanó, a vadászokat segítő *erdei szörnyeteg*, valamint a hegymúlásokat, lavinákat előidéző hegyi szellem, a *zombor* tünik fel e folklórszövegekben. S hogy a gyűjtemény évezredekett átfogó iver teljes legyen, a kötet végén Eperjessy egy kortárs monda keletkezésének a körülményeit is közreadja, frappánsan igazolva azt a tételt, hogy még a tömegtársadalmak és a tömegkultúra korában is születnek hiedelmek, hiszen a folklór, mint olyan, nem múlik el, mindössze folyamatosan változik, aktualizálódik, újjászületik egy másik formában, szerepkörben.

Eperjessy Ernő nagyszerű kötete, az *Órtolosi hiedelmek és mondák* noha látszatra csupán egyike az utóbbi évtizedekben napvilágot látott hiedelmeköteteknek és népköltészeti gyűjteményeknek, a feltárt folklórányag milyensége és minősége folytán megkülönböztetett figyelmet érdemel. És noha mindössze egyetlen dél-somogyi település folklórányagát reprezentálja, gyűjteménye átvilágított, tájakat, népeket, országghatárokat, olyan kulturális örökséget tárva fel, amely harmonikus olvadtvázban egyszerre két európai nemzetnek is sajátja.

(Bp. 2009.)

Magyar Zoltán

Szántód monográfiája

Szerk. Maurer Teodóra

Az 1997-ben önálló közigazgatású községgé avatott Szántód múltja igen jelentős, hiszen az 1055. évi Tihanyi Alapítólevélben is szerepel. A honismeret barátai számára pedig az egyik legismertebb település, hiszen a *Kanyar József* által szerkesztett Szántódi Füzetek sorozatban 1980 és 1988 között 14 tanulmány jelent meg nevű szerzők tollából. Szántódon, a 119/a jelű vasúti órházban született Tüskés Tibor író. Tőle az említett sorozat 1981-ben Szántód az irodalomban címen közölt értekezést, ebben a monográfiában pedig ő jegyzi a legfontosabb tanulmányokat; sokoldalúságát bizonyítva a helytörténetről a szépirodalomig és a művészetekig terjed a skála.

A községmonográfiák rendszerint a természeti földrajzi leírással kezdődnek, a szántódi monográfiában a *Természeti környezet* című fejezet *Tüskés Tibor* munkája. A táj földtörténeti múltjáról, éghajlatáról, vízrajzáról, növényzetéről, a Balaton halászhelyeiről írva kiütően ötvözi a tudományos kutatásokból merített adatokat saját tapasztalataival. A tudományos ismeretterjesztő stílusú írás mindenki számára érthető, szemléletes és olvasmányos, ahogy ezt már más műveiben is (Zalamente, Somogyország, A nyugati kapu stb.) tapasztaltuk.

A *hely múltja* című fejezet (Tüskés Tibor tanulmánya) az őskortól az államalapításig sorsa veszi a régészeti emlékeket, majd a középkor századait és a török időket mutatja be. Részletesebben szól a Tihanyi Alapítólevélből kiolvasható szántódi múltjáról. A *Változások a pusztán* című részben igen értékesek a saját élményekből származó adatok. A pusztai idegenforgalmi központtá vált: „a régi majorsági gazdálkodás, a régi dunántúli puszták élete, a magyar cselédség sorsa, mindaz, amiről *Illyés Gyula* a Puszták népében megrendítő írói erővel beszél, a maga tárgyi világában és kézzelfogható valóságában Magyarországon ma már csak itt, Szántódpusztán megtalálható, tapasztalható és tanulmányozható” – írja.

A szántódi monográfia következő fejezetei Tüskés Tibor munkájaként (*A rév, Szántód a festők ecsetén, az író tollán*) igen gazdag adatokban, színes leírásokban, melyeket jól megválogatott illusztrációk szemléletesen egészítenek ki. Az írásos emlékek szerint a XVIII. és a XIX. században az utasoknak három típusuk volt: írók, betyárok és katonák. A balatoni átkelést a pusztai egykori bérlője, Pálóczi Horváth Ádám és a vendégségbe hozzá érkező Kazinczy Ferenc is megörökítette. Erre járt Csokonai is, Vas Gereben pedig A régi jó idők című regényében külön fejezetet szentelt a szántódi révnek. Ismer-

tebb már Eötvös Károly Utazás a Balaton körül című könyve és Jókai Mór több írása. A néphagyományban Sobri Jóska bakonyi és Balaton környéki betyárkodását regélik, aki természetesen a szántódi rév felől jött át Somogyba. A XIX. századi magyar tájképfestészetnek a legkedveltebb témája a Balaton volt. Mészöly Gézának több szántódi ihlettségű képe van (Szántódi halásztanya, Szántódi rév). „Hát ... hogyan készítené a rév, a part, a víz, az átkelőhöz a költőt megállásra és elmélkedésre, látomásai és indulatai, érzései és gondolatai kifejezésére, eredeti és újszerű megfogalmazásra!” – írja Tüskés Tibor. Ilyen számvetés és önvizsgálat Jankovich Ferenc 1938-ban írt Szántód partjainál címmel megjelent híres verse. Sok író, művész már nyaralóként fordult meg Szántódon, róluk, az itt született műveikről is olvashatunk (Raics István, Képes Géza, Pusztai Sándor, Gyurkó László, Ungváry Zsolt stb.), mások műveikben említik a szántódi partot (Illyés Gyula, Takáts Gyula, Szapudi András, Sükösd Mihály stb.). Tüskés Tibor így vall szántódi kötődéséről: „Nekem Szántód bölcsőhelyem és a Balaton szülőföldem. Abból, amit Szántód adott, a déli part címmel írt esszémben próbáltam valamit törleszteni. Zalamente, Somogyország című könyvemben pedig a Balatonról a Drávaig elterülő táj rajzában idéztem föl életem első állomásait, az út kezdetét. De alighanem más munkám is elárulja, hogy aki írta őket, az emberi élet számára legfontosabb éveit a Balaton mellett töltötte: ismeri a teli rianás dörgését, a nyári nád susogását, a hullámok játékát, a parti homok melegét”.

Dr. Vértess László orvos, a Somogyi Honismeret ismert szerzője *Szántód és a szépliteratúra* című írásában az irodalmi helyneveket tárgyaló lexikon adatai alapján a községgel kapcsolatban lévő írókat sorolja fel, részletesen idézi Kazinczy Horváth Ádámmal írt versét. Egy másik munkájában Szántód egyháztörténetéből közöl adalékokat. Ugyanúgy a *Gyógyulás, pihenés, üdülés Szántódon* címmel a helyi üdülésterület történetével és a Balaton gyógyító tényezőivel foglalkozik.

Főleg a szántódiak és az itt nyaralók számára érdekes olvasmány, a nyaralásokat felidéző kedves élmény *Ungváry Zsolt* író *Szántódi nyaralásaink* című emlékezése.

A községmonográfia második részében bőszéges adatot, gazdag illusztrációs anyagot (fotók, térképek) felvontató helytörténeti tanulmányok sorakoznak. *Bor Ferenc* alpolgármester *A gyönyörűség platánsor* címmel a helyiek kedvelt sétautját, az *Utak* című tanulmányban pedig a helyi úthálózat történetét és jelenlegi állapotát mutatja be. A szántódi rév történetét és balatoni hajózással összefüggésben tárgyalja, számos érdekes adatot közöl. A Benedek-rendiek szigorú utasítását igyekeztek a révszlegényeket korbácnal tartani, ebből idézünk két passzust: „5. Borraivalót vagy más akárminemű adományt, semmiféle embertől nem szabad kérni, hanem ha maga grátiájából ad valaki, azt köszönettel elveheti. 7. Lopás, káromkodás részegeskedés, verekedés általában meg nem engedettek.” Ugyancsak Bor Ferenc írt tanulmányt a Déli Vasútról, Szántód vasútállomásáról és postájáról. Ebben a részben is külön dicséretjük a cikkeket szemléletesen kiegészítő dokumentumok közlését.

Szántód üdülőhelyi jellegéhez kapcsolódnak a *Gyermeküdülétes Szántódon (Varga Béláné)* és a *Vendéglátás Szántódon (Maurer Teodóra)* című írások. A legtöbb községmonográfia szűken helytörténeti tematikájú, pedig egy ilyen összegzésben nélkülözhetetlen a hagyomá-

nyos népelet, a népszokások leírása. Örömmel üdvözlőjük ebben a kötetben *Várszegi Balázs* néptáncpedagógus tanulmányát, melynek címe: *Jeles napok és az emberi élet fordulói Szántódon és környékén*. Régen híres volt a Jakab- és a Kristóf-napi búcsú, amelyen kitüntetett szerepe volt a "letyetár kendőnek". Ezt a búcsú alkalmából rendezett bálon annak a legénynek adták, akinek a következő búcsúig meg kellett nősilnie. "Már 1871 előtt létezett egy Letyetár bizottság, melynek az volt a feladata, hogy elkészíttesse és kihimeztesse a letyetár kendőt..." A szokás általában az "úri osztály", a falusi intelligencia körében élt, az 1930-as években fölújították, a kendő adományozása szoros baráti kapcsolatot létesített a megajándékozottak és családjaik között.

Maurer Teodóra és *dr. Vértés László* Szántód egyháztörténelmét tárgyalja, ebből egy országos jelentőségű dokumentumot emelnék ki: ez a Szent Kristóf-szobor felállításának története. Az *Iskolatörténet* foglalkozó fejezetben *Maurer Teodóra* a szántódi gyerekek iskolázását mutatja be. Az itteni gyerekek Zamárdiba jártak, a puszta csak 1948-ban alakították ki iskolát egy gazdasági épületből, aztán 1952-ben a pusztaól a vasútállomás mellett lévő vendéglőbe költözött a tagiskola, ahol 1959-ig tanították. Majd fölépült az új iskola és 1979-ig működött. A szerző közli a szántódiak körében közzéretetnek örvendő Ezer tanítóházaspár tevékenységének dokumentumait. A községi könyvtár fontos szerepet tölt be a település közművelődésében, számos rangos ismeretterjesztő előadást és író-olvasó találkozót tartottak a falai között, és a könyvtáros, *Maurer Teodóra* kitűnő szervező munkáját tanúsítja a most ismertetett monográfia megírása, kiadása is.

A Szántód községtörténet a tanulmányokon kívül fontos dokumentumgyűjtemény is. Megtaláljuk benne a képviselő-testületre, az önkormányzatra, az itt működő szervezetekre vonatkozó adatokat, és szívesen lapozzuk a nevezetes helyi épületekről készített színes fotókat is. Csak ismételnünk tudjuk *Dolgos János* polgármester előszavának záró sorait: „Köszönet illeti mindazokat, akik a könyv létrejöttében munkájukkal, önzetlen segítségükkel és anyagi támogatásukkal közreműködtek”.

Király Lajos

M. MESTER KATALIN (szerk.):

Halimba története mozaikokban

A kitüntetett helytörténeti kutató *M. Mester Katalin* ismét nagy feladatra vállalkozott: az ősi Halimba (az 1329-es oklevélben *Helymba*) 680 éves évfordulójára írta, gyűjtötte és szerkesztette több szerző bevonásával a csaknem 450 oldalas, szép kivitellű könyvet.

A szerző szülőhelye történelmének feltárásával a mind jobban eledő lokálpatriotizmushoz akart segédletet adni. A felelős kiadó, *Töbel János* polgármester is a faluközösség megtartó erejének erősítését várja a könyvtől bevezetőjében. Már a falu évfordulója meghatározásánál merültek fel kételyek, mivel a *dr. Török Gyula* régész professzor 1952-től 1955-ig, majd az 1960-as évek elején Halimbán folytatott temetői ásatásaiban az avar kortól kezdődően, a honfoglaláson át egészen a XII. század végéig talált Európában is páratlan tárgyi emlékeket. Így lehet, hogy a mostani évforduló talán 1500 éves?!

A könyv első fejezete ismerteti *Halimba* fekvését és természetföldrajzát *dr. Kocsis Zsolt* tollából, külön kiemelve a bauxitkincs jelentőségét a falu fejlődésében. *Halimba* hely- és dűlőneveit *Boros Edit* gyűjtötte össze, míg *Halimba* régészeti topográfiáját a szerző ismerteti. A következő nagy fejezetben részletesen és képekkel illusztrálva írják le a *dr. Török Gyula* által végzett régészeti feltárások eredményeit. Különösen a fiatalok számára lehet példamutató az a lelkesedés, ahogyan *Téczeli Béla* bányajagató és a halimbai bányászok támogatták a régészeti munkát, aminek emléke ma már kicsit elhalványult. Ki kell emelni a több mint 900 feltárt sírban talált számtalan, a nemzetközi régészet történetében is páratlanul értékes kincs közül a 625. sírban felfedezett *Corpus Nummorum Hungaricae* nevű ezüst dénárt, mely *Szent István* (1001–1038) korából való. *Dr. Török György* mek, *Török professzor* lányának köszönhetően német nyelven is elhelyezték a szakanyagot, mivel az *Akadémia Kiadó* 1962-ben és 1998-ban csak németül jelentette meg a halimbai ásatások értékelését. Érdekes olvasmány *dr. Török Gyula* (1911–1997) régész életrajzának és szakirodalmi munkásságának leírása. (A könyv is ösztönözheti a híres halimbai ásatások helyének látványosabb bemutatását.)

M. Mester Katalin dolgozta fel a halimbai *Historia Domus*-t 1848-tól napjainkig. Ebben a fejezetben ismerteti püspöki körleveleket, ír a plébániáról, a plébánosokról és káplánokról, a katolikus templomról és harangjáról, az állami és közügyekről, a háborúkról, az iskoláról, a bauxitbányászatról és a rendkívüli időjárásról. *Dr. Szalai Miklós* halimbai gyógyfűves esperes tevékenységét főleg újságok cikkei és emlékezések alapján ismerteti a szerkesztő. *Dr. Tolnai Pál* nyíradai körzeti szakorvos 1991-es visszaemlékezésében így ír: „Áldás kísérte *dr. Szalai Miklós* gyógyfűves munkásságát, áldás kísérje emlékét. Alkotó tevékenységét őrizze meg a Halimbai füveskönyv és a Halimbárium gyógyteacsalád.”

A község közigazgatásának történetét *Kisné Borbély Adrienne* tekintette át, míg a község anyaszentegyházáról 1945 előttig *Pölcsmann Lilla* írt. Különösen érdekes része a könyvnek a közeli *Somló* környék részvételének a méltatása az 1848/49-es szabadságharcban és a *Kossuth*-emlékek leírása *Veszprém* megyében (*H. Szabó Lajos*), *Halimba* és a *Kossuth*-család kapcsolata (*Kocsisné Vajai Anna*), valamint *Berzsenyi Dániel* Halimbán töltött napjainak bemutatása (*Kerekes Árpád*). *Fekete István* *Rózsakunyhó* című kötetéből kerültek be részletek a könyvbe a halimbai farkaskutyák veszedelméről. *Molnár Zoltán* dolgozta fel az óvoda, *Pálosiné Nagy Katalin* az iskola, *dr. Dávid Éva* és *Schneiderné Fekete Erzsébet* pedig az egészségügy történetét. *Vajainé Szijártó Margit* kutatta fel a XX. század sorsfordulóját *Halimba* életében és a tűzoltóság tevékenységét. *Halimba* ipari tevékenység előtti életéről *Neuperger Ferenc* írt, míg *ifj. Kis István* okleveles bányamérnök a halimbai bauxitbányászat történetéről készített dolgozatot.

A szerkesztő tollából ismerhetjük meg a *Sulyok* család történetét, valamint a község megjelenését a korabeli sajtóban. *Jánosi Istvánné* avatja be az olvasót a *Nyugdíjas Klub* munkájába, míg *Csipszer András* írt az *EJHA* Egyesületről. 14 Halimbáról elszármazott sikeres ember vallott emlékeiről *M. Mester Katalinnak*. A könyv érdekes fotóarchívummal fejeződik be.

M. Mester Katalin sikeresen vállalta *dr. Kocsis Zsolt* lektor segítségével az írások és kigyűjtések mellett a leg-

nehezébbet: ezt a könyvet önzetlen támogatással a halimbiai írták Halimbáról a halimbaiaknak. A különböző szakfejezetek stílusa és szerkezete más volt, így a dokumentumok határidőre való egységes egésze „összefűlése” nagy szerkesztői feladatot jelentett. A könyv valóban mozaikok gyűjteménye, de aki elolvassa, megérti, hogy Halimbán, a Kisalföld sík vidéké és a Bakony hegyei találkozásánál kialakult sajátos flórában, miért szerettek már oly régóta élni az emberek.

Bánda László

KISZELI LAJOS:

Lébényi könyve

A nagyközség történetének időrendi áttekintése a kezdetektől 2006-ig

Kiszeli Lajos nyugalmazott lebényi iskolaigazgató 800 oldalas, keménytáblás könyve, borítóján a román kori lebényi templom faragott terméskő falának részleteivel és az erre montírozott, egy oroszlán szájába helyezett réz kopogatóval már első pillantásra is időtálló, impozáns mű benyomását kelti. A kötetet fellapozva a látvány keltette pozitív várakozás nem bizonyul hiábavalónak: régen találkoztam ennyire igényes helytörténeti munkával.

A szerző, nem lévén történész, nem pályázik történetírói babérokra, ugyanakkor a részletekre érzékeny pedagógusként igyekezett összegyűjteni minden lehetséges – s tegyük hozzá: Lébényből elérhető – információt a település múltjára vonatkozóan. Már a címválasztás is szerény és pontos: 800 oldalon nem egybefüggő történetet ad – ezért a cím nem „Lébény története” –, hanem időrendben szerkesztett településtörténetet, ami több a pusztá kronológiánál. A kezdetektől halad a jelen felé, s időrendben haladva ismerteti a településen történt eseményeket. S miként egy film is nézhető képkockaként, úgy e kötet különböző szakaszai is megállnak a lábukon, egybeolvasva pedig kibontakozik egy közösség története. Kiszeli műve egyszerre resztesza, forrásközlés, kronológia, archontológia és krónika. A szerző nagymértékben támaszkodott az egykori Moson vármegyének mosonmagyaróvári levéltárában őrzött iratanyagára. Áttekintett minden, a település múltja szempontjából szóba jöhető állományt, az úrbéri iratoktól a megyei adminisztráció különböző szintjeinek anyagiig, amit önmagában is igen nagy teljesítményként kell értékelnünk. S ami külön értéket ad művének, hogy levéltári forrásait majd minden esetben hivatkozva, így azok mint forrásfeltárások nemcsak a jövőbeni kutatást könnyítik meg, hanem eredményeit, adatait a tudományos munka számára is felhasználhatóvá teszik. Az is szimpatikus megoldás, hogy a szerző a szélesebb olvasóközönség számára ismeretlen, a forrásokban szereplő fogalmakat, mértekegyeségeket még a szövegegyeségeken belül feloldja, így azok bárki számára értelmezhetőek.

Kiszeli faluja népének történetét közli. Megközelítése követésre buzdít: nem a „dicső múlt” igazolhatatlan legendáit kívánja történetírásá nemesíteni, hanem a feltehető források alapján bemutatja mindazt, ami tudható és igazolható. Olyan kötetet állított össze, amibe szerkesztésénél fogva „bele lehet” olvasni, a terjedelem nem riasztja az olvasót, ellenben hozzásegít, hogy ki-ki érdemben tájékozódhasson, szórakozhasson. Ilogy ebből azu-

tán ki mit tart fontosnak, a település és a saját identitása szempontjából lényegesnek, azt már az olvasóra bizza. A kötet legfőbb erénye talán éppen ebben, az identitásteremtés lehetőségében rejlik.

(Lébényi Nagyközség Önkormányzata. h.n. [Lébény], é.n. [2008].)

Horváth Gergely Krisztián

A mi Petőfink

Emlékek, dokumentumok a költő pozsonyi szobráról. Összeállította: Miklósi Péter.

Vannak városok, amelyeknek a neve egyben fogalom is, mert múltjuk egy-egy történelmi pillanatában vagy hosszabb időszakában a nemzet fontos törekvéseinek, kort jellemző küzdelmeinek vagy épp sorsa beteljesedésének helyszíne volt. Sopron a hűség városa, Balassagyarmat a bátor helytállásé, Debrecen a szabadságharc fővárosa, egyben a „kálvinista Róma” – Pozsony a koronázó város. Históriaja 1919 januárjáig egy volt a magyar történelemmel, kivált, hogy 1541 és 1848 között fővárosunk volt. Ez a város mindenkor – 1919 után is – a Felvidék egyik közigazgatási és (kisebbségi) kulturális központja volt. Mindezek okán múltjának valamennyi mozzanata a magyar helyismeret elengedhetetlenül fontos része.

Petőfi „a” magyar költő, a szabadság világirodalmi rangú poétája, akiről köztudott, hogy a történelmi hazában szinte megszámlálhatatlan emlékhelye van: Kiskőröstől Sopronig, Aszódtól Segesvárig, Szabadszállástól a budapesti Múzeum-kertig. Természetesen Pozsonyban is járt, nem is egyszer: 1840-ben, 1841-ben, 1843-ban és 1848-ban, volt, hogy egy esztendőben több alkalommal is. A koronázó városba mindig nagy reményekkel érkezett, első ízben mint soproni baka kereste föl pozsonyi barátait, később az országgyűlések kapcsán fordult meg a városban, utóljára hivatalos delegáció tagjaként, a pesti ifjúság küldöttéként érkezett a diétára. Ilyenfórmán a Petőfi-kultusz kutatásának igen fontos helyszíne a Duna bal partján fekvő nagyváros.

Petőfi és Pozsony kapcsolatának tudatossá válása, a pozsonyi Petőfi-kultusz ápolása még a költő életében megkezdődött, a szabadságharc idején az ő verseivel bátorították magukat a pozsonyi diákok. A pozsonyi Petőfi-kultusz 1904-ben ért forrpontra, ekkor írták ki a városban fölláttandó szobor tervpályázatát. A közadakozásból elkészült művet – a Fadrusz-tanítvány Radnai Béla (1873–1923) fehér márvány kompozícióját – 1911. szeptember 8-án avatták föl Pozsony belvárosában, a városi színházzal szemben, ott, ahol most Ország Pál, az az Hviezdoslav – Petőfi első szlovák fordítójának – szobra áll. A tekintélyes küllemű, hősieen romantikus kompozíció rövid ideig állhatott a helyén, az államfordulat után elbontották. Mivel a bevonuló cseh legionáriusok barbár módon lerombolták Fadrusz monumentális Mária Terézia emlékművét, Pozsony polgármestere – jegygyezük meg a nevét, Dusek Viktor – a lebontás mellett érvelt, illetve hozott határozatot, ilyenfórmán a darabjaira bontott szobor megmenekült a megsemmisüléstől. A szétszedett szobor egy városzélei deszkapajtában hevert 1956 őszéig, amikor sebtében, észrevétlen csöndben fölláttották a város szélén, a ligetfalusi parkban. Közé fél évszázadig állt e félreeső helyen, kiszolgáltatva a vandálok pusztító dühének. Az ezredforduló táján Radnai Béla

alkotása már megcsontkítva, meggyalázva a város szégyeneként szomorított Pozsony túlpárti külvárosában. Míg nem 1998 tavaszán *Csütörtöki Sándor* restaurátor, *Duka Zólyomi Árpád* parlamenti képviselő, *Miklósi Péter* újságíró, *Siaudt Mihály* restaurátor és *Szabó Rezső* jogász megalakította a Petőfi Sándor Emlékmű Bizottságot, amely ötszázötven évtizedes munka árán – nem kevés lakossági támogatással és anyaországi segítséggel – elérte, hogy 2003. március 15-én a gyönyörűen restaurált szobrot Pozsony belső részén, az egyetemi negyedben, az ún. Medikus-kertben újraavathassák.

A hányatott sorsú Petőfi szobor mintegy száz esztendei krónikájának hiteles dokumentumkötete *A mi Petőfink* című album, amely a szoborállítás első, 1899-ben fölmerült tervétől a 2003. tavaszi újraavathatásig követi nyomon eredeti szövegek és a pazar illusztrációk segítségével Radnai Béla alkotásának – ne szégyelljük kimondani – megható történetét.

Az album formátumú és igényességű kötet öt fejezettel áll. Az első rész a pozsonyi Petőfi-kultusz teljességigényű története: Szalatnai Rezső 1954-ben megjelent *Petőfi Pozsonyban* című tanulmánya. Ez a sok-sok egykorú metszettel, rajzzal, fotográfiával, dokumentummásolattal kísért értekezés részletesen fölidézi Petőfi pozsonyi tartózkodásainak, itteni kapcsolatainak történetét, helyszíneit. Szalatnai – a két világháború közötti szlovákiai magyar kulturális élet egyik meghatározó személyisége, író, tanár, publicista, közéleti ember – tüzetesen, minden apró momentumra kiterjedően idézi föl a költő és a város kapcsolatát, e kapcsolat nyomait és szellemi hagyatékát. Különösképp érdekes az album archív képanyaga, ennek révén a kötet lapozgatója részesevé válik a XIX. századi pozsonyi történéseknek: ott állhat a Mihálykapu utcában, az országgyűlés épülete előtt, végigmehet a Sétatérren vagy a Duna-part keréjében, megnézheti a Hal teret, a koronázási dómot, a belváros zezugos utcáit.

A második rész – *Adatok és tények 1904–1921* címmel – a hajdani szoborállítás krónikája. A XX. század elején a helyi magyar és német nyelvű sajtó már kitűnően dokumentálta a város eseményeit, a pozsonyiak törekvéseit, így számos cikk, riport, nyilatkozat, rajz, fotó, kismennyiségű őrzi a boldog békeidő szoborállító buzgalmét, amely végül is kiadja a pozsonyi Petőfi-kultusz csúcspontjának számító szoboravatás tablóképét.

A harmadik, beszédes című fejezet, *Az eltűntetés időköze* a mai költő, Keszeli Ferenc versének címét idézve „a bedeszkázott Petőfi” 1921–1956 közötti szomorú korszakát idézi föl, éspedig Turczel Lajosnak, a szlovákiai magyar irodalom- és művelődéstörténet iskolateremtő professzora tanulmányrészleteinek segítségével.

A következő rész – *Visszatérés. (át)költöztetés, enyészés* címmel – az 1956 és 1998 közötti igen ellentmondásos korszakot dokumentálja. Résztint interjúk, részint egykorú iratok, emlékezések, ünnepi beszédek részleteivel, hírlapi beszámolók idézésével érzékíti meg a szobor ligetfalusi „száműzetésének” évtizedeit. Ellentmondásos korszak volt ez, hiszen egyfelől minden év március 15-én ünnepélyesen megkoszorúzták a szobrot a pozsonyi magyarok és a velük szolidáris szlovák értelmiségiek (mint Emil Boleslav Lukac vagy Lubomír Feldek), másfelől a szobor célpontja volt a vandál rongálóknak, akik olykor sovén indulatból, olykor csak céltalan romboló dühvel rontottak Radnai Béla alkotására. A hajdan sodólatos fehér márványalkotás az ezredfordulóra mël-

atlanul megcsontkított, töredezett torzová vált, amely nem emlékműve, inkább szégyene volt a városnak.

A felújítás című, immár színes felvételek sokaságával dokumentált fejezet a szobor restaurálásának és a Medikus-kertben való újraállításának szép krónikája. Az 1998 tavaszán megfogalmazott első tervektől a 2003. március 15-i avatóünnepségig terjedő képes beszámoló azzal biztatja a remek album lapozgatóját, hogy a szabadságharc költőjének nagyszerű emlékműve végre valahára végleges és méltó elhelyezést kapott a koronázó városban. Olyan helyen, ahol Petőfi kultusza zavartalanul megnyilvánulhat, és amely zarándokhelye lehet minden Pozsonyba látogató magyarnak.

A nagy alakú, díszes kivitelű, ugyanakkor forrás hitelességű és tudományos igényű, egyben pompásan illusztrált kiadvány korántsem csak szemet gyönyörködtető lapozgatnivaló, nem csupán a „könyvespolc díszé”, de eminens dokumentumok, szöveges és képes források gyűjteménye. Ahogyan a Petőfi Sándor Emlékműbizottság egyik alapító tagja, Miklósi Péter írta: „*A XXI. század első évtizedében ez a mi Petőfink üzenete*”.

A kötetet a szoborállító bizottság ingyen eljuttatta a szlovákiai magyar, illetve jelentős magyar állománnyal rendelkező közönyvtáraknak. Jó lenne, ha a nagyobb hazai helyismereti, képzőművészeti és irodalomtörténeti gyűjteményekben is hozzáférnénk az érdeklődők.

(Petőfi Sándor Emlékmű Bizottság, Pozsony 2004.)

Mezey László Miklós

A Balassagyarmati Honismereti Híradó

A Sevillai Világkiállítás magyar pavilonjának egyik szenációja egy százeves tölgyfa volt, amelyet aprólékos munkával kiemelték a földből és a gyökereiről lemosták a földet. Így láthatóvá vált az egész növény. A látogatók átlátszó plexilapon sétálva betekínthettek az addig ismeretlen földalatti részekre, és megláthatták, hogy a gyökérzet ugyanolyan nagy és dús, mint a lombzat.

Hasonlók vagyunk mi emberek is! Nekünk is vannak gyökereink, ha figyelünk rájuk, minduntalan érezzük biztos támaszt adó jelenlétüket, mások csak sejtik létezésüket. Az egyik ember átvészelt minden csapást, ellenáll a szírehangoknak, a kísértéseknek, a másik pedig túl könnyen feladja önmagát. A lélektan régóta kutatja az embernek ezt a rejtélyét, furcsa kifejezéseket emleget, mint *személyes és kollektív tudatalatti*, de ez a rejtély valójában nem a kifejezéseken múlik.

Az emlékezetnek ereje van, ahogyan a gondolatnak és a kimondott szónak is. Ezért csodálatos a Balassagyarmati Honismereti Híradó, mert ebben is érzem ezt az erőt. Az emlékezet, a kitartás, az összefogás, a kultúra erejét. A 30. évfolyam 48. számának egyik példányát tartom a kezemben. A harminc év alatt 1442 publikáció jelent meg. Roppant teljesítményt mutatnak a számok. Nem tudok ebben pontos összehasonlítást tenni, de úgy gondolom, hogy a Balassagyarmatnál többszörösen nagyobb lélekszámú városok sem dicsekedhetnek hasonló teljesítménnyel.

De nem csak az oldalszám és a cikkek hosszú listája számít. Az is, hogy ezeket kik, és milyen szándékkal írták. Kik írták, kik munkálkodtak a híradó számainak az összeállításán? Bámulatosan hosszú a lista. Az első Híradó szerkesztője a feledhetetlen *Kovalcsik András* volt,

aztán hamarosan feltűnik a szerkesztői listán *Oroszlánné Mészáros Ágnes*, majd 1988-tól napjainkig *Vas Ágnes* neve. Imponáló a különösen termékeny szerzők sora is: *Csáky Károly*, *Csemniczky Zoltán*, *Csikász István*, *Farkas András*, *Hausel Sándor*, *Kerényi Ferenc*, *Praznovszky Mihály*, *Reiter László*, *Réti Zoltán*. Neveket sorolni veszélyes, mert valaki mindig kimarad, akit feltétlen meg kellene említeni. Esetünkben pedig nagyon sok szerző, szerkesztő érdemelné meg, hogy felemlítsük. Bocssásanak meg szeszélyes válogatásomért!

Milyen szándékkal írták? – kérdeztem az imént. Bizonyára van, ami sugalmazásra készült, de a többség bizonyosan szívből. Látom, az elsők között volt munkásörkönyt, és felszabadulási emlékszem, de készült dr. Kiss Árpád emlékszáma is. Az előbbieken sem kell szégyenkeznünk, az értelmiségi ember gyakran szorol arra, hogy a kedvesért a terhet is vállalja. Aztán manapság is kapunk olyan feladatokat, adjuk a nevünket olyan szándékokhoz, amik áthullnak az idő rostáján, pedig talán még hiszünk is bennük.

E visszatekintő tévelygés után térjünk rá mai feladatunkra, a Balassagyarmati Honismereti Híradó 2008. évi kötetére. Ami engem azonnal megfogott, az a tartalmi és műfaji gazdagság. Bátran kijelenthetjük, hogy ami ebben a kötetben nem jelent meg, az nem is volt fontos a város kulturális életében.

Ez a kötet hű krónikája Balassagyarmat egy évének. Egy olyan városnak, amelynek kulturális kisugárzása, a magyar kultúrához való hozzájárulása messze nagyobb, mint a lélekszám, vagy a gazdasági potenciál feltételezné. A Híradó pontosan számba veszi a város kulturális eseményeit, tiszteleg a kitüntetettek előtt. A művelődésnek ezek a kisebb-nagyobb ünnepei látszólag mellékes dolgok a közösség egészéhez viszonyítva, sőt talán egyik-másik név hallatán valaki irigyen elhúzza a száját. Nincs igazuk a kételkedőknek! Ha mi nem becsüljük szűkebb közösségünk tagjait, miért várjuk el másoktól, hogy becsüljenek minket?

Azzal sem kell törődnünk, hogy talán az összlakossághoz képest csak kevesen vannak azok, akik fogékonnyak ezekre a kulturális teljesítményekre. Minden közösséget – legyen az akár egy tucatinyi ember, vagy egy nemzet, egy birodalom – népességének 10-15 százaléka viszi előre. Ők fogalmazzák meg a stratégiai célokat, képviselik az ambíciót, adják a minőséget. A többiek követik őket, végzik munkájukat, de mindig vannak olyanok is, akik a közösség nyakán élnek.

Az értelmiségnek ilyen szempontból fontos szerepe van, és ez létének legfőbb csapdája is. Ha végzi a dolgát, igényt kelt, szemléletet formál, az emberek jobbik énjét erősíti fel, akkor a kultúra iránt fogékonny polgár a szó igaz értelmében *értelmiségnek* nevezhető. Ha ezt a szerepét nem tölti be, kaphat bármilyen kitüntetéseket, bár

milyen publicitást adhat neki a média, nem lesz több, mint a közösség javain élősködő parazita. Olyan korban élünk, amikor a valós teljesítmény mérése, számonkérése – különösen a kultúra területén – az alkotói szabadság megsértésének tűnik. Pedig ez hazug felfogás, éppen az értelmiségi jelzőre méltatlanok mentesvére. Ezért jutott jelenlegi állapotába hazánk, nemzetünk, ezért éltük át keserűen a rendszerváltástól eltelt két évtizedet, mert éppen a gyökereinket, kulturális értékeinket adtuk fel.

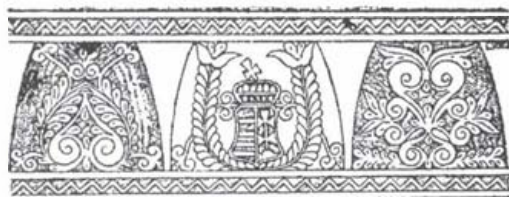
Mikor a Honismereti Híradó oldalait fellapozom, olyan érzés fog el, mintha egy tiszta forráshoz érnék. Ide kell visszatérnünk, innen kell megtisztítani a szennyes folyót. Fenn már menthetetlen minden. Túl sok a kompromisszum, a feladás, az árulás, a részérdekek rombolása. A fundamentumig kell visszabontani mindent, az örök értékekből kell felépíteni a társadalom pilléreit. Az újrakezdésben a legfontosabb a kultúra, amely meghatározza az erkölcsiséget, a gazdaságot, a politikai-állami berendezkedést.

„Gyűjtsd meg emléked és lásd magad e mécsnél!” – írta Dante. Ezt az emlékgyűjtést végzi a Híradó csapata, és úgy gondolom, hogy kiválóan végzi. Munkatársaimmal most készítjük a Balassagyarmatot bemutató filmünket. Az anyaggyűjtés, forráskönyv írás során sokat olvastam Szabó Lőrinc tündérvárosáról, a legtöbb és legértékesebb információt éppen a Honismereti Híradókból merítettem.

Felszínes korban élünk, hajlamosak vagyunk a világot, vagy annak egy-egy területét egységesnek, homogénnek tekinteni. Amint azonban kezdjük megismerni, új és új sikok, dimenziók tűnnek fel, a kép egyre árnyaltabb, kifinomultabb lesz. Rájövünk, hogy a kezdeti, felületes tudással mondott ítéletünk túl sommás, gyakran hamis. A Múltidéző, az Irodalom-történet írásainak olvasása közben magam is éreztem ennek hatását. Eddig hajlamos voltam Mollináry Gizellát egy kártékony ideológia középszerű írójának tekinteni. Bár ma sem tudok róla eleget, de Cseri Nikolett írása elgondolkodtatott. Balassagyarmat történetéről korábban olyan kép élt bennem, hogy a főúri családok közül a Balassák és a Zichyek határozták meg fejlődését. Most megismertem a Koháryak tevékenységét is. Tudtam, hogy fontos szerepet töltek be a város életében a pénzemberek, a városi és megyei tisztviselők, az orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, mesteremberek, de Hausel Sándor és Reiter László írásai a bankárokról és az első helyben született gyógyszerészeiről jelentősen árnyalták a bennem kialakult képet.

Gratulálók a szerzőknek a 30. évfolyamhoz, és mindenkinek, aki érdeklődésével évtizedeket át élte, és a jövőben is fenntartja a Balassagyarmati Honismereti Híradót.

Pekár István

Honismereti Bibliográfia

Alabán Péter – Csépanyi Attila: Hódoscsépanyi társadalomtörténete a XX. szd. közepéig. Az Ózdi Városi Művelődési Központ Lajos Árpád Honismereti Körének Kiadványa. Ózd 2006. 104 old.

Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változásának következtében. Szerk.: *Andrásfalvy Bertalan. Vargyas Gábor.* PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó. Pécs – Bp. 2009. 346 old. – *Andrásfalvy Bertalan:* Bevezetés – A gazdálkodás következtében végbent földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében; *Dóka Klára:* A Duna-mappáció (1823-1845); *Fodor Zoltán:* Fokok a magyarországi Tisza-szakaszon az átfogó szabályozás előtt; *Kiss Andrea:* „Rivulus namque, qui dicitur Fuk, fluens de prefato lacu” – Fok, Sár, Fok-sár; *Filep Antal:* Víz a „magasban” – Megjegyzések az árvízmentes térszínek és a domb- illetve hegyvidékek hagyományos vízgazdálkodásához; *Néma Sándor:* Vízbíráskodás a Győr vármegyei Csilizközben – Vizek, árvizek és a társadalmi konfliktusok összefüggései a 18–19. században; *Szabó Péter:* Hagományos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében; *Frisnyák Sándor:* Tájé- és erőforrás-hasznosítás a Zempléni hegységben – Tájé-történeti vázlat; *Máté Gábor:* A kultúrtáj változásának aspektusai Kárászon; *Hosszú Csaba:* Adalékok a határhasználat és a tájéltalalkítás történetéhez a somogyi Nagyberek területén; *Béres Sándor:* Dánszentmiklós tájé-története; *Tanai Péter:* A nyalkai határ kiélésének vizsgálata kéziratok történeti és mai térképes dokumentumok egybevetése révén; *Géber József:* Határhasználati változások Ménfőcsanakon; *Dobai Szilvia:* A határhasználat és az életmód változása Fehérvárcsurgón és környékének; *Pákozdi Ildikó:* A dunántúli Igar község társadalmának változásai a földtulajdon-szerkezet átalakulása tükrében; *Farkas Judit:* „Krisna egyik kertje”. Hit-orientált életmód és környezet-átalakítás Somogyvámoson.

Balassagyarmati Honismereti Híradó. Szerk.: *Vás Ágnes. A Madách Imre Városi Könyvtár évkönyve 30.* Balassagyarmat 2008. 196 old. – A tartalomról: *Beeső Zsolt:* Madách köszöntő; *Szigethy Gábor:* Emlékező mondatok Madách Imréről; *Szirácsik Éva:* Pusztából mezőváros – Balassagyarmat a Koháryak mezővárosai között; *Hausel Sándor:* Kiemelkedő bankárcseregyeségek a dualizmus kori Balassagyarmat pénzintézményeiben; *Reiter László:* Városunk első gyógyszerész polgára Feistl József; *Kenessey Béla:* Egy igaz ember emlékére; *Tamássy (Thaisz) Aladár; Ács Zsuzsanna:* Iskola [Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola és Mezőgazdasági Szaktanácsadó Állomás] „belülről”; *Oroszlánné Mészáros Ágnes:* Mikszáth-kultusz Balassagyarmaton; *Oroszlánné Mészáros Ágnes; Mauks Ilona; Oroszlánné Mészáros Ágnes:* Emlékezés Jobbbágy Károlyra; *Borenszkiné Imre Éva:* Emlékezés Kovalcsik Andrásra; *Medvác Lajos:* Málnássy Ferenc magyar királyi repülőfőhadnagy

emléktáblájának avatása; *Csongrády Béla:* Honismeret, helytörténet.

Bartha Dénes – Vancsura Rudolf: Nemky Ernő élete és munkássága: 1909–1986. *Erdész-nagyjaink arcképcsarnoka.* 22. Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar. Sopron 2009. 30 old.

Bárdos Gyula – Kocsik László: A Dalárdától az ózdi Városi Vegyeskarig 110 év. Az ózdi művelődési intézmények kiadványa. Ózd 2008. 230 old.

Bindorffer Györgyi: Változatok a kettős identitásra [Magyarországi horvát, német, szerb, szlovák és szlovén] Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Gondolat. Bp. 2007. 300 old.

Bódi Ottó: A sopronbánfalvi Hősi temető. Szerzői. Sopron 2008. 65 old.

Bugyinszki Zoltán – Tóth Pál: Magyar várak. TKK. Debrecen 2008. 190 old.

Buzási Éva – Dávid János – Nagy Zoltán: Kaposvár. Városismereti kézikönyv. Dávid Kiadó. Kaposvár 2008. 294 old.

Dánielisz Endre: Nagyszalonta a XX. szd.-ban. Prolog Kiadó. Nagyszalonta 2008. 256 old.

Dánielisz Endre: Nagyszalonta jeles szülöttei. Zlanta Kiadó. Nagyszalonta 2009. 82 old.

Dánielisz Endre (szerk.): Nagyszalonta népköltészeti hagyományairól. Prolog Kiadó. Nagyszalonta 2009. 160 old.

Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488–1939. (Häuser und Hauseigentümer der Innenstadt von Ödenburg, 1488–1939.) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron 2008. 461 old.

Enyedi József: Érti a dörgést. Hajdúsági szólások magyarzatai és egyéb nyelvi érdekességek. Szerzői. Hajdúhadház 2008. 132 old.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-egyesület folyóirata. Természetjárás, honismeret és környezetvédelem. 2008. 6. 44 old. – A tartalomról: *Bedő Zoltán:* Téli-varázs a Királykőn; *Fazekas Ferenc:* 135 éves a Magyarországi Kárpát Egyesület; *Egri Ferenc:* Czárán Gyula köztéri szobra Nagyváradon; *Illés Mihály:* Krassó-Komárnok: Párhuzamok a dél-bánsági karsztvidéken; *Balázs Katalin:* Erről írtak eleink – Időtúra az Erdélyi hasábjaim (5); *Csáki Emese:* Teleki Samu Emlék- és Teljesítménytúra; *Palczér János:* Őszi búcsú a Révi-szorostól; *Szabó D. Zoltán:* Száz éve kezdődött a magyar madárgyűjtés; *Nagy Zoltán:* Őszi túra a Kelemen-havasokban – Gyalogszerrel Moldvából Erdélybe; *Bartók Attila:* Az erdélyi hegyek endemikus és veszélyeztetett növényei 2.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-egyesület folyóirata. Természetjárás, honismeret és környezetvéde-

lem. 2009. 3. 44. old. – A tartalomról: *Veres Ágnes*: Ünnepelet az Erdélyi Kárpát-Egyesület; *Horber Pál*: Magyarremete és a meziádi Czárán-cseppkőbarlang; *Dukrét Géza*: Várasfenes – Nagyvárád – Nagyszalonta – Tenke – Fekete-Körös völgye – Várasfenes; *Dukrét Géza* – *Borbély Gábor*: Várasfenes – Nagyvárád – Szalárd – Székelyhid – Szalacs – Várasfenes; *Csibi Márta* – *Dukrét Lajos*: Bemutatkozik az Erdélyi Kárpát-Egyesület Háromszéki Osztálya; *Balázs Katalin*: Erről irtak eleink – Időtúra az Erdély hasábjain (8); *Gáspár László Zsolt*: A Királykő déli gerincén; *Imecs Zoltán*: Tallózás Cholnoky Jenő fényképei között (3); *Polczér János*: A Toroczkoí-hegység; *Bartók Attila*: Az erdélyi hegyek endemikus és veszélyeztetett növényei: A Radnai havasok növényritkaságai.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-egyesület folyóirata. Természettudomány, honismeret és környezetvédelem. 2009. 5. 44. old. – A tartalomról: *Csibi Márta* – *Deák László*: Bemutatkozik az Erdélyi Kárpát-Egyesület nagybányai Gutin Osztálya; *Balázs Katalin*: Az Oltár-kő csúcshódításának 75. évét ünnepelték; *Kocsis András*: A Görgény-völgyi Mocsárerdőben; *Gáspár László Zsolt*: Csukás – a sziklaalakzatok hegye; *Szabó D. Zoltán*: Kékverce nyomozás műholddal; *iff. Nyisztor Miklós*: Újabb kincsek a Czárán-kutatáshoz; *Bartók Attila*: Az erdélyi hegyek endemikus és veszélyeztetett növényei: A Retyezát endemizmusai (1).

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen 2009. 2. 37–64. old. – A tartalomról: *Berek Sándor*: A cigány reprezentációk szöveges forrásai a debreceni Déri Múzeum Néprajzi Adattárában; *Kerekes Ibolya*: A gyékényfeldolgozás továbbélése a XXI. szd. elején három település [Tápe, Mezőfele, Bolvadin]; *Szilágyi Miklós*: Ceglédi adalékok a Kossuth-kultusz vallásfelekezeti meghatározottságáról; „Fársáng vagy húshagyo kedd napja” – Farsangi rítusok és kompozíció Rakovszky Zsuzsa [Szent Iván-éjjeléhez kötődő] regényében; *Ujváry Zoltán*: A megnyűzött varga; *Szilágyi Judit*: A kötelező katonai szolgálat emlékezete és szerepe az egyetemi hallgatók identitásának kialakításában; *Csáky Károly*: Tebafa és örömkalács; *Viga Gyula*: 90 éve született Szalontai Barnabás.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen 2009. 3. 65–96. old. – A tartalomról: *Kinda István*: Vétek és erőszak a moldvai csángóknál; *Topor István*: A zsidó vallási néprajz elemei Kiss József Legendák nagypámról című művében; *Bársony István*: Gunda Béla dékáni tevékenysége a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán; *Szilágyi Miklós*: A csikkal kapcsolatos sztereotípiák – napjainkban; *Szabó László*: Három dallam a kisasszonypusztai uradalmi cselédektől; *Paládi-Kovács Attila*: A hetvenéves Ján Botik köszöntése; *Selmecei László*: Szabó László 70 éves.

Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. 2009. 1. 144. old. – A tartalomról: Bari Károly: A cigányokról;

Balázs Gusztáv: Az erdélyi cigány tánc; Keményfi Róbert: Toroczkaí Wigand Ede, a tradicionális modernizmus művészi polihisztor

Filip Gabriella: Eszterháztól Eisenstadton át Fraknói: vendégségben az Esterházyknál. *Vendégváró útkönyvek*. Well-Press Kiadó. Miskolc 2009. 220 old.

Fókusz. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Szakmai, Szakszolgálati és Közművelődési Intézet oktatási-nevelési és közművelődési szakmai folyóirata. Fel. szerk.: *Csepányi-Fürjes Mária*. Miskolc 2008. 1. 132 old. – A tartalomról: *Hegymeginé, Nyiri Enikő*: A SZINVA Környezet- és Természettudományi Oktatóközpont; *Béres Gyula*: A helytörténet oktatásának lehetőségei és módjai az általános iskola 5-8. osztályaiban; *Titkos Sándorné*: Történelemórák történelmi helyszínen.

Fókusz. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Szakmai, Szakszolgálati és Közművelődési Intézet oktatási-nevelési és közművelődési szakmai folyóirata. Fel. szerk.: *Csepányi-Fürjes Mária*. Miskolc 2009. 3. 152 old. – A tartalomról: *Kardos Gábor*: Kisebbségi jogok a mai európai gyakorlatban; *Szarka László*: Regionális hangúlyok és feladatok a magyar-magyar együttműködésben; *Almásy Gábor*: Kultúra és közösség – kölcsönhatások; *Barsi Ernő*: Népi hagyományaink a gyermekjátékokban.

Frisnyák Sándor: Magyarország kultúrgéográfiai korszakai. Történeti földrajzi tanulmányok. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Boeska István Gimnázium. Nyíregyháza-Szerencs 2009. 248 old.

Göncz József – Bognár Béla: Szép Felvidékünk III. Kastélyépítők emléke kordokumentumokon és történelmi képeslapokon. Szép Sopronunk Kiadó KFT. Sopron 2007. 216 old.

Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei. 2. kötet. A győri járás: CD-melléklettel. Szerk.: *Unti Mária, Varga Józsefné*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar. Győr 2009. 363 old.

Harangzó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: *Fábián Tibor*. Nagyvárád 2009. 13. 8 old. – A tartalomról: *Fábián Tibor*: Tizenöt éves a tenkei szeretetotthon; *Antal Attila*: Diósádi kórustalálkozó.

Harangzó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: *Fábián Tibor*. Nagyvárád 2009. 14. 8 old. – A tartalomról: Ballagás a zilahi református Wesselényi kollégiumban; *Kupán Árpád*: 150 éve született Sulyok István [püspök]; *Frigyesy Ágnes*: Tökés László díjat kapott Koncsol László.

Harangzó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: *Fábián Tibor*. Nagyvárád 2009. 16. 8 old. – A tartalomról: *Makay Botond*: A boksánbányai leányegyház története.

Hírlevél. A Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesületének lapja. Nagyvárád 2009. II. 28 old. – A tartalomról: *Varga Gábor*: Váradnak lenni...; *dr. Budaházy István*: Adatok a premontrei rend nagyváradi gyógyszeráráról; *Tóth Hajnal*: Premontrei öregdiákok

erősítik az összetartozást; *Ciucur Losonezi Antonius*: Öregdiákok találkozója; dr. *Gerhardt László*: Noteszlapok a nagyváradi aviatika hőskorából.

Horváth József: Nagyváthy János Csurgón. Polgármesteri Hivatal. Csurgó, 2009. 32 old.

ITTHON. Nemzeti Kulturális Havilap. Főszerk.: *Batta György*. Kiadja a Jel polgári társulás. Pozsony 2009. 9. 38 old. – A tartalomról: *Batta György*: Aki Esterházy Jánost a koporsóba tette... – Jan Janku, a túlélő; *Lezsák Sándor*: Példás magyar, igaz ember volt – Püski Sándor könyvkiadó halálára; *Czékus Péter*: Szent István nem ismeri a kettős mércét; *Annus Simon*: Háromszáz-ezer magyar Böszötrpusztán; dr. *Berényi Károly*: A kereszténység és a magyarság szétválaszthatatlan; *Kellermayer Miklós*: A tudás és az istenhit egysége, ahogy József Attila tanítja; *Madarász Róbert*: Ünnepek a Marianumban; A Palóc összetartozás vasárnapja.

Jászsági Évkönyv. Felelős szerk.: dr. *Pethő László*. Jászberény 2009. 290 old. – A tartalomról: *Frivaldszky János*: Bepillantás Krúdy Gyula műhelyébe; *Kovács J. Béla*: A nart eposztól I. Rákóczy György szabályáig;

Kakukk Mátyás: Hetégtűtű Koszta születésének 150. évfordulójára; *Fodor István Ferenc*: Hegyfőky Kabos nyomában; *Lovas Lajos*: Morális bűncselekmények a XVIII–XIX. századi Jászkunságban; *Szabó László*: Az osztét nép nemzeté válása; Archiv fotók a jubiláló Liska József Szakközépiskola életéből; *Wirth Lajos*: Adatok a jászsági Makó családok történetéhez; *Farkas Kinga*: Jászok munkavállalása Svédországban; *Hegy Csilla*: Természetvédelem a Tápói-vidéken; *Nagy András*: Oszét rokonainknál ünnepeztünk; *Bibókné Tomcsányi Rozália*: Pusztamonostor női viselete; *Csomor Józsefné*: A jászberényi Gimnázium egyik jeles diákjáról; *Csörgő Terézia*: A tehetségek kibontakozásának lehetőségei a középiskolában; *Fodor István Ferenc*: Béreltük Pákát; *Lukácsi László*: 1848–49-es jászsószentgyörgyi honvédek nyomában; *Miklós Gyula*: Tíz év a jászberényi Tanítóképző Főiskolán; *Törőcsik István*: Jászapáti nevének eredetéről.

Jung Károly: Sokarcú néphagyomány. További magyar és egybevető magyar folklórisztikai tanulmányok. Forum Könyvkiadó – Újvidék 2008. 245 old.

Karácsonyi János élete és munkássága. Szerk.: *Petrőczki Zoltán*. Typografika Kft. Gyula 2008. 165 old és 23 kép.

Kálmánd története. Szerk.: dr. *Németi János*. Color Print. Zilah 2009. 485 old. – A Nagykároly melletti, részben sváb település monográfiája.

Kedves Gyula: Répásy Mihály a szabadságharc huszártábornoka. Kiadja Kemece Város Önkormányzata. Kemece 2007. 60 old.

Kéri Gáspár – Kántor Anita: Az érmelléki szőlőművelés építészeti és tárgyai emlékeinek védelme. Kiadja a Hajdúsági Civil Központ és Adattár Alapítvány. Hajdúböszörmény 2009. 118 old. és 49 old. kép.

Komiszár Dénes: Megyery Géza, a „magyar bírák mintaképe”. Szerk.: dr. *Bene János*. Kiadja Kemece Város Önkormányzata. Kemece 2009. 118 old.

Korényi Lajos: Zenei élet Ózdon. Az Erkel Ferenc Zeneiskola 50 éves története. Ózd 2007. 43 old.

Kovács József: Törzsökös fa haranglábaik Gőcsejtől az Órségen át Nyírségig. Romantika Kiadó. Bp. 2008. 375 old.

Könyv Könyvtár Könyvtáros. Szerk.: *Bartók Györgyi, Mezey László Miklós*. Kiadja a Könyvtári Intézet. Bp. 2009. 9. 60. old. – A tartalomról: *Bényei Miklós*: A helytörténeti kutatás és a helyismereti dokumentumok digitalizálása.

Kütvölgyi Mihály: Kenyér és bor. Néprajzi szakácskönyv. Timp Kiadó. Bp. 2009. 128 old.

Lakóhelyünk Ózd 16. Az Ózdi Művelődési intézmények Lajos Árpád Honismereti Körének évkönyve. Az Ózdi Művelődési Intézmények kiadványa. Ózd 2008. 58 old. – A tartalomról: *Döbör Istvánné*: A Lajos Árpád Honismereti Kör története; *Alabán Péter*: Társadalomtörténeti vizsgálatok a Barkóság falvaiban; *Farkas Péter*: Az ózdi városi múzeum néprajzi gyűjteménye.

Lakóhelyünk Ózd 17. Az Ózdi Művelődési intézmények Lajos Árpád Honismereti Körének évkönyve. Az Ózdi Művelődési Intézmények kiadványa. Ózd 2009. 68 old. – A tartalomról: *Pappné Szalka Magdolna*: 125 éve alakult meg az Ózdi Gyári Olvasó Egylet; *Adorján Lajos – ifj. Vass Tibor*: Az ózdi néptánc 60 éve; *Kovács Béla*: A Szentimoni Katolikus Olvasókör és Dalárda története 1899–1919; *Goretity Dániel – Óvári Gábor*: Magyar hősök emlékezete magyar katonasírok a Felvidéken; *Alabán Péter*: 30 éve halt meg Feszty Masa.

Lantos Miklós: Fából, kőből, sárból. A Dél-Dunántúli népi építészeti öröksége. Pro Pannonia Kiadó. Pécs 2008. 238 old.

László Gábor 1896-os naplója. Összeáll. És szerk.: *Varga István*. Agenda Natura. Szekszárd 2008. 128 old.

Lendvai Tímár Edit: Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Érd 2009. 50 old.

Lévai József: Katamát. Eltűnt zselici települések nyomában. *Kaposvári történetek 7*. Zicska Szilárd Kaposvári Városszépítő Egyesület. Kaposvár 2009. 122 old.

Lőrincz Sándor: Dél-somogyi turisztikai mozaik. Somogy Megyei Önkormányzat. Kaposvár 2008. 25 lev.

Lőrincz Sándor: Somogy kincse, a Balaton. Somogy Megyei Önkormányzat. Kaposvár 2008. 24 old.

Lőrincz Sándor: Arcélek. *Örökség Kaposi Könyvtár 35*. Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése. Kaposvár 2009. 158 old

Magyar madárvonulási atlasz. Magyar Madártani Egyesület. Bp. 2009. 672 old.

Magyar Napló. A Magyar Írószövetség lapja. Főszerk.: *Oláh János*. Bp. 2009. 10. 76 old – A tartalomról: *Beke Kata*: A tömeggyilkosság elkerülhetetlen hibaszálaléka – Túlélőként a Kossuth téri vérengzésről; *Fábián László*: Hová tűnt a piros vér a pesti utcáról?; *Miskolczi Ambrus*: Reformot! De hogyan? – Kazinczy

Ferenc és Berzeviczy Gergely furcsa vitája; *Péntek János*: Évfordulók a Magyar nyelv évében; *Székelyhídi Ágoston*: Nemzet, anyanyelv, anyaország; *Nagy Gábor*: A nemzeti önismeret a magyar költészetben I.; *Kovács István*: Közéletről és irodalomról, a közelmúltól és a még közelebbi jövőről.

Magyar Zoltán: Szilágysági dekameron. Szilágysámsóni tréfás népi elbeszélések. Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2009.

Matyikó Sebestyén József – Haraszti László: A siófoki zsidó temető. *Balaton Füzetek*. Kálmán Imre Kulturális Központ. Siófok 2008. 64 old.

Mazurka Károly: *Szuhogyi palóc tájszótár*. Szerk.: *N. Fodor János*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2009. 175 old.

Mátyás Corvinái a Nemzet Könyvtárában. Kosuth K. Bp. 2009. 176 old.

Miskolczy Ambrus: Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I–II. Lucidus Kiadó. Bp. 2009. 220 és 280 old.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 7. 22 old. – A tartalom-ból: *Fekete Réka*: Klézsei pillanatkép; *Németh Áron Csaba*: Miről szól a csángó gyermekek éneke?; *Duma István András*: Tisztelt Csángó Értelmiség! *Hegedűs Enikő*: Kerámiába mintázott csángó imádságok; *Krebsz János*: Szabófalvi Perka Mihály; *Oláh-Gál Elvira*: Gorzafalvi hasas fajakak; *Gazda László*: A „Vrancea Kincsei” pionírexpedíció naplója IX.; *Gábor Felicia*: Függelék a *Csángó vagyok* című könyvemhez; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845; *Iancu Laura*: Cseresznye cserese.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 8. 22 old. – A tartalom-ból: *Oláh-Gál Elvira*: A pusztinai zenetábor; *Sylvester Lajos*: Csupa csapás az élet – Csángók a tanítóképzőben; *Halász Péter*: „Nem írtam helyesen, csak úgy hallás után, de magyarul” – Beszélgetés Duma-István Andrásal; *Gazda László*: A „Vrancea Kincsei” pionírexpedíció naplója IX.; *Gábor Felicia*: Függelék a *Csángó vagyok* című könyvemhez; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845; *Iancu Laura*: Kenyér.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 10. 22 old. – A tartalom-ból: *Sipos M. Zoltán*: Csángóföldi tapasztalatok; *Oláh-Gál Elvira*: Tájszoba és furulyaszó Klézsen; *Halász Péter*: Százszentdős Timár József, a pusztinai kicsiapó; *Duma-István András*: Aki szívén viseli a csángók sorsát [Czelecz Jenő]; *Harangozó Imre*: Halász Péter – hetven esztendő a moldvai csángó hagyományok gyűjtésének legkitartóbb munkása; *Ádám Gyula*: Képek a külsőrekeszini Magyarház avatónapságáról; *Sylvester Lajos*: Csupa csapás...Lehet másképp is csinálni...; *Gazda László*: A „Vrancea Kincsei” pionírexpedíció II.; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őshelyeinek ki-

nyomozása végett 1844 és 1845; *Iancu Laura*: Nézz csak vissza Bandi, messze értél-e?

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 111. 22 old. – A tartalom-ból: *Fekete Réka*: Példa nélküli mise Csángóföldön; *Oláh-Gál Elvira*: Veszélyeztetett örökség. Veszélyeztetett kultúrák... – Konferencia és magyar mise Moldvában; *Erzsike néni* [Borbáth Erzsébet]: Levél Iancu Laurának – avagy elmélkedésem a bákói nemzetközi csángó konferenciáról; *Pósa Zoltán*: Amikor megérkezik a vers (Iancu Lauráról); *Harangozó Imre*: „Magyar feleim, ne legyetek koldusai Európának...” – Száz éve született Lükő Gábor; *Sylvester Lajos*: Csupa csapás az élet – a tét: egy árva magyaróra; *Gazda László*: A „Vrancea Kincsei” pionírexpedíció II.; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845; *Iancu Laura*: Világkép a nyelvben. Merített szavak Magyarfaluból.

Móricz Béla: Vásárszabadalom, céhek, kereskedők a 19. szd.-i Marcaliban. Szerk.: *Szaka Zsolt*. Hagymányörző Ipartestület. Marcali 2008. 63 old.

Nagyszalonta 2009. kalendárium. Szerk.: *Tódor Albert* és mások. Kiadja a Bihar Megyei Tanács. Nagyszalonta 2008. 160 old.

Nádasdi Alfonz: Hadifogolynapló. XX. Század Intézet. Bp. 2009. 212 old.

Németh Imre: Akikre büszkék lehetnek a kapuváriak. Hazánk Kiadó Kft. Győr 2009. 53 old.

Németh Péter dr.: Középkori források Pusztaszabolcsról. *Pusztaszabolcs anno I.* A Pusztaszabolcsi Hagymányörző és Hagymányteremtő Alapítvány kiadványa. Pusztaszabolcs 2009. 32 old.

Ötven éves a Somogyi Fotóklub. Szerk.: *Hegedűs Géza*. Kiadja a Fotóklub. Kaposvár 2008. 84 old.

Papp Imre – Papp Imréné: Csurgói krónika: Kőbaltától a Szent Koronáig. Önkormányzat. Csurgó 2009. 78 old.

Pein Attila: A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta 2008. 88 old.

Plih'I Katalin: Magyarország legszebb térképei (1528–1895) Kossuth Kiadó. Bp. 2009. 200 old.

Pomogáts Béla: Erdélyi út. Történelmi olvasókönyv. Lucidus Kiadó. 2009. 240 old.

Radnóti-emlékhely, Abda. Szerk.: *Somogyi Éva*. II. Rákóczi Ferenc Kulturális Alapítvány. Abda 2009. 16 old.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2009. 5. 24 old. – A tartalom-ból: *dr. Bartha Júlia*: Lovas emlékmenet a Radnai hágótól a karcagi Kun emlékhelyig; *Papp Izabella*: Egy jászkun főkapitány sírjánál... még egyszer Szentkirályi Móricról; *Banka Csaba*: Öt várossal büszkélkedhet immár a Jászság; *dr. Farkas Ferenc*: A kunok I. világtalálkozója: megnyitója Kiskunfélegyházán; *Elek György*: Amikor a kunok együtt ünnepeltek – A kunok I. Világtalál-

kozójának zárórendezvénye Karcagon; *fix*: Új kapitányt választottak a kiskunok; *Gömöri Árpád*: A III. Magyar–Magyar Konferencia; *Mátcs Béláné*: Hagyományos régiók, régiók hagyománya; *Surák János*: A jászberényi Surák család különös sorsa a XX. szd.-ban ... III.; *Víg Márta*: Hagyományörző nap Kunhegyesen; *Fodor István Ferenc*: Jászjákóhalmi hírek; *Tóth Tibor*: II. Tarló-fesztivál; *Fodor István Ferenc*: Dohy Gábor emléktünettség; *Lukácsi László*: 1848–49-es jászalsószentgyörgyi honvédek nyomában; *Benedek József*: Hetényi Barnabás 48-as honvéd sírja a révkomáromi temetőben.

Selmeczi Kovács Attila: Elfeledett magyar mesterségek és népelet. Cser Kiadó. Bp. 2009. 340 old.

Siófoki lánglovagok. A siófoki tűzoltóság 125 évének áttekintése 1883–2008. Balatonpress Kft. Siófok 2008. 160 old.

Somogyi Honismeret. Kiadja a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. 2009. I. 108 old. – *Dr. Magyar Kálmán*: Somogy déli határvármegye kialakulása; *Lévai József György*: Hazatért a márcadió harang; *Majtényi József*: Emlékezés 1956-ra egy somogyi kis faluban [Somodor]; *dr. Fülöp László*: Katonai adattár egyházi anyakönyvi feljegyzésekből; *Frech József*: Leltár és valószínűség [a nagyberki volt Vigyázó-féle kastély néhány dokumentuma]; *dr. Paál József*: Cséplőgép mellett, kévés kazalon; *L. Kapitány Orsolya*: Új állandó kiállítás Lakócsán; *dr. Koltay Péter*: A szőlősgyörokri természetvédelmi park; *dr. Horváth József*: Sárközy István a csurgói gimnáziumért; *dr. Vértés László*: Dankó Pista és a Balaton; *Matyikó Sebestyén József*: 130 éve született Révész Géza; *Matyikó Sebestyén József*: Elment a muzeológia utolsó polihisztorja [Dankó Imre]; Száz éves a Somogy Megyei Múzeum.

Soós Sándorné: „...fonjunk rózsafüzért szép Üdvözlétebűl!” A Rózsafüzér imádsága és rózsafüzéres versek a XIX–XX. szd.-i magyar irodalomban. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány. Bp. 2009. 268 old.

Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből – válogatott tanulmányok. *Dél-Alföldi Évszázadok*, 25. Kiadja a Békés Megyei Levéltár és a Csongrád Megyei Levéltár. Szeged 2008. 438 old.

Szabó György – Lopes-Szabó Zsuzsa: A bükki füvesember gyógyónövényei. Szerzői. 2008. 192 old.

Szabó Mária, L.: Katolikus Kalász Leánykör Rábászovátón: 1937–1946. Bányogyszavát Község Önkormányzata. Bányogyszavát – Pápa 2008. 59 old.

Szegedi Műhely. Várostörténeti szemle. Szerk.: *Péter László*. Kiadja a Somogyi Könyvtár. Szeged 2009. I. 60 old. – A tartalomról: *Kisterenyi Ervin – Péter László*: A szőregi ortodox szerb templom; *Takó Edit*: A Biblia éve; *Hencz Péter*: Az egyetemalapító Báthory István; *Polner Zoltán*: A teknőkaparó előélete; *Kremser Péter*: József Attila vashatása; *Vágás István*: Adalékok a „haragvó Tisza” természetéhez.

Szegedi Műhely. Várostörténeti szemle. Szerk.: *Péter László*. Kiadja a Somogyi Könyvtár. Szeged 2009. 2. 61–164. old. – A tartalomról: *Apró Ferenc*: Radnóti sze-

gedi lakásai; *Péter László*: A szegedi barát: Kun Miklós; *Nyilas Péter*: Zsidóverések a szegedi egyetemen; *Radnóti Miklós* szegedi éve dátumokban.

Somogyi Múzeumok Közleményei 18. Szerk.: *Ábrahám Levente*. Kaposvár 2009. 365 old. – A tartalomról: *Dénes Andrea, Juhász Magdolna és Salamon-Albert Éva*: A szibériai nőszirm (*Fris Sibirica L.*) egy Dráva menti állományának változásai 2000–2007 között; *Kevey Balázs*: A Zákányi-dombok bükkösei; *Kevey Balázs – Csete Sándor*: A horvátországi *Dravaköz* gertyános tölgyesei; *Kovács Gyula – Deme Tamás*: Idős tölgyesek az Alsó-Duna árterén; *Bauer Norbert – Márkus András*: A Törökkoppányi erdők és a Koppány-menti rétek Natura 2000 területek botanikai értékei; *Papp Jenő*: A Dél-Dunántúl gyilkosfürkész faunájának alapvetése; *Fazekas Imre*: Faunisztikai és taxonómiai adatok Somogy megyéből (1.); *Malgay Viktor – Sáfrán Szabolcs*: Újabb nagylepke adatok Barcs környékéről; *Lanszki József*: Adalékok Dél-Dunántúli területek kisemlős faunához bagolyköpek alapján; *Horváth Győző – Orbán Eszter Éva – Futó Kinga – Sárfi Nikolett – Kardos Roland – Sós Nándor – Sárkány Henrik*: Kisemlősök mikro-élőhely asszociáltsága védett zárt erdőben és újra erdősödő élőhelyen; *Lanszki József – Müller Ernő – Horváth Győző*: Hódok a Dráva folyó vízgyűjtő területén; *Csapó János – Albert Csilla – Salamon Szidónia – Darvas Lóránt – Kovács János – Salamon Rozália – Albert Beáta – Csapóné Kiss Zsuzsanna*: Az aminosavak racemizációján alapuló korbecslés alkalmazása egy magyarországi és egy erdélyi mamutsont és -agyar korának meghatározására; *Fekete Csanád*: Somogy megyei régészeti lelőhelyek előfordulásának valószínűsítése a térinformatika segítségével; *Horváth Tünde*: „Spulni”: egy ismeretlen funkciójú tárgytypus a Badeni kultúrában (Variációk egy témára); *Polgár Péter*: Újabb adatok a tűzikutyák magyarországi elterjedéséhez a késő bronzkorban; *Költő László – Bajzik Annamária*: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közműberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról; *M. Aradi Csilla – Bajzik Annamária*: Előzetes jelentés a Siójut-Hermecz föld nevével lefolyó történet feltárásáról; *Magyar Kálmán*: Balatonszabadi-Pusztatorony (Somogy megye) régészeti kutatása II. – A 16. századi kincslet; *Mészáros Ádám – Rózsás Márton*: „Rabló-kali találkozás” – Juhász Mihály németi plébános feljegyzései Gelencsér Józsiáról, a *nevezetes* somogyi rablóról; *Iarga Éva*: „Vérzivatartor esztendő” – A Somogy megyei Múzeum Egyesület válságos évtizede (1939–1949); *Knézy Judit*: A csökölyiek önérteklése, *véleménye* saját hagyományairól és sorsuk fordulója (1900–1950); *Kapitány Orsolya*: A segedi búcsú 1981-ben és 2004-ben; *Csepinszky Mária*: A szennai szabadtéri néprajzi gyűjteményben felépített somogyzombi lakóház áttelepítésének története; *Géllér Katalin*: A rombolás démonától a „femme fatale”-ig. Zichy Mihály és Félicien Rops; *Horváth János*: A Rippl-Rónai tanítványok. Rippl-Rónai művészetének hatása az 1910-es években Kaposváron; *Géger Melinda*: Egy művészcsalád hányattalatai a XX. században. A Vaszary család.

Szegedi Műhely. Várostartörténeti szemle. Szerk.: Péter László. Kiadja a Somogyi Könyvtár. Szeged 2009. 3. 165–206. old. – A tartalomról: Levelek Szegedre (Mezei Mária és Péter László levelezése); *Pigniczky Réka*: Hazatérés (Pigniczky László története); *Bálint László*: Szakmáry Sándor fegyelmije (1958); *Hencz Péter*: Kiebsberg és a világválság; *Nagy Ádám*: Miért vashatos a nikkell?

Szegedi Műhely. Várostartörténeti szemle. Szerk.: Péter László. Kiadja a Somogyi Könyvtár. Szeged 2009. 4. 257–338. old. – A tartalomról: *Bálint László*: Szeged városi központi munkástanács Szeged, 1956; *Borvendég Béla*: Gyermekszemmel – Naplótöredék; *Schneider Imre*: Szeged-Alsóváros, 1944. július-augusztus.

Szentlászló 1989–2009. Fejezetek a közelmúlt történéseiből. Kiadja Szentlászló Község Önkormányzata. Pécs 2009. 72 old.

Székely Lajos: Miért szeretem Sopront? Szerzői. Sopron 2009. 110 old.

Szigorúan ellenőrzött vonatok. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2008. április 29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. *Bana József, Katona Csaba.* Mediawave konferenciák. 2. Magyar Országos Levéltár – Győr Megyei Jogú Város Levéltára – Mediawave Közalapítvány. Bp. – Győr 2009. 189 old. – *Balogh János Mátyas*: A vasút, mint megálló – egy átutazó naplóíró proletár a vasútnál; *Bana József*: Baross Gábor miniszteri és képviselői tevékenysége a korabeli vicclapok tükrében; *Bolgár Dániel*: Terjeszti, vagy gátolja? – A vasút hatása az iskoláztatásra a 20. század felében; *Csurgai Horváth József*: A vasút elmentmondásos hatása a városra – Székesfehérvár mint közlekedési csomópont; *Farkas Andrea*: A vasút mint a reprezentáció eszköze II. Rákóczi Ferenc kassai újrateremtésén (1906); *Horváth László*: A görbe vasutak világa – a gyöngyösi vasútúgy; *Katona Csaba*: „Vasút nélkül nincs semmi fürdőhelynek jövője” – A vasút szerepe Balatonfüred vendéfgorgalmának alakulásában a 19. század második felében és a 20. század elején; *Lovas Gyula*: 125 éves a Bécs-Győr vasútvonal; *Márfi Attila*: Pécsi filléres vonatok a két világháború közötti korszakban; *Soprei Imre*: A „dunántúli vasútkirály”; *Szajbely Gyula* (1846–1932); *Tilesik György*: „Az én rózsám vasutas, vasutas, vasutas, hogyha nem sok az utas, rögtön megölel” – A vasút, a szabadtéri szex és a házasságtörés összefüggései az 1930-as és az 1940-es években egy celldömlői válóper tükrében; *Tordai Rita*: A vasút, mint érv a trianoni béketárgyalásokon.

Szín – közösségi művelődés. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata. Főszerk.: *Mátyas Alíz*. Bp. 2009. 4. 128 old. – A tartalomról: *Talata-Dudás Katalin*: Kulturális intézmények a 30 000 fő alatti településeken; *Lipp Márta*: Kisérlet az érdeklődésértelmezési kereteinek kialakítására öt faluban történt kutatás alapján.

Szilágyi András dr.: A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai. Semmelweis Kiadó. Bp. 2009. 308 old.

Szilágyi Miklós: Néprajzi tanulmányok Kisújszállásról. Kunsági Téka 3. Szolnok 2008. 339 old.

Szilágysági Hegehupa. Szilágysági művelődési folyóirat. Főszerk.: *Fejér László*. Zilah 2008. 4. 104 old. – A tartalomról: *Papp Éva*: Emlékhelyek a Szilágyságban – Az Arany-hagyomány kultikus helyei; *Zuh Imre*: Arany János, a műfordító; *László László*: A reneszánsz és a humanizmus Itáliától Mátyas Magyarorszáig; *Zsigmond Attila*: Ifj. Wántza Mihály – egy elfelejtett szilágysági polihisztor; *dr. Kiss László*: Szilágysági emberek szemét is gyógyíthatta – Az utolsó országos szemorvos, Kanka Károly emlékezete; *Hunyadi Erzsébet-Tünde*: Dészháza falutörténete; *Széman Róbert*: Gondolatok a Játzóház-mozgalomról; *Gunda Béla*: Erdély néprajza; *Kupás Tibor*: Székelykapu, vendégkapu, tulipán; *Péntek László*: A valóságá vált legenda (az „erdélyi török szőnyegekről”); *Starmüller Géza*: A zilahi Wesselényi-szoborkompozíció és alkotója, Fadrusz János.

Szilágysági Hegehupa. Szilágysági művelődési folyóirat. Főszerk.: *Fejér László*. Zilah 2009. 3. 108 old. – A tartalomról: *László László*: A Szilágyság 90 éve Romániában; *Kiss Zoltán*: Tanítórsok – Adalékok a Szilágyság megyei református felekezeti oktatás történetének 1945–1948 közötti időszakához; *Bibor Máté János*: Egy életút Csobánczól Szilágycsehig – Gyulaffy László; *Herz Vilmos*: Tóvisháti néptáncok; *Essig Klára*: A 14 éves kalotaszegi képzőművészeti alkotótáborról; *Szenci Molnár Albert*: Napló.

Tóth Kinga Dóra: Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon. L'Harmattan Kiadó. Bp. 2008. 215 old.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2009. 3. 32 old. – *Rojkó Annamária*: Volt egyszer egy Duna Cipőgyár; *Szöllősy Mariame*: A „Duna Cipő” belülről; *dr. Felleg Zoltán* – *Morvai László*: A Duna Cipőgyár története; *Iványi János*: Ybl Miklós és Újpest; *Róbert Péter*: Megmozdulás a Mauthner Börgyárban; *dr. Rojkó Annamária*. 2009. 3. 32 old. – *Rojkó Annamária*: Volt egyszer egy Duna Cipőgyár; *Szöllősy Marianne*: Epizódok Aschner Lipót életében 6.: Siker és megaláztatás; *dr. Hack Frigyes*: Újpesti mozaik; *Krizsán Sándor*: Újpest dunai átkelőhajózása: A megyeri rév története 3.; *dr. Kriska György*: Az újpesti vizek őrei; *Hirmann László*: Hess Pál; *Szöllősy Marianne*: „... látszólag szegény, de belülről a leggazdagabb életet élhettem” [beszélgetés dr. Gyökössy Endre özvegyével Ruck Reinholddel].

„Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasútközet 1849. július 20. Szerk.: *Rosonczy Ildikó*. 2009. 272 old. – A 160. évfordulóra összeállított tanulmánykötet a Pest megyei Tura közelében 1849. július 20-án megvívott orosz–magyar útközet történetét tárgyalja.

Viga Gyula: Bodrogközi néprajzi tanulmányok. *Officina Musei* 19. Miskolc 2009. 164 old.

Vörös Éva: Magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára. *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai*, 85. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet. Debrecen 2008. 501 old.

Honismereti évfordulónaptár, 2010.

JÚLIUS

3. † 1985. Granasztói Pál (Bp.) építészmérnök, író, c. egy. tanár, műsz. tud. dokt. (x Bp., 1908. augusztus 29.)
4. † 1910. Pap Henrik (Bp.) festőművész, grafikus (x Kassa, 1864. június 29.)
6. x 1835. Benedikt Mór (Kismarton) kriminológus, neurológus, c. egy. tanár, kriminálpatológia egyik megalapítója († Bécs, 1920. április 14.)
7. x 1885. Koch Nándor (Kolozsvár) geográfus, geológus, labdarúgó, egy. magántanár († Bp., 1961. április 27.)
7. † 1985. Harag György (Marosvásárhely) rendező (x Margitta, 1925. június 4.)
8. † 1785. Szilágyi Sámuel (Hegyközkovácsi) író, költő, műfordító, ref. püspök (x Debrecen, 1719. február 19.)
8. x 1810. Fábián Dániel (Gyulafehérvár) országgyűlési képviselő, ref. lelkész († Szilágycsehs, 1894. május 6.)
9. † 1935. Tirtsch Gergely (Köszeg) ev. lelkész (x Szepesváralja, 1872. március 1.)
11. † 1985. Donászy Kálmán (Bp.) költő, országgyűlési képviselő, újságíró (x Szeged, 1897. március 16.)
12. 1260. Kroissenbrunni vagy első morvamezei csata
13. † 1835. Czinke Ferenc (Buda) költő, műfordító, nyelvész, egy. tanár (x Fényeslitke, 1761. szeptember 2.)
14. x 1860. Nagy Sándor (Marienbrunn [Ausztria]) jogász, közgazdász, szerkesztő († Bp., 1925. augusztus 24.)
15. † 1735. Mikó Ferenc (Gyulafehérvár) diplomata, emlékiratíró, politikus (x Hidvég, 1585)
15. x 1810. Löwenthal János Jakab (Pest) katonatiszt, sakkozó, szerkesztő († London [Anglia], 1876. július 20.)
16. x 1735. Szegedi Pál (Köszeg) kat.püspök († Székesfehérvár, 1814. március 24.)
17. † 1835. Forgó György (Lovrin) könyvkiadó, mecénás, orvos, MTA lev. tagja (x Tószeg, 1787)
17. x 1860. Kemény Ferenc (Nagybeacserekek) pedagógus, sportvezető, Nemzetk.Olimp.Biz. alapító tagja, M.Olimp.Biz.titk. (1895–1904) († Bp., 1944. november 21.)
17. x 1910. Dercsényi Dezső (Vác) művészettörténész, c. egy. tanár, műv.tört.dokt. († Bp., 1987. június 22.)
18. † 1860. Hegedűs Lajos (Pest) író, színész, színigazgató (x Kisújszállás, 1818. április 18.)
20. x 1835. Surányi János (Oka) filozófus, jogász, kanonok, publicista, egy. tanár († Győr, 1903. június 18.)
21. x 1860. Csák Árpád (Zalazántó) muzeológus, régész, újságíró († Keszthely, 1936. január 26.)
22. x 1860. Laczkó Dezső Ágoston (Trencsén) geológus, paleontológus, piarista szerzetes († Veszprém, 1932. október 28.)
23. x 1860. Várady Ferenc (Kaposvár) költő, levéltáros, ormitológus, szerkesztő, színész, újságíró († Bp., 1945. január 27.)
23. † 1985. Petri Gábor (Szeged) országgyűlési képviselő, sebész, egy. tanár, orvostud. dokt., MTA r.tagja (x Bp., 1914. február 6.)
24. † 1935. Fónagy Béla (Bp.) kritikus, művészettörténész (x Szabadka, 1875. december 12.)
26. † 1785. Wesselényi Mária (Kendilóna) fordító (x ?, 1748. augusztus 18.)
27. † 1985. Bárczay János (Bp.) földbirtokos, országgyűlési képviselő, földműv. államtitk. (1940/44) (x Abaujkér, 1900. július 20.)
28. x 1860. Ghillány Imre (Fries) főispán, országgyűlési képviselő, földműv.min. (1913/17) († Sashalom, 1922. szeptember 23.)
30. x 1860. Rätz István (Sátoraljaújhely) állatorvos, orvos, parazitológus, patológus, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1917. február 28.)
31. † 1835. Georch Illés (Pest) jogász, nyelvész, ügyvéd, MTA t.tagja (x Étrekarsca, 1772. szeptember 28.)

AUGUSZTUS

1. x 1810. Udvardy Ignác (Pápa) egyháztörténész, kanonok, MTA lev. tagja († Veszprém, 1874. január 17.)
1. x 1885. Hevesy György József (Bp.) Nobel-díjas kémikus, egy. tanár, az MTA t.tagja († Freiburg [Németország], 1966. július 5.)
1. x 1910. Burka Sándor (Sárvár) klarinétművész, nótaszerző, tárogató († Bp., 1983. február 6.)
3. † 1910. Katona Lajos (Bp.) etnográfus, irodalomtörténész, költő, egy. tanár, MTA lev. tagja (x Vác, 1862. június 4.)
5. † 1885. Lónyay Gábor (Teplic) földbirtokos, mezőgazdász, országgyűlési képviselő, politikus, publicista, táblalábró (x Deregyő, 1805. október 4.)
5. 1885. Megnyílt az Üllői úti kórház, amely 1894-ben lett Szent István Kórház
6. x 1860. Méry Károly (Pápa) író, műfordító, újságíró († Bp., 1927. december 25.)

8. x 1860. Ágotha Imre Ede (Déva) festőművész, illusztrátor, pedagógus († Bp., 1930)
9. x 1885. Bíró Vencel (Vértessomló) piarista szerzetes, történész, egy. tanár, MTA lev. és t. tagja († Kolozsvár, 1962. december 2.)
9. x 1910. Dobossy László (Vágfarkasd) író, irodalomtörténész, műfordító, szótárszerkesztő, egy. tanár, irod. tud. kand († Bp., 1999. január 27.)
9. † 1960. Velich István (Pápa) kertész, pomológus (x Kocsóc, 1870. július 30.)
10. x 1835. Beliczay Gyula (Komárom) vasútép. mérnök, zeneszerző, zongoraművész, főisk. tanár († Bp., 1893. április 30.)
10. x 1835. Ferencz József (Alparét) országgyűlési képviselő, unit. püspök († Kolozsvár, 1928. február 19.)
11. x 1860. Bláthy Ottó Titusz (Tata) gépészmérnök, híradástechnikus, sakkozó, sportvezető, MTA t. tagja († Bp., 1939. szeptember 26.)
12. † 1885. Telepy György (Tard) diszlettervező, festőművész, író, műfordító, színész (x Kisléta, 1800. október 7.)
13. x 1810. Sina György Simon (Bécs) bankár, diplomata, mecénás, nagybirtokos, MTA ig. tagja († Bécs, 1876. április 15.)
13. † 1885. Glavina Lajos (Gelse) főispán, országgyűlési képviselő, törvényszéki bíró (x Zalaújvár, 1806. augusztus 12.)
14. x 1935. Papp József (Marosvásárhely) gyógyszerész († Marosvásárhely, 1994. november 15.)
16. x 1885. Kőműves Nagy Lajos (Bp.) dramaturg, rendező, újságíró († Kolozsvár, 1977. december 9.)
17. † 1985. Sali Emil (Bp.) erdőmérnök, c. egy. tanár, mezg. tud. dokt. (x Gyanafalva, 1921. január 22.)
18. x 1735. Palma Károly Ferenc (Rózsáhegy) heraldikus, jezsuita szerzetes, történész († Pest, 1787. február 10.)
19. x 1835. Warga Lajos (Kolozsvár) egyháztörténész, ref. lelkész, teológus († Sárospatak, 1900. május 17.)
19. † 1935. Kner Izidor (Gyoma) könyvkiadó, könyvkötő, nyomdász (x Gyoma, 1860. február 5.)
21. † 1910. Székely Bertalan (Mátyásföld) festőművész, főisk. tanár (x Kolozsvár, 1835. május 8.)
22. 1785. II. József kiadta jobbágyrendeletét
24. x 1910. Bánhidí Andor (Szatmárnémeti) festőművész, grafikus, főisk. tanár († Bp., 1964. szeptember 25.)
26. † 1810. Zsolnay Dávid (Veszprém) kat. püspök, mecénás (x Jánosháza, 1742)
26. † 1885. Nékám Sándor (Bp.) matematikus, egy. tanár (x Pest, 1827. február 28.)
28. † 1785. Conradi Ignác Norbert (Nyitra) filológus, költő, piarista szerzetes (x Pest, 1718. június 20.)
28. † 1985. Barabás Gizella (Bp.) festőművész (x Bp., 1893. szeptember 27.)
29. † 1885. Ludasi Mór (Reichenau [Ausztia]) író, szerkesztő, újságíró (x Komárom, 1829)
30. x 1735. Szily János (Felszopor) kat. püspök († Szombathely, 1799. január 2.)
30. † 1960. Szőnyi István (Zebegény) festőművész, grafikus, főisk. tanár (x Újpest, 1894. január 17.)
31. 1785. Megrendezték az első magyar nyelvű színelőadást a bátyatoronyból átalakított Rondellában

SEPTEMBER

1760. Mária Terézia megalapította a Magyar Nemesi Testőrséget
1. 1235. IX. Gergely pápa szentté avatta II. András leányát, Erzsébetet
1. x 1910. F. Rác Kálmán (Lugos) író, műfordító, szerkesztő († Bp., 1980. február 12.)
2. x 1860. Borbély György (Aranyosrákos) pedagógus, publicista, sportvezető († Zalaegerszeg, 1930. február 8.)
2. x 1885. Czencz János (Ostffyasszonyfa) festőművész († Szekszárd, 1960. január 12.)
3. † 1910. Péchy Kálmán (Bp.) rendező, színész (x Marosvásárhely, 1864)
3. † 1985. Nagy Elemér (Bp.) építészmérnök, építésettörténész (x Sopron, 1928. szeptember 28.)
4. x 1710. Pálffy Miklós (Bécs) főudvarmester, kancellár, országbíró (1765/73) († Bécs, 1773. február 6.)
4. x 1860. Bayer Antal (Cheb [Csehország]) gyógyszerész († Bp., 1948. október 29.)
4. x 1910. Csizmadia Andor (Győr) jogtörténész, egy. tanár, állam-és jogtud. dokt. († Bp., 1985. június 12.)
4. † 1960. Márffy Károly (Bp.) idegenforgalmi szakértő, levéltáros, rendező, szinigazgató (x Bp., 1884. augusztus 8.)
5. † 1985. sz. Csorba Tibor (Bp.) festőművész, filológus, grafikus, író, műfordító, pedagógus, történész (x Szepesváralja, 1906. március 15.)
6. x 1860. Hutýra Ferenc (Zsibra) állatorvos, orvos, egy. tanár, MTA r. tagja († Bp., 1934. december 21.)
7. x 1635. Esterházy Pál (Kismarton) főispán, főudvarmester (1661/81), író, költő, nádor (1681–1713), zeneszerző († Kismarton, 1713. március 26.)
7. x 1885. Szendy Károly (Bp.) jogász, Bp. polgármestere (1934/44) († Bp., 1953. november 4.)

8. 1910. Felavatták a János-hegyi Erzsébet-kilátót
8. 1960. Kárpáti Rudolf kard egyéniben nyert olimpiai bajnoki címet Rómában
8. † 1985. Ambrózi Jenő (Bp.) tizenhatszoros m.bajnok, az első m.világcsúcstartó súlyemelő (x Bp., 1918. augusztus 6.)
9. † 1960. Aistleitner József (Bp.) filológus, kat.plébános, nyelvész, orientalista, pápai prelátus, egy. tanár, nyelvtud. dokt. (x Sopron, 1883. május 2.)
9. † 1960. Rakovszky Iván (Jászapáti) jogász, országgyűlési képviselő, belügymin. (1922/26), vallás/közokt.min. (1944.08.29.-10.16.) (x Bp., 1885. február 5.)
10. x 1860. Márkus Emilia (Szombathely) színész († Bp., 1949. december 24.)
10. † 1935. Bibó István (Szeged) etnográfus, etnológus, filozófus, könyvtáros (x Kecskemét, 1877. július 23.)
10. 1960. A Delneky Gábor – Gerevich Aladár – Horváth Zoltán – Kárpáti Rudolf – Kovács Pál – Mendelényi Tamás kardvívó „hatosfogat” csapatban vívta ki az olimpiai elsőséget Rómában
12. † 1985. Hegedűs Bite Dániel (Bp.) író, költő, újságíró (x Pécs, 1914. január 3.)
13. † 1960. Weiner Leó (Bp.) zeneszerző, főisk. tanár (x Bp., 1885. április 16.)
13. † 1985. Czeizling Lajos (Bp.) fotóművész, illusztrátor (x Újpest, 1922. május 12.)
14. † 1960. Tőrek Gyéza (Luzern [Svájc]) büntetőjogász, Kúria eln. (1937/44) (x Baja, 1873. május 1.)
14. † 1985. Ladányi Józsa (Debrecen) sebész, egy. tanár, orvostud. dokt. (x Debrecen, 1898. május 1.)
15. † 1885. Karátsonyi Guidó (Buziás) nemzetőr őrnagy (1848/49), országgyűlési képviselő (x Pest, 1817. augusztus 7.)
16. x 1760. Kultsár István (Komárom) író, mecénás, pedagógus, szerkesztő, színigazgató († Pest, 1828. március 30.)
16. x 1910. Fél Edit (Kiskőrös) etnográfus, egy. magántanár, törttud. kand. († Bp., 1988. június 28.)
18. † 1935. Palugyay Zoltán (Gyömbér) festőművész, grafikus (x Bodafalu, 1898. november 9.)
20. x 1860. Rákosi Viktor (Ukk) író, országgyűlési képviselő, újságíró († Bp., 1923. szeptember 15.)
20. x 1885. Ecsedi István (Debrecen) etnográfus, muzeológus, egy. magántanár († Debrecen, 1936. május 19.)
21. † 1235. II. András (Buda) magyar király (1205/35) (x ?, 1176 kör.)
22. x 1860. Kunos Ignác (Hajdúsámson) nyelvész, turkológus, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1945. január 12.)
22. x 1885. Benedek Marcell (Bp.) író, irodalomtörténész, kritikus, műfordító, egy. tanár, irod. tud. dokt. († Bp., 1969. május 30.)
22. x 1910. Faludy György (Bp.) író, költő, műfordító († Bp., 2006. szeptember 1.)
23. † 1960. László Árpád (Marosvásárhely) zenepedagógus, zeneszerző, zongoraművész (x Módos, 1864. december 14.)
24. † 1885. Zsoldos Ignác (Veszprém) jogász, az MTA r.tagja (x Pápa, 1803. július 2.)
24. † 1960. Bán Aladár Károly (Bp.) etnográfus, irodalomtörténész, költő, műfordító, nyelvész, pedagógus (x Várpalota, 1871. november 3.)
25. † 1285. Kunigunda (?) hercegnő, IV. Béla unokája (x ?, 1247 kör.)
25. 1910. Kereszty György és Wolf Emil vegyész-mérnökök megalapították az ALKA vegyészeti gyárat, amely 1913-ban vette fel a „Chinoín” nevet
25. † 1960. Gyenes Gitta (Bp.) festőművész, m.porcelánfestés egyik úttörője (x Bp., 1888. március 22.)
26. † 1785. Sedlmayr András (Sopron) festőművész, szobrász (x Friedberg [Németország], 1717 kör.)
26. x 1860. Chobot Ferenc (Igram) egyháztörténész, kat.plébános († Romhány, 1931. január 16.)
27. x 1910. Erdős Géza (Bp.) festőművész († Bp., 1964. december 31.)
28. 1835. Megkezdődött a Pesti Magyar Színház építése
28. x 1910. Csapodi Csaba (Bp.) irodalomtörténész, könyvtáros, történész, c. egy. tanár, irod. tud. dokt. († Bp., 2004. április 30.)
29. † 1985. Kertész, André (New York) fotóművész (x Bp., 1894. július 2.)
30. x 1810. Bónis Sámuel (Nagyfalu) jogász, kormánybiztos (1848/49), országgyűlési képviselő († Bp., 1879. november 22.)
30. † 1935. Kovács Gyula (Bp.) egyházjogász, egy. tanár, MTA r.tagja (x Pest, 1849. január 28.)

OKTÓBER

1. x 1885. Drozdy Győző (Bajta) gyógypedagógus, író, országgyűlési képviselő, szerkesztő, újságíró († Bp., 1970. november 2.)
1. † 1935. Buchböck Gusztáv (Bp.) kémikus, egy. tanár, MTA lev. tagja (x Pozsony, 1869. február 15.)
2. x 1835. Illyés Bálint (Fehérgyarmat) költő, országgyűlési képviselő, ref. lelkész († Bp., 1910. december 1.)
3. x 1885. Auer Pál (Bp.) diplomata, emlékiratíró, jogász, költő, országgyűlési képviselő, politikus, újságíró, ügyvéd († Párizs, 1978. június 20.)

3. x 1885. Lorencz Antal (Rábahídvég) restaurátor, templomfestő († Szombathely, 1961. február 13.)
3. † 1960. Tímár József (Bp.) színész (x Bp., 1902. március 7.)
4. x 1760. Rudnay Sándor (Nyitraszentkereszt) bitoros, esztergomi érsek, főkancellár, hercegprimás (1819/31) († Esztergom, 1831. szeptember 13.)
4. † 1885. Márki István (Bp.) jogász, mesegyűjtő, első m.sakktankönyv szerzője (x Sarkad, 1842. augusztus 6.)
5. † 1910. Fabriczy Kornél (Stuttgart [Németország]) művészettörténész, vasútp.mérnök, MTA t.tagja (x Lócse, 1839. szeptember 3.)
6. x 1860. Kövessy Albert (Kótaj) író, rendező, színész, színiigazgató († Bp., 1924. december 21.)
6. x 1910. Benesik István (Fülekipilis) főispán, országgyűlési képviselő, pedagógus, egy. tanár, földműv.államtitk.(1948/51) († Bp., 1998. július 10.)
7. x 1810. Nagy Ignác (Keszthely) író, szerkesztő, újságíró, MTA lev. tagja († Pest, 1854. március 19.)
7. x 1885. Kállay Miklós (Eger) író, kritikus, műfordító, szerkesztő, újságíró († Balatonfüred, 1955. december 24.)
8. † 1885. Hornyik János (Kecskemét) jegyző, levéltáros, szerkesztő, történész, MTA lev. tagja (x Kecskemét, 1812. október 13.)
12. x 1885. Markó Árpád (Rozsnyó) ezredes, hadtörténész, levéltáros, törttud. kand., hadtud. dokt., MTA lev. tagja († Bp., 1966. szeptember 17.)
12. 1885. Megkezdtek az Országház építését
13. † 1435. Cillei Hermann (Pozsony) horvát-szlavón-dalmát bán (1406/08), szlavón bán (1423/35) (x ?, 1360 kör.)
14. x 1885. Bálint Rezső (Bp.) festőművész, grafikus († Bp., 1945. november 18.)
15. x 1710. Barkóczy Ferenc (Csicsvaalja) esztergomi érsek – főkancellár – hercegprimás (1761/65) († Pozsony, 1765. június 18.)
15. † 1960. Schubert Ernő (Bp.) festőművész, grafikus, textilművész (x Bácsfa, 1903. december 17.)
16. x 1910. Danczi Vilebald József (Kürt) bencés szerzetes, nyelvész, főisk. tanár († Győr, 1977. december 21.)
16. † 1985. Dancza János (Eger) barlangkutató (x Eger, 1899. december 30.)
18. x 1885. Antolik Arnold (Arad) árvászéki elnök, jegyző, jogász, Szentendre polgármestere(1916/24) († Bp., 1960.)
19. x 1885. Tihanyi Lajos (Bp.) festőművész, grafikus († Párizs, 1938. június 11.)
20. † 1935. Rákosi Szidi (Bp.) pedagógus, színész (x Ötvös, 1852. május 28.)
20. x 1935. Szuhay Balázs (Bp.) humorista, konferanszié, parodista, színész, újságíró († Bp., 2001. május 10.)
22. † 1635. Sennyei István (Szombathely) főispán, kancellár(1623/35), kat.püspök (x Küküllővár, 1590)
23. † 1960. Péter Antal (Miami [USA]) költő, ref. lelkész (x Lőrincréve, 1889. november 30.)
23. † 1985. Mórocz György (Várpalota) közgazdász, Veszprém tanácseln.(1950/54) (x Bán, 1918. október 22.)
24. x 1860. Szlávik Mátyás (Dobsina) egyháztörténész, ev.lelkész, filozófus, teológus († Rákosszentmihály, 1937. december 3.)
24. 1985. Újvidéken felavatták a város magyar színházának épületét
25. x 1860. Borovszky Samu (Bácsordas) helytörténész, történész, MTA lev. tagja († Bp., 1912. április 24.)
25. x 1860. Mihalik József (Hernádszurdok) művészettörténész, MTA lev. tagja († Budafok, 1925. március 2.)
26. x 1785. Hentzi, Heinrich (Debrecen) honvéd vezérőrnagy(1848/49), tábornok († Buda, 1849. május 21.)
26. † 1935. Buttykay Ákos (Debrecen) zenepedagógus, zeneszerző, zongoraművész (x Halmi, 1871. július 22.)
27. x 1935. Vántus István (Vaja) zeneszerző, főisk. tanár († Debrecen, 1992. július 9.)
27. † 1960. Ugron Gábor (Bakonybél) főispán, országgyűlési képviselő, belügymin.(1917/18) (x Marosvásárhely, 1880. január 8.)
28. † 1910. Várossy Gyula (Kalocsa) író, kalocsai érsek(1905/10) (x Zombor, 1846. augusztus 13.)
30. † 1985. Nánási László (Bp.) országgyűlési képviselő, politikus, az Eln.Tanács tagja(1949/85) (x Kisújszállás, 1906. március 31.)
31. † 1835. Deáky Gedeon (Nagysarló) ref. lelkész (x Kömlőd, 1784)
31. † 1885. Apor Károly (Marosvásárhely) fényképész, kamarás, törvényszéki bíró (x Torja, 1825. december 11.)

NOVEMBER

1. 1335. Magyar–ceh–lengyel királytalálkozó Visegrádon
1. x 1785. Scitovszky János (Kassabéla) esztergomi érsek, főkancellár (1849/66), bitoros – hercegprimás (1853/66), MTA ig.tagja († Esztergom, 1866. október 19.)
2. x 1885. Remsey Jenő György (Nagykörös) festőművész, grafikus, író, költő, szerkesztő († Gödöllő, 1980. július 26.)
2. 1985. A Száztagú Cigányzenekar megalakulása

4. x 1760. Görög Demeter (Hajdúdorog) író, mecénás, szerkesztő, szőlész, MTA t. tagja, m. ampelográfia megalapozója († Bécs, 1833. szeptember 5.)
4. † 1935. Radnai Miklós (Bp.) zeneszerző, M.Állami Operaház ig.(1925/35) (x Bp., 1892. január 1.)
5. x 1835. Kassalik Jenő (Pest) hadtörténész († Cannes [Franciaország], 1910. március 11.)
5. x 1935. Bisztray Ádám (Bukarest) agrármérnök, író, költő, könyvtáros, szerkesztő († Bp., 1998. december 26.)
5. † 1985. Unger Máttyás (Bp.) történész, egy. tanár, törttud. kand. (x Lébény, 1921. január 30.)
6. † 1985. Bónis György (Bp.) jogtörténész, levéltáros, egy. tanár, állam- és jogtud. dokt. (x Bp., 1914. január 5.)
6. † 1985. Csapody Vera (Bp.) botanikus, festőművész, grafikus, illusztrátor, muzeológus (x Bp., 1890. március 29.)
7. x 1810. Erkel Ferenc (Gyula) karmester, sakkozó, zeneszerző, zongoraművész, M.Állami Operaház főzencig.(1884/86) († Bp., 1893. június 15.)
7. † 1935. Pleidell Ambrus (Bp.) levéltáros, történész (x Bagota, 1900. december 16.)
8. x 1760. Budai Ferenc (Szilágypér) író, lexikográfus, ref. lelkész, történész († Szováta, 1802. október 28.)
8. x 1885. Eckhart Ferenc (Arad) gazdaságtörténész, jogtörténész, levéltáros, történész, egy. tanár, állam- és jogtud. dokt., MTA r.tagja († Bp., 1957. július 28.)
8. † 1935. Szádeczky-Kardoss Gyula (Kolozsvár) geológus, mineralógus, egy. tanár (x Pusztafalu, 1860. december 30.)
9. † 1985. Koffán Károly (Bp.) fotóművész, grafikus, ornitológus, főisk. tanár (x Geresd, 1909. október 17.)
10. x 1860. Porzsolt Kálmán (Ludas) író, kritikus, szerkesztő, színigazgató, újságíró († Bp., 1940. április 8.)
11. † 1910. Bokor János (Bp.) filológus, író, irodalomtörténész, pedagógus (x Ivánegerszeg, 1872. február 2.)
12. x 1810. Dobrossy István (Mezőkeresztes) gyorsírászakértő, író, költő, műfordító, ügyvéd († Mezőkövesd, 1853. december 28.)
12. † 1960. Vidéky Emil (Bp.) gépészmérnök, egy. magántanár, műsz. tud. dokt. (x Bp., 1879. február 18.)
13. x 1885. Lehel Ferenc (Papos) festőművész, filozófus, kritikus, művészettörténész († Sao Paulo [Brazília], 1975. augusztus 24.)
13. † 1910. Oeti Antal (Bp.) gépgyáralapító vasöntő (x Buda, 1837)
14. x 1860. Sándor János (Marosvásárhely) főispán, jogász, országgyűlési képviselő, belügyi pol. államtitk. (1903/05), belügymin. (1913/17) († Bp., 1922. július 16.)
14. x 1885. Ries István (Küngös) országgyűlési képviselő, politikus, sportvezető, ügyvéd, igazs. min. (1945/50) († Vác, 1950. szeptember 15.)
14. x 1910. Csermely Hubert (Sellye) gyermekgyógyász, neurológus, patológus, c. egy. tanár, orvostud. kand. († Bp., 1990. január 28.)
15. x 1885. Pusztai Sándor (Martonvásár) operaénekes († Bp., 1945. december 1.)
16. x 1860. Csiszárík János (Vörösklastrom) diplomata, kat.püspök, pápai prelátus († Bp., 1936. január 2.)
18. x 1835. Andrassy Dénes (Krasznahorkaváralja) festőművész, grafikus, mecénás, műgyűjtő, országgyűlési képviselő, MTA ig.tagja († Palermo [Olaszország], 1913. február 23.)
18. x 1910. Jaskó Sándor (Besztercebánya) geológus, egy. magántanár, földtud. dokt. († Bp., 1998. december 15.)
19. † 1860. Markó Károly (Villa l' Appoggi [Olaszország]) festőművész, MTA lev. tagja (x Lőcse, 1791. szeptember 25.)
19. † 1935. Kiss Károly (Esztergom) kanonok, pápai prelátus (x Bp., 1873. október 10.)
19. † 1935. Muzsnay Géza (Arad) erdőmérnök, főisk. tanár (x Kercsed, 1865. augusztus ?)
20. x 1810. Zichy Ferraris Bódog (Oroszvár) főispán, kamarás, nagybirtokos, országgyűlési képviselő († Nagyszöllős, 1885. szeptember 9.)
20. x 1910. Bereczik Árpád (Bp.) irodalomtörténész, nyelvész, színháztörténész, egy. tanár, irod.tud. kand. († Bp., 1988. február 10.)
21. x 1860. Karacs Imre (Földes) operaénekes, rendező, színész († New York, 1914. november 29.)
22. x 1885. Ferenczy Valér (Körmöcbánya) festőművész, grafikus, író († Bp., 1954. december 23.)
22. x 1910. Gábor László (Debrecen) építészmérnök, egy. tanár, műsz. tud. dokt., MTA r.tagja († Bp., 1981. október 28.)
23. x 1760. Mándi Márton István (Iszkaszentgyörgy) filozófus, nyelvész, pedagógus, főisk. tanár († Pápa, 1831. szeptember 21.)
23. x 1935. Fejes László (Pápa) fotóművész, az első m. World Press Photo-díjas fotóriporter († Bp., 1985. január 26.)
24. † 1835. Kolmár József (Komárom) hitszónok, nyelvész, ref. lelkész (x Kiskunhalas, 1769. augusztus 29.)
24. x 1835. Pauli Richárd (Rákfalu) operaénekes († Bp., 1901. január 3.)
25. x 1760. Amade Antal (Bős) főajtónállómester, főispán, főlovászmester († Marcaltó, 1835. január 1.)
25. † 1810. Alvinczi József (Buda) tábornagy (x Alvinc, 1735. február 1.)

25. x 1860. Miske Kálmán (Bodajk) régész († Kőszeg, 1943. március 15.)
26. x 1910. Csehi Gyula (Szatmárnémeti) esztéta, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egy. tanár († Kolozsvár, 1976. június 21.)
27. † 1835. Kornis Mihály (Héderfája) kamarás, MTA ig. tagja (x Dés, 1796. április 24.)
28. x 1710. Kazzay Sámuel (Tótváza) gyógyszerész, műgyűjtő, régész († Debrecen, 1797. május 2.)
28. x 1735. Plenck József Jakab (Bécs) orvos, egy. tanár († Bécs, 1807. augusztus 24.)
29. x 1885. Borus Endre (Esztergom) karmester († Bp., 1960. május 30.)
29. † 1935. Förstner Tivadar (Bp.) festőművész, iparművész (x Győr, 1878. december 31.)
30. † 1910. Illyés Bálint (Bp.) költő, országgyűlési képviselő, ref. lelkész (x Fehérgyarmat, 1835. október 2.)
30. x 1935. Csalog Zsolt (Szekszárd) etnográfus, író, szociográfus († Bp., 1997. július 18.)
30. † 1985. Gy. Szabó Béla (Kolozsvár) fametsző, festőművész, grafikus, író (x Gyulafehérvár, 1905. augusztus 26.)

DECEMBER

- † 1060. I. András (Zirc) magyar király (1046/60) (x ?, 1015 kör.)
1. x 1785. Döbrentei Gábor (Somlósőzlős) író, költő, műfordító, szerkesztő, színigazgató, MTA r. tagja, MTA főtítk. (1831/35) († Buda, 1851. március 28.)
1. x 1885. Zibolen Endre (Turóceliget) pedagógus († Bp., 1957. február 2.)
1. † 1960. Nemes Lipót (Bp.) pedagógus (x Kőrmend, 1886. október 16.)
2. x 1835. Szathmáry Károly (Sátoraljaújhely) író, műfordító, rendező, színész, színigazgató († Szentendre, 1916. január 21.)
2. x 1885. Lázár Lajos (Nagybánya) filmrendező, jogász, első m. hangosfilm rendezője († Bp., 1936. június 2.)
2. † 1960. Bartha Albert (New York) országgyűlési képviselő, vezérezredes, hadügymin. (1918. 11. 09.–12. 12.), honv. min. (1946/47) (x Kolozsvár, 1877. augusztus 12.)
4. † 1985. Szelesi Zoltán (Szeged) bibliográfus, muzeológus, művészettörténész, műv. tört. kand. (x Szeged, 1920. január 27.)
5. † 1935. Apponyi Henrik (Berlin [Németország]) földbirtokos, kamarás, utazó (x Bécs, 1885. január 1.)
7. x 1860. Takáts Sándor (Komárom) levéltáros, művelődéstörténész, piarista szerzetes, MTA r. tagja († Bp., 1932. december 21.)
7. x 1885. Göndör Ferenc (Bihardószeg) költő, szerkesztő, újságíró († New York, 1954. június 1.)
7. † 1985. Kocsis Árpád (Siófok) dizlettervező, festőművész, grafikus (x Temesvár, 1914. január 17.)
8. x 1885. Szélyes Lajos (Felsőboldogfalva) állatorvos, egy. tanár, állatorvostud. kand. († Bp., 1963. július 15.)
8. † 1985. Bándy Iván (Bp.) vízép. mérnök, c. egy. docens (x Bp., 1926. július 14.)
9. x 1885. Acél Pál (Siófok) filmrendező, író, újságíró († Hamburg [Németország], 1949. november 9.)
9. † 1985. Beck András (Párizs) éremművész, szobrász (x Alsógöd, 1911. január 13.)
9. † 1985. Gellért Hugó (New York) festőművész, grafikus, karikaturista (x Bp., 1892. május 3.)
10. x 1835. Pesky Ede (Pest) festőművész, grafikus († Brassó, 1910. február 11.)
10. x 1910. Juvancz Iréneusz (Bp.) orvos, orvostud. kand., m. orvosi biometria kidolgozója († Bp., 1982. július 22.)
10. † 1985. Laky Rezső (Szombathely) népművelő, pedagógus, megyei honismereti szakfelügyelő (x Nagybicce, 1914. november 22.)
11. x 1835. Lipp Vilmos János (Pest) műfordító, premontrai szerzetes, régész († Keszthely, 1888. január 3.)
11. x 1885. Gulyás József (Debrecen) dalszövegíró, író, irodalomtörténész, költő, népmesekutató, egy. magántanár († Sárospatak, 1954. február 5.)
11. x 1885. Pattantyús-Ábrahám Géza (Selmechánya) gépészmérnök, egy. tanár, műsz. tud. dokt., MTA lev. tagja († Bp., 1956. szeptember 29.)
12. x 1785. Ragályi Tamás (Balajt) hétszemélynök, író, jogász, politikus, szerkesztő, MTA l. tagja († Szentpéter, 1849. január 14.)
12. x 1885. Strömpl Gábor (Nagyszentmihály) barlangkutató, geográfus, térképész, egy. magántanár († Iasi [Románia], 1945. augusztus 22.)
12. † 1935. Dunai Árpád (Pestszenterzsébet) színész (x Pest, 1857)
13. x 1860. Róna Zsigmond (Turdossin) meteorológus († Bp., 1941. október 22.)
13. x 1910. Kaposi Alice (Bp.) irodalomtörténész, zenekritikus († Bochum [Németország], 1998. június 5.)
14. † 1960. Rapaport Dezső Dávid (Stockbridge [USA]) pszichológus (x Munkács, 1911. szeptember 30.)
15. † 1885. Bezerédj Miklós (Veszprém) hétszemélynök, kat. püspök (x Vámoscsalád, 1793. november 8.)
17. † 1935. Kaszap István (Székesfehérvár) jezsuita szerzetes, tornász (x Székesfehérvár, 1916. március 25.)
18. 1885. Déri Miksa Bécsben ismertette az új transzformátorrendszer

18. † 1935. Dessewffy Emil (Királytelekpuszta) diplomata, nagybirtokos, országgyűlési képviselő (x Büdszentmihály, 1873. március 19.)
19. x 1860. Szurmay Sándor (Boksánbánya) tábornok, honv.min.(1917/18) († Bp., 1945. február 26.)
19. † 1985. Klempa Károly Sándor (Graz) irodalomtörténész, kat.püspök, premontrei szerzetes, zenetörténész (x Graz, 1898. május 7.)
20. † 1935. Veress Zoltán (Bp.) festőművész, restaurátor (x Kolozsvár, 1868. január 29.)
21. † 1810. Dombay Ferenc (Bécs) diplomata, numizmatikus, orientalista, utazó (x Bécs, 1758. augusztus 10.)
21. † 1810. Marczibányi István (Buda) alispán, mecénás, politikus (x Makó, 1752. július 25.)
22. x 1785. Röck István (Köszeg) gépgyáros († Pest, 1850)
22. x 1885. Kornis Gyula (Vác) filozófus, művelődéspolitikus, országgyűlési képviselő, piarista szerzetes, egy. tanár, MTA ig., r. és t.tagja, közokt./vallásügyi államtitk.(1927/31), Országgyűlés aleln.(1935/38), Országgyűlés eln.(1938.05.20.–12.01.), MTA eln.(1945.03.07.–10.29.) († Bp., 1958. április 15.)
23. x 1935. Láposi Lőrinc (Debrecen) rendőr vezérőrnagy († Bp., 2000. április 26.)
24. x 1910. Erdei Ferenc (Makó) agrárközgazdász, országgyűlési képviselő, szociológus, MTA r. tagja, belügymin. (1944/45), állammin. (1948/49), földműv. min. (1949/53), igazs. min. (1953/54), földműv. min. (1954/55), min.eln.h.(1955/56), MTA főtítk.(1957/64), MTA aleln. (1964/70), MTA főtítk. (1970/71) († Bp., 1971. május 11.)
24. † 1910. István Vilmos (Szombathely) kat.püspök (x Zalaegerszeg, 1849. június 22.)
25. x 1835. Zoltsák János (Bozos) irodalomtörténész, kat.plébános, költő, pedagógus († Ungvár, 1898. április 5.)
25. x 1860. Palmer Kálmán (Erzsébetbánya) író, költő, műfordító, nótaszerző, újságíró († Washington, 1933. május 24.)
26. † 1785. Kaprinai István (Nagyszombat) jezsuita szerzetes, kanonok, költő, történész (x Érsekújvár, 1714. augusztus 12.)
26. x 1860. Lőrinczy György (Nagykálló) író, szerkesztő († Bp., 1941. január 28.)
27. x 1885. Kálmán Jenő (Szakcs) humorista, író, újságíró († Bp., 1968. április 12.)
27. † 1935. Jakubovich Emil (Bp.) genealógus, levéltáros, nyelvész, paleográfus, történész, MTA lev. tagja (x Győrasszonyfa, 1883. január 8.)
28. x 1910. Barta István (Szentés) történész, törttud. dokt. († Bp., 1966. április 20.)
29. x 1760. Diószegi Sámuel (Debrecen) botanikus, ref. lelkész († Debrecen, 1813. augusztus 2.)
29. x 1885. Hóman Bálint (Bp.) művelődéspolitikus, országgyűlési képviselő, politikus, történész, egy. tanár, az MTA ig. és r. tagja, vallás/közokt. min. (1932/38, 1939/42) († Vác, 1951. június 2.)
29. † 1935. Szádeczky-Kardoss Lajos (Bp.) irodalomtörténész, országgyűlési képviselő, történész, egy. tanár, MTA r.tagja (x Pusztafalu, 1859. április 5.)
30. x 1860. Szádeczky-Kardoss Gyula (Pusztafalu) geológus, mineralógus, egy. tanár († Kolozsvár, 1935. november 8.)
30. † 1910. Laban Ferdinánd (Berlin [Németország]) irodalomtörténész, könyvtáros, művészet-történész (x Pozsony, 1856. február 1.)
30. † 1985. Márkus László (Bp.) színész (x Bp., 1927. június 1.)
31. x 1885. Kuncz Aladár (Arad) író, kritikus, műfordító, szerkesztő, újságíró († Bp., 1931. június 24.)

© Magyar Biográfiai Index Bt., 2009.

Összeállította: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője a „Magyar Életrajzi Kalauz” adatbázis alapján.

A teljes, 2826 tételes anyag az Interneten alábbi címen érhető el
2009. november 1-től: <http://www.cellbibli.hu>

A 2009. évfolyam tartalomjegyzéke

- Babák Mihály: Érzem, hogy jó irányba megyünk. Szarvas város polgármesterével beszélget *Kutas Ferenc* 3/4
- Domokos László: Otthonunk Békés megye. Békés megyei közgyűlés elnökével, országgyűlési képviselővel beszélget *Hévízi Róbert* 3/3
- Hévízi Róbert*: Otthonunk Békés megye. Beszélgetés Domokos László országgyűlési képviselővel, a Békés megyei közgyűlés elnökével 3/3
- Kutas Ferenc*: A szarvasi Szarvas-szobor 3/6
- Kutas Ferenc*: Érzem, hogy jó irányba megyünk. Beszélgetés Babák Mihállyal, Szarvas város polgármesterével 3/4
- ÉVFORDULÓK**
- Bél Mátyás-díjasok vallomása az anyanyelvről**
- Bényei Miklós dr.*: A Honismeret folyóirat indíthatna nyelvművelő rovatot 5/21
- Csorba Csaba dr.*: „Anyanyelvünk tudásának szintje meghatározza személyiségünket” 5/23
- Halász Péter*: Hogyan él ma nyelvében a nemzet? 5/15
- Huszár János*: „A nyelvhasználat baljós jelensége a nyelvi durvaság terjedése” 5/24
- Kolta László dr.*: „Van véleményem a magyar nyelv züllesztéséről” 5/25
- Kováts Dániel dr.*: „Anyanyelvünk állapota: nemzetünk erkölcsi hanyatlásának jele” 5/17
- Lukács László dr.*: Nyelvben, kultúrájában él magyar nemzetünk a Kárpát-medencében 5/18
- Rásky Mihályné*: „Anyanyelvünk sorsa az iskolákban, a munkahelyeken, az utcán, a piacon dől el” 5/22
- Selmeczi Kovács Attila dr.*: „A honismereti mozgalom létevel szolgálja anyanyelvünket” 5/21
- Sipos Csaba*: „Nyelvünk elsatnyulásában közrejátszik az internet és az e-mail” 5/25
- Viga Gyula dr.*: „Az egész nyelvi tradíció megőrzése mozgalmat kívánna” 5/20
- Balogh Péter*: Száz esztendeje született Gerő László 6/43
- Barsi Ernő*: Emlékeim Morvay Péterről 2/12
- Bartha Éva*: Halász Péter és a honismereti mozgalom 5/11
- Biró Ferenc*: Kazinczy Ferenc Tübingiai pályairata a magyar nyelvről 5/30
- Csorba Csaba*: Bél Mátyás emlékezete 5/45
- Csorba Csaba*: Pesthy Frigyes emlékezete 6/12
- Debreczeni Droppán Béla*: 150 éve így ünnepelték – Kazinczy-megemlékezések 1859-ben 5/39
- Derzsi Ottó*: Vándorolni jó – Morvay Péter emlékére 2/16
- Fehér József*: Tessedik széphalmi akácfa 5/38
- Fleisz János*: Szacsвай Imre mártírhalála 5/65
- Gáti József dr.*: A magyar ipartűgy palotája 6/28
- Gróf Mikó Imre*: Egyletet tehát mentől előbb...! 5/62
- Hála József*: Mentegetőző előszó Halász Péter köszöntéséhez 5/3
- Halász Péter*: A nemzetpolitikus Benedek Elek 6/22
- Halász Péter*: Morvay Péter, a Honismeret első szerkesztője 2/22
- Harangozó Imre*: „Otthon vagyok ezen a tájon...” 5/10
- Hodos Gábor*: Száz éve született Hidvégi Hock Lajos 4/26
- Horváth József dr.*: Sárközy István és Csokonai 2/5
- Járolai József*: Százhatvan éve történt – Békés megye 1848–49-ben 3/7
- Kaczián János*: Százötven éve született dr. Hollós László akadémikus 1/10
- Kiss Endre József*: A nemzetudattól a nyelvművelésig Kazinczy nyomdokain 5/26
- Kováts Dániel*: Halász Péter születésnapjára 5/3
- Körmendi Géza*: Találkozásom Morvay Péterrel 2/15
- Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon 4/3
- Labádi Lajos*: Horváth Mihály emlékezete Szentesen 6/6
- László Barbara Jabu*: Szent László összetartó ereje. Beszélgetés Kovács Sándorral, a Kárpát-medencei Szent László nevű települések szövetsége létrehozójával 3/11
- Lengyel Gyula*: A méla Tempefői 5/13
- Lükő Gábor*: „Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok”. A száz esztendeje született néprajzkutatóval beszélgetett *Mirk Szidónia-Kata* 6/33
- Máriás József*: Húsz éve jelent meg Beke György Csángó passiója 1/19
- Miklós Péter*: Száznegyven éves s kecskeméti újságírás 1/14
- Mirk Szidónia-Kata*: „Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok” – Beszélgetés a száz esztendeje született Lükő Gábor néprajzkutatóval 6/33
- Mónus Imre*: Böszörmény négyszáz éve hajdúváros 6/3
- Róbert Péter*: Kilencven esztendeje szállta meg Budapestet a román hadsereg 5/67
- Sebestyén Kálmán*: Százötven éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület 5/57
- Sebő Ferenc*: Vikár Béla, a folklórgyűjtés megújítója 2/7
- Selmeczi Kovács Attila*: Emlékezés a művelődéspolitikus Györfly Istvánra 1/7
- Selmeczi Kovács Attila*: A néprajzkutató Halász Péter 5/5
- Seres Attila*: Köröstárkány fekete hűsvétja az aradi magyar konzulátus jelentésében 4/18
- Simor Eszter*: Húszéves a nagytótfalusi tájház 1/21
- Szecső Károly*: „Egek s csillagkoronák éjféli barátja” – Tittel Pál csillagász 6/32
- Szecső Károly*: Háromszáz éve hunyt el Vak Bottyán János kuruc generális 4/16
- Szecső Károly*: Háromszázhuszonöt esztendeje született Bél Mátyás 2/3

Szecksó Károly: Százhuszonöt éve született Legányi Ferenc öslénykutató 6/27

Szent László összetartó ereje. Kovács Sándorral, a Kárpát-medencei Szent László nevű települések szövetsége létrehozójával beszélget *László Barbara Jabu* 3/11

Tamács Edit dr.: A pataki országgyűlés 300. évfordulójára emlékeztek 1/3

Varga Gábor dr.: Harminceves a Hajdúböszörményi Városi Pedagógus Kórus 1/18

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Debreczeni János: Néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszógyűjtés ügyében 4/28

Györffy István: Iskola és népmismeret 1/23

Kosztolányi Dezső: Kazinczy Ferenc 5/74

Morvay Péter: Az Ecsedi-láp 2/26

Tessedik Sámuel: „... a jó iskola mind a népre, mind az államra áldást és boldogságot hoz” 3/14

Bárdos Zsuzsa: A helytörténet tanításáról, tanulásáról Orosháza példáján 3/18

Dömötör Józsefné: Honismereti vetélkedő a szekszárdi Szent László Szakképző Iskolában 6/53

Fehér József: Érzelmes, elfogult, mégis igaz sorok Kovács Dániel 80. születésnapjára 6/44

Gergelyné Bodó Mária: Az első Csongrád megyei honismereti verseny 6/55

Halász Péter: Iskolatörténeti kiállítás Pécs-Somogyban 5/80

Hegedűs Éva – dr. Simor Ferenc: „Pécsett – magyarul” Anyanyelvi vetélkedő külhoni magyar diákoknak 5/78

Kovács Dániel: Gondolatok a honismeret iskolai alkalmazásának lehetőségéről 1/24

Kovács Dániel: Kazinczy Ferenc az iskoláról, a nevelésről 6/46

Kövesdiné Panyi Antónia: Hagyományörzés Mesztgnyön 2/29

Mirk Szidónia Kata: Kütfő. Kis magyar néprajz diákoknak 4/32

Simor Ferenc dr. – Hegedűs Éva: „Pécsett – magyarul” Anyanyelvi vetélkedő külhoni magyar diákoknak 5/78

Tütös Sándorné: „Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv” – „Iskola és honismeret” konferencia Sátoraljaújhelyen 6/50

SORSKÉRDÉSEK

Bóta Piroska: Akit a tézsesé szele megcsapott..., de a lovát mindenképpen elhajtották 3/45

Erdmann Gyula dr.: Parasztsors és kuláküldözés Békés megyében 3/41

Medvigy Endre: Sinka István, a balladás Fekete Bojtár 3/34

Sinka István: Anyám balladát táncol 3/B/3

Szilágyi Károly: Szövetkezeti élet Bélmegyeren 3/36

EMLEKHELYEK

Boldizsár Zeyk Imre: „Hol sirjaik domborulnak” – Honvéd emlékmű Tordaszentlászlón 4/51

Borbíró Lajos: A fűzesgyarmati tájház 3/31

Dániel Erzsébet: A párkányi csata emlékműve 1/34

Fekete Ildikó: Az alcsúti Habsburg-kastély 4/49

Hárs József: „Ez egy csoda iskola volt!”, Beszélgetés Szokolay Sándor zeneszerzővel a Békés-Tarhosi ének- és zeneiskoláról 3/23

Horváth Ferenc dr.: Vác város Levéltára „Családom története” pályázata 1/35

Kerekgyártó Mihály: IV. Béla király emléke Járdánházán 6/76

Nyíri Péter: A Magyar Nyelv Múzeuma történetének első fejezete 5/82

Péter László: Csokonai emléktáblájánál 6/77

Péter László: A rohateci Mária 1/30

Szokolay Sándor: „Ez egy csoda iskola volt!”, *Hárs József* beszélget a zeneszerzővel a Békés-Tarhosi ének- és zeneiskoláról 3/23

Szonda István: Tájházak Békés megyében 3/27

Udvarhelyi Bence: A Bethlen-család kastélyai a XVII. században 4/42

Udvarhelyi Nándor: Magyar múlt nyomában Csetochowában 4/34

HAGYOMÁNY

Ambrus Zoltán dr.: A csabai kolbászlól 3/55

Czente Zoltán dr.: Gömőri vallomás 1/49

Csasztvan András: A hagyományok továbbélése a jelen kultúrájában 6/73

Diószegi György Antal dr.: Az Ukkon pohár felmutatásának történelmi és szellemi gyökerei 5/101

„Én mindent a magyar nemzetől kaptam!” – Csete György Kossuth-, Ybl- és Prima Primissima-díjas építésszel beszélget *Zika Klára* 6/56

Fehér Zoltán dr.: Mátyás király és Dóczy Péter vitája 2/32

Frankovics György: A kakas hírt hozó szerepe a magyar és szláv néphitben 2/35

Fülöp Lajos: Berze Nagy János és Heves megye 1/36

Halász Péter: Kalapos Sándor kiadatlan kézírata a hajdúdorogi kisbundáról 1/40

Halász Péter: A moldvai csángók magyar nyelvhasználatának tüneményéről 5/105

Herczog Krisztina – Nemes Anna: Disznóölés Bajon egy német nemzetiségű faluban 6/70

Jámborné Balog Tünde: Bablevesek dicsérete 3/53

Kalapos Sándor: A hajdúdorogi kisbunda, 1937. (részlet) 1/44

Kerekes Ibolya: „Bába nagyanyám” – Egy falusi szülész-nő a XX. századból 4/74

Krupa András: A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemlelneyei 3/48

Laczkó Mihály dr.: A székelyes csángók hazatelepülése II. 2/40

László Barbara Jabu: A Christkindl-járás hagyománya Szendehelyen 6/66

Lukács László: Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció karácsonyfája 1873-ból 6/62
Mizser Lajos: Betyárok, rablók Északkelet-Magyarországon 6/59
Nemes Anna – Herczog Krisztián Disznóölés Bajon egy német nemzetiségű faluban 6/70
Sebestyén Kálmán: Egy hagyományörző kalotaszegi falu – Sárvasár 4/70

Selmeczi Kovács Ádám: Az év madarai 2009-ben 3/58
Tuttmann János dr.: Jövnöket építjük, de múltunkat nem feledjük! – Honismereten alapuló örökségvezérelt városfejlesztés 5/110

„Úgy gondolom, isteni rendelést valósítottam meg...”
Csete Ildikó iparművésszel beszélget Zika Klára 4/5

Zika Klára: „Én mindent a magyar nemzetől kaptam!” – Beszélgetés Csete György Kossuth-, Ybl- és Prima Primissima-díjas építésszel 6/56

Zika Klára: „Úgy gondolom, isteni rendelést valósítottam meg...” Beszélgetés Csete Ildikó iparművésszel 4/5

TERMÉS

Árvai Lajos dr. – Gesztesi Imre – Gesztesi Tamás dr. – Hegedűs Pál: Hérics Márton ászári plébános 4/62

Beluszky Pál dr.: Az alföldi településállomány sajátosságának gyökerei 6/79

Csáky Károly: Garamsalló múltja és jelene 1/52

Erdész Ádám: Évszázadok történeti tudásanyaga. Helytörténeti kutatások Békés megyében 3/61

Gesztesi Imre – Árvai Lajos – Gesztesi Tamás dr. – Hegedűs Pál.: Hérics Márton ászári plébános 4/62

Gesztesi Tamás dr. – Árvai Lajos dr. – Gesztesi Imre – Hegedűs Pál: Hérics Márton ászári plébános 4/62

Halász Péter: A rác és a magyar nyelv békés együttélése Bátyán – Beszélgetés dr. Fehér Zoltán tanárral 5/92

Harangozó Imre: Wenckheim József Antal emlékezete 3/66

Havassy Péter: A Körösök vidékének történelmi földrajza és korai népei 6/85

Hegedűs Pál – Árvai Lajos dr. – Gesztesi Imre – Gesztesi Tamás dr.: Hérics Márton ászári plébános 4/62

Kiss Jenő: Mire valók a nyelvjárások? 5/86

Kovács Adrienn: Vajta község a török korban 4/52

László Zoltán: Szendehegy 3/70

Merényi-Metzger Gábor: Gróf Vécsey Károly keresztelési anyakönyvi bejegyzése 4/60

Mirk László: A székelyföldi borvízforrások vizeinek és neveinek sokfélesége 5/96

M. Pázmány Kata: Őt szép levél – A magyar nyelv szerepe Pázmány Péter vitairataiban 5/90

A rác és a magyar nyelv békés együttélése Bátyán. Dr. Fehér Zoltán tanárral beszélget Halász Péter 5/92

Tóth József dr.: A pesti Újépület mártirjai 6/88

Várnai Ferenc: Kodály Pécselt és Baranyában 1/60

ZSENGE TERMÉS

Bárdi Zoltán: „A gyermekek bámészkodva tanulták a táncokat” 2/65

Demjén Eszter: „A föld valóság” Gondolatok Babits Mihály esztergomi tájverseihez 1/64

Hoffmann Gréta: „Szeretném megőrizni dédnagymám emlékét” 2/58

Kanovszky Vivien: „... kertem az egész táj!” Meghatározó élmények Babits Mihály költészetében 1/68

Kardos Tímea: Reneszánsz zene és tánc Mátyás udvarában 2/54

Kúcs Ildikó: „Itt volt a hazájuk, itt is akartak nyugodni” 2/64

Mészáros Szilvia: „El kell hagyni az otthonunkat” 2/62

KILÁTÓ

Udvarhelyi Nándor: Kapisztrán Szent János emlékei nyomában Itáliában 2/51

KRÓNIKA

Bartha Éva–Gál Sándorné: Közhasznúsági beszámoló 2/83

Bándi László: Középkorú honismereti vetélkedője Balatonfüreden 3/80

Birck Edit: Túra Kazinczy nyomában 5/118

Boros Erika: Brassó – és az Apáczai Csere János Egyesület 1/82

Boros László dr.: Frisnyák Sándor, a Balassa Iván Emlékérem 2008. évi díjazottja 2/76

Csáky Károly: A hatvanesztendős Hála József köszöntése 6/95

Dániel Erzsébet VII. Regionális Történelmi Konferencia Párkányban 6/96

Dukrét Lajos: Természetjárás és honismeret 4/95

Eperjessy Ernő: A 80 éves Kishegyi Simon köszöntése 1/73

Fabulya Éva: A Karácsonyi János Honismereti Egyesület húsz éve 3/76

Farkas Ferenc dr.: A jászjákóhalmi Horváth Péter Honismereti Kör ünnepe 3/79

Fekete János: Honismereti nap Füzesgyarmaton 1/77

Gálné Jáger Márta: Honismereti események Somogyban: Somogyváron és Mesztegnyőn 1/79

Gál Sándorné – Bartha Éva: Közhasznúsági beszámoló 2/83

Halász Péter: A XXXVII. Honismereti Akadémia Megnyitója 4/81A Honismereti Akadémia kitüntetettjei 4/83

Halász Péter: Jáki Sándor Teodóz, a „tüneményes ember” 3/72

Halminé Bartó Anna: Az I. Pest megyei „Honismereti Barangoló” Vándorgyűlés Kiskunlacházán 1/75

Harcsás Judit: A Mesternek szóltak a dalok. Barsi Ernő köszöntése 3/74

Kazinczy Ferenc Emléktűlés Érsemjénben (Dukrét Géza) 5/120

Kerekgyártó Mihály: Az Ózdi Gyári Olvasó Egylet 2/75
Kisebbségi néprajzkutatók elismerése 3/81

Kolta László dr. Prima-díjas honismereti kutató 1/80

Kovács Gréta: Séta a Bory-várban 4/89

Máté György: Átány 4/93

Misóczki Lajos: Dr. Szecekkó Károly hetvenéves 2/67

Németh Tibor: Emlékezés az 1000 éves Gerencsér fazekas falura 6/98

- Ördög Ferenc 75 éves (*Hajdú Mihály*) 5/113
 Az 50. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 2/78
 A Palóc Társaság pályázata a Magyar Kultúra Napja tiszteletére 5/125
Rakó József: Rákóczi és a Nemes Ifjak Társasága 2/68
Romhányi András: A Wekerlei Életfa 2/71
Tamács Edit dr.: Két évtized megmentett műkincseiből 6/100
Tamács Edit dr.: A lengyel menekültekre emlékeztek Királyhelmeceken 6/96
 A X. Kárpát-medencei református honismereti tábor (*Székelly András Bertalan*) 5/121
Tóth Ferenc dr.: Prima-díjas honismereti kutató 1/ 80
Tóth József dr.: A tápióbiicskei csata emlékére 2/69
Várgáné Nagyfalusi Ilona: A honismeret napja Szegeden 3/75

In memoriam

- Bakos István*: Püski Sándor 5/123
Boka László: Dr. Busa Margit 3/81
Gazda József: Kónya Ádám 1/89
Huszár János: Szalai Antal pápai helytörténész 2/89
Labádi Lajos: Dr. Barta Lászlótól búcsúzunk 4/97
Lantosné Imre Mária: Dr. Rónai Béla (1923–2009) 6/101
Messik Miklós: Juhász László 2/87
Selmecci Kovács Attila: Győri János 1/ 83
Viga Gyula: Dankó Imre 1/85

HÍREK

- Hódok Magyarországon 3/112
 A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület rendezvényei, 2009 5/136

KÖNYVESPOLC

- Arany Piroska: Kendőmesék (*Lancendorfer Zsuzsanna*) 2/100
 Baják László: A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei (*Csorba Csaba*) 1/95
 A Balassagyarmati Honismereti Híradó (*Pekár István*) 6/109
 Bali János–Máté György: Talpfák. Néprajzi írások a vasútról (*Selmecci Kovács Attila*) 5/135
Balogh Lajos: Helynévtörténeti tanulmányok 1–4. 5/126
Bándi László: M. Mester Katalin: Halimba története mozaikokban 6/107
 Bági Anikó: Régi és új elemek a cserépfalui konyhán (*Csorba Csaba*) 2/102
Bencze Géza: Dánielisz Endre: A szarutól a fésűig 3/103
Bencze Géza: Paládi-Kovács Attila: Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a XIX–XX. szd.-ban 3/83
Bényei Miklós: A lokálpatriotizmus bibliográfiái emlékműve: a Jászság könyvésze 3/91
 Bényei Miklós: Művelődési törekvések az erdélyi országyűléseken, 1834–1848. (*Mezey László Miklós*) 4/99
Bényei Miklós: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 2/90
Boldizsár Zeyk Imre: A Kalotaszeg folyóirat 2/97

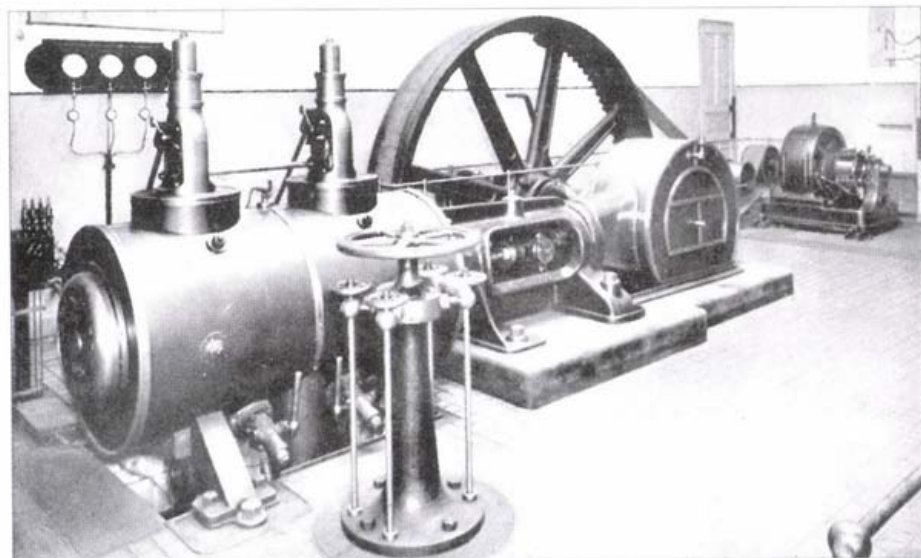
- Boros László*: Frisnyák Sándor–Gál András–Horváth Gergely (szerk.): A Zemplén-hegység földrajzi lexikona 5/128
 A Csallóközi Kiskönyvtár (*Csorba Csaba*) 5/130
Csoma Gergely: Pataki János: Csángók 1/100
Csorba Csaba: A Csallóközi Kiskönyvtár 5/130
Csorba Csaba: A pozsonyi Kalligram Kiadó műhelyéből 3/86
Csorba Csaba: Baják László: A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei 1/95
Csorba Csaba: Bági Anikó: Régi és új elemek a cserépfalui konyhán 2/102
Csorba Csaba: Ifj. Noszkay Jenő: Salgótarján barnaszénbányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra 2/99
Csorba Csaba: Kisgyörgy Zoltán: Háromszéki vártúrakalauz 4/104
Dankó Imre: Magyar Református Egyházak Javainak Tára 1/94
 Dánielisz Endre: A szarutól a fésűig (*Bencze Géza*) 3/103
 Dávid Lajos–Klacsmányi Sándor (szerk.) Nagybánya és környéke (*Udvarhelyi Nándor*) 5/133
 Durkó Károly–Bagyinszky Zoltán–Balla Tibor–D. Nagy András: Gyula régen és ma (*Jámborné Balog Tünde*) 3/90
 Eperjessy Ernő: Őrtilos hiedelem és mondák (*Magyar Zoltán*) 6/104
Fábián Margit: Rudolf László: Józseffalvi fényképalbum 4/104
Fenyvesi István: Pusztai János: Szentés és a reptülés 3/101
 Frisnyák Sándor–Gál András–Horváth Gergely (szerk.): A Zemplén-hegység földrajzi lexikona (*Boros László*) 5/128
Gedai István: Magyar nemzetstratégia 3/83
 Gécs Béla: Békéscsaba a bírók korában, 1717–1918 (*Járol József*) 3/89
 Gyűre Lajos: Az alsószoknya alkonya (*Kovács Dániel*) 4/100
Halás: Péter: Szent István gyermekei. Nyisztor Tinkával beszélget Benkei Ildikó 2/103
Harangozó Imre: Virt László: Márton Áron Breviárium 5/128
Harsányi László dr.: Rendhagyó monográfia – Marcaltó (*Dr. Kápolnai Iván*) 2/93
 Helynévtörténeti tanulmányok 1–4. (*Balogh Lajos*) 5/126
Horváth Gergely Krisztián: Kiszeli Lajos: Lébény könyve 6/108
Jámborné Balog Tünde: Durkó Károly–Bagyinszky Zoltán–Balla Tibor–D. Nagy András: Gyula régen és ma 3/90
Járol József: Gécs Béla: Békéscsaba a bírók korában, 1717–1918 3/89
 A Kalotaszeg folyóirat (*Boldizsár Zeyk Imre*) 2/97
Kápolnai Iván dr.: Harsányi László: Rendhagyó monográfia – Marcaltó 2/93
Király Lajos: Szántód monográfiája 6/106

- Kisgyörgy Zoltán: Háromszéki vártúrakalauz (*Csorba Csaba*) 4/104
- Kiss Jenő: Pesti János: Alsómocsoládi tájszótár 5/127
- Kiss Péter: Hatszáznyegen Eger múltjából 1944-ig (*Dr. Szecskó Károly*) 1/98
- Kiszeli Lajos: Lébény könyve (*Horváth Gergely Krisztián*) 6/108
- Kolozs Barnabásné: Tóth Dezső: Dákától Dákáig 3/99
- Kovács Endre: A dorozslai Nagyerdő története és néprajza (*Petercsák Tivadar*) 1/97
- Kovács Miklós: Micskei Füzetek 3/100
- Kováts Dániel: Gyüre Lajos: Az alsósözoknya alkonya 4/100
- Kováts Dániel: Péter László: Radnóti Miklós 3/84
- Kováts Dániel: Tóttós Gábor: Szekszárd – Mesélő úti-könyv 2/95
- Kriza Ildikó: Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): Az unitáriusok öröksége 4/102
- Kunkovács László: Táltoserő (*Tarján Gábor*) 1/99
- Lancendorfer Zsuzsanna: Arany Piroska: Kendőmesék 2/100
- A lokálpatriotizmus bibliográfiai emlékműve: a Jászság könyvszerzője (*Bényei Miklós*) 3/91
- Magyar nemzetstratégia (*Gedai István*) 3/83
- Magyar Református Egyházak Javainak Tára (*Dankó Imre*) 1/94
- Magyar Zoltán: Eperjessy Ernő: Őrtilosi hiedelem és mondák 6/104
- Makoldi Sándorné: Helm Sámuel képe Tokajról (*Dr. Varga Gábor*) 4/101
- Mezey László Miklós: A mi Petőfink 6/108
- Mezey László Miklós: Bényei Miklós: Művelődési törekvések az erdélyi országgyűléseken, 1834–1848. 4/99
- Micskei Füzetek (*Kovács Miklós*) 3/100
- M. Mester Katalin: Halimba története mozaikokban (*Bándi László*) 6/107
- A mi Petőfink (*Mezey László Miklós*) 6/109
- Noszkay Jenő ifj.: Salgótarján barnaszénbányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra (*Csorba Csaba*) 2/99
- Paládi-Kovács Attila: Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a XIX–XX. szd.-ban (*Bencze Géza*) 3/83
- Pataki János: Csángók (*Csoma Gergely*) 1/100
- Párhuzamok – II. Rákóczi Ferentől Esterházy Jánosig (*Dr. Tamás Edit*) 6/103
- Pekár István: A Balassagyarmati Honismereti Híradó 6/109
- Pesti János: Alsómocsoládi tájszótár (*Kiss Jenő*) 5/127
- Petercsák Tivadar: Kovács Endre: A dorozslai Nagyerdő története és néprajza 1/97
- Péter László: Radnóti Miklós (*Kováts Dániel*) 3/84
- A pozsonyi Kalligram Kiadó műhelyéből (*Csorba Csaba*) 3/86
- Pusztai János: Szentés és a repülés (*Fenyvesi István*) 3/101
- Róbert Péter: Dr. Szarka Lajos: Tüntetés a tóért 4/102
- Róbert Péter: Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon Eurégióban 3/101
- Rudolf László: Józseffelvi fényképalbum (*Fábián Margit*) 4/104
- Sárosi magyar tükör (*Udvarhelyi Nándor*) 1/96
- Sebestyén József: Tanulmányok Énlaka történetéről 3/95
- Selmeczi Kovács Attila: Bali János–Máté György: Talpfák. Néprajzi írások a vasútról 5/135
- Szarka Lajos dr.: Tüntetés a tóért (*Róbert Péter*) 4/102
- Szántód monográfiája (*Király Lajos*) 6/106
- Szecskó Károly dr.: Kiss Péter: Hatszáznyegen Eger múltjából 1944-ig 1/98
- Szendéné Bukucs Barbara: Tóth Ágnes: Hazatértek – A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásának emlékezete 2/98
- Szent István gyermekei. Nyisztor Tinkával beszélget Benkei Ildikó (*Halász Péter*) 2/103
- Székely Gábor: Tóth Sándor: A Hont-Pázmány nemzetiség premontrai monostorai 5/129
- Tamás Edit dr.: Párhuzamok – II. Rákóczi Ferentől Esterházy Jánosig 6/103
- Tanulmányok Énlaka történetéről (*Sebestyén József*) 3/95
- Tarján Gábor: Kunkovács László: Táltoserő 1/99
- Teleki de Szék. A gróf Széki Teleki család otthonai Erdélyben és Magyarországon (*Udvarhelyi Nándor*) 2/92
- Tóth Ágnes: Hazatértek – A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásának emlékezete (*Szendéné Bukucs Barbara*) 2/98
- Tóth Dezső: Dákától Dákáig (*Kolozs Barnabásné*) 3/99
- Tóth Sándor: A Hont-Pázmány nemzetiség premontrai monostorai (*Székely Gábor*) 5/129
- Tóttós Gábor: Szekszárd – Mesélő úti-könyv (*Kováts Dániel*) 2/95
- Udvarhelyi Nándor: Dávid Lajos–Klacsmányi Sándor (szerk.) Nagybánya és környéke 5/133
- Udvarhelyi Nándor: Sárosi magyar tükör 1/96
- Udvarhelyi Nándor: Teleki de Szék. A gróf Széki Teleki család otthonai Erdélyben és Magyarországon 2/92
- Varga Gábor dr.: Makoldi Sándorné: Helm Sámuel képe Tokajról 4/101
- Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (*Bényei Miklós*) 2/90
- Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): Az unitáriusok öröksége (*Kriza Ildikó*) 4/102
- Virt László: Márton Áron Breviárium (*Harangozó Imre*) 5/128
- Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon Eurégióban (*Róbert Péter*) 3/101
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 1/101
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 2/105
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 3/105
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 4/106
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 5/137
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 6/111
- HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2010/1. 5/145
- HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2010/2. 6/117

A magyar iparügy palotája

A Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum József körúti homlokzata

A Magyar Királyi Felső Ipariskola gépműhelyének részlete

Képek a Christkindl-járásról
(László Barbara Jabu írásához)

Szendehely (Pest megye)

A Götz család. Szendehely, 1991.

Kislődi baba (Veszprém megye)

Tarján (Komárom-Esztergom megye)

Herend (Veszprém megye)

Kislőd (Veszprém megye)